FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI PROGRAMI

OSMANLI MATBAACILIĞINDA MÜTEHARRİK HURUFAT ve GÜNÜMÜZDE RİK'A FONT TASARIMI

SANATTA YETERLİK TEZİ

BETÜL SAYIN

İSTANBUL, 2024

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI PROGRAMI

OSMANLI MATBAACILIĞINDA MÜTEHARRİK HURUFAT ve GÜNÜMÜZDE RİK'A FONT TASARIMI

SANATTA YETERLİK TEZİ

BETÜL SAYIN
(201301002)

Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Nasuhi Çelebi)

İSTANBUL, 2024

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
TEZ ONAY FORMU

23/12/2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik programı öğrencisi 201301002 numaralı Betül Sayın'ın hazırladığı "Osmanlı Tipografisi ve Deneysel Font Tasarımı (Riik'a)" konulu Sanatta Yeterlik tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 23/21/2024 Pazartesi günü saat 14:30'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne ~~Oy Çokluğu~~/Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının Osmanlı Matbaacılığında Müteharrik Hurufat ve Günümüzde Rik'a Font Tasarımı şeklinde değiştirilmesi uygundur.

	Jüri Üyesi	**Karar**
1.	(Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Nasuhi ÇELEBİ	Kabul
2.	Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU	KABUL
3.	Dr. Öğr. Üyesi S. Hilal ARPACIOĞLU	KABUL
4.	Prof. Dr. Muhammet ABAY	Kabul
5.	Dr. Öğr, Üyesi Nihal ARACI	KABUL
6.	(İkinci Danışman)*	.....

**2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.*

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Betül Sayın

OSMANLI MATBAACILIĞINDA MÜTEHARRİK HURUFAT ve GÜNÜMÜZDE RİK'A FONT TASARIMI

Betül Sayın

ÖZET

Osmanlı Matbaacılığında Müteharrik Hurufat ve Günümüzde Rik'a Font Tasarımı başlıklı bu çalışmada Osmanlı topraklarında tekâmül gösteren yazı çeşitlerinin matbaacılık uygulamalarındaki kullanımı incelenmiş, hat sanatı ve tipografi alanındaki yeri ele alınmıştır. Ayrıca, hareketli hurufatın yerini alan bugünün dijital teknolojisi kullanılarak, Halim Özyazıcı'nın rik'a hattını temel alan bir rik'a font tasarlanmıştır.

Teknoloji ile geleneksel sanatların kesişiminde, Arap harfli yazı sistemleri ile hat sanatı niteliğinde tasarlanan fontlar önem arz etmektedir. Ancak, mevcut dijital font tasarımları harf birleşimleri, ölçüleri, meyilleri ve satır düzeni bakımından hat sanatı estetik, kural ve özgün yapısını tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Günümüzde yapılan çalışmalardaki eksiklik ve hatalar göz önüne alınarak, harflerin hat sanatındaki şekil ve kuralları çerçevesinde yeni bir yazı tipinin tasarlanması amaçlanmıştır.

Osmanlı'da yaygın olarak kullanılan rik'a hattı pratikliği, sadeliği ve aynı zamanda estetik bir yapı barındırmasından dolayı bu çalışma kapsamında üretilen font tasarımında tercih edilmiştir. Tasarım sürecinde harflerin nispetleri, birleşimleri ve bağlantıları incelenmiş, ardından harf şekilleri, alternatifleri, ligatürler, ve bağlantı kodları oluşturularak hat sanatındaki kurallar çerçevesinde dijital ortama aktarılması sağlanmıştır. Unicode uyumluluğu ve OpenType teknolojisi ile Arapça ve Osmanlı Türkçesi dillerinde uygulanabilir bir font geliştirilmiştir.

Bu font tasarımı, yalnızca kültürel bir değerimizi yaşatmakla kalmayıp, aynı zamanda dijital platformlarda grafik tasarım ve görsel iletişim gibi alanlarla bir köprü kurarak çağdaş tasarım süreçlerinde aktif bir rol üstleneceği ön görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Hat Sanatı, Rik'a, Tipografi, Hurufat, Font Tasarım.

MOVABLE TYPE IN OTTOMAN PRINTING AND CONTEMPORARY RUQ'AH FONT DESIGN

Betül Sayın

ABSTRACT

Movable Type in Ottoman Printing and Contemporary Rik'a Font Design examines the use of script styles that evolved in Ottoman territories within printing practices and evaluates their place in the fields of calligraphy and typography. Furthermore, using today's digital technologies, which have replaced movable type, a font based on Halim Özyazıcı's ruq'ah script has been designed.

At the intersection of technology and traditional arts, fonts designed with the characteristics of Arabic script systems and calligraphy hold significant importance. However, existing digital font designs do not fully reflect the aesthetic, structural rules, and original character of calligraphy in terms of letter connections, proportions, slants, and line composition. Considering the deficiencies and errors in contemporary designs, this study highlights the necessity of creating a new typeface grounded in the forms and rules of calligraphy.

The ruq'ah script, widely used in the Ottoman period, was chosen for this font design due to its practicality, simplicity, and inherently aesthetic structure. During the design process, letterforms were developed, harmony in their connections was achieved, and ligatures, alternative letterforms, and contextual alternates were created. A font with Unicode and OpenType technology has been developed for use in Arabic and Ottoman Turkish languages.

This font design not only preserves a cultural heritage but also establishes a bridge to modern design processes by playing an active role in fields such as graphic design and visual communication on digital platforms.

Keywords: Islamic Calligraphy, Ruq'ah, Typography, Movable Type, Typeface Design.

ÖN SÖZ

Hat sanatındaki yazı çeşitlerinin matbaanın Osmanlı'ya gelişiyle birlikte tipografi uygulamalarındaki yerinin gösterilmesi, tespit edilen görsellerinin sunularak Osmanlı müteharrik harf sistemi hakkında bilgi verilmesi ayrıca günümüz teknolojisi kullanılarak rik'a harflerle bir font tasarlanması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Tarihi seyri içerisinde matbaada kullanılan hareketli hurufatın yolculuğu bugün bilgisayar ortamında dijital olarak devam etmektedir. Rik'a font, grafik tasarım ve hat sanatı disiplinleri arasında bir köprü işlevi görerek her iki alan için de kullanıma uygun bir yazı tipi olarak tasarlanmıştır. Arapça ve Osmanlı Türkçesi harfleriyle uyumlu olan bu tasarım, hat sanatında bir yazı çeşidi olan rik'anın dijital platformlarda kullanılabilirliğini artırmak için bir temel teşkil etmektedir.

Çalışmanın tasarım sürecinde harf şekillerinin ve bağlantılarının doğru şekilleriyle uygulanabilmesi amacıyla her bir harf ve harf tertibi için alternatif versiyonlar ve ligatürler geliştirilmiştir. Bu sürecin sonucunda, font tasarımı için oluşturulan 385 harf ve 3007 ligatürün, kodlamalarla bir araya getirilerek uyumlu bir şekilde çalışması sağlanmıştır. Tasarımda bazı harflerin birden fazla bağlantı şekli sunması ve farklı yazım stillerinin oluşturulması ile hat sanatındaki görünümüne yakın bir görsellik oluşturulmuştur.

Tez konusunun belirlenmesi aşamasından başlayarak çalışma süreci boyunca heyecanıma ortak olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Nasuhi Çelebi'ye, çok kıymetli hocalarım Öğr. Gör. Davut Bektaş ve Öğr. Gör. Ali Toy'a, değerli hocam Prof. Dr. Muhammet Abay'a ve Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'na teşekkür ederim. DecoType adıyla geliştirdikleri sistem hakkında bilgi vererek tasarım yöntemlerini aktaran Thomas Milo ve Mirjam Somers'e, çalışmanın uygulama aşamasında desteklerini esirgemeyen İbrahim Kaçtıoğlu'na ve her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Aralık, 2024 Betül Sayın

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vi**
RESİM LİSTESİ ..... **ix**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiii**
TABLO LİSTESİ ..... **xiv**
KISALTMALAR ..... **xv**
TERİMLER ..... **xvi**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **3**
1. OSMANLI MATBAACILIĞI **3**
1.1. MATBAA TARİHİNE GENEL BAKIŞ 3
1.2. İLK ARAP HARFLİ YAYINLAR ve MUSHAF-I ŞERİF 7
1.2.1. Hareketli Harflerle Yapılan İlk Arap Harfli Yayınlar **7**
1.2.2. Taşbaskı Tekniği ve Osmanlı'da Matbu Mushaflar **11**
1.3. OSMANLI MATBAALARI 17
1.3.1. Müteferrika Matbaası (1729-1745) **18**
1.3.2. Mühendishâne (1797) ve Üsküdar (1802) Matbaaları **22**
1.3.3. Tabhâne-i Âmire ve Takvimhâne-i Âmire (1831) **25**
1.3.4. Diğer Bazı Matbaalar **26**
1.4. OSMANLI MATBAASINDA HATTATLARIN YERİ 33
İKİNCİ BÖLÜM **47**
2. OSMANLI MATBAACILIĞINDA MÜTEHARRİK HURUFAT **47**
2.1. OSMANLI TİPOGRAFİSİ 47
2.2. OSMANLI MATBAA HURUFATI 50
2.3. YAZI KARAKTERLERİ 61
2.3.1. Nesih Hurufat **61**
2.3.2. Ta'lik Hurufat **91**
2.3.3. Rik'a Hurufat **108**
2.3.4. Kûfî Hurufat **117**
2.4. ARAP VE LATİN YAZI KARAKTERLERİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR 126
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **128**
3. RİK'A FONT TASARIMI ve UYGULAMASI **128**
3.1. ARAP HARFLİ FONT TASARIMLARI 128
3.2. RİK'A FONT TASARIMI 134
3.2.1. Harfler (Basic Shapes – Temel Şekiller) **142**
3.2.2. Harf Tertipleri (Ligatures – Ligatürler) **150**

3.2.3. Harf Stilleri (Stylistic Sets – Stilistik Setler) 172
3.2.4. Bağlantılar (Contextual Alternates – Bağlamsal Alternatifler) 187
3.3. M. HALİM ÖZYAZICI MEŞKLERİ ve RİK'A FONT TASARIMI 202
3.3.1. Mustafa Halim Özyazıcı (1898-1964) 202
3.3.2. Rik'a Font Tasarımının Halim Efendi Meşkleri ile Mukayesesi 203
3.3.2.1. Hat Sanatında Meşk 203
3.3.2.2. Harf Mukayeseleri 205
3.4. UYGULAMA (SU KASİDESİ) 216
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ 223
KAYNAKÇA 225
EK 1 – OSMANLI MATBUATINDAN BAZI ÖRNEKLER 239
EK 2 – RİK'A FONT GLİFLERİ 264
EK 3 – RİK'A FONT TASARIMIYLA METİN DENEMELERİ 281

RESİM LİSTESİ

Sayfa

Resim 1 1450-1455 Yıllarına Tarihlendirilen J. Gutenberg Baskısı İncil'den 2 Sayfa 4
Resim 2 1592 Öncesinde Avrupa'da, Granjon Robert (ö.1590) Tarafından Üretilen Arapça Hurufat 8
Resim 3 Hurufat ile Dizgi Mushaf Örnekleri 10
Resim 4 Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphane Arşivinde Bulunan Taş Baskı Kalıbı, 76x56 cm 12
Resim 5 Şekerzâde Hatlı Matbu Mushafı'ın Serlevha Sayfası 14
Resim 6 Müteferrika Matbaasında Basılan *Lugat-ı Vankulu*'nun İlk İki Sayfası 21
Resim 7 Ebüzziyâ Klişelerinden Örnekler 29
Resim 8 Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası Mürettiphânesinden Bir Görünüm 31
Resim 9 Arap-Latin Harflerin Türkçe'de Birlikte Kullanımı 32
Resim 10 Osmanlı Dönemi Cumhuriyet Gazetesinde Kullanılan Klişeler 33
Resim 11 Emin Barın Koleksiyonu Arap Harfli Klişe Örnekleri 34
Resim 12 Mecmua-i Ebüzziyâ'nın Farklı Şekillerde Tasarlanmış Bazı Başlıkları 36
Resim 13 Halim Özyazcı'nın Nesih Hattıyla 1.5.1928 Tarihli Çankaya Mecmuasının Başlığı 37
Resim 14 Halim Özyazıcı Tasarımıyla Daktilo Tuş Takımı 38
Resim 15 Hattat Hamid Aytaç'ın Yazı Yurdu Afiş Tasarımı 39
Resim 16 Sabah Gazetesi Başlığı 40
Resim 17 Basın Müzesinde Bulunan Bir Litografi Taşı 46
Resim 18 İstanbul'da İmal Edilip Kullanılmış O. Yazıcıgil Tarafından Tespit Edilen 9 Özgün Nesih Yazı Karakteri, Hakkâkları ve Saptanmış İlk Baskı Tarihleri 49
Resim 19 Arap Harfli Matbaa Hurufatı 50
Resim 20 T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Arşivinde Bulunan 3 Farklı Türde Nesih Hurufat 51
Resim 21 "Bâ-irade-i Seniyye-i Hazreti Hilafetpenahi Mekteb-i Sanayinin Taht-ı Nezâretinde Bulunan Hurufat Dökümhâneleri" 53
Resim 22 Nesih Hurufatta Kef ve Mim Harflerinin Uzantıları 54
Resim 23 Ahmet Rahmi Usta'nın Arap Asıllı Türk Matbaa Harflerinin Kasasının Şeması . 56
Resim 24 "Şinasi Merhumun İttihaz Ettiği Hurufun Envaı ve Adedi" 57
Resim 25 Mahmudbey Matbaası 1322 (1904) Tarihli Hurufat Kataloğunda 8, 12, 16 Punto Nesih, 18 Punto Rik'a ve 18, 24 Punto Harekeli Nesih Numuneleri 58
Resim 26 *Yeni Yazı*, no: 1, 8.3.1330 60
Resim 27 Huruf-u Munfasıla Yazı Örneği 61
Resim 28 Müteferrika Nesih Hurufatı ile Bir Sayfa 64
Resim 29 II. Mahmud Tarafından Arabyan'a Özel Olarak Verilen Matbuat Nişanı 66
Resim 30 Arabyan'ın Osman Efendi Harfleriyle imal ettiği 16 Punto Nesih Hurufatı ile Tertip Edilen Bir Sayfa 67
Resim 31 Arabyan'ın Osman Efendi Harfleriyle imal ettiği 16 Puntoluk Nesihi ile Kamus Tercümesi İlk Sayfası 68

Resim 32 Mühendisyan'ın Hakkedip Döktüğü Arap Harfleriyle Türkçe Yazılardan Örnekler: 1. 6 Punto Nesih 2. 12 Punto Nesih 3. 16 Punto Nesih 4. 24 Punto Nesih 5. 24 Punto Rik'a 69
Resim 33 "18 Puntoya Mahsus Hurufat-ı Osmânîye Kasasının Şekli" 70
Resim 34 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa 73
Resim 35 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Nesihiyle Tertip Edilen Bir Sayfa 74
Resim 36 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa 75
Resim 37 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Punto Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa 76
Resim 38 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 6 Punto Nesih Hurufatı ile Tertip Edilen Bir Sayfa 77
Resim 39 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 16 Puntoluk Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa 78
Resim 40 Mühendisyan'ın 16 ve 24 Punto Harekeli Nesih Hurufatı ile Tertip Edilen Bir Sayfa 79
Resim 41 M. Emin Bey Nesih Hurufatı ile Hilye-i Hâkânî'nin İlk Sayfası 80
Resim 42 Kevorkyan'ın Hakkedip Döktüğü Arap Harfleriyle Türkçe Yazılardan Örnekler: 1. Nesih (8 Punto) 2. Nesih (24 Punto) 3. Harekeli (18 Punto) 4. Nesih (36 Punto) 5. Nesih (12 Punto) 6. Kufi (16 Punto) 7. Rik'a (18 Punto) 82
Resim 43 Kevorkyan'ın Sabah Gazetesi Matbaasına Gönderdiği 36 Punto Nesih Yazı Numunesi 84
Resim 44 Kevorkyan'ın Servet-i Fünun'da Yayınlanan 36 Punto Nesih Yazı Numunesi 85
Resim 45 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 8 Punto Nesih Yazı 87
Resim 46 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 12 Punto Nesih Yazı 88
Resim 47 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 16 Punto Nesih Yazı 89
Resim 48 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 24 Punto Nesih Yazı 90
Resim 49 Arabyan Ta'lik Hurufatı ile Mir'at-ı Âlem İsimli Kitabın İlk Sayfası 93
Resim 50 Sadr-ı Anadolu Mustafa İzzet Efendi'nin 18 Punto Tertib Ettiği Ta'lik Hurufunun Nümune Olmak Üzere Basılarak Gönderildiği h. 1256 (1840) Tarihli Arşiv Belgesi (İDH 19-916) 94
Resim 51 Mühendisyan'ın 18 Punto Ta'lik Hurufatı ile Tertip Edilen Sayfa 95
Resim 52 Mühendisyan'ın 18 Punto Ta'lik Hurufat ile Bir Sayfa 96
Resim 53 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Puntol Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının İlk Sayfası 97
Resim 54 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Punto Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının Son Sayfasında Hurufatın Yesârîzâde'ye Ait Olduğu Belirtilen Paragraf 98
Resim 55 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Puntol Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının İlk Sayfası 99
Resim 56 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Punto Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının Son Sayfasında Hurufatın Yesârîzâde'ye Ait Olduğu Belirtilen Paragraf 100
Resim 57 Mühendisyan'ın 18 Puntoluk Ta'lik Hurufatı ile Bir Sayfa 101
Resim 58 Mühendisyan'ın 24 Puntoluk Ta'lik Hurufat ile Tertip Edilen Bir Sayfa 103

Resim 59 Mühendisyan'ın Racih Efendi Harfleriyle Hazırladığı 24 Punto Ta'lik Hurufat ile Bir Sayfa 104
Resim 60 Mühendisyan'ın Racih Efendi Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Ta'lik Hurufat ile Tertip Edilen Bir Sayfa 105
Resim 61 Mühendisyan'ın Racih Efendi Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Ta'lik Hurufat ile Tertip Edilen Sayfa 106
Resim 62 M. Said Bey Yönetiminde Sultan Abdülmecid'e Sunulmak Üzere Basılan Hilye-i Hâkânî'de Mühendisyan'ın 24 Puntoluk Ta'lik Hurufatı Hakkında Bilgi Verilen Sayfa 107
Resim 63 T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Arşivinde Bulunan Rik'a Hurufat Numuneleri 109
Resim 64 10 Mayıs 1928 Tarihli Cumhuriyet Gaz İlk Sayfasında Üç Farklı Puntoda Kullanılan Rik'a Hurufat Numuneleri 111
Resim 65 Sabah Gazetesinde 36 Puntoluk Rik'a Hurufat ile İlgili Bir İlan 113
Resim 66 Risâle-i Ahlak Kitabında Kullanılan Rik'a Hurufat Nevilerinin Tespitinin Bir Sayfa Üzerinde Görünümü 114
Resim 67 Kevorkyan'ın Tasvir ve İmal Ettiği Hattın Elif-Bası 118
Resim 68 Kevorkyan'ın 16 Punto Kûfî Hurufatı ile Dizdiği Bir Şiir 118
Resim 69 Kevorkyan'nın İmal Ettiği 48 Puntoluk Kûfî Hurufuyla Düşülen Tarih 119
Resim 70 Kevorkyan'ın Hakk ve İmal Eylediği 48 Punto Yazı Numunesi 120
Resim 71 Pulcu Ahmed Nazmi Bey Tertibiyle Kevorkyan'ın İmal Ettiği 24 Puntoluk Kûfî Yazı Numunesi 121
Resim 72 Hurufatçı Mehmed Ali Efendi'nin 48 Puntoluk Kûfî Yazı Numunesi 122
Resim 73 "Kenan Beyefendi'nin Eserinden Numune: 1" 124
Resim 74 "Kenan Beyefendi'nin Eserinden Numune: 2" 125
Resim 75 Kûfî Hurufat Kasası 125
Resim 76 DecoType Ruq'ah Yazı Tipi 1985 ve 2010 129
Resim 77 DecoType Naskh Yazı Tipi 1994 ve 2005 130
Resim 78 Bilgisayarda Üretişmiş Bazı Nesih Font Örnekleri 131
Resim 79 Hz. Ali (ra)'ye Atfedilen *Bana Bir Harf Öğretenin Kölesi Olurum* Anlamındaki Sözün, Hat Sanatındaki Yazı Çeşitleri Temel Alınarak Tasarlanan Bazı Fontlarla Dizilmiş Numuneleri 133
Resim 80 Harf Birleşimlerinin Kendinden Sonra Gelen Harflere Göre Aldığı Şekillerin Tespit Edilmesinin Meşklerdeki *Be* Harfleri Üzerinden Görünümü 137
Resim 81 He Harfinin Başta Yazılan Şeklinin Halim Efendi Harfinin Üzerinden Taslak Çizimi 137
Resim 82 Harflerin Farklı Versiyonların *Ayın* Meşkleri Üzerinden Örnek Görünümü 139
Resim 83 Halim Özyazıcı Meşklerinden Bir Sayfa 204
Resim 84 Müfredatın Bittiğine Dair Yazılan *Temmet* Satırının Halim Efendi Meşkinde, Font Tasarımında ve Harf Mukayeselerinde Görünümü 210
Resim 85 Rik'a Harfler ve *Be* Meşkleri 211
Resim 86 *Cim* ve *Sin* Meşkleri 212
Resim 87 *Sad* ve *Tı* Meşkleri 213
Resim 88 *Ayın* ve *Fe* Meşkleri 214
Resim 89 *Kef, Mim* ve *He* Meşkleri 215
Resim 90 Rik'a Hattıyla Su Kasidesi 222
Resim 91 *Servet-i Fünun*, c. 4, 15 Teşrinievvel 1308 (27.10.1892). 240
Resim 92 *Türk Tütünleri Mecmuası*, 1895. 241
Resim 93 *Türk Tütünleri Mecmuası*, 1895. 242
Resim 94 *Erkan-ı Harbiye Mektebi Nizamname-i Dahiliyesi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1325 (1907), s. 2. 243

Resim 95 *Balkan,* no: 726, 17 Nisan 1325 (30.4.1909) 244
Resim 96 *Yeni Geveze*, no: 9, 29 Mart 1326 (11.4.1910) 245
Resim 97 *Kadınlar Dünyası*, no: 100, 6 Muharrem 1331 (16.12.1912) 246
Resim 98 *Kadınlar Dünyasında*n Bir İlan Sayfası 247
Resim 99 *Talebe Defteri*, no: 16, 19 Kanunievvel 1329 (1.1.1914). 248
Resim 100 *Büyük Harb*, c. 4, 1918-1914, Askeri Matbaa, İstanbul. 249
Resim 101 *Akşam*, no: 1390, 7.8.1923, s.4. 250
Resim 102 *Kelebek*, no: 23, 15 Teşrinisani 1339 (15.11.1923) 251
Resim 103 *Milli Mecmua*, no: 2, 15 Teşrinisani 1339 (15.11.1923) 252
Resim 104 *Tanin*, no: 850, 14 Teşrinisani 1340 (14.11.1924) 253
Resim 105 *Tabiat Alemi*, no: 8, Temmuz 1926. 254
Resim 106 *Tabiat Alemi*, no: 4, Mart 1926. 255
Resim 107 *Tabiat Alemi*, no: 8, Temmuz 1926. 256
Resim 108 *Eczacı*, no:, 12, Ocak 1928. 257
Resim 109 *Spor Alemi*, no: 12, 15.3.1928 258
Resim 110 *Hayat*, 23.4.1928, sayı: 21. 259
Resim 111 *Cumhuriyet*, no: 1439, 1.5.1928 260
Resim 112 Cumhuriyet Gazetesinin 6 Eylül 1928 Tarihli Reklam Sayfası 261
Resim 113 *Akşam*, no: 3557, 7.9.1928. 262
Resim 114 *Türkiye Mecmuası* Kapak Sayfası 263
Resim 115 Halim Efendi Rik'a Hattıyla Yazılmış Bir Fıkra 282
Resim 116 *Ahlak Müderrisi* İsimli Kitaptan Rik'a Hurufatla Dizilmiş Bir Sayfa 284

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1 Harflerin Yatay ve Dikey Meyil Açıları 137
Şekil 2 Belirlenen Kalem Ölçüsü ve Açısı 138
Şekil 3 Belirlenen Kalem Ölçüsü ve Açıların Harfler Üzerindeki Sağlaması 138
Şekil 4 Temel Şekillerdeki Harflerin Birbirleriyle Uyumlandırıldığı Harfler 138
Şekil 5 Bitiş ve Başlangıç Kısımları Birbirine Uyumlandırılan Harflere Örnek Olarak *Ayın* Harfinin Şekilleri 139
Şekil 6 Harflerin Başta ve Ortadaki Şekillerinde Bağlanan (Sol) Kısma Eklenen Bileşen . 139
Şekil 7 Noktaları Eklenmiş Bir Ligatürün Noktalı ve Noktasız Versiyonlarının Görünümü 140
Şekil 8 *Nimet* Kelimesi Üzerinden *Ayın* Harfinin ve Kelimenin Satırdaki Konumunun Görünümü 140
Şekil 9 Kerning Gruplarının Program Üzerinden Görünümü 141
Şekil 10 Sonda Yazılan *Ye* Harfinden Sonra Gelen Başta Yazılan *Nun* Harfinin Arasındaki Boşlukların Satır Yüksekliğine Göre Görünümleri 141
Şekil 11 Rik'a Harflerin Satır Çizgisi Üzerindeki Duruşları 142
Şekil 12 *İnsicam* Kelimesindeki Harf Meyilleri ve Kalem Açısı 143
Şekil 13 *Sin, Şın* Harflerinin Temel Şekillerdeki Görünümü 143
Şekil 14 Satır Hizasının Üstünden Bağlanan Harfler 144
Şekil 15 *Hem* ve *Hep* Kelimelerinde He Harfinin Yüksekten ve Satırdan Birleşen Harfler İçin Tasarlanan Şekilleri 144
Şekil 16 *Sin, Şın* Harflerinin Temel Şekillerde *He* Harflerine Uyumlu Versiyonları 144
Şekil 17 İçinde *Sad* Harfi Olan Ligatürlerde Olması Gereken Harf Tertiplerinin, *Lam* Harfi ile Başlayan Ligatürlerle Örnek Gösterimi 151
Şekil 18 *Tı-Elif* Harf Brleşimlerinin *ss06* Stil Ligatürü 172
Şekil 19 *Nun-Sin* Harf Kombinasyonlarından Oluşan Ligatürde ve ss*05* Stilinde *Sin* Harfinin Görünümü 173
Şekil 20 *ss11* Stilinde *Be* Harfinin Kurallı ve Tercihe Bağlı Alternatif Bağlantıları 173
Şekil 21 *Şems* Kelimesindeki *Şın* ve *Mim* Harflerinin Birbirine Uyumlandırılmış Şekillerinin *Calt* ile Doğru Olarak Bağlanması 187
Şekil 22 *Kâtip* Kelimesindeki *Kef* Harfinin *Elif* ile Kurallı Olan Versiyonuyla Bağlanması 187
Şekil 23 Harfler ve *Be* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü 211
Şekil 24 *Cim* ve *Sin* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü 212
Şekil 25 *Sad* ve *Tı* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü 213
Şekil 26 *Ayın* ve *Fe* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü 214
Şekil 27 *Kef, Mim* ve *He* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü 215
Şekil 28 Su Kasidesinin Tasarımında Kullanılan Mıstar 216
Şekil 29 Su Kasidesi Dizgisi 220
Şekil 30 Dizgisi Yapılan Su Kasidesinin Tasarım Programında Düzenlenmiş Hali 221
Şekil 31 Rik'a Fontta Bulunan Harfler ve Stilleri (noktasız), Harf Tertipleri (noktasız), Sayılar ve Noktalama İşaretlerinden Oluşan Glifler 280
Şekil 32 Halim Efendi'nin Yazısı Örnek Alınarak Yeni Rik'a Font Tasarımı ile Dizgisi Yapılmış Bir Örnek 283
Şekil 33 Rik'a Hurufatla Dizilmiş Bir Sayfanın Yeni Rik'a Font Tasarımı ile Dizgisi 285

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1 Risâle-i Ahlak Kitabından Tespit Edilen Harflerle Oluşturulan Rik'a Hurufat Tablosu (noktasız)..... 116
Tablo 2 Arap-Latin Yazısı Arasındaki Farklılıklar..... 127
Tablo 3 Temel Şekillerde Harfler ve Başta, Ortada, Sonda Aldığı Şekiller..... 150
Tablo 4 *Be* Grubu Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri 154
Tablo 5 *Cim* Grubu Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri..... 155
Tablo 6 *Sad, Dad* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri..... 156
Tablo 7 *Tı, Zı* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri..... 157
Tablo 8 *Ayın, Gayın* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri..... 157
Tablo 9 *Fe, Kaf* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri..... 160
Tablo 10 *Kef* Harfi ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri 166
Tablo 11 *Lam* Harf ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri..... 171
Tablo 12 *Mim* Harf ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri..... 171
Tablo 13 *He* Harf ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri 172
Tablo 14 Harflerin Alternatif Şekilleri ve Kelime İçinde Kullanımları 186
Tablo 15 Harflerin ve Ligatürlerin *Calt* Kodlarına Göre Bağlantıları ve Açıklamaları 201
Tablo 16 Halim Efendi Harfleri ve Rik'a Font Mukayesesi..... 209

KISALTMALAR

bkz	Bakınız
c.	Cilt
calt	Contextual Alternates
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
fina	Final Form (sonda)
init	İnitial Form (başta)
h.	Hicri
medi	Medial Form (ortada)
no	Numara
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
sy.	Sayı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
YEK	Yazma Eserler Kurumu
İÜNEK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi

TERİMLER[1]

Çinkografi	Çoğaltılmak istenilen resim veya yazıların kalıbını çinko üzerine çıkarma sanatı.
Dizgi	Basım için harfleri, kelimeleri, satırları, sayfalar oluşturacak biçimde düzenleme; tertip.
Espas	1. Basımcılıkta bir kelimenin harflerini ayırmak için kullanılan harflerden daha kısa ve küçük metal çubuk. 2. Aralık.
Font	1. Yazı karakteri. 2. Dökme demir.
Glif	Glyph. γλυφή (glyphē) Yunanca'da oyma anlamına gelmektedir. Tipografideki anlamı, bir yazı tipinde karakterleri temsil eden ve diğerlerinden ayıran simgelerdir[2].
Hakkâk	Kakmacı.
Hareke	Arap alfabesiyle yazılmış metinlerde üstüne ve altına konulduğu ünsüzlerin birer ünlü ile okunmasını sağlayan işaret.
Hurufat	1. Harfler. 2. Basımda, baskı işinde kullanılan metal vb. bir maddeden yapılmış harf, rakam veya başka işaret kalıpları. 3. Dizgi işinde kullanılan harf türlerinin bütünü.
İsaga	Kalıba dökme, kalıba dökülme.
Kadrat	1. Dizgide harfler arasına konulan yazısız metal parçası. 2. Dizgi işinde kullanılan bir aralık ölçüsü birimi.
Kerning	Uyumlama. Karakter çiftleri arasındaki alan uyumunun, karakter yapılarına göre matematiksel olarak fiziksel (taşınabilir yazı, dizgi, tipo-baskı vb.) ya da dijital olarak ayarlanması işlemi[3].
Klişe	Baskıda kullanılmak amacıyla, üzerine kabartma resim, şekil, yazı çıkarılmış metal levha. 2. (Mecaz) Basmakalıp.
Kumpas	1. Dizicilerin harfleri satır durumuna getirirken içine yerleştirdikleri ayarlanabilir demir yuva. 2. Sanayide kalınlık ve incelikleri ölçmede kullanılan ölçüm aleti. 3. Hile, düzen.
Lettering	Harfleme. Harf çizme eylemi, bu eylemle oluşturmuş harfler[4].
Ligatür	Bağlı harf, iki veya daha fazla karakterin tek bir tasarımda birleştirilerek daha okunaklı veya estetik bir görünüm oluşturmasıdır. Bu, birden fazla karakterin, tek bir şekil (glyph) olarak sunulmasıyla gerçekleştirilir[5]**.**
Lineer	Doğrusal.
Linotip	Basımevinde harfleri dizen ve satırları blok durumunda döken dizgi makinesi.

[1] Dipnot verilmeyen terimler Türkiye Dil Kurumu (https://sozluk.gov.tr) adresinde yer almaktadır.

[2] https://tr.wikipedia.org/wiki/Glif, erişim: 03.02.2024.

[3] https://medium.com/tipografi/tipografi-sözlüğü-temel-terimler-50fb6ffeef7c, erişim: 03.02.2024.

[4] https://medium.com/tipografi/tipografi-sözlüğü-temel-terimler-50fb6ffeef7c, erişim: 03.02.2024.

[5] Okşan Anıl Aykan Barnbrook, "Türkçenin Özgün Dil Motifinin, Frekanslarının Araştırılması ve Bu Araştırmaya Dayalı Bir Metin Fontu Tasarımı", *Sanatta Yeterlik Eser Metni*, s. 242.

Litografya	1. Taş basması. 2. Bu yöntemle basılmış (yazı, resim).
Majüskül	Büyük harf.
Matbu	Basılı.
Matbuat[6]	Basın. Arapça *matbu'* kelimesinin çoğulu olan *matbuat*, basılı yayınları ifade etmektedir. Süreli yayınlar, gazete ve dergiler için daha çok kullanılmaktadır.
Matris[7]	1. Baskı kalıbı. 2. Elektronik hesap makinelerinde, renkli televizyon vb. cihazlarda hesap ve kumanda işlemlerinin yapılmasını sağlayan elektronik devre; dizey. 3. İstatistikte, bir elemanlar topluluğunun düzenlenmiş biçimi; dizey. 4. Dikdörtgen bir dizi oluşturacak şekilde satır ve sütunlar hâlinde düzenlenmiş sayı kümesi; dizey.
Minüskül	Küçük harf.
Monotip	Harfleri ayrı ayrı dizip döken (dizgi makinesi).
Mürettip	1. Dizgici: 2. Düzenleyen, hazırlayan, sıraya koyan.
Müteharrik	1. Hareketli 2. İşleyen, çalışan.
Opentype	1996 yılında Adobe ve Microsoft'un birlikte geliştirdiği Microsoft ve Macintosh sistemlerinde çalışabilir font formatı[8].
Punto[9]	1. Matbaacılıkta, bilgisayarda harflerin büyüklük ve küçüklüklerine göre aldığı ad. 2. Ayakkabıda topuk yükseklik ölçüsü.
Tabolunmak	Basılmak.
Tipo	Kurşundan dökülmüş harflerin bir araya getirilmesiyle yapılan bir baskı türü.
Tipografi	1. Kabartma biçimlerle ilgili baskı yöntemi; tipografya. 2. Basım.
Truetype	Apple ve Microsoft tarafından geliştirilen bir yazı tipi teknolojisidir. 1992 yılında Microsoft tarafından lisanslanmıştır.
Unicode	Evrensel kod. Farklı diller ve yazı sistemleriyle kullanılmak üzere her harfe, rakama veya sembole farklı platformlar ve programlar arasında geçerli olan benzersiz bir sayısal değer atayan uluslararası bir kodlama standardıdır[10].

[6] Erol Ayyıldız, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbuat" maddesi.

[7] Matbaacılıkta kullanılan, girintili çıkıntılı metal veya mukavva kalıp, baskı kalıbı, dizey anlamındadır. Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, s. 15.

[8] Okşan Anıl Aykan Barnbrook, "Türkçenin Özgün Dil Motifinin, Frekanslarının Araştırılması ve Bu Araştırmaya Dayalı Bir Metin Fontu Tasarımı", *Sanatta Yeterlik Eser Metni*, s. 248.

[9] Yarım milimetreden az bir kalınlık. Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 262-263.

[10] https://languages.oup.com/google-dictionary-en, erişim: 25.05.2024.

GİRİŞ

Matbaanın Osmanlı'ya gelişi, yazılı kültürün dönüşümünü ve Türk hat sanatının yeni teknolojilere uyarlanmasını başlatan önemli bir dönemi temsil etmektedir. Osmanlı'da hat sanatının matbaa sistemine aktarılması çabaları ile yazı estetiği sağlanmış bu bağlamda okunaklılık, tasarım ve estetik değerler yeniden ele alınmıştır. 18. yüzyıldan itibaren hareketli harf sistemiyle oluşturulan yazı karakterleri, adeta hat sanatının matbaaya yansıması olarak görülmüştür. 1928'de yapılan harf inkılabı ile Arap harfli hurufatın Osmanlı matbaalarındaki uygulamaları sona ermiş, hat sanatı bu alandan bağımsız olarak devam etmiştir.

Çalışma kapsamında Osmanlı matbaacılığında kullanılan hareketli hurufatın tarihsel ve estetik yönleri ele alınmış, arşiv belgeleri ve matbu örnekler üzerinden görseller sunulmuştur. Literatürde bu konu hakkında yapılan çalışmalar daha çok teorik düzeyde kalmış olup, matbaa uygulamaları bağlamında incelenmesi oldukça sınırlıdır. Wikilala ve Muteferriqa gibi güncel dijital veri tabanları, çeşitli kütüphane ve kurumların sayısal arşivlerinden istifade edilmiş, Osmanlıca kaynaklar ve yerli-yabancı literatür dahilinde araştırma yapılmıştır. A. Rasim, H. Kevorkyan ve Ebüzziya'nın Osmanlıca kaynaklarda yayımlanan yazıları, Sabah, Cumhuriyet, Akşam, İkdam gibi dönemin gazeteleri ve çeşitli mecmuaları ayrıca M. Uğur Derman, R. Ekrem Koçu ve Onur Yazıcıgil gibi araştırmacıların yayınları önemli referanslar arasında yer almıştır.

Hurufatın matbaada kullanımının estetik ve yapısal boyutlarıyla ele alınması ve akademik düzeyde daha kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Az sayıda üniversitede Arapça tipografi ve font tasarımı üzerine eğitim verilmektedir. *Dar Al-Hekma Üniversitesi Cidde Suudi Arabistan Tasarım ve Mimarlık Okulu*nda verilen Arapça tipografi, iki dilli kurumsal kimlik ve Arapça kitap tasarımı dersleri (Latin tipografi kurallarını Arapça tipografi ile ilişkilendirme), *Zayed Üniversitesi Birleşik Arap Emirlikleri Sanat ve Tasarım Okulu*ndaki Arapça Tipografi dersleri ve İngiltere'de bulunan *Reading Üniversitesi*nde Tipografi ve Grafik Bölümünde verilen akademik eğitimler bunlardan bazılarıdır.

Günümüzde dijital teknolojilerin gelişimi, hat sanatını modern tasarım süreçlerine taşıma fırsatlarını artırmıştır. Bilgisayar programları, yazının geleneksel kurallarına sadık kalınarak yeni font tasarımlarının geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda Arap harfli yazı tipleri, harf bağlantıları, satır düzeni, meyilleri ve ölçüleri gibi unsurlar göz önünde bulundurularak estetik bir bütünlük içerisinde dijital ortamda üretilmektedir. Ancak mevcut dijital tasarımlar, genellikle hat sanatının estetik ve yapısal kurallarını tam anlamıyla yansıtamamaktadır. Harflerin şekilleri, birleşimleri, ölçüleri ve satır düzeninde eksiklik ve hatalar barındırmaktadır. Bu durum, hat sanatının dijital platformlara taşınarak yeni tipografik standartların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan rik'a, sade bir yapıya sahip olması ve pratik yazılması ile hat sanatı ve matbaa uygulamalarında önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın uygulama kısmında, Hattat Halim Efendi'nin meşklerinden hareketle bir rik'a font tasarımı yapılmıştır. Tasarım sürecinde harflerin ölçüleri, birleşim noktaları, bağlantı açıları ve satır düzeni gibi unsurlar hat sanatı kurallarına uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Harflerin tutarlılığı, birbiriyle uyumu, kalınlığı, inceliği ve kavisleri gibi hususlardaki dengeler; bünyelerinde düz bir geliş barındıran *cim, sin, tı, ayın* harflerinin açı ve duruşlarına göre sağlanmıştır. Harflerin satır içindeki duruşları hat sanatında olduğu gibi satır çizgisinin üstünde, kuyruklu ve çanaklı harflerde ise ana gövdeleri satırın üstünde kalacak şekilde belirlenmiştir. Harf çeşitliliği ve alternatif karakterler ise örnek alınan meşklerde hangi harfin hangi harfler ile hangi şekilde birleştiği tespit edilerek sağlanmıştır. Ligatürler, birleşim açı ve şekilleri birbirine uymayan harflerin uyumlu olarak yazılması için oluşturulmuştur. Sayı ve noktalama işaretleri gibi harf dışı unsurlarla ilgili olarak ise rik'a yazısına uyumlu görsellik ilkesi gözetilmiştir. Bu noktada yine Halim Efendi'nin noktalama işaretleri kullandığı bir metin baz alınmıştır (bkz. Resim 115).

Tasarlanan font, yalnızca estetik bir yazı tipi sunmakla kalmayıp aynı zamanda Arap harfli yazı tiplerinin dijital platformlarda kullanılabilirliğini artırmayı hedeflemektedir. Eğitim, Arap harfli ve Osmanlıca yayınlarda ve tasarım alanlarında kullanılabilecek olan bu font tasarımı ile hüsn-i hat niteliğinde dijital çalışmalar yapılabilmesi sağlanacaktır. Böylece hat sanatının tipografik standartlarla uygulaması sağlanarak Arap harfli tipografi alanına yeni bir perspektif sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI MATBAACILIĞI

1.1. MATBAA TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Matbaanın icadı, yazılı bilgilerin yayılmasında teknolojik ve kültürel açıdan büyük bir dönüm noktası olmuştur. Matbaacılığın başlangıcı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre matbaa Çinliler, diğer bir görüşe göre ise Uygur Türkleri tarafından bulunmuştur. Çok sayıda ve çeşitli şekillerdeki harflerden oluşan bir alfabesi olan Çin yazı sistemine kıyasla, belirli sayıda harften oluşan Uygur alfabesinde kullanıldığı düşünülmektedir[11].

18 harften oluşan Uygur alfabesi her harfi ayrı yazılan bir hece yazısıdır. Doğu Türkistan'da A. Grünwedel ve A. Van Le Coq yönetiminde yapılan araştırmalar sonucunda 7. ve 9. yüzyıl Uygur Türklerine ait olduğu belirlenen sert ağaçtan yapılmış tahta kalıplara rastlanmıştır. Uygur alfabesi harfleriyle blok ve hareketli harf kalıpları kullanılarak basılan eserler bulunmuştur[12].

Yaklaşık 6000 şekil ve işaret ile sözcük simgelerden oluşan Çin alfabesi yazı sisteminde ise bir metnin el ile yazılması dizilmesinden daha kolaydır. Dolayısıyla Çinlilerin tahta blok baskı kullanıp hareketli harf sistemini tercih etmemesinin sebebi bu alfabe sistemleri ile açıklanmaktadır. İlk Çin basım tekniği, *ksilografi* (ahşap kalıplı blok baskı) 581 yılında bulunmuştur. Budist rahipler, kutsal metin veya resimlerin kağıda hazırlanmasını, daha sonra bir ahşap bloğa basılmasını sağlamışlardır. Ahşap bloğun yüzeyi pirinç hamuruyla kaplı olduğu için mürekkep sayfadan ahşaba ayna görüntüsü şeklinde aktarılmış, oymacılar tarafından mürekkepsiz kısımları oyularak kabartma harfler şeklinde kalıp hazırlanmıştır. Hazırlanan kalıplar mürekkeplendikten sonra baskı işlemi yapılmıştır[13].

Dizgi harfleriyle baskı uygulamaları Çin ve Uygur Türklerinin yanı sıra farklı ülkelerde de görülmektedir. Örneğin Mısır'da geniş kapsamlı çalışmalar yapan

---

[11] İsmet Binark, *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*, s. 58.

[12] M. Şinasi Acar, *Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar*, s. 109-110.

[13] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 217.

araştırmacı H. Carter, 1300'lerde Türk-Memlük döneminde Kur'ân-ı Kerîm tabedildiğini belirtmiştir.

Güncel kaynaklara göre, hareketli metal hurufatla basılan en eski kitap 1377 yılında Kore'nin Cheongju şehrinde neşredilmiştir. Budist öğretilerini içeren ve *Jikji* adıyla bilinen bu eser, Gutenberg İncili'nden 78 yıl öncesine tarihlenmektedir[14]. Ayrıca Gutenberg öncesinde Avrupa'da da tahta blok baskı yöntemi ile kitap basıldığı bilinmektedir. Bir görüşe göre Hollanda'nın Harlem şehrinde 1430'larda Laurens Coster tarafından kurulan matbaada Gutenberg, basımcılığı Coster'in çırağının yanında çalışarak öğrenmiş, bu icadı ilerletmiş ve yaygınlaştırmıştır[15].

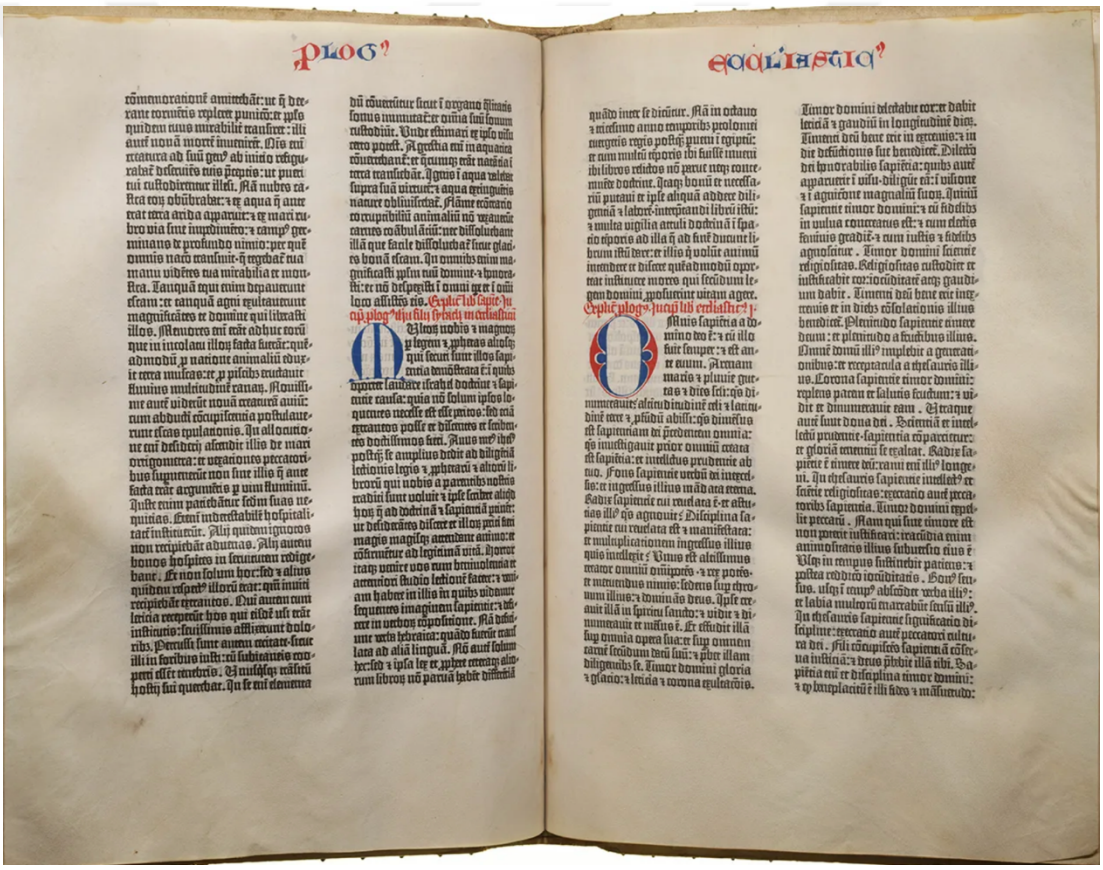

Resim 1 1450-1455 Yıllarına Tarihlendirilen J. Gutenberg Baskısı İncil'den 2 Sayfa (https://britannica.com/biography/Johannes-Gutenberg, erişim: 12.12.2024.)

Araştırmacılar 1440-1450 yılları arasında birbirinden bağımsız olarak farklı Orta Avrupa şehirlerinde, hareketli harflerle baskı yapma arayışının var olduğunu

[14] https://www.bnf.fr/en/jikji-treasure-world-printing, erişim: 17.08.2024.

[15] Alpay Kabacalı, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanatı*, s. 3.

belirtmektedir[16]. Johannes Gutenberg 1450-1451'de madenî (müstakil, müteharrik, bağımsız) hareketli harfler dökmeye ve (tipo) baskı işlemini bu harfleri kullanarak seri üretim halinde gerçekleştirmeye başlamıştır. Kurşundan dökülmüş harfleri tek tek bir araya getirip hareketli hurufat sistemini geliştirmiş ve 1456'da bu yöntem ile ilk kitabını basmıştır, bu nedenle günümüzde matbaacılığın mucidi olarak anılmaktadır[17].

Baskı sanatı 15. yüzyılın ikinci yarısında, İtalya, Hollanda, İsviçre, Fransa ve İspanya gibi ülkelerin yanı sıra, Mainz şehrinden gezici Alman baskı ustaları aracılığıyla hızla tüm Avrupa'ya yayılmıştır[18]. Avrupa'da şehirlere göre ilk matbaalar 1467 Roma'da, 1468 İsviçre'de, 1470 Paris'te, 1473 Utrecht Hollanda'da, 1474 Valencia İspanya'da, 1476 Belçika'da, 1477 Westminster İngiltere'de ve 1493 İstanbul'da açılmıştır[19].

15. yüzyılın ikinci yarısından sonra matbaanın hızla gelişip yayılması ile Avrupa'da eser çoğaltan hattatlar basımevlerinde görev almaya başlamışlardır. Ayrıca basma kitapların ucuza satılması, herkes tarafından kolaylıkla bulunarak okunabilmesi o zamana kadar kitap istinsahıyla para kazanan birtakım Hristiyan tarikat üyelerinin bu kazançlarının sona ermesine sebep olmuştur. Bu yüzden kilise matbaaya pek iyi gözle bakmamış ve çoğalan kitaplarla kilise kürsülerinin önemi azalmıştır[20].

Batı'da basılan ilk kitaplar yazma eserlerle benzerlik göstermektedir. O dönemde tercih edilen yazı çeşidi-boyutu kullanılmış ve kitabın son hali el ile şekillendirilmiştir. Yazma eserlere benzetilerek hazırlanan bu kitaplarda iç kapağın olmamasıyla birlikte, yayıncı, eser adı, yayın yılı ve tarihine ilişkin bilgiler eserin son sayfasında yer almıştır. Matbaada elli yıl boyunca önemli ölçüde kültürel değişim yaşanmamış, Gutenberg'den yaklaşık bir yüzyıl sonra değişim gerçekleşmiştir. İç kapağın ortaya çıkması yazma kitap geleneğinden basma kitap geleneğine geçişin belirleyici bir unsuru olarak kabul edilmiştir[21].

---

[16] Orhan Koloğlu, *Basım Evi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, s. 10.

[17] M. Şinasi Acar, *Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar*, s. 110.

[18] Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, s. 3-4.

[19] Selim Nüzhet Gerçek, *Matbuat Tarihi*, s. 395.

[20] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 240.

[21] Ekmeleddin İhsanoğlu ve Hatice Aynur, "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, s. 221-222.

15. yüzyılda Avrupa'da gelişen matbaa, yüzyılın sonlarında Osmanlı'ya iltica eden İspanyol Yahudileri ile İstanbul'a getirilmiştir. Rum ve Ermeniler kendi basımevlerini kurmuş ve bundan yaklaşık üç yüzyıl sonra 1727 yılında ise ilk Türk matbaası açılmıştır[22].

19. yüzyılda 1814 yılından itibaren buhar gücüyle çalışan baskı presleri ile hızlı basım gerçekleştirilmiş, 20. yüzyılın sonunda ise bilgisayar teknolojisi ile 1000'i aşan sayıda baskı yapabilen ilk mekanik pres tasarlanmıştır. Aslında Fransa'da ilk mekanik baskı presi 1827'de sergilenmiş fakat bu makinalar işçiler tarafından parçalanmıştır. Stefano Marianni 1866 yılında saatte 20000'i aşan baskı yapabilen ve günlük gazete basımında kullanılan hızlı rotatif presi, 1873'te rulo kağıt kullanarak tiraj gücü daha yüksek olan baskı presini geliştirmiştir. Alman asıllı Amerikan vatandaşı olan saat yapımcısı Ottmar Mergenthaler, 1884 yılında icat ettiği makinayla *linotip* (linotype) adı verilen sistemi geliştirmiştir. Linotip *satır-dizgi*, işlemcinin harfleri klavye ile tıpkı daktiloda olduğu gibi uzunluğu önceden belirlenen satır blokları halinde baskı kalıbına yerleştirerek dizgiye dökmesiyle yapılmaktadır[23].

1887'de Tolbert Lanston'ın *monotip* (monotype) *harf-dizgi* sistemini bulmasıyla döküm ve dizgi işi birbirinden ayrılmıştır. Monotip, her bir harfin metal kalıbının tek tek kullanıldığı dizgi sistemidir. Linotip ile saatte 6000 kurşun harf ya da karakter dizilebilirken, monotip ile dizgi hızı saatte 8000 harfin üzerine çıkmıştır. 1970'lerin sonunda tipografik baskı tarihe karışmış ve yerini çağdaş ofset baskı almıştır[24].

Matbaanın tarihi, teknolojik yeniliklerle beraber toplumsal ve kültürel dönüşümün de bir yansıması olmuştur. Matbaa uygulamaları zamanla bilgiye erişimi kolaylaştırmış, kültürlerarası etkileşimi artırmış ve yazılı kültürün yayılmasında önemli bir araç olmuştur. Böylece matbaa sadece bir üretim aracı değil aynı zamanda bilginin yayılmasında ve kültürel mirasın korunmasında vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.

---

[22] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa" maddesi.

[23] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 262-263.

[24] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 262-263.

1.2. İLK ARAP HARFLİ YAYINLAR ve MUSHAF-I ŞERİF

1.2.1. Hareketli Harflerle Yapılan İlk Arap Harfli Yayınlar

1486-1505 yılları arasında İtalya yarımadasında Arap harfli ilk matbaa uygulamaları yapılmıştır. Sadece bir kere kullanılabilen tahta kalıplarla baskısı yapılan bu çalışmalar tipografik baskı faaliyeti olarak kabul edilmemiştir. Arap harfli ilk müteharrik hurufatla baskı, 1514 yılında Fano'da Venedikli Gregorio de Gregori'nin bastığı *Kitâbu Salâti's-Savâ'î*'dir[25].

Arap harfli matbaa uygulamalarının Avrupa'da yaygınlaşmasında Hristiyan misyonerlik faaliyetleri etkili olmuştur. Örneğin; Almanya'da Pavlus isimli bir misyoner Anadolu'daki Galatyalılar'a yazmış olduğu mektubunu, bir akaid kitabı tercümesini ve Arapça bir gramer kitabını yayınlamıştır. İtalya'da Arapça yayın yapan Mecidî Matbaası 1584'te Roma'da kurulmuş 1627'de Pisa'ya 1684'te Floransa'ya taşınarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1591'de dört İncil'in, 1592'de ise Johannes Raimondi'nin hazırladığı Arapça gramer kitabının basımını yapmıştır. Ayrıca İdrisî'nin Latince ve İtalyancaya çevrilen dünya haritası gibi bilimsel çalışmaları da neşretmiştir. Bunların dışında İbn-i Sina'nın *Kitabü'ş-Şifa* isimli eserinden alınmış bir bölümle beraber 1593'te Öklid ve Porphyrios'un eserlerinin Arapça çevirileri de yayınlanmıştır[26].

Roma'da Arapça olarak basılan *Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Öklides* şerhinin Osmanlı'da satışına dair Sultan III. Murat'ın fermanı ilave edilmiştir[27]. Bu fermana göre Sultan III. Murat, Frengistan'dan ticaret için getirilen Türkçe, Arapça ve Farsça kitapların alım satımına engel olanlara karşı, ticaretlerinde serbest bırakılmalarını, şer'-i şerîfe ve Ahitnâme-i Hümâyûn'a aykırı davranılmamasını emretmiştir[28].

---

[25] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 110.

[26] Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, s. 139-140.

[27] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa" maddesi.

[28] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 4.

Avrupa'da Arap harfleriyle Türkçe basılan en eski tarihli eser Tunuslu Hacı Ahmet'in *Dünya Haritası*'dır. 1559'da tahta kalıpla basılan bu eserde *Kemaliyle nakşolunmuş cümle cihan numunesi* ibaresi bulunmaktadır[29].

Bir diğer eser 1612'de Leipzig'te yayınlanan Hieronymus Megiserus'un *Institutionum Linguae Turcicae Kibrit Quator* isimli kitabıdır. Latince yazılan bu eser, Osmanlıca harflerle örnekler bulunan ülkeler kitabıdır. Ayrıca dördüncü bölümünde 220 adet Türkçe atasözü bulunmaktadır. Bunların dışında Fransa ile Osmanlı hükümdarları arasında yapılan ahitnâme ise 1615'te Paris'te basılmıştır. Fransızcası ile birlikte Arap harfli Türkçe basılmış bu kitap 1589-1611 yılları arasında Fransa'nın İstanbul sefiri Savary de Breves'in İstanbul'da bir hakkâka yaptırdığı harflerle basılmıştır. Tamamı Arap harfli Türkçe harflerle basılan ilk kitap ise 1666'da Londra'da neşredilmiş olan William Seaman'ın Türkçeye çevirdiği *İncil-i Mukaddes*'tir[30]. Kur'ân-ı Kerîm'in ise tercüme ve tefsiri Arap harfleriyle Türkçe olarak ilk defa 1841'de Bulak Matbaasında basılmıştır[31].

Resim 2 1592 Öncesinde Avrupa'da, Granjon Robert (ö.1590) Tarafından Üretilen Arapça Hurufat (Thomas Huot-Marchand, https://imprimerienationale-patrimoine.fr/ark:/55748/00260, erişim: 14.4.2024.)

[29] Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, s. 4-5.

[30] Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, s. 4-5.

[31] Fatih Özkafa, "Sanat Kıymeti Bakımından Matbû Mushaflar", *Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 1-37.

Avrupa'da Türkçe, Arapça, Farsça harf kullanan basım evleri, 16. yüzyılda 4, 17. yüzyılda 16 ve 18. yüzyılda 10 ülkenin 25 kentinde faaliyette bulunmuştur[32].

Endülüs yazı stilinin Avrupalı matbaacıları etkilemesiyle Batı'da kullanılan matbaa hurufatı Kuzey Afrika yazı karakteri özelliklerini taşımaktadır (Hurufat örneği için bkz. Resim 2). İslam dünyasında kabul gören sanat yazısından uzak olan bu hurufat, batıda birkaç yüzyıl kullanılmıştır. İslam dünyasında ise bilhassa Kazan'da basılan mushaf ve Arapça kitaplar bu tarza yakın hurufatla basılmıştır. Osmanlı matbaasında ilk yıllarda kullanılan hurufatın da kabul gören Türk yazı sanatı seviyesinde olmadığı ancak bir kemal arayışı olduğu görülmektedir. 1866'da Ohannes Mühendisyan matbaa açısından uygulanabilir ölçüde nesih hattını taklit eden 1500 dolayında hurufat kalıbı oluşturarak bir kelimenin yazılışının estetik bir şekilde ortaya çıkarabilmesini başarmıştır. Mühendisyan'ın bu keşfi bütün İslam dünyasında matbaada kullanılan hurufatın iyileştirilmesine öncülük etmiştir. Mısır'da da kitap ve mushaf basımında kullanılabilecek nesih hurufat çalışmaları yapılmıştır. Nitekim 1923'te Kahire'de basılan Kral Fuad mushafındaki nesih yazı, tipografik nesih hattının zirvesini teşkil etmiştir. Bu mushaf, Hattat Cafer Bey'in harflerinden elde edilen hurufat ile 1923'te Bulak veya diğer adıyla Emiriyye Matbaasında basılmıştır[33].

Avrupa'da; 1537'te Venedik'te, 1694'te Hamburg'da[34], 1787 Saint Petersburg'da, 1834'te Leipzig'de, İslam ülkelerinde ise; 1853'te Kazan'da, 1882'de Bulak'ta ve 1923'te Kahire'de hurufat ile dizgi yapılarak mushaf basımı yapılmıştır[35] (Bkz. Resim 3).

İlk dönemlerde, Batılı matbaacılar tarafından üretilen Arap harfli hareketli hurufat, İslam dünyasında estetik ve yazı sanatı açısından kabul görmemiş olsa da ilerleyen dönemlerdeki gelişmeler, özellikle Ohannes Mühendisyan'ın nesih hattını taklit ederek geliştirdiği hurufat, matbaa estetiği açısından bir dönüm noktası olmuş ve

---

[32] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 3.

[33] Muhammet Abay, "Teknoloji Hattın Neresinde? Dijital Tipografi ve Nesih Hattı", *Derin Tarih Dergisi*, sy. 13, s. 2-7.

[34] Bu baskıda her ayetin başına ilgili ayetin numarası konulmuştur. Müslümanların bastığı mushaflarda ise ilk kez 19. yüzyılın ortalarında rastlanmaktadır.

[35] Detaylı bilgi için bkz. Muhammet Abay, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Mushaf Basımı", *Osmanlı'dan Günümüze Hüsn-i Hat*, s. 91-131.

Arap harfli matbaa uygulamalarında Avrupa'da ve İslam dünyasında yayıncılık faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.

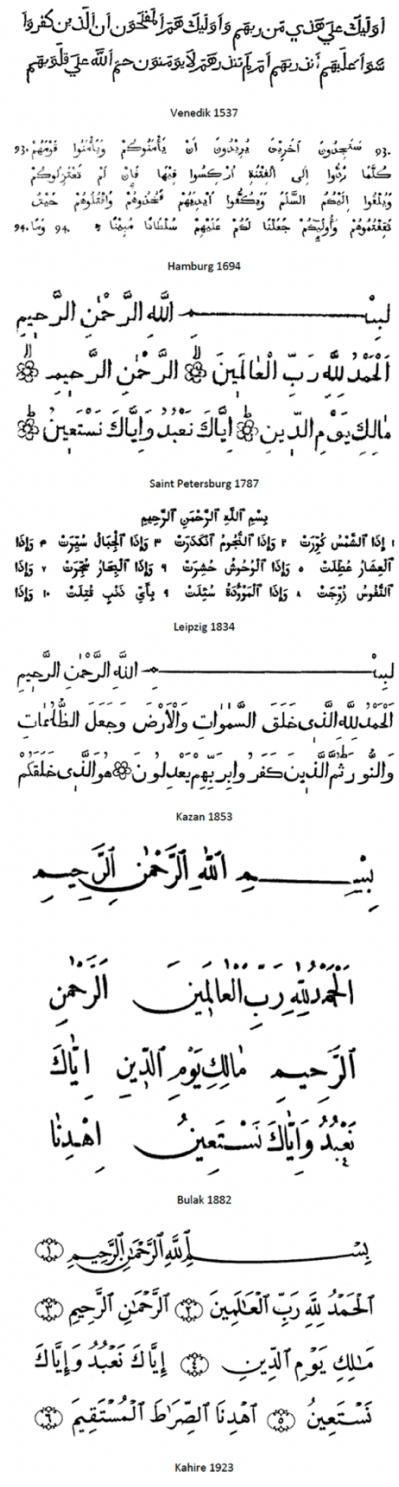

Resim 3 Hurufat ile Dizgi Mushaf Örnekleri
(Muhammet Abay, "Mushaf Yazımında Hat ile Font Mukayesesi", *Uluslararası II. Kıraat Sempozyumu – Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*, s. 223-238.)

1.2.2. Taşbaskı Tekniği ve Osmanlı'da Matbu Mushaflar

Tipografik baskıdan ayrı olarak Avrupa'da 1796'da keşfedilen *taş basmacılığı* (litografya) Mehmed Hüsrev Paşa'nın gayreti ile 1831'de Osmanlı'ya gelmiştir. Matbaa, icadından yaklaşık 300 yıl sonra Osmanlı'ya gelmişken taş basmacılık uygulandığından 19 sene sonra Osmanlı'ya gelmiştir[36]. 1883 yılında İstanbul'da genellikle İranlılar tarafından işletilen 27 taş baskısı atölyesi olduğu ve el yazması kitaplar için kullanıldığı bilinmektedir[37].

Litografya, ince taneli kalker taşının yüzeyine yağlı mürekkeple yazılan yazı veya resimleri kağıda basma sanatını ifade etmektedir. Bu teknikte, resim kağıda çizilir gibi taşın üzerine yağlı mürekkep veya yağlı bir kurşun kalemle çizilir. Ardından taşın üzerine aşındırıcı bir sıvı dökülür, taşın mürekkep olan kısımlarına etki etmeyen bu sıvı sadece mürekkepsiz kısımlarda çukurlar oluşturur. Bir sonraki aşamada taş yıkanarak üstüne matbaa mürekkebi sürülür, sonra taşla birlikte bir kâğıt üzerinden geçirilerek resim veya yazı kâğıda aktarılır. Bu teknikle istenilen sayıda aynı eser defalarca kopyalanabilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm taş baskısıyla birçok kez basılmıştır (Bkz. Resim 4). Ayrıca Mızraklı İlmihal, Muhammediye, Ahmediye, Mevlit, Karabaş Tecvit, Delâilü'l-Hayrât gibi eserler de bu teknikle çok sayıda basılan kitaplardır[38].

Osmanlıda, Kur'ân basımı 1870'lerde resmiyet kazanmasına rağmen, bu dönemden önce özellikle İstanbul'da gayri resmî yollarla basılmıştır. İstanbul'daki matbaacılar arasında, ilk matbu Kur'ân basımına Acem matbaacılar öncülük etmiştir[39].

---

[36] Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Taş Basmacılığı*, s. 7-8.

[37] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 17-18.

[38] Selman Soydemir, *Hurufattan Taşbaskıya Osmanlı'da Kitap Basımı*, s. 16-17.

[39] Ayşe Ataman, "Osmanlı Devleti'nde İlk Resmî Kur'ân Basımı", *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, s. 113-114.

Resim 4 Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphane Arşivinde Bulunan Taş Baskı Kalıbı, 76x56 cm[40]
(Fotoğraf: Veli Akbulut, 2024)

[40] 2024 yılında İstanbul Ziraat Bankası Müdürlüğünden Ankara'daki Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Arşivine nakledilmiştir.

Osmanlı'da mushaf basım kararı öncesinde dışarda basılan nüshalar buraya getirilerek kontrollü bir şekilde satışına izin verilmiş fakat bu bir çözüm olmamıştır. Hafız Osman hattıyla yazılmış mushaflar Fransız Mösyö Fanton tarafından Londra'da fotolitografi yöntemiyle basılmıştır. Bu nüshaların Osmanlı topraklarına kabul edilmesi ve satılması için Viyana Büyükelçiliği ne başvurulmuş, 1871'de izin verilmiş aynı yıl Haziran ve Kasım aylarında önce 4000, sonra da 1000 mushaf İstanbul'a ulaşmıştır. Mösyö'nün, İstanbul dışına bu mushaf nüshalarından gönderilmesi talebi ise tekrarlanmamak şartıyla bir sefere mahsus olarak kabul edilmiştir. Ancak Maarif Nezâreti bu durumdan memnun olmamış ve bu basım sorununu çözmek için atılan adımlar yetersiz olmuştur[41].

Sultan Abdülmecid'in 8 Kasım 1852 tarihli iradesiyle matbu mushaf yasaklanmış fakat dışarıdan gelen baskı mushafların sayısının çoğalması ve mushaf basımının gizli olarak yaygınlaşması sebebiyle Meclis-i Vükelâ tarafından serbest bırakılmasına karar verilmiştir. Böylece dinî kitap basma yasağı kaldırılmış, 5 Haziran 1873'te Osmanlı Maarif Nezâretince Kur'ân-ı Kerîm basımı için bir oda tahsis olunmuştur. Bastırılacak olan mushafın hangi usullerle, kaç adet basılacağı ve maliyetinin belirtilmesi istenmiştir. Gerekli görülen ücretin temini hakkında hazırlanan bir rapor Bâbıâlî'ye bildirilmiş, 21 Haziran 1873 tarihinde gereken izin verilmiş ve 29 Haziran 1873'te Osmanlı Maarif Nezâreti 500.000 nüsha olarak muhtelif ebatlarda mushaf basımına karar vermiştir. 2 Temmuz 1873'te basım için gereken meblağın temin edildiği ve Erkan-ı Harp Zabiti Ali Efendi tarafından basım işinin yapılacağı kararlaştırılmıştır. 13 Aralık 1874'te Şekerzâde Mehmet Efendi hatlı mushafın[42] bir heyet tarafından kontrol edildikten sonra baskısı yapılmış ve mühürlendikten sonra maliyetine satılması kararı alınmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın

---

[41] Salih Zeki Zengin, "Osmanlı Devleti'nde Kur'ân Basımının İlk Safhası", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, sy. 309, s. 542-543.

[42] Şekerzâde, III. Ahmed'in emriyle Medine'ye giderek Şeyh Hamdullah'ın Ravza-i Mutahhara'ya vakfedilen mushafını taklit ederek bir mushaf yazmakla görevlendirilmiş, Medine'de bir yıl kalarak bu mushafı yazmış, İstanbul'a döndükten sonra I. Mahmud'a sunmuştur. Medine'de yazdığı bu mushaf, Süleymaniye Kütüphanesinde muhafaza edilmekte olup (Yenicami, nr. K 3), Sultan Abdülaziz döneminde 1874'te Maarif Nezâreti tarafından âharlı kâğıda 70 adet basılarak Osmanlılar'da resmen bastırılan ilk Kur'an olma özelliği taşımaktadır. (bkz. Resim 5) Muhittin Serin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 38, "Şekerzâde Seyyid Mehmed" maddesi. Ayrıca, Şekerzâde hatlı matbu mushaflar hakkında detaylı bilgi için bkz. Shady Eid, "Hattat Şekerzâde Mehmed Efendi", *Yüksek Lisans Tezi.*

gözetiminde Şekerzâde Mehmet Efendi'nin 1730'larda nesih hattıyla yazdığı mushaf ile Osmanlı'da ilk defa resmî olarak mushaf basımı gerçekleşmiştir. Basılan bu mushafın 20 adeti Sultan Abdülaziz Han'a takdim edilmiştir[43].

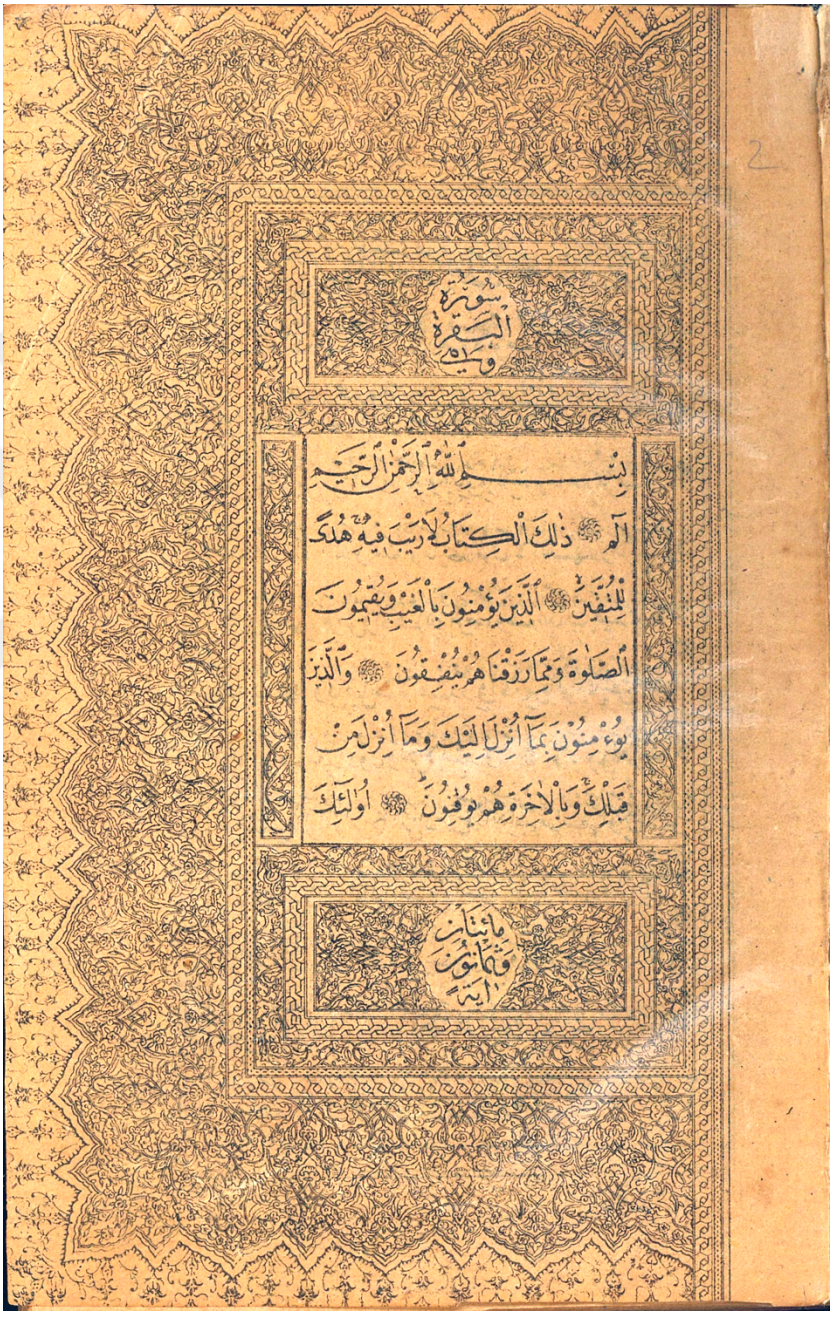

Resim 5 Şekerzâde Hatlı Matbu Mushafı'ın Serlevha Sayfası[44]
(IRCICA Kütüphanesi 297./1224/KO.Q.)

[43] Necmettin Gökkır, *Tanzimat'tan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*, s. 23-24.

[44] Aherli kağıda basılan bu mushafın son sayfasında Matbaa-i Amire mührü bulunmaktadır.

Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) başlayan basım denetimleri, II. Abdülhamid devrinde düzenli ve kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Her geçen gün etkisi artarak büyüyen matbuat dünyasının sistemli bir hale gelmesi için Maarif Nezâreti başta olmak üzere birçok birimde matbuat idareleri kurulmuştur. Kitap yayınlama yetkisi, matbaa açma izni veya gazete yayınlama ruhsatı gibi birçok konuyla ilgilenen bu kuruluşlar, II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) basın politikaları kapsamında oluşturulmuştur. Devlet, tüm kitapların, risâlelerin, gazete ve dergilerin basımı ve yayınlanması sürecini başından sonuna kadar takip ederek, özellikle Kur'ân-ı Kerîm ve dinî yayınları kontrol etmek için çeşitli birimler kurmuştur[45].

Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti 30 Aralık 1881 tarihinde Maarif Nezâreti bünyesinde Telif ve Tercüme Dairesi ile Matbaalar İdaresinin birleştirilmesiyle kurulmuştur. Tüm kitap kontrollerini bu heyet yapmakta olup, dinî kitapların basımı söz konusu olduğunda Şeyhülislamlıktan görüş alınmıştır. Şeyhülislamlıkta danışılan birimler mushaf basımı ve denetimi için Meclis-i Mesâhif-i Şerîfe, dinî neşriyat için Tedkik-i Müellefât Heyeti ve daha sonra bu ikisinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tedkik-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi kurulmuştur[46].

Mushaf basımında yalnız Matbaa-ı Osmânîye yetkili kılınmış, meşihattan daha önceden alınan izinle Mushaf-ı Şerîf basan matbaaların ruhsatları ise iptal edilmiştir[47].

13 Mart 1882'de Matbaa-i Osmânîye ve Maarif Nezâreti arasında imzalanan mushaf basım imtiyazı anlaşması Osmanlı'da mushaf basımı hususunda önemli görülmektedir. Bu anlaşmaya göre sadece 1875'te basılan Şekerzâde mushafı ile Kadırgalı mushafı basımı yapılmasına ve Matbaa-i Âmire'den bazı makinaların Matbaa-i Osmânîye'ye ödünç verilmesine karar verilmiştir. Mushaf basım imtiyazı 1910 yılına kadar burada kalmıştır[48].

---

[45] Filiz Dığıroğlu, "II. Abdülhamid Dönemi Matbûat Politikaları: Mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi,* s. 632-633.

[46] Filiz Dığıroğlu, "II. Abdülhamid Dönemi Matbûat Politikaları: Mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi,* s. 632-633.

[47] Necmettin Gökkır, *Tanzimat'tan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*, s. 29-31.

[48] Mehmet Erken, "Geç Osmanlı Döneminde Matbaa ve Kitap Yayıncılığı (1857-1888)", *Doktora Tezi*, s. 122-123.

19. yüzyıl hattatlarından Hasan Rıza Efendi'nin basılmak üzere yazdığı mushaflarından ilki 1894'te Matbaa-i Osmânîye'de taş baskı tekniği ile basılmıştır. Bu usulle yazılan mushaf sayfalarının litografya taşlarına aktarılmasıyla elde edilen baskı kalıpları çok kez kullanılarak binlerce mushaf basımı imkanı oluşmuştur. 1980'lere kadar Hasan Rıza Efendi hatlı, 2000'li yıllardan itibaren ise Kayışzâde Hafız Osman hatlı mushafların baskı sayısının fazla olduğu görülmektedir[49].

İlk mushaf basımından itibaren Hz. Osman'a (ra) nispet edilen bazı mushafların yanısıra, Şeyh Hamdullah, Ahmed Karahisarî, Hâfız Osman, Kayışzâde Hâfız Osman Nuri, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Hulusi Efendi, Hasan Rıza, Hâmid Aytaç gibi hattatların yazdıkları mushafların çeşitli ebatlarda tıpkıbasımları yapılmıştır.

Ayrıca, Mekke ve Medine, 20. yüzyılda âyet-berkenar[50] tertibiyle yazılan mushafın yayılma merkezi olmuştur. 1982'de Kral Fahd Suudi Arabistan'da mushaf basımı yapan bir matbaa kurmuş, 1985 yılında burada mushaf basımına başlanmış ve basılan mushafa *Medine Mushafi* (Mushafu'l-Medîneti'n-Nebeviyye) ismi verilmiştir. Suudi Arabistan Hükümetinin bastığı Suriyeli Osman Taha hatlı mushafın, sayfa düzeninde âyet-berkenar, imlâsında ise Resm-i Osmânî kullanılmıştır. Farklı ülkelere ücretsiz olarak gönderilen bu mushaf, bütün dünyaya yayılmış ayrıca Lübnan, Endonezya vb. ülkelerdeki matbaalar da bastıkları mushaflarda Medine mushafını esas almıştır[51].

Osmanlı'da mushaf basımında hareketli harfler yerine taşbaskı tekniğinin tercih edildiği görülmektedir. Hareketli harflerle yapılan basımda, harflerin tek tek dökülüp yerleştirilmesi sebebiyle uzun zaman alması, metinlerin hızlı bir şekilde çoğaltılmasını zorlaştırmaktadır. Taşbaskı tekniğiyle ise, yazı ve resimlerin taş yüzeyine yağlı mürekkeple aktarılması sayesinde aynı eserin birden fazla kopyasının hızlı bir şekilde basılabilmesi kolaylaşmaktadır. Ayrıca, Osmanlı'da Arap harfli

---

[49] Elif İlter, "Hat Sanatında mushaf Kitâbeti ve Hasan Rıza Efendi Mushafları", *Osmanlı'da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü*, s. 225-229.

[50] Kur'ân sayfalarının ayet ile başlayıp ayet ile bitecek şekilde tertip edilmesidir. Her sayfasında 15 satır bulunur.

[51] Achmad Yafik Mursyid, "Endonezya'daki mushaf Basım Faaliyetlerinin Osmanlı Geleneksel Mushaflarıyla İlişkisi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sy. 53, s. 87-88.

hurufat sisteminin oluşturulması süreci, Avrupa'ya kıyasla daha yavaş gerçekleşmiş, el yazmalarının verdiği zevk ve pratiklik bu geçişin uzun sürmesine neden olmuştur. Dolayısıyla taşbaskı tekniği, daha hızlı baskı imkanı sunması sebebiyle Osmanlı'da kısa süre içinde benimsenmiş ve özellikle mushaf ve dinî metinlerin basımında kullanılmıştır.

1.3. OSMANLI MATBAALARI

Osmanlı'da ilk Ermeni matbaası Tokatlı Abkar Tıbir tarafından 1567'de Edirnekapı'da Surp Nigoğayos Kilisesi'nde[52] kurulmuş, Venedik'ten gelen basım aletleri ve hurufat ile aynı yıl bu matbaada Basit Ermeni Alfabesi anlamına gelen Pokir *Keraganutyan gam Aypperan* isimli kitap yayınlanmıştır. İlk Rum matbaası ise 1627'de alet ve malzemeleri İngiltere'den getirtilerek Patrik Kyrillos Lukaris tarafından Ortodoks Rum Patrikhânesi'nde kurulmuştur[53]. İlerleyen dönemlerde Ermeni ve Rum matbaaların çoğu siyasi faaliyetlere karışması sebebiyle kapatılmıştır[54].

Avram Galanti'nin *Küçük Türk Tetebbular* isimli eserinde, matbaanın tertibat ve aksamını icat eden meşhur Gutenberg'in 1450 senesinde ilk tecrübesini yapmış iken 1493'te Avrupa'nın pek çok yerinde henüz matbaanın bulunmadığı bir zamanda İstanbul'da ve iki üç sene sonra Selanik'te matbaa olduğundan bahsedilmektedir. Sultan II. Bayezid (1481-1512) döneminde İstanbul'da ve Selanik'te 19 ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde ise 33 kitap basılmış, bu kitapların ilk sayfalarında *Sultan Bayezid-ı Sani saltanatının gölgesi altında, Sultan Selim-i Evvel saltanatının gölgesi altında* manasına gelen İbranîce cümleler yazılmıştır. Ayrıca basıldığı yıl bilinen fakat matbaanın ismi bilinmeyen 17 kitap daha basılmıştır. Bu dönemde İstanbul'da 3 ve Selanik'te bulunan 1 matbaada İbranîce, Latince, Yunanca yayınlar yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise (1520-1566) İbranî harflerle İran Musevilerine İbranîce-Türkçe lügat basılmıştır[55].

---

[52] Bugün Kefeli Cami olarak bilinmektedir.

[53] Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, s. 37.

[54] Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, s. 21.

[55] Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, s. 27.

Osmanlı'da Türkçe veya Arapça hiçbir şey basmamak koşuluyla İslam dininden olmayan topluluklara kendi matbaalarını kurma izni verilmiş fakat 1485'te Türkçe veya Arapça matbu malzeme bulundurmaları yasaklanmıştır[56]. İlk Türk matbaası kuruluncaya kadar Osmanlı devleti sınırları içerisinde 37 matbaa kurulmuş fakat Türkçe kitap basılmamıştır[57].

1.3.1. Müteferrika Matbaası (1729-1745)

Müteferrika Matbaası, Osmanlı topraklarında Müslümanların kendi kültürüne ait ihtiyaç duydukları eserlerin basabilmesi için devlet bünyesinde açılan ilk Türk matbaasıdır[58]. Dinî kitapların basılması yasaklanmış olmasına rağmen ilk İslam basımevi olarak da bilinen bu matbaa, aynı zamanda Yahudi veya Hristiyanlar tarafından yönetilmeyen ilk matbaadır[59].

Sait Mehmet Efendi, babası 28. Çelebi Mehmet Efendi ile Paris seyahati sırasında kitapların matbaa ile kolaylıkla çoğaltıldığını görüp hayran kalmış ve İstanbul'da bir matbaa kurmayı düşünmüştür. Sait Efendi bu düşüncelerini Macar mühtedilerinden olan İbrahim Müteferrika'ya anlatmış ve birlikte hareket etmeyi önermiştir. Matbaa ve haritacılıkla yakından ilgilenen İbrahim Müteferrika ise, ilk Türk matbaası kurulmadan önce 1719'dan itibaren şimşir kerestesi üzerine oyma ile dört harita (Marmara denizi, Karadeniz, Memalik-i İran ve İklim-i Mısır) basmıştır. İbrahim Müteferrika 8 yıl boyunca matbaa açmak için izin almaya çalışmış, bu girişimin getireceği faydaları açıklamak için 1726'da matbaanın gerekliliğinden bahseden *Risâletü'l-Müsemmati bi Vesiletü't-Tıbaa* adlı bir risâle hazırlamıştır. Bu risâleyi Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve devlet ileri gelenlerine ulaştırmakla işe başlamıştır[60].

Müteferrika, Osmanlı'nın kendi matbaasını kurmasıyla birlikte İslam dünyasının ve Osmanlı'nın itibarının artacağı, dolayısıyla İslam kültürüne hizmet

---

[56] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 281-282.

[57] Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, s. 22.

[58] Hidayet Nuhoğlu, "Müteferrika Matbaası ve Bazı Mülahazalar", *Yeni Türkiye Dergisi*, sy. 7, s. 223.

[59] Gerald Duverdier, "İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary De Breves ile İbrahim Müteferrika"*, Belleten*, sy. 6, s. 275.

[60] Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, s. 23.

edilmiş olacağı görüşünü savunmuştur. Ayrıca Avrupalı matbaalarda basılan Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin, Osmanlı şehirlerinde yabancı tüccarlar tarafından satıldığını böylece Arap harfli matbaa konusunda neredeyse tekelleşmiş olan Avrupalıların elinden bu olanağın alınacağını ve Avrupalıların İslamî kitap basımından sağladıkları kârın da kendilerinde kalacağını düşünmüştür[61].

Müteferrika'nın matbaanın gerekliliğini savunduğu risâlede yazdığı 10 madde şu mealdedir:

1. Birçok önemli kitabın çoğaltılması avam ve havas için faydalıdır.
2. Müelliflerin eserlerinin basılması ve bunların ihyası İslam toplumu arasında yayılmasına sebep olur.
3. Kitap yazılarının okunabilir, güzel ve doğru olmasıyla birlikte hoca ve talebelerin işleri kolaylaşır. Basılan eserlerin mürekkebinin sabit olması sebebiyle yazma eserler gibi yazılar sudan etkilenmez.
4. Kitap basmak kârlı bir iştir; bir eser yazmak için harcanan emek yerine binlerce kere çoğaltma işlemi yapılabilir. Böylece kitaplar daha ucuz bir hale gelir ve herkes istifade edebilir.
5. Kitap başlarına kısa ve sonlarına detaylı fihristler eklenerek aranan bilgiye kolay bir şekilde erişim imkanı olur.
6. Kitapların ucuz olması, taşra şehirlerinde ve kasabalarda yaşayan insanların da kitaplardan faydalanmasını sağlar.
7. Şehirlerde büyük kütüphaneler kurulması imkanı doğar; bu da bilgiye erişimi ve ilim öğrenenlerin sayısını artırır.
8. Osmanlı Devleti, cihat yoluyla tüm İslam toplumlarını onurlandırdığı gibi, kitap yayını aracılığıyla da İslam'a hizmet etmesi uygun olur.
9. Avrupalılar, Arapça, Farsça ve Türkçe kitapların değerini bilerek basıyorlar. Ancak bastıkları kitaplar hatalarla dolu olduğu gibi yazıları da Mağribî hattı ve taklitleriyle estetik ve güzellikten uzak, hatalarla doludur. Ancak, bir ehlini bulup Doğu eserlerini doğru ve güzel bir şekilde basarak İslam ülkelerine göndermeleri ve bu aracılıkla İslam toplumlarından para kazanmaları

[61] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 279-280.

muhtemeldir. Her konuda olduğu gibi İslam toplumlarının gayrimüslimlerden önde olması ve bu konuda da onlardan önce hareket etmeleri gerekmektedir.

10. Daha önce bu sanatın memleketimizde uygulanması, devlet yetkilileri arasında tartışılmış ancak bu işin zor ve zahmetli olması sebebiyle erbabı bulunamamıştı. Şimdi bunun gerçekleşmesine olanak sağlandı. Tüm İslam dünyasının ihtiyacı olan kitapların basılması, devletin itibarını artıracaktır[62].

Yapılan görüşmeler neticesinde Sadrazam Damat İbrahim Paşa bu gerekçe ve talepleri kabul etmiş fakat Şeyhülislam Abdullah Efendi'den bir fetva alınmasını emretmiştir. Şeyhülislam Abdullah Efendi olumlu görüş beyan eden bir fetva vermiş[63], fıkıh, kelam, hadis ve tefsir ilimleri dışındaki kitapların basılabileceğini belirtmiştir. Sultan III. Ahmed'in 5 Temmuz 1727'deki fermanıyla çıkan iznin ardından İbrahim Müteferrika'nın öncülüğünde Sait Efendi'nin de mali yardımları ile ilk matbaa 16 Aralık 1727'de kurulmuştur. İlk kitap basımı ise 31 Ocak 1729'da Avrupa'daki ilk matbaalardan yaklaşık 280 yıl sonra yapılmıştır[64].

İlk Türk matbaasında basılan eserlerde değişik kaynaklı Batı kağıtları kullanılmıştır. Osmanlı'daki kâğıt sorununun matbaa için önemini gören ve anlayan İbrahim Müteferrika, Yalova'da bir fabrika kurma girişiminde bulunmuş ve bunun için 1744 yılında Lehistan'dan kağıtcı ustaları getirmiştir[65].

Sarayın çıkardığı bir fermanla, medrese öğrencilerinin basma kitapları daha kolay satın alabilmeleri için ciltlenmemiş versiyonlarının basılması istenmiştir. Bu kitaplar ciltsiz veya ciltli-tezhipli olarak iki farklı şekilde fiyatlandırılmıştır. Ciltli ve tezhiplenmiş baskıları kişinin tercihine göre yapılmıştır. Matbaadan önce, hattatların yazdıkları yazma eserler sadece müellifin değil, aynı zamanda sanatçının da eseri olarak değerlendirilmektedir[66].

---

[62] Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, s. 50-53.

[63] Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, s. 25.

[64] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 280.

[65] Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, s. 40.

[66] Bahattin Yaman ve Keziban Gündüz, "İbrahim Müteferrika Matbaası'nda Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sy. 10, s. 1141-1155.

Basılan eserlerdeki el ile yapılmış olan süslemelerin İbrahim Müteferrika tarafından mı kitap sahipleri tarafından mı yaptırıldığı hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş; tereke defterinde kaydedilmiş satılamayan baskı nüshalarının bazılarının cetvelsiz oldukları notu dolayısıyla bu cetvellerin matbaada yapıldığı görüşüdür. İkinci görüş ise günümüze ulaşan Müteferrika baskılarında süslemelerin olmaması ve bazı nüshalarda mevcut olan süslemelerin bu nüshaları satın alan kişiler tarafından yaptırıldığı görüşüdür[67].

İlk üç Müteferrika baskısında eserin başlığı önsözde belirtilirken, metnin başladığı sayfanın üzerine başlık konulmamış, sonraki baskılarda ise metnin üzerine de başlık konulmuştur. Ayrıca yazma kitaplarda olduğu gibi Müteferrika baskılarında da baskı yeri ve tarihini gösteren hatimeler bulunmaktadır[68].

Resim 6 Müteferrika Matbaasında Basılan *Lugat-ı Vankulu*'nun İlk İki Sayfası
(*'Matbaanın Önsözü 'Basmacı İbrahim Efendi' Müteferrika Sergisi 2021*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi)

[67] Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, s. 309-310.

[68] Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, s. 311.

Müteferrika, matbaanın kuruluşundan vefatına kadar olan süre içinde 17 kitabın basımını tamamlamıştır. Bu eserlerin 10'u tarih, 2'si sözlük, geri kalanları ise dil, siyaset, askerî bilimler, fen ve coğrafya konularındadır. İbrahim Müteferrika, 17 yıllık basımcılık hayatı boyunca 23 baskıdan toplam 12.500 adet kitap yayımlamıştır[69].

İbrahim Müteferrika'nın 1727'de açtığı matbaanın faaliyetleri vefatından sonra 1745'te, çırağı Kadı İbrahim Efendi tarafından sürdürülmüş ancak Kadı İbrahim Efendi'nin vefatıyla matbaa işleri duraklamıştır. İstanbul'da Müteferrika'nın ardından kurulan ikinci matbaa, 1782-1797 yılları arasında faaliyet gösteren Raşit Efendi Matbaasıdır[70].

Raşit Efendi Matbaasından sonra, 1785 yılında Sefir Choiseul Gouffier tarafından kurulan Fransız Elçilik Matbaasında hurufat bulma konusunda zorluk yaşanmıştır. Raşit Efendi'nin döktürdüğü harf kalıplarından istifade teşebbüsünde bulunulduktan sonra, bu fikirden vazgeçilmiş ve Fransa'dan hurufat getirtilmiştir. İlk askerî kitabımız olan *Usûlü'l-hamse-Maarif fi Tertibi'l-Ordu ve Tahassünihî Muvakaten* Fransız Elçilik Matbaasının bastığı ilk kitaptır. 1786 yılında basılan eserin müellifi Mühendishâne hocalarından Lafitte Clave'dir[71].

1.3.2. Mühendishâne (1797) ve Üsküdar (1802) Matbaaları

Müteferrika Matbaasının ekipmanlarının Fransız Elçiliği tarafından satın alınmak istenmesi ile matbaa işleri yeniden canlanmış ve nihayetinde Mehmet Raşit Efendi tarafından satın alınmıştır. III. Selim döneminde, 1795 yılında Hasköy'de Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn'un açılması ve buraya dahil bir matbaa kurulması gerektiği düşünülmüştür. Raşit Efendi'den basmahâne takımları ve daha önce basılmış 316 cilt kitap satın alınarak Mühendishâne'ye nakledilmiş ve Raşit Efendi'nin elindeki alet, edevat ve basmahâne takımı devlet tarafından sahiplenilerek Mühendishâne Matbaası kurulmuştur. Matbaa nazırlığına Mühendishâne Mektebinde geometri öğretmeni olan Abdurrahman Efendi getirilmiş gerekli yeni malzeme ile yabancı dilde basılması planlanan kitaplar için Fransız hurufat satın alınmıştır[72].

---

[69] Zeki Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 281.

[70] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. ek-2, "Raşid Efendi Matbaası" maddesi.

[71] Selim Nüzhet Gerçek, *Matbuat Tarihi*, s. 421.

[72] Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, s. 9.

Bir kamu işletmesi olan matbaanın nizamnâmesi ve devamlı kadrosu bulunmamıştır. Bir eser basılması planlandığında gerekli işçiler tedarik edilmiş, basım işleri sona erdiğinde ise bu kadro dağılmıştır. Bu durum Mayıs 1800 tarihine kadar devam etmiş ve basım işlerini hakkıyla gerçekleştirecek deneyimli bir kadro oluşmuştur[73].

Mühendishâne'de eğitim gören öğrencilerin geometri ve matematikle ilgili bazı Türkçe kitapları, risâleleri ve cetvelleri hızlıca temin edebilmesi bu okul bünyesinde bir matbaa kurulmasının temel amacı olarak görülmüştür. Ayrıca haritalar, cetveller ve şekilli kitapların elle kopyalanmasındaki zorluklar dikkate alınarak bir kitabın kısa sürede standart bir formatta ve hatasız bir şekilde çoğaltılması gerekliliği esas alınmıştır[74].

Bu matbaada mühendislik eğitimi ile alakalı ders kitabı olarak kullanılacak eserlerin yanında lügatler de basılmıştır. Ayrıca Mahmud Raif Efendi'nin Nizam-ı Cedid hareketinin tanıtılması için 36 gravür içeren 27 levhayla birlikte 200 adet *Tableau Des Nouveaux Reglemens De I'empire Ottoman* adlı eseri basılmıştır. Askerî yenilikleri ve yapılan reformları yabancılara tanıtmak amacıyla Fransızca olarak yazılan bu eserin masrafları hazine tarafından karşılanmıştır[75].

Mühendishâne Matbaası İstanbul'da yer sıkıntısı nedeniyle Aralık 1802'de Üsküdar'a taşınarak burada faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu yeni yerinde matbaa *Üsküdar Matbaası* ismi ile anılmıştır. Selimiye Kışlası yakınlarında sadece matbaa işleri için ayrılmış büyük bir binada, Harem İskelesi yokuşu başındaki Boyacı Hanında *Darü't-Tıbaati'l-Cedidetü'l-Ma'mure* adıyla açılmıştır[76].

Mühendishâne Matbaasının yer değiştirmesiyle basım işlerinde yeni bir düzenleme yapılmış ve matbaa eskiden olduğu gibi devlet tarafından finanse edilen bir kurum olmaktan çıkarılmıştır. Matbaanın yönetimi daha önce Mühendishâne Matbaasının idaresinde bulunan Abdurrahman Efendi'ye devredilmiş ve kendisine bu konuda yeni bir berat verilmiştir. Yeni bir yönetim yapısı ve sivil bir karakter kazanan,

---

[73] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. ek-2, "Mühendishâne Matbaası" maddesi.

[74] Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılar Tarihinde Mühendishâne-Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi 1776-1826*, s. 99.

[75] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. ek-2, "Mühendishâne Matbaası" maddesi.

[76] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. ek-2, "Üsküdar Matbaası" maddesi.

ancak kamu kurumu olma niteliğini koruyan Üsküdar Matbaasında, daha önce basılmayan tefsir ve hadis gibi dinî kitapların basımına ve dışarıdan gelen her türlü basım işinin kabul edilmesine izin verilmiştir[77].

Fransız Devriminin yaydığı dinsizlik eğilimlerine karşı çıkmak için, Birgili Mehmet Efendi'nin akaid kitabı *Risâle-i Birgivî* adıyla basılmış ancak, bu dinî içerikli kitap için ferman veya fetva verildiği konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Daha sonra dinî kitap basım yasağının tamamen kaldırılması ve Kur'ân'ın basımına izin verilmesinin bu sayede gerçekleştiği düşünülmektedir[78].

Jale Baysal'a göre, bu dönemin en belirgin özelliği ilk dinî kitabın basılmasıdır. Müteferrika Matbaası'na izin veren fetvada, basılan metinlerin hatasız olmasının gerekliliği dinî eserler için daha da önemli bir konu haline gelmiştir[79].

Kabakçı Mustafa isyanından sonra Levent ve Selimiye kışlaları ile Üsküdar matbaası dahil birçok yerde büyük zararlar meydana gelmiştir. Gizlice faaliyet gösteren bazı azınlık matbaalarının Üsküdar Matbaası ustalarını kendi matbaalarına çekmeye başlaması sebebiyle Üsküdar'da faaliyete geçen bu matbaa dışında kitap basımı yasaklanmıştır[80].

1807 yılında matbaanın çalışmaları durmuş ve kitap basımı sona ermiştir. Bunda matbaanın içinde bulunduğu mali zorlukların yanı sıra III. Selim'in saltanatının son dönemindeki iç ve dış olaylar da etkili olmuştur[81]. 1814 yılında, Kamus Tercümesi'nin basılması için matbaanın eksikliklerinin giderilmesi ve matbaanın faal hale getirilmesi amacıyla Abdurrahim Muhip Efendi (ö. 1821) görevlendirilmiştir[82].

Mühendishâne ve Üsküdar matbaalarında 1797-1825 yılları arasında 95 kitap yayınlanmıştır[83].

---

[77] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. ek-2, "Üsküdar Matbaası" maddesi.

[78] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 17.

[79] Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, s. 320.

[80] Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, s. 10.

[81] Kemal Beydilli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. ek-2, "Üsküdar Matbaası" maddesi.

[82] Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılar Tarihinde Mühendishâne-Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi 1776-1826*, s. 321.

[83] Bkz. Kemal Beydilli, *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Eserler Listesi*.

1.3.3. Tabhâne-i Âmire ve Takvimhâne-i Âmire (1831)

1823 yılında Üsküdar Matbaasının bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin yerinde bulunan Kaptan İbrahim Paşa Hamamı'na taşınması teklif edilmiş, bir yıl sonra buraya taşınmıştır. 1831'de gazete çıkarılmasına karar verilmiş, gazetenin yayımlanması için Kaptan İbrahim Paşa Sebilinin karşısında bulunan Bursa mütesellimi Musa Ağa'nın konağı satın alınmıştır. Burada faaliyete geçen *Takvimhâne-i Âmire* isimli gazete matbaası, Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*nin basımı için kurulmuştur[84]. Takvim-i Vekâyi (Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca, Arapça, Farsça), Evrâk-ı Sahîha ve çeşitli kitaplar, Takvimhâne Matbaasının baskı faaliyetleri olarak bilinmektedir[85].

Gazetenin ilk sayısı 1 Kasım 1831'de yayınlanmıştır. 2 Kasım 1864 tarihinde vilâyet nizamnâmesinin 7. maddesi ile vilâyetlerde her türlü genel yazışma işini yürütecek bir görev olarak mektupçuluk uygulamaya konulmuştur. Vilâyetlerde kurulacak matbaaların bu mektupçuların yönetimi altına verilmesi bildirilmiştir. Bu nizamnâmeden sonra kurulan ilk vilâyet matbaası 1864'te Suriye'de, sonraki yıllarda Sivas, Trabzon, Erzurum ve Bursa'da açılmıştır. 1920'li yıllarda kapatılacak olan bu matbaalarının sayısı 50'yi bulmuştur[86].

1832 yılında, Takvimhâne ve matbaa birleştirilmiş ve Esat Efendi'ye Takvim-i Vekâyihâne-i Âmire ve Tabhâne-i Mamure nazırı unvanı verilmiştir[87]. Takvimhânenin üst katında, padişaha tahsis edilmiş büyük bir oda, nâzır ve tercümanların odaları, diğer memurlara ait odalar, kâtip ve tertip odası ile bir hamam mevcut olup, alt katta ise Fransızca *Takvîm-i Vekâyi* çalışanlarına ayrılmış bir oda bulunmuştur. Matbaanın faaliyetlerindeki artış nedeniyle, daha geniş bir alan arayışına başlanmış ve kâğıt para basımı için gerekli buharlı makineleri, çeşitli presleri ve diğer ekipmanlarıyla birlikte Topkapı Sarayı surları içerisinde yer alan *Kavaim-i Nakdiyye Fabrikası* uygun görülmüştür. Bu nedenle, matbaa 1852 yılında buraya taşınmış,

---

[84] Fatma Özdemir, "Osmanlı Dönemi Matbu Kitaplarda Resim Kullanımı (1729-1850)", *Doktora Tezi,* s. 36-37.

[85] Selin Kara, "Matbaa ve Osmanlı Toplumu Arasındaki Entelektüel İlişkiler", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 24.

[86] Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, s. 48-49.

[87] Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, s. 11.

idaresi ise müneccim-i sânî Tahir Efendi'ye verilmiştir. Matbaanın açılışında Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'ye ait bir şiir buradaki buharlı baskı makinalarında basılmış ve açılışta bulunan katılımcılara hediye edilmiştir[88].

Farklı binalarda faaliyet göstermeleri sebebiyle Müteferrika'dan itibaren devlet matbaaları birbirinden farklı isimlerle anılmıştır. Müteferrika Matbaasının adı, basılan ilk eser olan Vankulu Lugat'ında *Darü't-Tıbaatü'l-Ma'mure* şeklinde belirtilmekte, bu dönemde halk arasında ve bazı resmî kayıtlarda *Basmahâne*, *Tabhâne* ve *Karhâne-i Basma* isimleri geçmektedir[89]. Mühendishâne Basımevine ise kısaca *Darü't-Tıbaa* denilmiştir[90]. Takvimhâne Matbaasında basılan kitaplarda basım yeri olarak *Matbaa-i Âmire*, *Basmahâne-i Âmire*, *Matbaa-i Darü's-Saltanat-ı Seniye* ibareleri kullanılmıştır[91].

Ayrıca *Darü't-Tıbaati'l-Âmire*, *Tabhâne-i Hümâyûn*, *Tabhâne-i Âmire*, *Darü't-Tıbaati's-Sultanîyye*, *Matbaa-i Âmire*, *Matbaa-i Milli* ve *Matbaa-i Devlet* gibi farklı farklı isimlerle de anılmıştır[92]. 1939 yılında Cumhuriyet Döneminde ise Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilerek buraya *Milli Eğitim Basımevi* denilmiştir[93].

1.3.4. Diğer Bazı Matbaalar

Osmanlıda ilk özel gazete olan *Cerîde-i Havâdis*, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yayınlanan üçüncü Türkçe gazete olarak ortaya çıkmıştır. 1840 yılında İstanbul'da ABD Sefâretinde kâtiplik yapan ve bir yandan da ticaretle ilgilenen İngiliz William Churchill tarafından yayınlanmaya başlamıştır[94].

---

[88] Gülden Sarıyıldız, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. ek-2, "Takvimhâne" maddesi.

[89] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9, "Daru't-Tıbaa" maddesi.

[90] Jale Baysal, *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, s. 43-50.

[91] Selin Kara, "Matbaa ve Osmanlı Toplumu Arasındaki Entelektüel İlişkiler", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 24.

[92] Daha sonraki dönemlerde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Bulak'ta kurduğu matbaa "*Darü't-Tıbaati'I-Mısriyye*" adıyla anılmış, Arap harfli baskı yapan İstanbul'daki Fransız Elçiliği Matbaası, Paris ve Viyana'daki Kraliyet Matbaaları da Arap harfleriyle yaptıkları baskılarda matbaayı "*Darü't-Tıbaa*" kelimesiyle adlandırmışlardır. Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9, "Daru't-Tıbaa" maddesi.

[93] Turgut Kut ve Fatma Türe,*Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, s. 11.

[94] Emine Pınar Gevheroğlu, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebüzziyâ", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 18.

Tercümân-ı Ahvâl gazetesi ise Osmanlı topraklarında bir Türk vatandaşı tarafından çıkarılan ilk özel Türkçe gazetedir. 1860 yıllarında yayın hayatına atılan Âgâh Efendi bu gazeteyi Bahçekapı'da Hacı Bekir'in şekerci dükkanın karşısındaki hanın üst katında bir ev tezgahı matbaasında basmıştır[95]. Devlet yardımı almadan ve kişisel çabalarla yayın hayatına başlayan gazete, Türk basının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 1866'ya kadar toplam 792 sayısı yayınlanmıştır[96].

Devletin desteklediği ve yönlendirdiği gazete çağının tamamen sona ermesi 1860-1870 yılları arasında Tanzimat Döneminde önemli bir değişiklik olarak görülmüştür. Bir diğer gazete olan *Tasvir-i Efkâr* İbrahim Şinâsî tarafından 1862'de Bâbıâlî karşısında Giritli Cemal'in evinde kurulmuş[97], kapandığı 1925 yılına kadar 830 sayısı yayınlanmıştır[98].

Mısır'da ilk matbaalar, 1557'de Gershon b. Eliezer Soncino ve Abraham b. Moses Yatom tarafından Kahire'de kurulmuştur. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, yenilik hareketleri kapsamında matbaayı kurmadan önce baskı, dizgi ve harf dökümü becerilerini geliştirmeleri için 1815'te Suriyeli Nikola Masabaki'yle beraber dört öğrenciyi Milano'ya göndermiş, *Dârü's-Sınâati'l-Amiriyye* ismiyle tanınan Bulak Tersanesinde Bulak Matbaasının kurmuştur. Matbaa binasının girişindeki üç beyitlik Türkçe yazıdan, binanın 20 Ekim 1819 ile 9 Ekim 1820 tarihleri arasında *Dârü't-Tıbâa* olarak inşa edildiği ve 14 Kasım 1821'de resmî olarak açıldığı anlaşılmaktadır. Milano'dan üç adet baskı makinesi, Leghorn ve Triyeste'den mürekkep, kâğıt ve benzer malzemeler, Arapça hurufat ise önce İtalya'dan, sonra da Fransa'dan tedarik edilmiştir. Bulak Mühendishânesi hocalarından Osman Nureddin Efendi matbaa ve kütüphanenin idaresi ile görevlendirilmiş, Temmuz 1824'e kadar bu göreve devam etmiştir. Matbaada basılan ilk kitaplarda kullanılmış olan İtalya'dan getirilen Arapça hurufatın rağbet görmemesi sebebiyle Senglâh el-Fârisî'nin ta'lik ve Abdullah Zühdi Efendi'nin nesih harflerinin kalıpları yapılarak 1825'ten sonra kullanılmaya

---

[95] Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, s. 51.

[96] Emine Pınar Gevheroğlu, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebüzziyâ", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 18.

[97] Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, s. 51.

[98] Emine Pınar Gevheroğlu, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebüzziyâ", *Yüksek Lisans Tezi,* s. 20.

başlanmıştır[99]. Ayrıca Hattat Aziz Efendi yönetiminde yapılan ta'lik baskı da Bulak Matbaası için önem arz etmektedir[100].

Mahmud Bey Matbaası, Sanayi-i Nefise Mektebine malî açıdan katkı sağlaması için inşa ettirilmiş olan dükkanlardan sekizinin Mahmud Bey tarafından kiralanıp birleştirilmesiyle kurulmuştur. 1870'li yılların başlarında kurulan bu matbaada başlangıçta tipo baskı yapılmış olsa da taş baskının Osmanlı'ya gelmesiyle beraber litografi işleri de yapılmıştır. Maarif Salnâmelerine göre Mahmud Bey Matbaası, Türkçe ve Fransızca dillerinde hurufat ve taşbaskı teknikleriyle kitaplar basılması için kurulmuş ve aynı zamanda resimler de basmıştır. Matbaada en az 60 kişinin çalıştığı mürettiphâne ve mücellithâne bulunmuştur. Mahmud Bey Matbaası, zaman içinde çeşitli eserlerin basımı için teknik altyapısını geliştirmeyi başarmış ve teknolojiyi yakından takip ederek modern yeniliklerin Osmanlı matbaacılığına kazandırılmasına katkıda bulunmuştur[101].

1881 yılında İstanbul'da faaliyete geçen Matbaa-i Ebüzziyâ ile baskı sanatında yeni bir çığır açılmıştır. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in matbaacılık kariyeri, gazeteci-yazar İbrahim Şinâsî'nin (ö. 1871) ölümünden sonra matbaasını Mustafa Fâzıl Paşa'nın satın almasıyla başlamıştır. Almanya'dan ithal ettiği baskı makineleri ve gerekli ekipmanlarla donattığı Matbaa-i Ebüzziyâ'yı Karaköy'de Eski Mahkeme Sokağındaki Ticaret Hanında açmıştır. Mecmua-i Ebüzziyâ 21. sayısına (2 Haziran 1882) kadar Mihran Matbaasında tabedilmiş, bu tarihten sonra Matbaa-i Ebüzziyâ'da yayın hayatına devam etmiştir. Matbaanın kurulmasından iki yıl sonra, mevcut bina yetersiz olduğu için, Karaköy'de Avusturya Lisesinin karşısındaki Kart Çınar Sokağındaki tarihi bir binaya taşınmıştır. Burada, önemli bir gelişme kaydederek, Türkçenin yanı sıra Batı dillerinde kullanılan hurufatla çeşitli kitap ve evrak basılmıştır. Ebüzziyâ Tevfik Bey'in baskı sanatına getirdiği yenilikler Türk matbaacılık tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür. 27 Ocak 1913'te vefat eden Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in ardından matbaası, oğulları Talha ve Velid beylerin yönetimine geçmiştir. Matbaa 22 Şubat 1913'te Cağaloğlu'nda bulunan

---

[99] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, "Bulak Matbaası" maddesi.

[100] Jale Baysal, *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, s. 52.

[101] Cemal Belek, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mahmud Bey Matbaası ve Basın Faaliyetleri", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 9-20.

Münif Paşa Konağı'na taşınmış, 1955 yılında faaliyetine son vermiştir. Ebüzziyâ, her zaman yeniliklere açık bir yaklaşım sergilemiş; baskı, harf, süsleme ve biçim gibi unsurları, çağdaş grafik sanatına uygun olarak seçmiştir. Avrupa'da yaptırdığı klişeleri kullanmış, ayrıca kartpostal basımı konusunda öncü olmuş ve bu alanda 1897-1900 yılları arasında önemli çalışmalar yapmıştır. Seri halinde eserler yayımlamış ve Fransızların *Les hommes illustrés* koleksiyonunu örnek alarak 1883 yılında seksen ünlünün hayat hikayesini içeren *Kitâbhâne-i Meşâhîr* serisini başlatmıştır. Daha sonraları Almanların *Universal Bibliothek* yayınından esinlenerek 1887'den itibaren *Kitâbhâne-i Ebüzziyâ* serisini yayımlamış ve bu seride 110 kitap basmıştır[102].

Resim 7 Ebüzziyâ Klişelerinden Örnekler
(Ömer Faruk Şerifoğlu, *Kültür ve Sanat Hayatımızda Ebüzziyâ Ailesi,* s.39)

Türkiye'de modern basımcılık etkinliklerini başlatan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik batıdan sağladığı olanaklarla o devir Avrupa'sındaki örnekleri aşan eserler basarak Türk basımcılığını Avrupa'ya tanıtmıştır. 19. yüzyılda Almanya'da kurulan Leipzig Matbuat Cemiyeti Matbaa-i Ebüzziyâ'da basılan eserleri, çeşitli ülkelerden gelen binlerce eser arasından seçerek *Internationaler Graphischer MusterAustausch* adlı albümünde yer vermiş, Ebüzziyâ'ya da bir takdirnâme ve şeref madalyası göndererek ödüllendirmiştir. Times gazetesinin Ebüzziyâ Matbaasının takdir eden bir yazısı ile Ebüzziyâ'nın 1891 yılına ait *Nevsal-i Marifet* adlı eserini dış kapağına basmıştır. Ebüzziyâ Tevfik'in eserlerinde yoğun süsleme çalışmaları ve bu

[102] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 28, "Matbaa-i Ebüzziyâ" maddesi.

süslemelerde barok, gotik ve arabesk tezyinat özellikleri görülmektedir. Aynı zamanda hattat olan Ebüzziyâ Tevfik Bey, kendine has bir tarzda kûfîyi dekoratif şekilde yazmış ve Avrupa'da klişelerini hazırlatarak basmıştır. Eserlerinde kûfî yazı ile uyumlu geometrik süslemeler kullanmıştır. Ayrıca Türkiye'de matbaacılığın başlamasıyla birlikte tezhip sanatının basım araçları aracılığıyla devam ettirilebileceğini göstermiş ve farklı malzemeler, teknikler ve tarzlar kullanarak basımda bu geleneği sürdürmüştür[103].

Bir diğer matbaacımız Osman Zeki Bey, Sultan Abdülmecid döneminde saray çevresinde yetişmiş ve sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in güvenini kazanarak 1878'de kurduğu Matbaa-i Osmânîye'yi 1884'te Çemberlitaş'a taşımıştır. Osman Zeki Bey Osmanlı'da ilk defa mushaf basımı için izin alan kişi olarak bilinmektedir. Basılan Kur'ân-ı Kerîm nüshaları tüm İslam alemine ulaşmış, el yazmalarına nazaran daha düşük maliyetli olması dolayısıyla da İslam dininin daha geniş kitlelere ulaşmasına vesile olmuştur. Ayrıca Osman Bey Matbaasında yabancı dilde de eserler basılmıştır. Avrupa'da tanınan Osmanbey Matbaası, doğu aleminin en üstün matbaası olarak nitelendirilmiştir[104].

Ahmed İhsan 1890'da kendi matbaasını kurmuş, (bkz. Resim 8) batı teknolojisini incelemek üzere 1891'de Avrupa'ya seyahat etmiştir. Türkiye'de ilk defa çinkografi ve klişehâne barındıran matbaa Ahmed İhsan Matbaasıdır. Bu matbaa sırasıyla *Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Ahmed İhsan Matbaası ve Şürekâsı, Matbaa-i İhsan, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı* ve son olarak *Ahmed İhsan Matbaası* isimleriyle anılmıştır. Ahmed İhsan'ın 1891'de Servet-i Fünûn dergisi, haftalık olarak yayınlanmış ve dergideki baskı-resimlerin kaliteli olması sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'in takdirini kazanmıştır. II. meşrutiyetin ilanından sonra mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin sözcülüğünü yapmak amacıyla dergiyi günlük gazeteye çevirmiştir. Türk

[103] Fahriye Mercanlıgil Gündoğdu, "Ebüzziyâ Tevfik'in Türk Basımcılığına Getirdiği Yenilikler", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, sy. 32, s. 5-9.

[104] Nedret Kuran Burçoğlu, "Matbaacı Osman Bey: Saray'dan İlk Defa Kur'ân-ı Kerîm Basma İznini Alan Osmanlı Hattatı", *Journal of Turkish Studies*, sy. 26, s. 98-100.

matbuatına verdiği hizmet ve gösterdiği başarılardan dolayı 1910'da *maarif nişanı* Ahmed İhsan Bey'e verilmiştir[105].

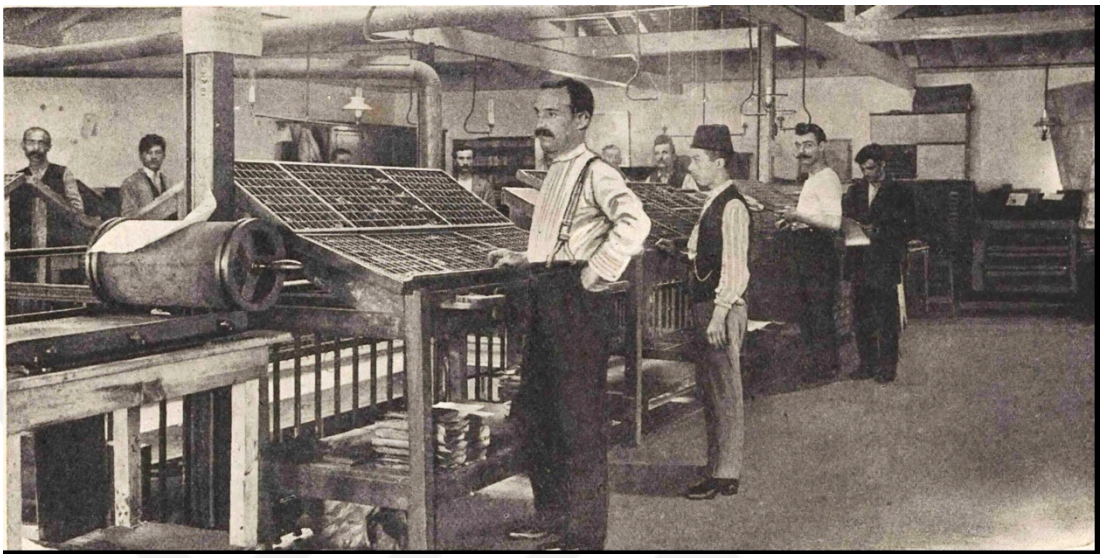

Resim 8 Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası Mürettiphânesinden Bir Görünüm
(Salt Arşivi)

Basma kitabın yaygınlaştığı 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı'da kitap yalnızca okumakla yetinilmeyen, yazılarının, süslemelerinin, minyatürlerinin ve cildinin güzelliğine görsel önem verilmiş ve estetik değer taşıyan bir nesne olarak değerlendirmiştir[106].

Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde 1 Kasım 1928 tarihinde harf inkılabından sonra bazı harf inkılabı ile matbaaların Arap harfleriyle yayın yapması yasaklanmış ancak 1 Aralık 1928 öncesinde basılan yayınlara dağıtım ve satış yasağı getirilmemiş fakat eski harfler kiloyla hurdacılara satılmıştır[107].

Çok sayıda gazetenin iki alfabeyi de kullanmaya başladığı ayrıca Amerikan Büyükelçiliğinden Dışişlerine gönderilen raporda, İstanbul gazetelerinin aralarındaki rekabet ve okuyucu kaybı korkusuyla Latin yazıya geçmekte ihtiyatlı oldukları belirtilmiştir[108].

---

[105] Ziyad Ebüzziyâ, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, "Ahmed İhsan Tokgöz" maddesi.

[106] Alpay Kabacalı, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanatı*, s. 5.

[107] Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, s. 92.

[108] Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, s. 94.

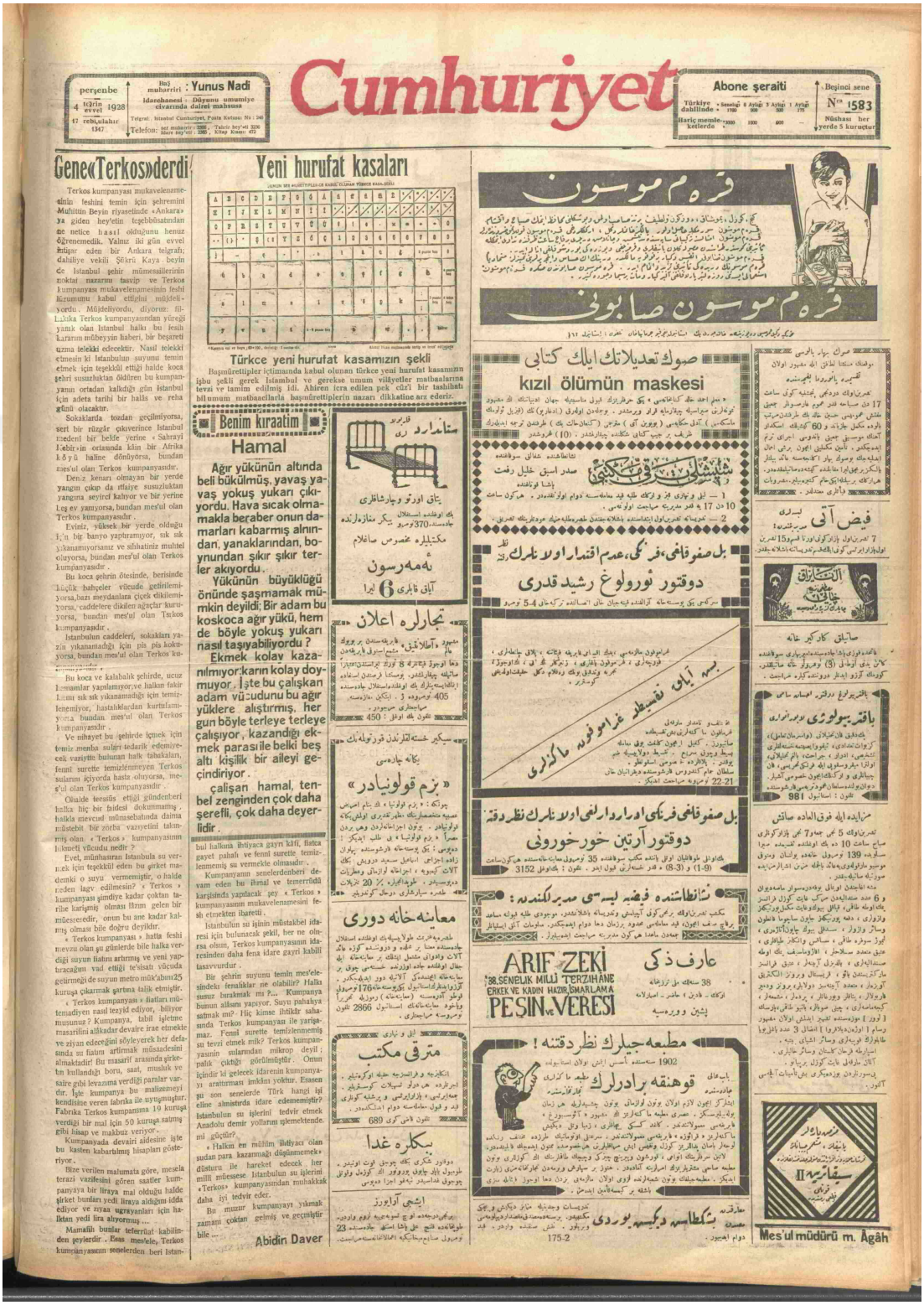

Resim 9 Arap-Latin Harflerin Türkçe'de Birlikte Kullanımı
(*Cumhuriyet*, no: 1583, 4.10.1928, Wikilala Veritabanı.)

1.4. OSMANLI MATBAASINDA HATTATLARIN YERİ

Resim 10 Osmanlı Dönemi Cumhuriyet Gazetesinde Kullanılan Klişeler
(Cumhuriyet Gazetesi Müzesi, Fotoğraf: Betül Sayın, 2024)

Matbaanın Osmanlı'ya gelmesiyle birlikte, hattatlar bu alanda görev almış, basılacak metinlerin taş, kâğıt veya klişeye yazılmasıyla *matbaa hattatlığı* ortaya çıkmıştır. Hattatlar, devlet bünyesinde bulunan vilâyet matbaalarında veya özel matbaalarda çeşitli görevlerde bulunarak Osmanlı tipografisine katkı sağlamışlardır. Bazı hattatlar matbaalarda ihtiyaç duyulan yazıların hazırlandığı *yazı evleri* kurmuştur[109].

19. yüzyılda Osmanlı'da matbaacılığın gelişmesiyle en çok kullanılan sülüs, ta'lik, nesih, rik'a nadiren kûfî yazı çeşitleriyle başlık yazıları bir hattata yazdırılmış, çeliğe hakk olunduktan sonra dökümü yapılarak basıma hazır duruma getirilmiştir. Bu başlıklarda hattatların imzalarına da rastlanmaktadır. Çinkografi tekniğiyle birlikte, hattatlara yazdırılan bu yazıların klişeleri alınarak, istenilen boyda basılması imkanı doğmuştur[110] (bkz. Resim 10, 11).

---

[109] Mehmet Erken, "Taş Üstüne Yazı Yazmak: Osmanlı'da Matbaa Hattatlığı (1831-1928)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 21, s. 175-184.

[110] M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*, s. 97-118.

Resim 11 Emin Barın Koleksiyonu Arap Harfli Klişe Örnekleri
(Fotoğraf: Betül Sayın, 2024)

Osmanlı'nın hüsn-i hatta olduğu gibi tipografi uygulamalarında da Arapça yazı tipi gelişimine yön verdiği görülmektedir. Matbaada kullanılan hareketli harfler, hattatlarla iş birliği içinde geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

Hattat Seyyid Osman Efendi'nin harfleriyle Bogos Arabyan nesih hurufat üretmiştir[111]. 1842 yılında Ohannes Mühendisyan, Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin ta'lik harfleriyle 18 puntoluk hurufatı, 1848'de Enderun-i Hümâyûn Farsça öğretmeni hattat Racih Efendi'nin maharetiyle 24 puntoluk ta'lik hurufatı imal etmiştir. Ayrıca 1867'de Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin nesih harfleriyle 24 punto hurufat kalıplarını hazırlayarak hakketmiştir[112]. Aynı zamanda hakkâk olan Mehmed Emin Efendi, kendi harfleriyle 8 puntoluk nesih hurufat imal etmiştir[113]. Mekteb-i Sultanî'de hat hocalığı görevinde bulunan Mehmed İzzet Efendi'nin harfleriyle farklı puntolarda rik'a hurufat Haçik Kevorkyan ve Ohannes Mühendisyan tarafından hazırlanmıştır[114]. Hattat Vahdeti Efendi'nin de vefat etmeden önce yarıya kadar yazdığı harfleri Şefik Bey tamamlamıştır[115]. Ayrıca ince yazılarda başarılı olan Vahdeti Efendi 1866'da ve 1869'da Londra ve Paris'e gönderilerek buralarda posta pulları, banknot yapımı nakış ve hakkedilmesinde bulunmuştur[116].

İbnülemin *Son Hattatlar* kitabında Racih Efendi'nin ta'likle *Hilye-i Hâkânî* yazdığını ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunduğunu belirtmiştir[117]. M. Uğur Derman ise Racih Efendi'nin yazmış olduğu böyle bir nüshanın bulunmadığını ayrıca daha önce ta'lik harf kalıplarını hazırladığı, bundan döküm yapılan hurufatla *Hilye-i Hâkânî'nin* basıldığını (1262/1846) ifade etmektedir[118].

---

[111] M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*, s. 97.

[112] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[113] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı Matbuatının Sekiz Punto Nesih Yazı Karakteri ve Türk Hurufat Yapımcısı Mehmed Emin Efendi", *Sanat Tarihi Yıllığı- Journal of Art History*, sy. 31, s. 567-602.

[114] Ahmed Rasim, "Hatt-ı Kûfî – Haçik Kevorkyan", *İkdam*, no: 9129, s. 3, İsam Arşivi.

[115] Necip Asım Yazıksız, *Kitap*, s. 167-169. Ayrıca Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu hurufat albümündeki 6 puntoluk nesih harflerin Vahdeti'ye ait olabileceği belirtilmektedir (bkz. Resim 38). Nurcan Toprak, "Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Eserleri", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 38.

[116] M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*, s. 97-118.

[117] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 462.

[118] M. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi: 3*, s. 389.

Hakkâkzâde Osman Zeki Bey'in (ö.1890) babası ve anne tarafından dedesi de hattat olup kendisi babası Mustafa Hilmi Bey'den hat eğitimi almıştır. 1878'de Matbaa-i Osmânîye'yi kurmuş, Osmanlı'da ilk defa burada resmî olarak ilk defa mushaf basımı yapılmıştır [119].

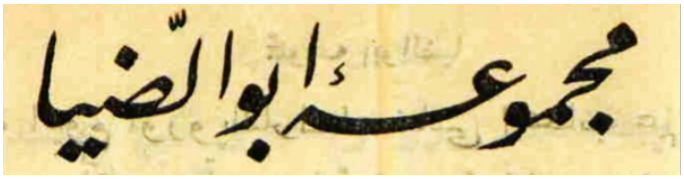

Mecmua-i Ebüzziyâ, no: 17, c.2, 15 Cemaziye'l-evvel 1298 (15.4.1881)

Mecmua-i Ebüzziyâ, no: 24, c.2, Ramazan 1299 (Temmuz 1882)

Mecmua-i Ebüzziyâ, no: 52, c.5, 15 Muharrem 1304 (14.10.1886)

Mecmua-i Ebüzziyâ, no: 58, Safer 1314 (Temmuz 1896)

Mecmua-i Ebüzziyâ, no: 100, c.10, 18 Cemaziye'l-ahir 1329 (16.6.1911)

Resim 12 Mecmua-i Ebüzziyâ'nın Farklı Şekillerde Tasarlanmış Bazı Başlıkları (Milli Kütüphane)

[119] Nedret Kuran Burçoğlu, "Matbaacı Osman Bey: Saray'dan İlk Defa Kur'ân-ı Kerîm Basma İznini Alan Osmanlı Hattatı", *Journal of Turkish Studies,* sy. 26, s. 98-100. Bkz. *1.3.4. Diğer Bazı Matbaalar Bölümü.*

Matbaacılığı sanat haline getiren kişi olarak bilinen Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey (ö.1913), sürgün döneminde takma ad olarak kullandığı *Ebüzziyâ* ismini İstanbul'a döndüğünde resmen kabul etmiş ve matbaasına bu adı vermiştir. Rodos'ta bulunduğu süre zarfında Matbaa-i Ebüzziyâ'nın kalıplarını kullanmış ve kendi tasarladığı kûfî yazı tarzında çalışmıştır. Yıllar içinde çeşitli kitaplarda farklı tasarımlar kullanan Ebüzziyâ'nın ilk tasarımı *Matbaa-i Ebüzziyâ* yazısıdır. Galata Arap Camiinin yanında, 8 numarada ve alt kısmında aynı ifadenin Fransızca yazılı olduğu bu tasarım, 1882'de basılan Buffon, Cümel-i Müntehabe-i Kemâl, Diyojen, Galile, Gutenberg, İhtira-i Fenn-i Tab, İbni Sina, Napolyon gibi biyografi kitaplarında kullanılmıştır[120].

Osmanlı son dönem hattatlarından Nazif Bey (ö.1913) Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye Matbaasında hattatlık vazifesinde bulunmuş ve haritaların yazılarını keşideli olarak büyük bir ustalıkla yazmıştır[121].

Osmanlı matbaalarında çeşitli görevlerde bulunmuş hattat Halim Özyazıcı (ö.1964) askerlik vazifesinde Matbaa-i Askeriye hattatlığına tayin edilmiş, aynı zamanda Evkaf Matbaası hattatlığında da bulunmuştur. Askerlik müddeti bittikten sonra Bâbıâlî civarında bir yazıhâne açarak burada çalışmış ve bu sırada Devlet Matbaası müdürü Faik Sabri Bey'in ısrarı üzerine öğleye kadar 150 lira ücretle matbaa hattatlığına tayin kılınmıştır. Bu dönemde halk mektepleri için hazırlanan alfabe kitabını ve Maarif Matbaasının Latin hurufatını da Halim Bey yazmıştır[122].

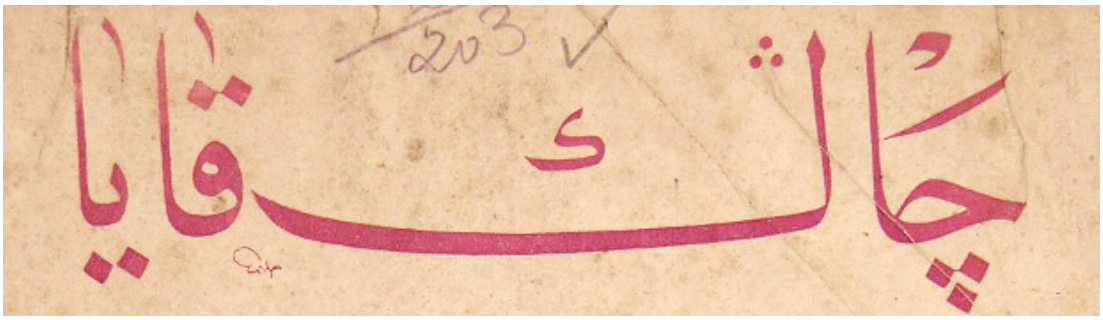

Resim 13 Halim Özyazcı'nın Nesih Hattıyla 1.5.1928 Tarihli Çankaya Mecmuasının Başlığı (Muteferriqa Veritabanı)

[120] Serkan Selalmaz, "Ebüzziyyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hayatı ve Hat Eserleri", *Yüksek Lisans Tezi,* s. 100.

[121] Safiye Bayuk, "20.Yüzyıl Osmanlı Periyodiklerinde Hat", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 11.

[122] Safiye Bayuk, "20.Yüzyıl Osmanlı Periyodiklerinde Hat", *Yüksek Lisans Tezi* s. 90.

Resim 14 Halim Özyazıcı Tasarımıyla Daktilo Tuş Takımı
(Daktilografi, 1928, Ömer Durmaz Arşivi, https://manifold.press/kadini-tus-eden-tuslar, erişim: 03.03.2024.)

Hususi mahiyette matbaa işleri ile meşgul olan hattat Hamid Bey (ö.1982), 1909'da (h. 1327) Rüsumat Matbaa müdürlüğüne tayin edilmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ser-hattatı olan hocası Mehmet Nazif Efendi'nin vefatı üzerine 1910'da (h. 1328) Mekteb-i Harbiye Matbaası hattatlığında göreve başlamıştır. Buradaki 7 senelik hizmeti sırasında I. Dünya Savaşı başlamış, Yıldırım Ordular Grubu emrinde Almanya'da, Berlin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye harita dairesinde bir senelik hizmette bulunmuştur. İstanbul'a döndükten sonra 1918'de (h. 1336) Hattat Hamit Yazı Yurdunu ve altı ay sonra, Hattat Arif Bey'in vefatı üzerine ondan geriye kalan yazı yurdunu çinkografhâne olarak açmıştır. Daha sonra ise Ankara Caddesi'ndeki matbaasında yazı işleri ile beraber çelik üzerine resim ve yazı hakkı (gravürlük), çinkografılık, kabartma ve lüks etiket vs. işlerini birlikte yürütmüştür[123].

[123] Safiye Bayuk, "20.Yüzyıl Osmanlı Periyodiklerinde Hat", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 11.

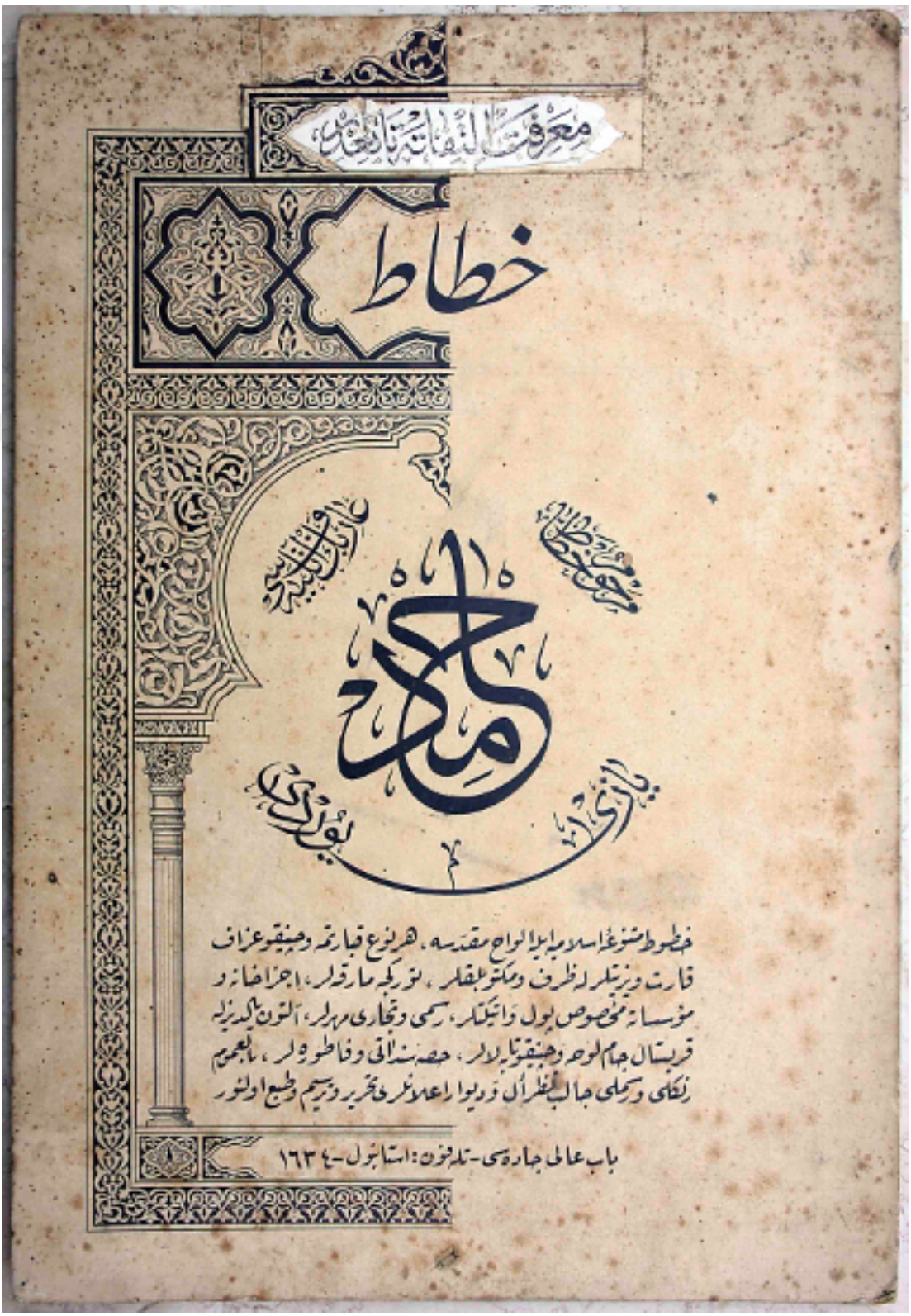

Resim 15 Hattat Hamid Aytaç'ın Yazı Yurdu Afiş Tasarımı
(Mustafa Çelebi Koleksiyonu)

Bunların dışında *Son Hattatlar* kitabında ismi geçen hattatlar incelenerek matbaada görev alan ve mühür ve hakk işi ile uğraşanlar tespit edilmiştir. Ayrıca matbu olarak yazıları basılan hattatlar da belirlenerek maddeler halinde verilmiştir.

Matbaa hattatlığında bulunanlar;

- Yesârîzâde İzzet Efendi'ye, (ö.1849) matbaanın yaygınlaşması ile matbu eserlerde kullanılan nesih yazı karakterleri dışında, ta'lik yazının icadı ve kullanımı için yapmış olduğu hizmetler neticesinde 1842'de Takvimhâne ve Matbaa-i Âmirenin yönetimi verilmiştir[124].
- Recai Efendi (ö.1874) Takvim-i Vekâyi muharrirliğine ayrıca 1849'da Takvimhâne-i Âmire Nezâretine tayin kılınmış, 1853'te azledilmiş daha sonra ikinci defa Takvim Nezâretine tayin edilmiştir[125].
- Kemal Bey (ö.1888) 1862'de Tasvir-i Efkar'a muharrir olmuştur. Gazetenin kurucusu ve muharriri olan İbrahim Şinâsî, Paris'e giderken gazeteyi kendisine devretmiştir. Ayrıca Hürriyet ve İbret gazetelerini neşretmiştir[126].
- Ahmed Arifi Paşa (ö.1895) Sultan Abdülaziz Döneminde matbuat müdürlüğüne getirilmiştir[127].
- İzzet Efendi (ö.1903) Mihran Efendi'nin çıkardığı Sabah gazetesi ismini (sülüs) ve gazetedeki diğer başlıkları yazmıştır[128].

Resim 16 Sabah Gazetesi Başlığı
(*Sabah,* no: 8100, 8 Nisan 1912, Wikilala Veritabanı)

[124] 1843'te azlolunmuştur. Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 568.

[125] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 313.

[126] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 720-723.

[127] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 665.

[128] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 170.

- Arifi Bey (ö.1908) 1877'de Suriye Vilâyeti gazetesi muharrirliğine, ayrıca Şam A'şar baş kitabetine ve mektubi kalemi müsevvidliğine tayin kılınmıştır. 1881'de istifa edip İstanbul'a gelmiş, 1888'de Matbuat-ı Dahiliyye Müdürlüğüne, 1891'de Takvim-i Vekâyinin idaresine ilaveten tayin edilmiştir[129].
- Tahsin Efendi (ö.1912) İstanbul'da Mahmutbey Matbaasına yıllarca devam edip matbaanın her nevi yazılarını yazmış, hariçten müracaat edenlere matbaada yazı dersi vermiş ve *Hutut-u Meşahir* mecmuasına yazdığı yazı, numune olarak basılmıştır[130].
- Reşad Bey (ö.1914) Mart 1880'de Takvim-i Vekâyi baş muharrirliğinde memur olarak çalışmaya başlamıştır. Dört sene gazetelerde hattatlık ve hususi mekteplerde muallimlik yaptıktan sonra Matbuat-ı Dahiliye'de müdür yardımcısı olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra burada müdürlüğe tayin edilmiştir[131].
- Tevfik Efendi (ö.1924) Galatasaray Sultanîsi yazı muallimi İzzet Efendi'yle beraber Matbaa-i Osmânîye'ye yazı yazmıştır[132].
- İhsan Bey (ö.1937) Matbaa-ı Askeriye mümeyyizliği ve Matbaa-ı Askeriye hattatlığı yapmıştır[133].
- Abdülkadir Kadri Efendi (ö.1942) Evkaf Matbaasında vazifede bulunmuştur[134].
- Neyzen Emin Efendi (ö.1945) Erkan-ı Harbiye Harita Şubesi hattatlığına tayin olunmuştur[135].

---

[129] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 667.

[130] Ayrıca M. Kemal İnal, Mahmudbey Matbaasında tabedilen Resimli Ay gazetesinin yazı işleri görevinde bulunduğu sırada matbaadaki odasıyla Tahsin Efendi'nin odasının bitişik olduğunu belirtmektedir. Tahsin Efendi'nin gazete çalışanlarının gürültülerinden ve bazı hallerinden rahatsız olduğunu fakat İbnülemin'in içinde bulunduğu yeni ekibin odada olup olmadıklarını dahi hissetmediklerini ifade ettiğini söylemektedir. Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 425-426.

[131] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 743.

[132] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 434.

[133] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 148.

[134] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 494.

[135] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 82.

- Mehmed Ali Efendi (ö.1948) Mısır Bankasının tesis eylediği Matbaatü'l-Mısır Şirketinde ressamlık ve hattatlık vazifesinde bulunmuş, büyük mecmualarda kendi ifadesiyle resimle bir nevi yeni usul hat icat etmiştir[136].
- Nuri Efendi (ö.1951) 1893 ve 1894 senelerinde Matbaa-ı Âmirenin ser-hattatlığında bulunmuştur[137]. Ayrıca *Yeni Kitap* mecmuasının 1928 yılı sayısında, *Yeni Kitap Yazısına Dair* başlığı altında hüsn-i hat ve Hacı Nuri Bey hakkında bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda Nuri Bey'in Yeni Kitap Mecmuası için hazırladığı kapak yazılarının görseli yer almaktadır[138].
- Kâmil Ülgen (ö.1958) 1910'lu yıllarda Matbaa-ı Askeriyenin yazılarını yazmış, Ankara Millet Meclisi ve Vilâyet Matbaaları hattatlığında bulunmuştur. Ayrıca Latin harfler kabul edilinceye kadar İstanbul'da muhtelif matbaaların hattatlığı ile meşgul olmuştur[139].
- Yıldız evrakı arasında Bahariye Matbaası hattatı Hafız Hasan Rıfat imzasına rastlanmıştır[140].
- Sofu Mehmed Efendi Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye Matbaasında vazifede bulunmuştur.
- Şakir Efendi (İzmirli) matbaalarda yazı yazmaya başlayıp Hizmet ve Ahenk gazeteleri matbaalarında hattatlık yapmıştır[141].

Mühür ve hakk işiyle meşgul olanlar;

- Naci Efendi ile ilgili, 24 Rebiülevvel 1291 (m. 1874) tarihli Basiret gazetesindeki ilanda; "*ta'lik yazı tarzında, merhum Mir İmad'ın yazısını taklit ederek, mühür ve basılacak sıradan yazılarda da yetkinliğini kanıtlayan ünlü Buharalı hattat Naci Efendi'nin, yazısının*

[136] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 582.

[137] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 248.

[138] Safiye Bayuk, "20.Yüzyıl Osmanlı Periyodiklerinde Hat", *Yüksek Lisans Tezi,* s. 73-74.

[139] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 179.

[140] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 332.

[141] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 386.

zarafeti ve fiyatının uygunluğuyla kendisine başvuranları memnun edeceği ve ilgilenenlerin Laleli Türbesi'nin karşısındaki Attar dükkanına başvurmaları" ifade edilmektedir.[142].

- Şevket Efendi (ö.1878) kezzap ile gayet nefis mühür hakketmiştir[143].
- Rasim Efendi'nin (ö.1885) yazılarını görüp beğenen Abdülfettah Efendi, kendisini darphâneye memur ettirmiştir. Kısa sürede hakkâklığı öğrenmiş, sikke ressamı ve sersikke yardımcısı olmuş, oğlunun verdiği bilgiye göre paralar, onun çelik üzerine hakk eylediği kalıplardan çoğaltılarak darp olunmuştur. Ayrıca imtiyaz madalyasının resmi ve hâkînin de kendisine ait olduğu, sülüs ve ta'lik yazılarla hakk eylediği mühürlerin istiflerindeki zarafet ve yazılarındaki letafet ile Abdülfettah Efendi'nin yazdığı yazılarla hakkettiği mühürler de bulunduğu belirtilmektedir[144].
- Abdülfettah Efendi (ö.1896) 1855'te neşrolunan *Kavaim-i Nakdiye*nin hakk ve imaline katkı sağlamıştır[145].
- İbrahim Efendi (ö.1902) aynı zamanda hakkâk olup, güzel mühür ve saire hakketmiştir[146].
- Arif Hikmet Bey (ö.1918) Kahramanzâde Han'ında bir odada talip olanlara yazı yazmış, kabartma kartvizit, mühür, damga vs. yapmakla meşgul olmuştur[147].
- Halid Bey (ö.1918) Arif Hikmet Beyle bir yazıhâne açmış, burada isteyenlere yazı, kartvizit ve marka isimleri yazmışlardır. Avrupa'da görülen düzeni inceleyerek yazılarında bilhassa isim ve marka tasarımlarında yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır[148].

---

[142] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 590.

[143] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 405.

[144] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 299.

[145] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 25.

[146] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 561.

[147] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 58.

[148] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 102.

- Şevket Efendi çinkograf hattat Halid ve Hüsamettin Beylerle çalışmıştır. Bayezid Camii'nin yanında bulunan Hakkâklar Çarşısında bir dükkân açmış ve çinko ve şimşire kartvizitler, başlıklar hakketmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Edirne'ye gönderileceği sırada asker olarak Matbaa-ı Askeriye'ye kabul olunmuş, 18 sene burada çalıştıktan sonra kadro harici bırakılmış ve daha sonra Devlet Matbaası resimhânesine tayin kılınmıştır[149].
- Arif Bey'e (ö.1892) mühür hakkettirmek üzere istif tanzim ettirilmiş ve bu yoldaki maharetini anlamak isteyenlerin hakkâk Yumni ve Dânâ Efendilerin koleksiyonlarına müracaat edilebileceği *Son Hattatlar* kitabında belirtilmiştir[150].

Meşk mecmuası, ilmihal, hilye-i şerîf vb. eserleri matbu olarak tabedilenler;

- İsmail Zühdi Efendi'nin (ö.1806) 1877'de (h. 1294) sülüs-nesih meşk mecmuası[151],
- Nesih yazıyı güzel yazdığı ifade edilen Mustafa Rakım Efendi'nin 1857'de (h. 1274) mızraklı ilmihali[152],
- Mehmet Sadık Efendi'nin 1874'te (h. 1291) yazdığı Hilye-i Saadet'i[153] matbu olarak tabedilmiştir.
- İzzet Efendi (ö.1903) *Rehber-i Sıbyan* ve *Hutut-u Osmânîye* isimli meşk mecmuaları matbudur[154].
- Arif Bey (ö.1909) Hilye-i Saadet'in Kasas-ı Enbiya'daki tercümesini levha halinde yazmış ve 1884'te (h. 1304) tabedilmiştir. Ayrıca sülüs bir levhası da 1892'de (h. 1309) basılmıştır[155].

---

[149] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 411.

[150] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 52-53.

[151] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 479.

[152] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 292.

[153] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 348.

[154] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 170.

[155] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 57.

- Aziz Efendi'nin (ö.1934) Mısır'da mushaflarından biri tabettirilmiş, yine Mısır'da 20'den fazla sülüs, nesih ve ta'lik meşk mecmuası ve 1933'te (h. 1352) 80 sayfa kalın ta'lik ile yazdığı Kaside-i Bür'e tab olunmuştur[156].
- Mahmut Yazıcı'nın (ö.1944) muhtelif yazıları, klişeleri tıbbiye talebesi Arapgirli Vahit tarafından imal edilerek basılmıştır[157].
- Şakir Efendi'nin (İzmirli) matbu meşk mecmuası bulunmaktadır[158].

Matbaa hattatlığı ile hat sanatı modern baskı teknikleriyle birleştirilerek yeni bir alan oluşmuştur. Matbaa, hüsn-i hatta her çeşit yazıyı en güzel şekilde yazan hattatların ürettikleri eserlerin litografi, çinkografi, hareketli hurufat gibi baskı yöntemleriyle çoğaltılması ile teknolojik açıdan hüsn-i hattın yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Hattatlar ise estetik olarak bu teknolojiye Osmanlı üslubunu yansıtarak hüsn-i hattın matbaada sanat seviyesinde uygulanmasını sağlamıştır. Ayrıca hattatların hüsn-i hatta gösterdikleri başarı ile matbaa yönetiminde görev alarak, Yesârizâde, Hamit, Arifi ve Reşat beylerin çeşitli matbaalarda idarecilik yaptıkları görülmektedir.

[156] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 72.

[157] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 794.

[158] Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 386.

Resim 17 Basın Müzesinde Bulunan Bir Litografi Taşı
(Basın Müzesi, Fotoğraf: Betül Sayın, 2023)

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI MATBAACILIĞINDA MÜTEHARRİK HURUFAT

2.1. OSMANLI TİPOGRAFİSİ

Tipografi, Yunanca kökenli *typos* (şekil, iz) ve *graphia* (yazmak, çizmek) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Tipografi kavramı, Gutenberg'in hareketli hurufat tekniğini baskı işlerinde kullanmasıyla ortaya çıkmıştır[159].

Tipografi, harflerin tasarlanması, üretilmesi ve baskı uygulamasıyla yazının görsel bir kimlik kazandırılarak tasarımda kullanım şeklidir. Günümüzde kaligrafi, mimarideki yazı uygulamaları, afiş, simge sistemleri, reklamcılık, sinema ve televizyonda izlenen hareketli yazılar gibi farklı alanlarda harf kullanılarak yapılan uygulamaları da kapsamaktadır[160].

Tipografik düzenlemeye ilişkin yaklaşım bugün iki bölümde ele alınmaktadır; *makro tipografi* ve *mikro tipografi*. Makro tipografi, belirlenmiş bir alan içerisinde metnin düzenlenmesi, mikro tipografi ise, metni oluşturan tekil bileşenlerin özellikleri ile ilgili detaylı alandır. Makro tipografi; basılı materyalin formatı, yazı sütunlarının, görsellerin büyüklüğü, pozisyonu ve tipografik hiyerarşi gibi alanları kapsamaktadır. Mikro tipografi ise; harf, kelime, satır uzunluğu, espas ve yazı sütunlarını ele almaktadır[161].

Tipografinin, tipo baskının icadıyla başlamış olmasına rağmen, tarihsel süreci yazı tarihiyle birlikte gelişmiştir. Bugün kullandığımız yazı karakterlerinin çoğu, el yazılarına dayanmaktadır. Örneğin, 1989'da tasarlanan Trajan yazı tipi, 113 yılında Roma'da yapılan Trajan Sütununda bulunan yazıdan esinlenerek geliştirilmiştir[162].

---

[159] Münire Yıldız, "Grafik Tasarımda Yeni Nesil Font Tasarımı Üzerine İnceleme; Deneysel Bir Font Tasarımı" *Yüksek Lisans Tezi,* s. 7.

[160] M. Şinasi Acar, *Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar*, s. 69-70.

[161] Okşan Anıl Aykan Barnbrook, "Türkçenin Özgün Dil Motifinin, Frekanslarının Araştırılması ve Bu Araştırmaya Dayalı Bir Metin Fontu Tasarımı", *Sanatta Yeterlik Eser Metni*, s. 1.

[162] Nihal Derin Coşkun, Nesrin Gürses ve Yeliz Okşak, "Grafik Tasarıma Yön Veren Nitelikleriyle Hat Sanatının İncelenmesi ve Çini-Seramik Eserler Üzerine Uygulamaları", *SETSCI Conference Indexing System,* sy. 3, s. 1188.

Güzel yazı anlamına gelen hüsn-i hat da Latin kaligrafisi gibi tipografi kapsamındadır. Tasarlanmış yazının sanatı olarak adlandırabileceğimiz tipografi, bir sistem izleyen anlamlı sanat çalışmaları bütünüdür. Bu açıdan bakılırsa; hat sanatında yer alan birçok unsur, yazılmakla birlikte tasarlanmıştır. Tipografinin sanatsal çalışmalara sistematik bir biçim, form kazandırması hat sanatında da aynı şekildedir. Tasarıma ait süreçleri tipografi disiplininde geliştirilen görselliğin, söz ile yazı dilinde ahenkle birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır[163].

Tipografi, hat sanatında *yapma yazı* veya *mecaz yazı* olarak değerlendirilmektedir. M. Bedreddin Yazır, *Kalem Güzeli* kitabında el yazısı ve yapma yazıyı tarif etmiştir. Gerçek anlamıyla yazının, el ve kalem kullanılarak meydana getirildiğini; hangi teknikle nereye yazılırsa yazılsın, anlam taşısa da taşımasa da güzel veya çirkin görünse de bu yazının mecazi olduğunu belirtmiştir. Taşa kazınmış, hakkedilmiş, fırça ile boyanmış, fotoğrafı çekilmiş, işleme veya dokuma gibi başka bir sanatın tekniği ve icatlarıyla oluşturulmuş yazıları; el ve kalemle yazılmış asıl yazıdan giderek uzaklaşan kopyaları veya resimleri olarak nitelendirmiştir. El ve kalemle yazılanlara hat, el yazması veya orijinal yazı denildiğini; mecazi yazının ise çizme yazı, yapma yazı, kopya yazı, basma yazı, işleme yazı diye asıl yazıdan ayırt edildiğini belirtmiştir[164]. Bu bağlamda tipografi, hat sanatını mekanik bir düzene taşıyarak yazıyı işlevsellikle buluşturur.

1729 yılında Müteferrika ile başlayan Osmanlı matbaacılığında 1928 Türk Harf İnkılâbına kadar geçen iki yüz yıllık sürede nesih, ta'lik, rik'a ve kûfi yazı çeşitleri tipografi sistemine uyarlanmıştır[165].

Osmanlı'da matbaacılığın gelişimi, Sultan I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) baskı işlerine verilen önemin artmasıyla hız kazanmış, Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) kullanılan hurufat kalıplarının yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Sultan Abdülmecid döneminde (1823-1861) başta divanlar olmak üzere

---

[163] Sevim Selamet, "Türk Hat Sanatı, Harf Devrimi ve Tipografi Üzerine Bir Değerlendirme", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 11/39, s. 171-183.

[164] Mahmut Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli I*, s. 12-13.

[165] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 33.

birçok yazma eserin tertibinde tercih edilen ta'lik hattı da matbaa harf sistemine uyarlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında rik'a ve 20. yüzyılın başlarından itibaren kûfî harfler de tipografi uygulamalarında kullanılmıştır. Matbaada kullanılan madenî harflerin estetik seviyesi, Sultan Abdülaziz (1830-1876) ve Sultan II. Abdülhamid (1842-1918) dönemlerinde doruğa ulaşmış ve bu gelişim, 1928 Türk Harf İnkılabına kadar devam etmiştir[166].

Tipografi, estetik ve işlevselliği bir araya getiren bir disiplin olarak Osmanlı'da matbaanın gelişim sürecinde önemli bir rol oynamış ve hattatların harflerinin matbaaya uyarlanması ile yazının görsel ve teknik bir kimlik kazanmasını sağlamıştır.

Resim 18 İstanbul'da İmal Edilip Kullanılmış O. Yazıcıgil Tarafından Tespit Edilen 9 Özgün Nesih Yazı Karakteri, Hakkâkları ve Saptanmış İlk Baskı Tarihleri
(Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice*, s. 222.)

[166] M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*, s. 97-118.

2.2. OSMANLI MATBAA HURUFATI

Huruf harf kelimesinin, *hurufat* ise huruf kelimesinin çoğuludur. Huruf alfabedeki harfleri, hurufat ise farklı boy ve tiplerdeki harflerin çokluğunu ifade etmektedir. Hurufat, kurşundan dökülen matbaa harfleridir. Osmanlılarda matbaanın kuruluşundan itibaren *bir metni dizmek için hazırlanan hareket ettirilebilir madenî harfler* anlamında kullanılmıştır[167].

Osmanlı matbaasında kullanılan hurufat, Osmanlıca kaynaklarda; *huruf-u müteharrike-i arabiye*[168], *müteharrik hurufat*[169], *matbaa hurufatı*[170], *huruf-u müteharrike*[171] olarak adlandırılmıştır. Günümüzde kurşun, metal, madenî veya hareketli hurufat olarak bilinmektedir.

Resim 19 Arap Harfli Matbaa Hurufatı
("A composed forme with Oxford University Press Arabic type 3-line nonpareil", Fotoğraf: Borna Izadpanah)

[167] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[168] Ebüzziyâ, "Huruf-u Arabiye'nin Tıbaate Tatbiki Hakkında Tetebbuat-ı Tarihiye", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, s. 1675, (İsam Arşivi).

[169] "Hurufat ve Malzeme-i Tab'iye", *Sabah*, no: 60778, (Wikilala Veritabanı).

[170] Ebüzziyâ Tevfik, "36 Punto Huruf ve Haçik Kevorkyan Efendi", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, s. 368, (İsam Arşivi).

[171] Ebüzziyâ, "Huruf-u Arabiye'nin Tıbaate Tatbiki Hakkında Tetebbuat-ı Tarihiye", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, s. 1631, (İsam Arşivi).

Resim 20 T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Arşivinde Bulunan 3 Farklı Türde Nesih Hurufat (Fotoğraf: Betül Sayın, 2024)

Osmanlı döneminde matbaanın işleyiş süreci hurufatın hazırlanmasıyla başlamaktadır. Çelik veya bakır kalıpların oluşturulması ve bu kalıplara matbaa metali olarak bilinen kurşun, antimon ve kalaydan oluşan maden alaşımları dökülerek harfler üretilir[172]. Hattatların yazmış oldukları harfleri hakkâkların matbaa harfleri olarak dökmeleriyle hazırlanan hurufat, harf kasalarına mürettipler tarafından kendi çalışma sistemlerine göre yerleştirilir[173].

Hurufatın yerleştirildiği küçük gözlerden oluşan kasaların her bir gözü bir cins harfe tahsis edilmiştir. Mürettip dizeceği kitabın müsveddesini göz önüne alarak kenarlı ve ayarlı cetvel tahtasına benzer bir alet olan kumpası alır. Harf kasasının gözlerinde bulunan bir parçayı kumpasa koyarak dizeceği kelimenin harflerini ekler. Her kelimeden sonra boş yani yazısız parçalardan eklemeye devam eder ve böylece kumpasta satırlar oluşturulur. Bu satırlar daha sonra sütunlar ve sayfalar halinde düzenlenir[174].

Kumpas doldurulduktan sonra gale veya tekne denilen yüzey üzerine yerleştirilir. Bu işlem bittikten sonra mürettip tarafından dizilen satırlar gözden geçirilerek iki ucu sivri ve küçük bir maşa olan çift ile yanlışlıklar düzeltilir. Genellikle 16 sayfadan oluşan formalardaki bağlanmış sayfalar demirden bir çerçeve olan şasi içine konularak delikli demirden oluşan garantör parçaları ile sıkıştırılır. Su ile tavlanan nemli kağıtlar üzerine konulduktan sonra makinanın pirinç veya sacdan yapılmış levhası kapak gibi üzerine kapatılır. Makinanın kolu çevrilerek sıkıştırılır ve konulan kağıtlara sayfalar olduğu gibi çıkar. Bu işlem diğer sayfaların basımı ile devamı eder. Basılan sayfalar makinadan çıkarıldıktan sonra sodalı su ile yıkanır. Kullanılan hurufat yeniden kasalarındaki gözlere dağıtılır[175].

---

[172] Normal basılı eserlerde kullanılan birinci tür hurufat, % 50 kurşun, % 25 kalay ve % 25 antimondan oluşmaktadır. Çok sayıda basılacak eserlere özgü olan ikinci tür alaşım ise 1 ölçü antimon ve 3 ölçü kalaydan meydana gelir. "Hurufat ve Malzeme-i Tab'iye", *Sabah*, no: 60778, (Wikilala Veritabanı).

[173] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[174] Selman Soydemir, *Hurufattan Taşbaskıya Osmanlı'da Kitap Basımı*, s. 7-13. (Ebu'l-Mehasin Kemal, "Kitap ve Matbaa", *Osmanlı Mektep Kitabı Yeni Usul Eşya Dersleri*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1917, s. 40-47. Ayrıca bkz. https://medium.com/tipografi/kitap-ve-matbaa-f69d02d87e43).

[175] Selman Soydemir, *Hurufattan Taşbaskıya Osmanlı'da Kitap Basımı*, s. 7-13.

Hurufat yapımında bir hattat tarafından yazılan harfler ile hakkâk ve dökümcünün kabiliyeti yazı karakterinin ortaya çıkmasında önem arz etmektedir[176]. İkdam gazetesinde yayınlanan bir yazıda hurufat yapımında kalıpların imalinin kolay bir sanat olmadığı ve elin titremesinden dolayı ortaya çıkan bir hatada kalıbın atılarak yeniden yapılması gerektiği söylenmektedir. Tam bir takım için 200'e yakın çeliğin traşîde edilmesi gerektiği ve *ömür törpüsü*nün buna denildiği belirtilmektedir[177].

Resim 21 "Bâ-irade-i Seniyye-i Hazreti Hilafetpenahi Mekteb-i Sanayinin Taht-ı Nezâretinde Bulunan Hurufat Dökümhâneleri"
(*II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri*, İÜNEK YA90555/2)

[176] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[177] *İkdam,* no: 1832.

Matbaa harflerinin büyüklük birimi olarak kullanılan *punto* kavramı ilk defa Pierre Simon Fornier tarafından 1737 yılında kullanılmış ve 1755'de François Ambroise Didot ve Pierre François Didot kardeşler tarafından geliştirilmiştir[178].

Puntolarına göre her harf veya işaretin standart bir yüksekliği bulunmaktadır. Baskı işinde kullanılan malzemeler, punto ve kadrat hesabı üzerine yapılmaktadır. Kalınlık, harflere göre değişse de yükseklik sabit kalmakta, hurufatın üst yüzeyi de aynı hizada tertiplenmektedir. Harflerin baskı gören yüzeylerinin zamanla aşınması ve kullanılmaz hale gelmesiyle yeniden hazırlanan kalıplarla tekrar tekrar hurufat dökülmektedir. Hurufatın kırılmasını, baskı gören yüzeylerin aşınmasını ve hasar görmesinin engellenmesi için sert bir yere çarpmamasına veya neme maruz kalmamasına dikkat edilmektedir[179].

Latin yazısında harfler 24 puntoda kitap unvanlarında veya uzaktan okunması gereken ilanlarda kullanılmaktayken Osmanlı yazısında, aynı puntoluk harfler kolay okunmayacak kadar küçük görünmektedir. *Ayın* harfinin kasesi ve *kef* harfinin borusunun büyüklüğünün yanında, *mim* başı ve ortada *be* harfi gibi formların küçük görünmesi sebebiyle büyüklük içinde küçüklük görülmektedir[180].

Resim 22 Nesih Hurufatta Kef ve Mim Harflerinin Uzantıları
(T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Arşivi, Fotoğraf: Betül Sayın, 2024)

[178] Zeki Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, s. 262-263.

[179] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[180] Şemseddin Sami, "Tıbaat ve Hattımız", *Sabah*, no: 3266, s. 3-4.

Latin ve Arap harfli Türk yazısındaki matbaa harflerinde farklılıklar bulunmaktadır. Latin harfleri her birinin majüskül (büyük) ve minüskül (küçük) olmak üzere iki farklı şekilde yazılmakta ve hurufat kasası 54 gözden oluşmaktadır. Fakat Arap harfli Türk yazısında, her harf başta, ortada, sonda farklı biçimlerde yazılmakta ve her harfin en az dört farklı formu bulunmaktadır. Dolayısıyla hurufat kasası 400'ü aşkın gözden oluşmaktadır[181] (bkz. Resim 23).

Kahire Arap Akademisinde yapılan araştırmalar neticesinde, Arap harflerinin tam olarak doğru ve düzgün bir şekilde yazılabilmesi için en az 168 harf ve işaretin gerektiği kabul edilmiş bunun ise, basit bir Latin dizgi kasasının 3 katına denk geldiği ortaya çıkarılmıştır[182].

Osmanlı'da Arap harfli bir hurufat kasasının kaç gözlü olduğu noktasında kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. 1000'e yakın olduğu[183], 450 harf ve şekle gerek duyulduğu[184] ve 476 gözden oluştuğu; 60 gözünün boş olduğu, 416 gözünün harfler ve yazı işaretleri, rakamlar, çizgiler vs. ile dolduğu [185], ayrıca havalı nesih ve rik'a yazılarına mahsus hurufat kasalarında 186 parça havalı ilave edilerek kasa gözlerinin 622'ye çıktığı[186] belirtilmektedir. Bu sayıların, yazı çeşidine göre değişebileceği gibi harf düzenine ve birleşimlerine göre de farklılık gösterebileceği düşünülmektedir. Bununla beraber, harflerin başta, ortada ve sondaki şekillerinden başka iki-üç harfin yan yana gelmesiyle de hurufat kalıpları oluşturulmaktadır. Dolayısıyla tek bir kişinin yapabileceği dizgi işi, 450 gözden oluşan bir hurufat kasasında gerekli malzemeyi bulmak ve sonra onları eski yerlerine geri yerleştirmek için 3 metreyi bulan bir masa önünde, oldukça zorlu bir görev haline gelmektedir[187].

*İstanbul Ansiklopedisi'*nin 576 sayfadan oluşan 1. cildini bağlamış olan Tan Matbaasının kitap kısmı ser-mürettibi ve Türk basınının çalışanlarından Ahmed Rahmi

---

[181] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[182] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 5-6.

[183] Şemseddin Sami, "Tıbaat ve Hattımız", *Sabah*, no: 3266, s. 3-4.

[184] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 5-6.

[185] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[186] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[187] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 5-6.

Usta, harekeli yazılarda hareke diziminin, *dizme hareke* ve *geçme hareke* olarak ikiye ayrıldığı; dizme harekelerin yazı dizilirken toplanıp dizildiğini, geçme harekelerin ise yazı dizildikten sonra konulduğunu belirtmektedir[188].

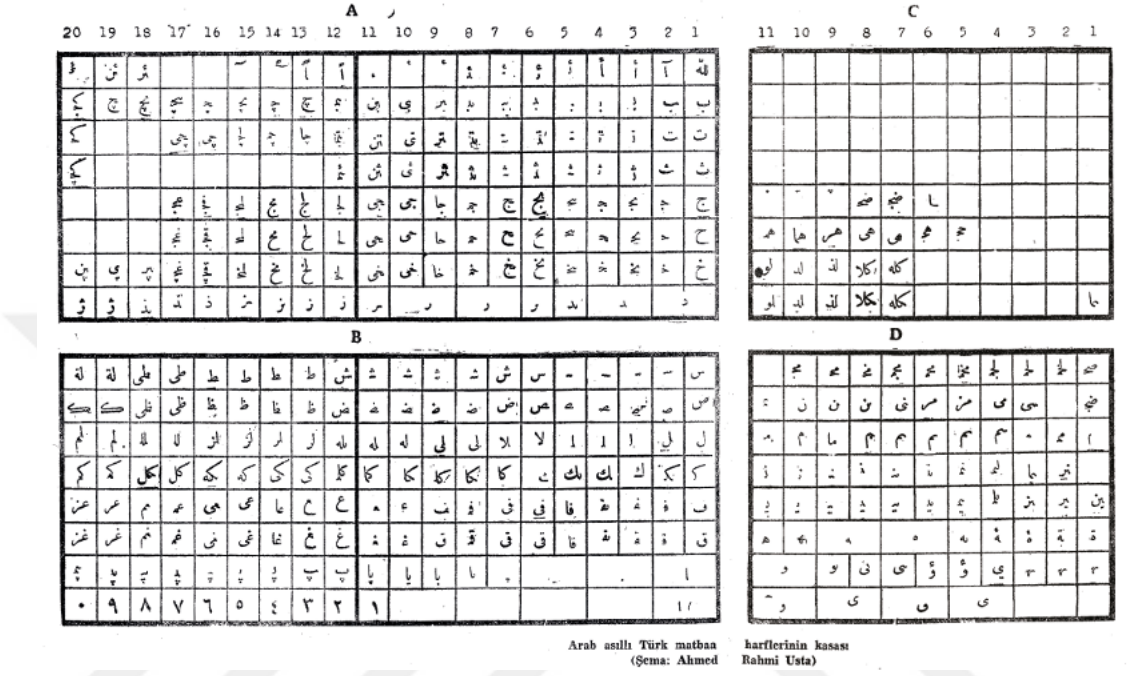

Resim 23 Ahmet Rahmi Usta'nın Arap Asıllı Türk Matbaa Harflerinin Kasasının Şeması
(Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.)

1860'lı yıllarda İbrahim Şinâsî'nin (ö.1871) basımevi için 120 gözlü bir sistem geliştirmesi, o dönemde önemli bir ilerleme olarak kabul edilmiştir. Şinâsî, aynı zamanda gazetesinin de adı olan *Tasvir-i Efkâr* adlı matbaası için nesih hurufatı sadeleştirme girişiminde bulunarak hurufat sayısını 100-120'ye indirmiştir (bkz. Resim 24). *Cim*in orta versiyonu gibi yüksek formlarının (bkz. Şekil 14) satırdan birleşmesini sağlayarak[189] yeni bir harf sistemi geliştirmiştir. Bu hurufat 1870'te basılan iki şiir kitabında, *Divan-ı Şinâsi* ve *Terceme-i Manzume*'de kullanılmıştır[190].

[188] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[189] Yüksek birleşim noktaları düzenlenerek bağlantıları yatay olarak uygulanan yazı karakterlerine *lineer* adı verilmektedir. Nesih karakterinin hem yatay hem de dikey uzanımlarının kullanılabilmesiyle oluşan sisteme ise *hibrid* adı verilmektedir. Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 78-80.

[190] Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice*, s. 177.

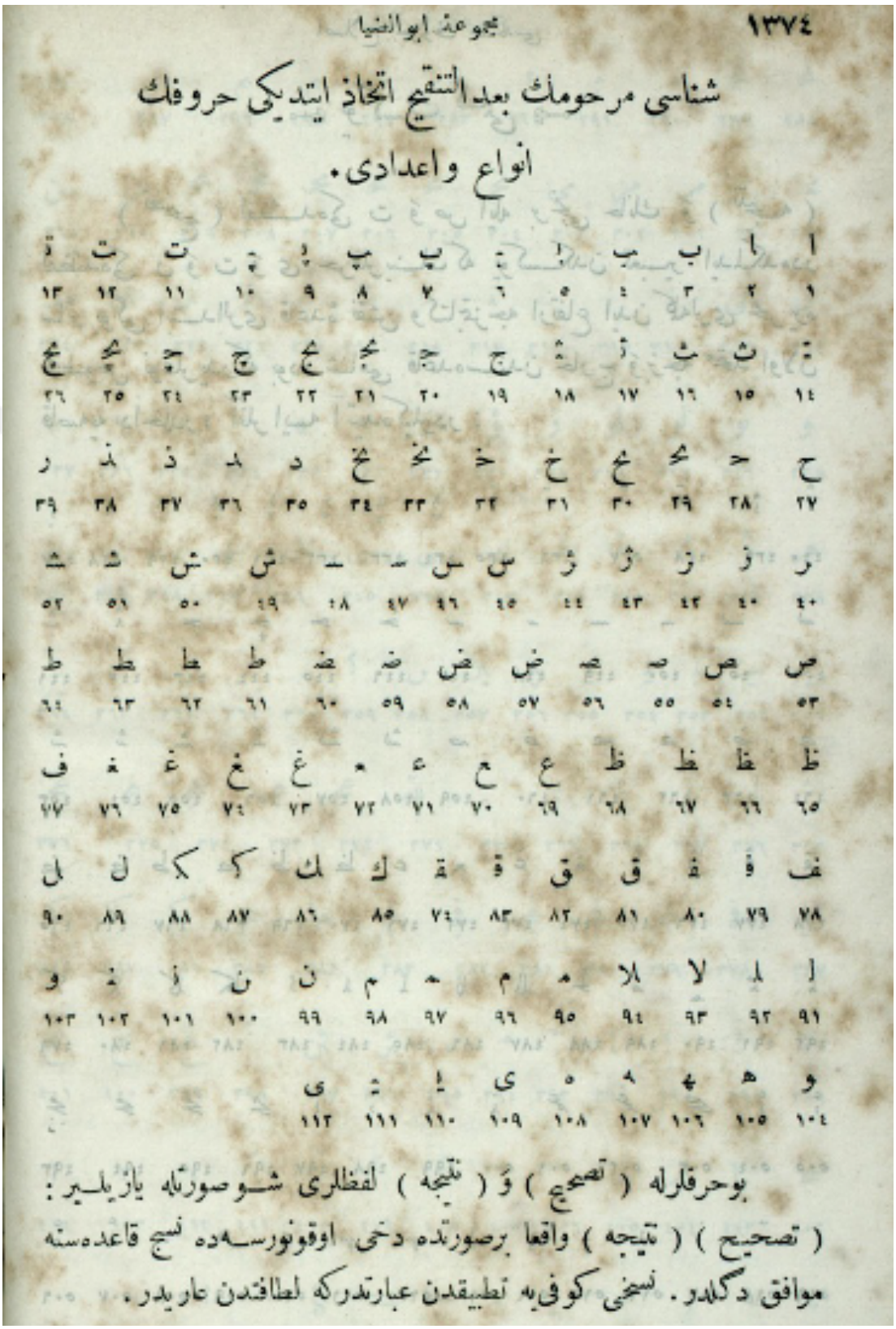

Resim 24 "Şinasi Merhumun İttihaz Ettiği Hurufun Envaı ve Adedi"
(*Mecmua-i Ebüzziyâ,*45. Cüz, s. 1374, İsam Arşivi.)

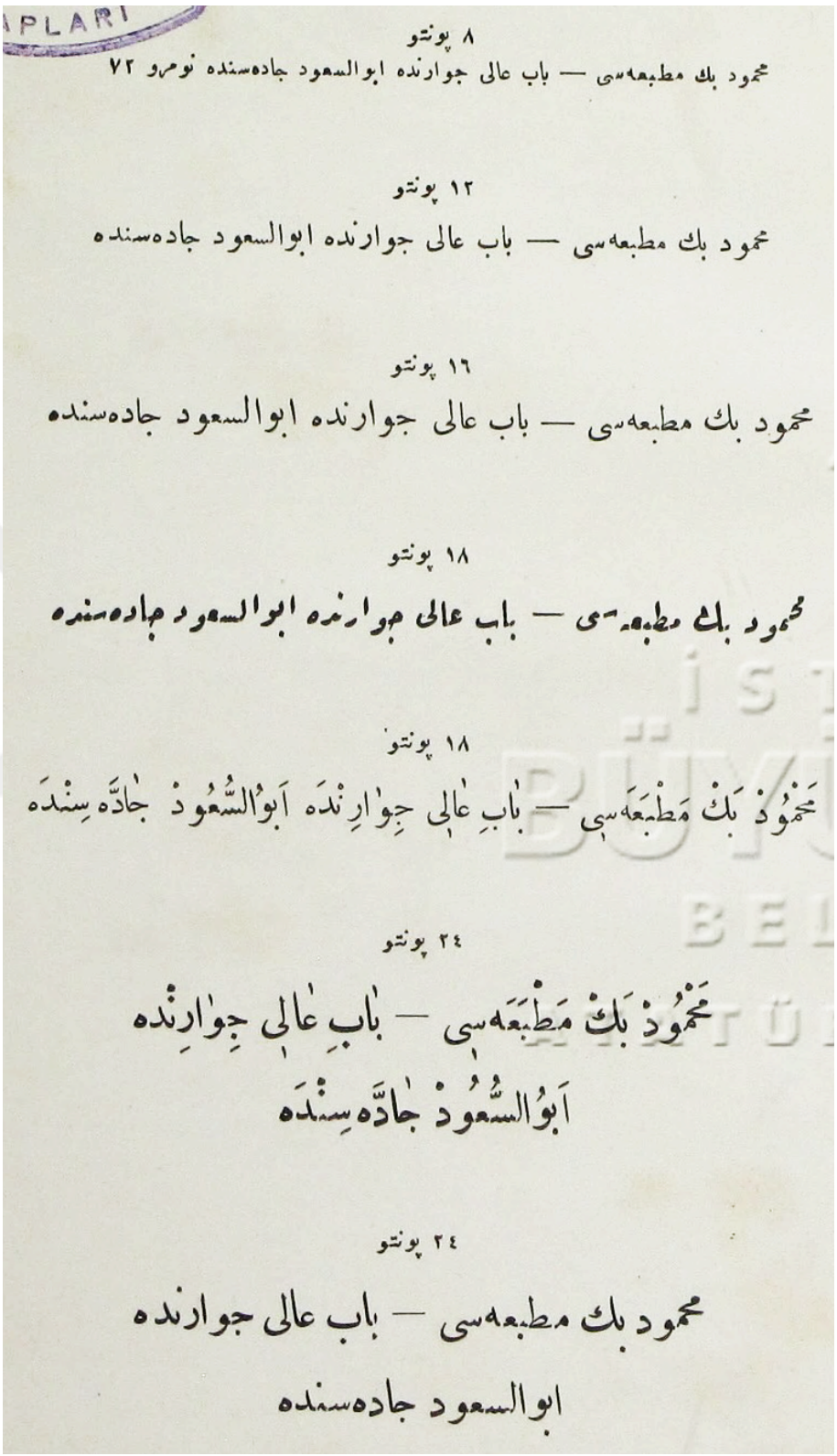

Resim 25 Mahmudbey Matbaası 1322 (1904) Tarihli Hurufat Kataloğunda 8, 12, 16 Punto Nesih, 18 Punto Rik'a ve 18, 24 Punto Harekeli Nesih Numuneleri
(İBB Atatürk Kitaplığı MC_Osm_K.01237)

1839-1908 yılları arasında II. Meşrutiyet sonrasında Türkçede kullanılan Arap harfleriyle ilgili bazı tartışmalar çıkmış ve bu sorunla ilgili çalışmalar yapılmıştır[191]. Arap harflerinin birbirine bitişerek yazılması ve sesli harflerin kullanılmaması sorunlarıyla ortaya çıkan zorluklardan dolayı harf ıslahı için çeşitli çalışmalarda bulunulmuştur.

Osmanlı baskı kültürünün geliştiği 19. yüzyılda Arap yazı sisteminin müteharrik basım tekniğine uygun olmadığı tartılışmış, 1879'da *Meclis-i Maarif-i Umumiye* tarafından harfleri birbirine bağlanmayan yeni bir Arap yazı versiyonu oluşturmak üzere bir komisyon oluşturulmuştur[192].

1909'da Arap harflerinin sayısının azaltılması teklif edilmiş, 1911'de harflerin ıslahı ve değiştirilmesiyle ilgili Maarif Nezâreti bünyesinde Recaizâde Mahmud Ekrem öncülüğünde *Islah-ı Huruf Cemiyeti* adıyla bir imlâ komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon *Yeni Yazı* isimli gazetenin yayınlanmasına karar vermiştir (bkz. Resim 24). 1912'de Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa öncülüğünde de *Islah-ı Huruf Encümeni* yine aynı amaçla kurularak bu alanda çalışmalar yapılmıştır[193].

1914'te harfleri birbirinden ayrı olarak yazan Enver Paşa imlâsı denenmiş, Doktor Milaslı İsmail Hakkı da konferans ve kurulmasını sağladığı cemiyetlerle *huruf-u munfasıla* (harfleri ayrı ayrı yazma) görüşünü ön plana çıkarmıştır[194] (bkz. Resim 15). Bu dönemde Osmanlı yazısında kullanılan Arap harflerinin ıslah edilmesinin yanı sıra Latin harflerine geçilmesi de tartışılmıştır[195].

Osmanlı hurufatında harflerin bitişik yazılması, her harfin birden fazla şekle sahip olması, hurufat kasasının büyüklüğü ve dizgi işlemindeki zorluklar gibi sorunlar sebebiyle Osmanlıca harflerin ıslahı için çeşitli çalışmalar yapılarak harflerin kullanımının daha kolay ve verimli hale getirilmesi amaçlanmıştır.

---

[191] Alfabe çalışmaları, Islah-ı Huruf ve Ta'dil-i Huruf için bkz. Rekin Ertem, *Elifbeden Alfabeye*.

[192] Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, s. 340.

[193] Safiye Bayuk, "20.Yüzyıl Osmanlı Periyodiklerinde Hat", *Yüksek Lisans Tezi,* s. 86.

[194] Ebubekir Aslan, "Huruf-ı Munfasıla Fikrinin Savunucusu Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın "Hurûf-ı Munfasıla Numûnesi ve Menâfiʿi Hakkında Birkaç Söz" Adlı Makalesinin Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 260.

[195] Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, s. 340.

یکی یازی

اصلاح حروف جمعیتی انجمن علمیستجه
قبول اولنان اشکال حروف

خطاط مصطفی راقم بك طرفندن ترسیم ایدلش و قابلری اعمال ایدلمکده بولنمشدر.

اصلاح حروف جمعیتنك بیاننامه‌سیدر:

Resim 26 *Yeni Yazı*, no: 1, 8.3.1330
(Muteferriqa Veritabanı)

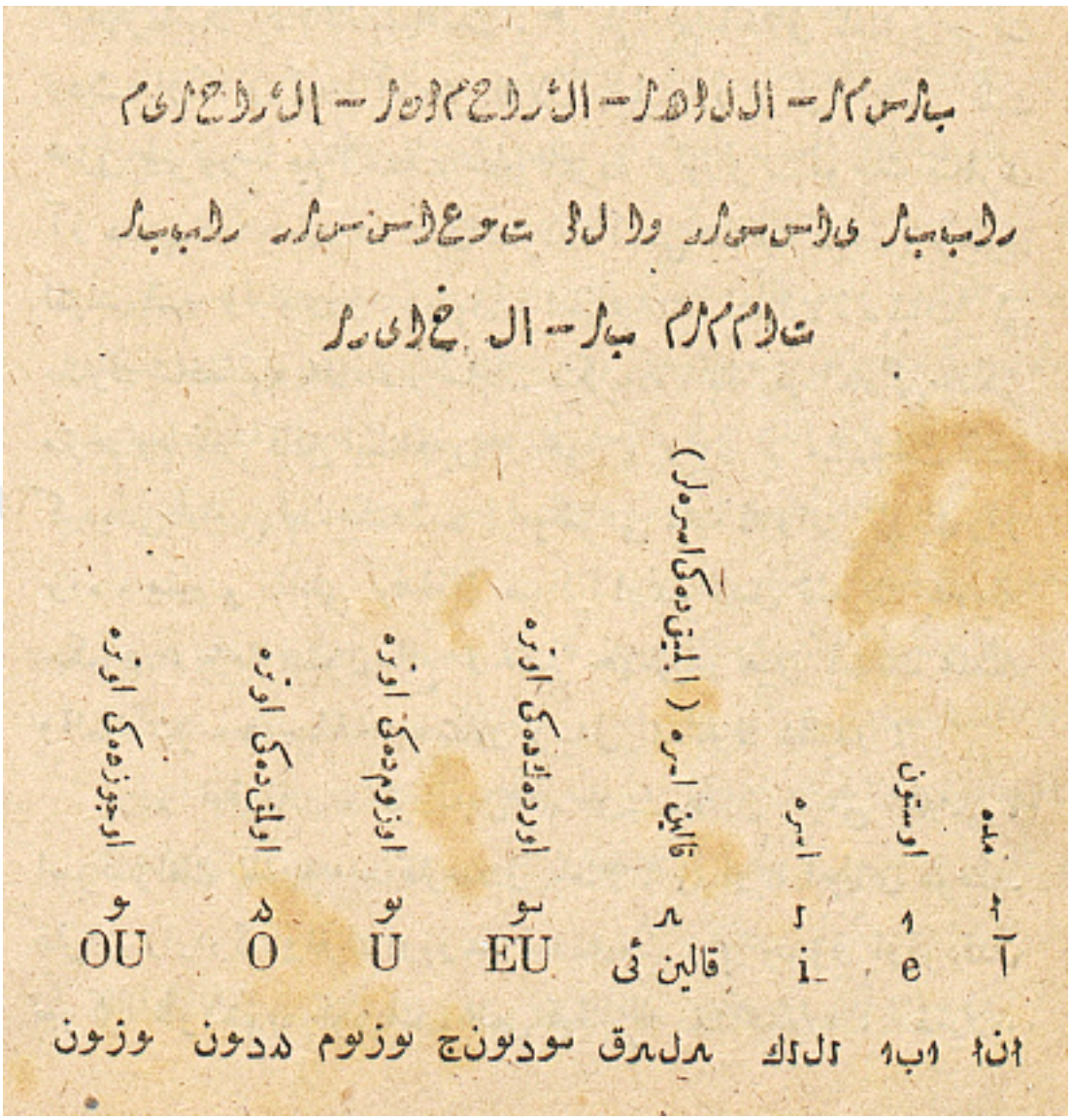

Resim 27 Huruf-u Munfasıla Yazı Örneği
(İsmail Hakkı, "Huruf-u Munfasıla Numunesi ve Menafii Hakkında Birkaç Söz", *Sebilü'r-Reşad*, s. 154.)

2.3. YAZI KARAKTERLERİ

2.3.1. Nesih Hurufat

Hat sanatı İslam'ın doğuşuyla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel ve kurallı yazma gayretiyle ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyunca bu çabayla gelişim göstermiştir. Kûfî yazının düz karakterleri reyhanî, yuvarlak karakterleri ise nesih hattının doğmasına zemin hazırlamıştır[196].

[196] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, "Nesih" maddesi.

Nesih kelime olarak ortadan kaldırmak, nakletmek, beyan etmek ayrıca bir eseri istinsah etmek anlamlarına gelmektedir[197].

13. yüzyılda Yakut Müsta'simî (ö.1297) *aklam-ı sitte*yi (sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevki' ve rika') düzenleyerek günümüzde de kabul gören geçerli ölçüleri belirlemiştir.

Şeyh Hamdullah (ö.1520) Sultan Bayezid'in teşvikiyle Yakut Musta'simî'nin yazısına hareket ve canlılık katarak İstanbul'da kendi üslubunu ortaya koymuş ve Yakut terkibi mushafın farklı yazı türlerinden kaynaklanan okuma zorluklarını gidererek nesih hatlı mushaf yazma geleneğini başlatmıştır. Aynı dönemde, Ahmed Şemsettin Karahisarî (ö.1556) Yakut üslûbunu yeni bir yaklaşımla yeniden canlandırmıştır[198].

Hafız Osman (ö.1698) Şeyh Hamdullah'ın yazılarından seçtiği harfler üzerinde çalışarak kendi tarzını oluşturmuştur. Kelime ve harf aralıklarında, harflerin artistik duruş ve bünyelerinde daha güzel nispetler sağlayarak 1679'da kendi tarzını oluşturmuştur. Hafız Osman günümüzde bilinen sülüs-nesih hattıyla hilye kompozisyonunu oluşturan hattattır[199].

Mahmud Celaleddin (ö.1829), aynı dönemde yaşamış olup, Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'ın harflerinden ilham alarak sülüs-nesih hattında kendine özgü bir tarz geliştirmiştir[200].

Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö.1876), sülüs ve nesih yazılarında Hafız Osman'ın, celî yazılarında ise zaman zaman Mustafa Rakım'ın izinden gitmiştir. Ancak her iki tarzda da kendine özgü bir üslup geliştirmiştir[201].

Mehmed Şevki Efendi (ö.1887); Hafız Osman, Yedikuleli Abdullah ve Rakım Efendi gibi meşhur hattatların eserlerini inceleyerek 1860'lardan sonra, bilhassa 1873 itibariyle sülüs-nesih hatlara estetik açıdan son şeklini vermiş ve kendi tarzını ortaya

---

[197] Abdurrahman Çetin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, "Nesih" maddesi.

[198] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı*, s. 35.

[199] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, "Hâfız Osman" maddesi.

[200] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, "Mahmud Celâleddin Efendi" maddesi.

[201] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri 1*, s. 396.

koymuştur. Şevki Efendi mektebi, 19. yüzyıldan günümüze hattatlar için en üst merhale olarak kabul edilmektedir[202].

Hasan Rıza Efendi (ö.1920), daha çok nesih ile yaptığı çalışmalarıyla tanınmış ve basılmak üzere düzenlediği âyet-berkenar mushafı, mushaf kitabetinde yeni bir çığır açmıştır[203].

Hat sanatında nesih yazıda kalem ağız genişliği 1 milimetredir. Nesih yazının celîsine ise, büyük boy mushaflarda ve 19. yüzyılda yüksekliği iki metreye ulaşan hilye levhalarda rastlanmıştır[204].

Nesih yazı, hat sanatında mushaf ve kitap istinsahında olduğu gibi matbaada da ana metinlerde tercih edilen yazı çeşidi olmuştur. Matbaanın Osmanlı'ya gelişine kadar Avrupa'da üretilen mağribî tarzda, hat sanatı estetik güzelliğinden yoksun, Arap harfli matbaa hurufatı kullanılmıştır. İlk Osmanlı matbaasında da bu tarza benzer hurufat kullanıldığı görülmektedir.

Müteferrika Matbaası hurufatının döküm yeri ve üreticisi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre, matbaanın kalıpları ve diğer malzemesi Hollanda'dan temin edilerek harflerin İstanbul'da döktürüldüğü[205], diğer bir görüşe göre ise tamamen İstanbul'da imal edildiği belirtilmiştir[206]. Ayrıca, harflerin bir hattata yazdırılarak Zambak isimli bir Ermeni kuyumcu tarafından çeliklerinin hakk ve kalıplarının imal edilmesi suretiyle üretildiği de ifade edilmiştir[207]. Bunun yanı sıra, bu hurufatın Polonya'dan 1710 yılında İstanbul'a gelen Jonah ben Yakob Aşkenazi[208], Macar mühendis İbrahim veya Kırımlı Ahmet[209] tarafından üretildiğine dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır.

---

[202] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Mehmed Şevki Efendi" maddesi.

[203] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri 1*, s. 447.

[204] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, "Nesih" maddesi.

[205] Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Gelişi ve İlk Basılan Eserler*, s. 35.

[206] Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, s. 60.

[207] Bu görüş Ebüzziyâ'ya aittir. Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[208] Avram Galanti'nin görüşüdür. Ayrıca; İbrahim Müteferrika'nın, padişaha sunduğu arz-ı hâlinde Jonah'ın baskı sanatındaki maharetine ve ustalığına yer verdiği ve matbaasında nesih, ta'lik ve diğer harf türlerinin kullanılacağını bildirdiği belirtilmektedir. Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne*, Üsküdar, s. 9.

[209] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, s. 12.

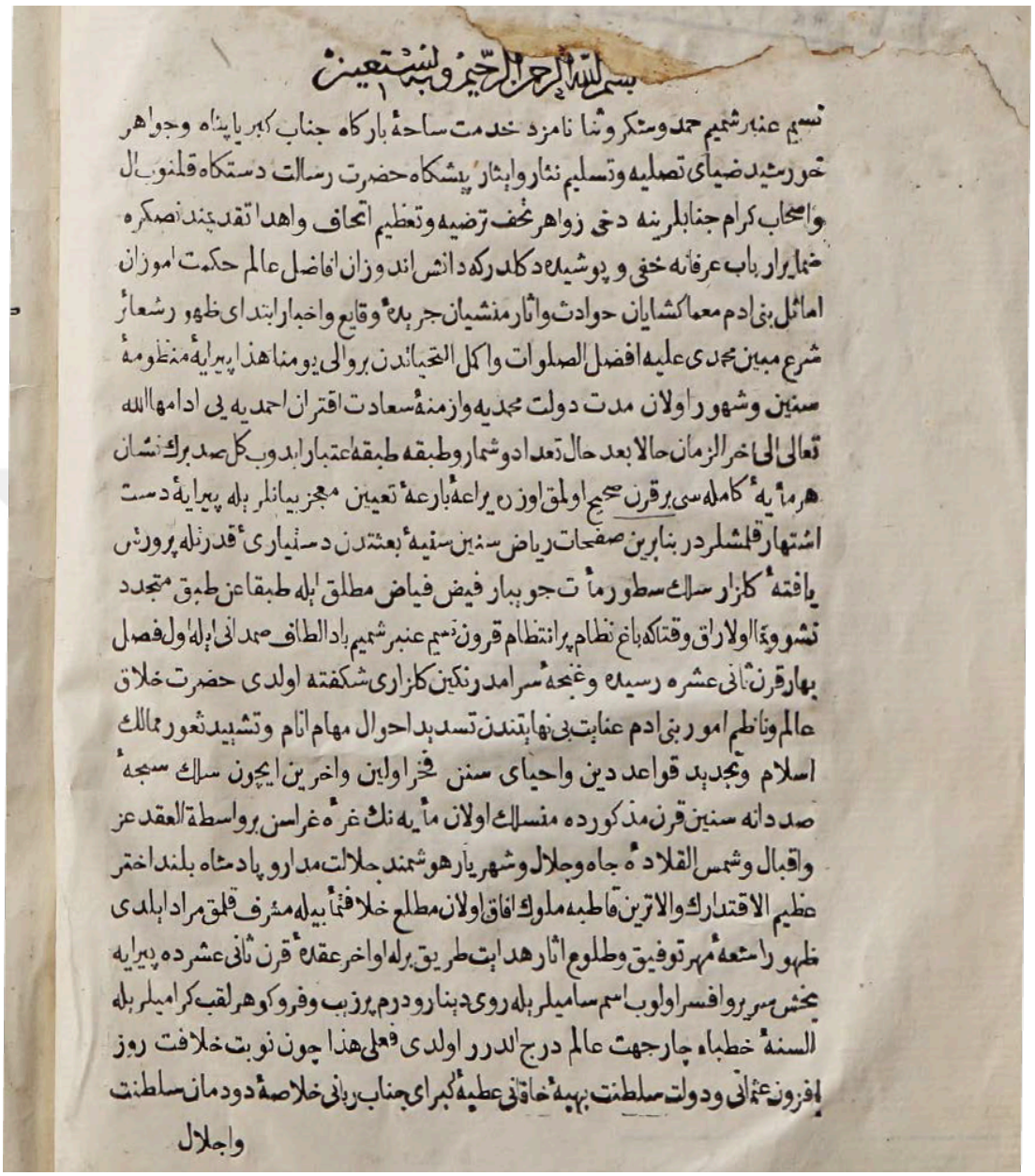

Resim 28 Müteferrika Nesih Hurufatı ile Bir Sayfa
(Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, 1141/1729, *Matbaanın Önsözü 'Basmacı İbrahim Efendi' Müteferrika Sergisi 2021*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi)

Müteferrika matbaasında kullanılan hurufatın bir görüşe göre 16 puntodan kalın, 18 punto gibi[210], başka bir görüşe göre ise 12-16 puntoluk harfler olduğu belirtilmektedir[211]. Bir Fransız araştırmacı, başlıklarda kullanılan harflerin süslemeli

[210] Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, s. 60.

[211] Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne*, Üsküdar, s. 9.

olarak yapıldığını, bu yönüyle de Batı'da kullanılan harflerden farklı olduğunu belirtmiştir[212] (bkz. Resim 28).

Müteferrika hurufatından sonra **Bogos Arabyan**[213] (ö.1835) Osmanlı'da ilk bilinen Arap harfli hurufat yapımcılarındandır. Arabyan ilk matbaasını İstanbul'da 1777'de açmış burada ta'lik ve nesih hurufat üretmiştir. 1820'de kendi adına yeni bir matbaa kurmuş, ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekâyi'*nin basımını yapmıştır. *Takvimhâne'*nin hurufat kalıpları I. Meşrutiyetin ilanına kadar Ortaköy'deki dökümhanesinde hazırlamıştır. 1826'da Ortaköy Taşmerdiven Mahallesine yerleşerek burada bir matbaa kurmuş ölümüne kadar bu matbaada çalışmıştır. Arabyan matbaasında 150 gazete, dergi ve kitap basılmış, ürettiği hurufat *Araboğlu* adıyla anılmıştır[214].

Müteferrika'dan sonra 1797 itibariyle devlet matbaalarında basılan ilk kitapta kullanılan nesih hurufat ile Raşit Efendi matbaasında basılan son kitaplarda kullanılan Müteferrika hurufatı arasında farklılıklar görülmektedir[215]. Kaynaklarda 16 puntoluk bu yeni yazı karakterinin Arabyan tarafından oluşturulduğu ve bu hurufatla ilk defa 1797'de *Mehâh-ı Miyâh* kitabının basıldığı belirtilmektedir[216] (bkz. Resim 30). Bu hurufatla *Takvim-i Vekâyi* (1831), *Cerîde-i Havâdis* (1840), *Tercümân-ı Ahvâl* (1860) ve *Tasviri Efkâr* (1861) gazeteleri[217], ayrıca deniz kuvvetleri ve askeri okul kitaplarının yanı sıra dini ve tıbbi kitaplar da basılmıştır. Mısır'ın ilk resmî gazetesi *Vekâyi-i Mısriye* (1828), Arabyan harflerine benzeyen bir karakterde tabedildiği ve bu hurufatın

---

[212] Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, s. 26.

[213] 1742 yılında Eğin yakınlarındaki Abuçeh köyünde dünyaya gelen Bogos Arabyan Sultan Selim zamanında babasıyla beraber İstanbul'a gelmiş ve bir süre seyyar aktarlık yaptıktan sonra matbaacı olan Asdvadzaduryan Hovhannes'in yanında çıraklık yapmıştır. Ustasının elindeki harflerin eksikliklerini tamamlayarak mükemmel bir hale getirmiştir. 1770'te Gürcü kralı II. Heraklius'un daveti üzerine Tiflis'e giderek Gürcü yazılarını döküp hazırlamış ve burada bir matbaa kurarak Gürcüce kitaplar basmıştır. Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 87-88.

[214] Pars Tuğlacı, "Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı", *Tarih ve Toplum Dergisi*, sy. 15/86, s. 51-52.

[215] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 141.

[216] Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 116. ve 15.4.1874 tarihli Osmanlı Arşiv Belgesi- OA (MF.MKT, 18/48) – Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice,* s. 174.

[217] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 143.

İstanbul dışında yeni bir yazı karakterini etkileyen ilk Osmanlı nesih yazı karakteri olduğu görülmektedir[218].

Araboğlu hakkedip döktüğü 16 punto nesih hurufatı deli lakabıyla anılan hattat **Seyyid Osman Efendi**'nin[219] (ö.1805) nesih harfleri üzerine oluşturmuştur[220].

1814 yılında, Üsküdar Matbaasında *Kamus Tercümesi'nin* basılmasına karar verilmiş ve matbaa ekipmanları düzenlenerek yeniden hurufat dökülmesi için matbaa yönetiminde bulunan Muhip Efendi, Bogos Arabyan'ı görevlendirmiştir. Arabyan Kamus Tercümesi'nde kullanılan nesih harf kalıplarını hüsn-i hat seviyesinde hazırlamış ve çelik, bakır cetvel ve formalarını, sair alet ve edevatları imal etmiştir (bkz. Resim 31). Ayrıca oğullarından Asvador ve Kalust ile çalışarak kendilerine harf dökme sanatını öğretmiştir[221].

Sultan II. Mahmud Han Araboğlu'nun matbaasını bir kere ziyaret etmiştir. İşleyişi yakından görebilmek için başını çalışan bir makinenin üzerine eğen padişahı, inmekte olan makineden son anda Arabyan kurtarmıştır. Sultan II. Mahmud bu müdahaleden memnun olmuş ve Osmanlı harflerine hizmetini takdir etmiştir. Bu olaydan sonra II. Mahmud, 1816'da Arabyan'ı bir fermanla saray matbaasının (Takvimhâne-i Âmire) müdürü yapmış ve kendisine ilk kez serpuşunda pirinçten *Matbuat Nişanı* taşıma imtiyazı vermiştir[222] (bkz. Resim 29).

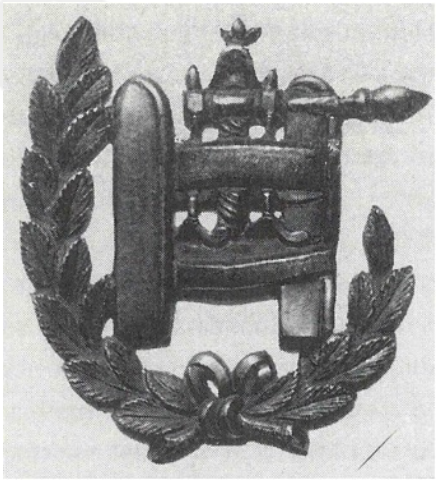

Resim 29 II. Mahmud Tarafından Arabyan'a Özel Olarak Verilen Matbuat Nişanı (Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 90.)

[218] Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice*, s. 173-176.

[219] Osman Efendi aklâm-ı sitteyi Çengelköylü Hacızâde Mustafa Efendi'den meşk ederek icazet almış ve daha sonra Hocapaşalı İbrahim Afîf Efendi'ye devam etmiştir. Şeyh Hamdullah ekolünde hızla ilerleyerek hocasının övgüsünü kazanmış, önce Mukabele-i Süvârî Kaleminde sonra Sadâret Mektûbî Kaleminde hizmette bulunmuştur. Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, s. 250.

[220] M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*, s. 97.

[221] Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılar Tarihinde Mühendishâne-Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi 1776-1826*, s. 321.

[222] Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 89.

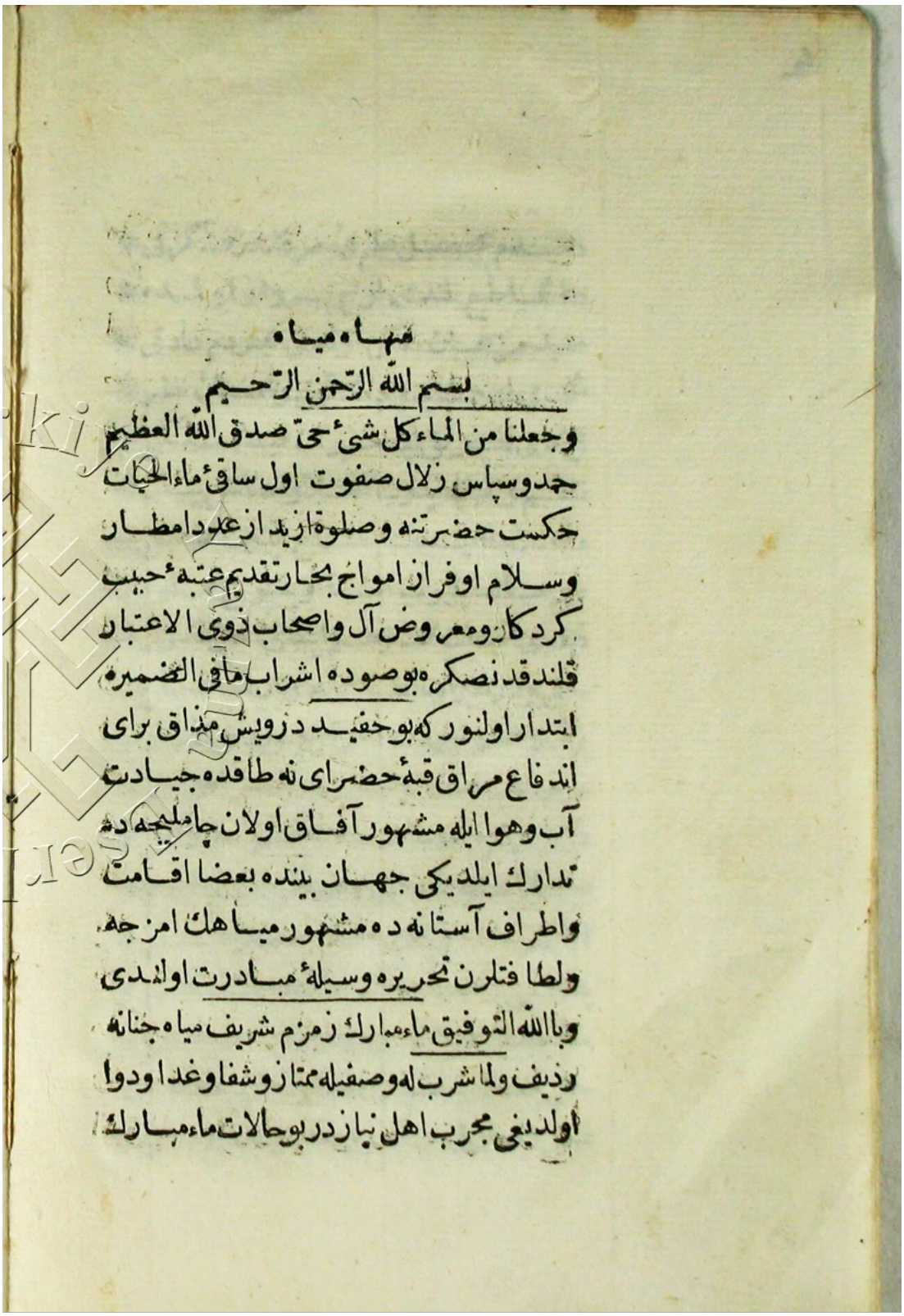
مهاه میاه

بسم الله الرحمن الرحیم

وجعلنا من الماء کل شیء حی صدق الله العظیم

حمد وسپاس زلال صفوت اول ساقی ماء الحیات

حکمت حضرتنه وصلوة ازید از عدد امطار

وسلام اوفر از امواج بحار تقدیم عتبه حبیب

کردکار ومعروض آل واصحاب ذوی الاعتبار

قلندقد نصکره بوصوده اشراب مافی الضمیره

ابتدا اولنور که بوحقیر درویش مذاق برای

اندفاع مراق قبه حضرای نه طاقده جیادت

آب وهوا ایله مشهور آفاق اولان چاملیجه ده

تدارك ایلدیکی جهان بینده بعضا اقامت

واطراف آستانه ده مشهور میاهك امزجه

ولطافتلرن تحریره وسیله مبادرت اولندی

وبالله التوفیق ماء مبارك زمزم شریف میاه جنانه

رذیف ولما شرب له وصفیله ممتاز وشفا وغدا ودوا

اولدیغی مجرب اهل نیاز در بوحالات ماء مبارك

Resim 30 Arabyan'ın Osman Efendi Harfleriyle imal ettiği 16 Punto Nesih Hurufatı ile Tertip Edilen Bir Sayfa (Hafîd Efendi, Mehmed b. Mustafa Âşir, *Mehâhü'l-Miyâh*, 1212/1797, YEK Kasidecizâde/00716)

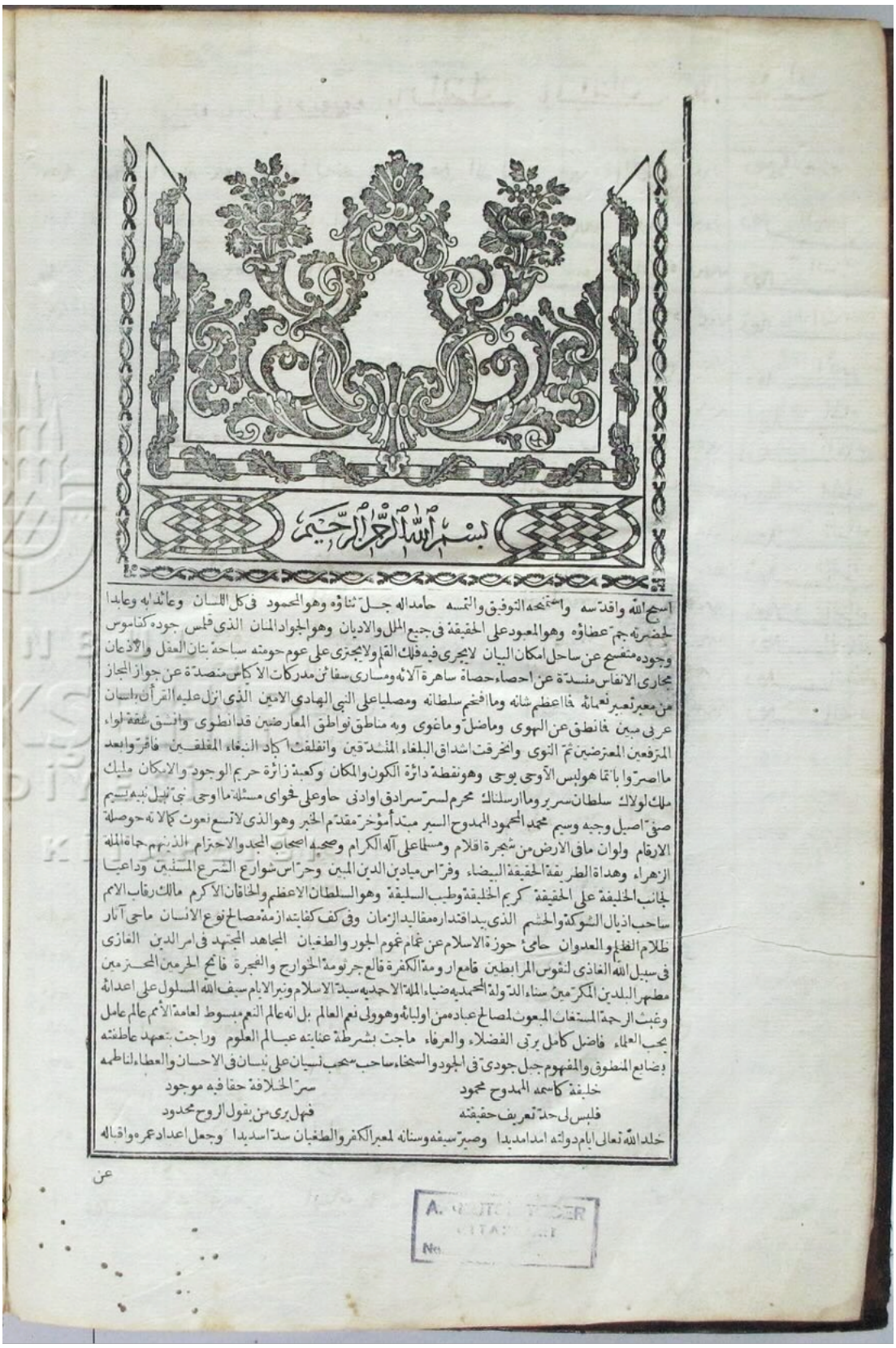
بسم الله الرحمن الرحيم

Resim 31 Arabyan'ın Osman Efendi Harfleriyle imal ettiği 16 Puntoluk Nesihi ile Kamus Tercümesi İlk Sayfası (Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi,* 1230/1815, İBB Atatürk Kitaplığı AKT_0020-01.)

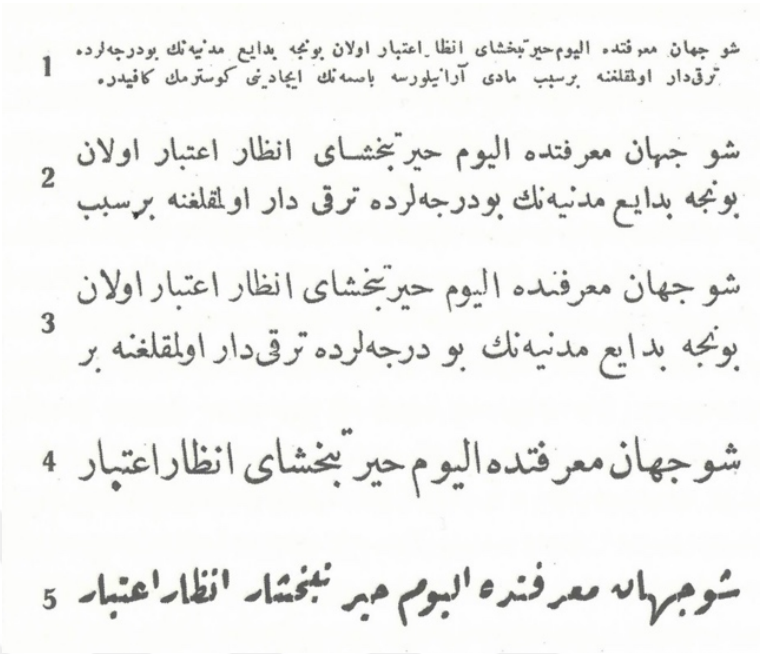

Resim 32 Mühendisyan'ın Hakkedip Döktüğü Arap Harfleriyle Türkçe Yazılardan Örnekler: 1. 6 Punto Nesih 2. 12 Punto Nesih 3. 16 Punto Nesih 4. 24 Punto Nesih 5. 24 Punto Rik'a

(Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 104.)

Türklerin Gutenberg'i olarak anılan **Ohannes Mühendisyan** (ö.1891)[223] sanata kuyumculuk ile başlamış sonra Üsküdar'da açılan bir matbaada Ermeni harflerinin çeliklerini yapmaya başlamıştır. Üsküdar, İstanbul ve Galata (Ermeni Kilisesi Sokağı 17 numara)'da olmak üzere 3 yerde matbaa açmıştır. 1849'da basılan âyin kitabı hariç buralarda basılan tüm kitap ve gazeteler *Ohannes Mühendisyan Matbaası* ibaresini taşımaktadır. Mühendisyan'ın matbaasında 1849-1897 yılları arasında Ermenice, Ermeni harfli Türkçe, Yunanca, Arapça, Farsça ve Arap harfli Türkçe ile toplam 76 eser basılmıştır.

24 puntoyu h. 1283'te (1867), 16 puntoyu h. 1300'te (1882-83) ve 6 punto nesihi h. 1305'te (1887-88) imal etmiştir[224]. Osmanlı'da, aynı hakkâk tarafından imal

---

[223] 1810'da Samatya'da dünyaya gelmiştir. Pars Tuğlacı, "Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı", *Tarih ve Toplum Dergisi*, sy. 15/86, s. 52-53.

Teotig; "*Son senelerinde atölyesinin Pera'daki evinde olduğu ve dört duvar arasında bu yaşlı, doğulu Gutenberg, gözlükleri burnunun ucunda sessiz sedasız gün doğumundan batımına kadar İslam harflerini geliştirmek için çalışmakta olduğu*"nu ve 17 Kasım 1891'de vefat ettiğini söylemektedir. Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 104.

[224] Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.

T. Kut 16 ve 24 puntoyu 1867'de ürettiğini 1883'te ortaya çıktığını belirtmiştir. (Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.) Teotig ise 16 puntoyu 76 yaşında yani 1886'da 10

edilen ikinci bir nesih hurufat Mühendisyan'ın 16 punto nesih hurufatıyla başlamaktadır[225].

Resim 33 "18 Puntoya Mahsus Hurufat-ı Osmânîye Kasasının Şekli"
(Ṭahir ve Diyarbekirli Ahmed, *San'at-ı Ṭıba'at yahud Mürettiblik*, s. 15, Muteferriqa Veritabanı.)[226]

1882'de 18 punto nesihi imal etmiştir[227]. 1893 yılında yayınlanan baskı ve dizgi sanatıyla ilgili *Sanat-ı Tıbaat Yahud Mürettiplik* isimli kitapta Mühendisyan'ın 18 punto yazı tipinin kasa düzeni verilmiştir (bkz. Resim 33) [228].

Bunların dışında 16 ve 24 punto harekeli nesih[229] hakkedip üretmiştir. Ayrıca 22 punto Mühendisyan hurufu denilen, iri yazı kalıplarını imal etmiştir[230].

---

yılda tamamladığını, 6 puntoyu ise 79 yaşında yani 1889'da hazırladığını ifade etmiştir. Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 103.

[225] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 166.

[226] Bkz: Ömer Durmaz ve Emin Nedret İşli arşivi, Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı Matbuatının Sekiz Punto Nesih Yazı Karakteri ve Türk Hurufat Yapımcısı Mehmed Emin Efendi", *Sanat Tarihi Yıllığı-Journal of Art History*, sy. 31, s. 574.

[227] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 153.

[228] Başlık kısmında 18 punto olarak yazılmış ancak Onur Yazıcıgil bu yazı tipini çeşitli kaynaklardaki örneklerle mukayese ederek 16 punto olduğunu belirtmiştir. Bkz. Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 167-168.

[229] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[230] "Mühendisoğlu", *Servet-i Fünun,* no: 5, s. 53-55, (Wikilala Veritabanı).

Mühendisyan, 1867'de **Kazasker Mustafa İzzet Efendi**'nin[231] (ö.1876) harfleriyle oluşturduğu 24 punto nesih hurufatı ile hazırladığı arz-ı hâlini (bkz. Resim 34, 35, 36) aynı puntoyla dizdiği Saffet'in bir şiiriyle (bkz. Resim 35) tamamlamış ve 23 Nisan 1867 tarihinde Sultan Abdülaziz'e takdim etmiştir[232]. Bu arz-ı hâlde hattat Mustafa İzzet Efendi'nin harfleriyle geliştirilen yazı karakterinin, çelik kalıplara işlenerek padişaha sunulduğu ve matbaa sanatının geliştirilmesinin, içinde bulunduğu döneme ve gelecek nesillere miras bırakılması açısından önemli görüldüğü belirtilmiştir. Saffet'in şiirinde ise Mustafa İzzet Efendi'nin yazı sanatındaki ustalığına Laz Ömer, Deli Osman gibi hattatların dahi hayranlık duyabilecekleri belirtilmiştir. Ohannes Mühendisyan tarafından çelik üzerine özenle kazınan bu yeni yazı karakterinin, padişahın emriyle geniş bir coğrafyaya yayılacağı ve sanat erbabı için el yazısı kadar kıymetli bir değer taşıyacağı, Osmanlı'nın sembolü olarak kalıcı bir miras niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Sadrazam Paşa bu ince ve zevkli satırları hayranlıkla inceleyip memnuniyetini dile getirmiştir[233].

İlk kâğıt para basan Rafael Kazancıyan'dan[234] sonra Mühendisyan Amerika'dan makine ve birçok malzeme getirtmiş ve matbaasında Darphâne-i Amire tarafından sipariş verilen kaimeleri basmıştır[235].

---

[231] 1801 yılında Tosya'da dünyaya gelmiştir. Bir cuma günü Hidayet Camiinde okuduğu naat-ı şerifi (13 yaşında iken) çok takdir eden Sultan II. Mahmud, Silahdar Gazi Ahmed Paşazâde Ali Paşa'ya İzzet Efendi'nin sanat eğitimiyle ilgilenmesi talimatını vermiştir. İzzet Efendi, Ali Paşa himayesinde sarayda eğitim görmüştür. Bu eğitim ve terbiyenin ardından Galatasaray'da öğrenimine devam etmiş ve 1820'de Enderun-u Hümâyûn'a kabul edilmiştir. Hattat, bestekar, neyzen, hânende ve devlet adamı olan İzzet Efendi, sülüs-nesih yazıları Çömez Mustafa Vasıf Efendi'den, nesta'lik yazıyı ise Enderun'da Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi'den öğrenmiştir. Devlet tarafından çeşitli alanlarda görevlendirilmiş, Selanik, Mekke, İstanbul ve Anadolu kazaskerlikleri yapmıştır. Mustafa İzzet Efendi sülüs-nesihte Hafız Osman ekolünde yazmış, celî yazıda zaman zaman Mustafa Rakım tarzına yönelmiş olsa da kendine özgü bir tarz geliştirmiştir. Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri 1*, s. 391-396.

[232] TSMK, Hazine, nr. 2363. Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[233] Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 103.

[234] 1842 yılında Türkiye'de ilk kez kâğıt para basımını gerçekleştiren Rafael Kazancıyan Mekteb-i Bahriye'de taş baskı harita kalıplarının kazınmasında görev almış Darbhâne-i Âmire'de başarılı hizmetler vermiştir. İftihar ve teşvik olmak üzere kendisine Nişan-ı Ali verilmesi hakkında irade çıkarılmıştır. Pars Tuğlacı, "Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı", *Tarih ve Toplum Dergisi*, sy. 15/86, s. 54.

[235] Pars Tuğlacı, "Türk Gutenberg'i Mühendisyan Efendi", *Yıllarboyu Tarih Dergisi,* sy. 3, s. 50. Ta'lik harf kalıplarını imal ettikten sonra, ihraç edilen kaime kalıplarının imaline memur edilmiş ve on yedi sene bu işle meşgul olmuştur. "Mühendisoğlu", *Servet-i Fünun,* no: 5, s. 55, (Wikilala Veritabanı).

Mühendisyan'ın Kazasker nesih harfleriyle hazırladığı hurufatın üretim aşamasındaki çalışma yöntemleri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. M. Uğur Derman'a göre, İzzet Efendi'nin yazı karakterleri matbaa harfine dönüştürülerek farklı puntolarda üretilmiştir. Thomas Milo'ya göre ise, Mühendisyan'ın İzzet Efendi'nin nesih yazısını taklit ettiği ve bu yazıdan ilham alarak matbaa hurufatı geliştirdiği yönündedir. Ancak, bu iki sanatkârın muhtemelen birbirleriyle hiç temas kurmadıklarını ifade etmektedir[236]. Ayrıca P. Tuğlacı, Mühendisyan'ın kâğıt paraların devletin aldığı kararla tedavülden kaldırılması üzerine matbaasını kapatmak zorunda kaldığını ardından Kazasker M. İzzet Efendi'ye başvurarak kendisinden nesih yazı numuneleri aldığını ve bu yazıları örnek alarak hurufat imal ettiğini belirtmektedir[237].

Ebüzziyâ Tevfik, *36 Punto Huruf ve Haçik Kevorkyan Efendi* isimli makalesindeki yorumları bu iki farklı görüşü de kapsamaktadır. Hattat ve hakkâkın birlikte çalıştığını veya çalışması gerektiğini çünkü hattatın her hakkedilen çeliği is ile karartarak tetkik etmekle sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Eğer başka bir hakkâkın harfleri alınsa dahi bunun aynı şekilde baskısı alınarak bir hattata gösterilip, tashih edilmesi gerektiğini eklemektedir. Ayrıca Mühendisyan'ın üç hattatın harfleri ile beş çeşit hurufat hakkettiği belirtilmekte ve verilen dipnotta *Yesari ve Racih merhumların ta'lik harfleriyle, Mustafa İzzet Efendi neshinin 24 ve 16 ve 6 punto harfleri* bilgisi verilmektedir[238]. Dolayısıyla Mühendisyan İzzet Efendi harflerini bizzat kendinden almış olsa veya bu harfleri örnek alarak bu hurufatı hakketmiş olsa dahi harflerin zerafet ve güzelliğini bir hattat ile çalışarak elde ettiği düşünülebilir.

1888'de bu zamana kadar hakkedip ürettiği 16 ve 6, 24 punto harekeli nesih, 18 ve 24 punto ta'lik hurufatıyla bastığı örnek sayfaları[239] bir albüm şeklinde (bkz. Resim 37, 38, 39, 40)[240] hazırlayarak Celaleddin Paşa aracılığıyla Sultan II.

---

[236] Muhammet Abay, "Teknoloji Hattın Neresinde? Dijital Tipografi ve Nesih Hattı", *Derin Tarih Dergisi*, sy. 13, s. 2-7.

[237] Pars Tuğlacı, "Türk Gutenberg'i Mühendisyan Efendi", *Yıllarboyu Tarih Dergisi,* sy. 3, s. 50.

[238] Ebüzziyâ Tevfik, "36 Punto Huruf ve Haçik Kevorkyan Efendi", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, s. 368-373, (İsam Arşivi).

[239] Albümde sunulan yazı karakterleri dışında 24 punto rik'a hurufat kalıplarını da hazırladığı bilinmektedir. Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[240] Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.

Abdülhamid'e sunmuş, ardından padişah tarafından 4. sınıf Mecidî Nişanı ve Sanayi-i Nefise Madalyasıyla ödüllendirilmiştir[241].

Arabyan ve Mühendisyan'ın ürettikleri yazı karakterlerinin kendi isimleriyle *Araboğlu* ve *Mühendisoğlu* olarak anılması, onları diğer hakkâklardan ayırt eden bir özellik olarak dikkat çekmektedir[242].

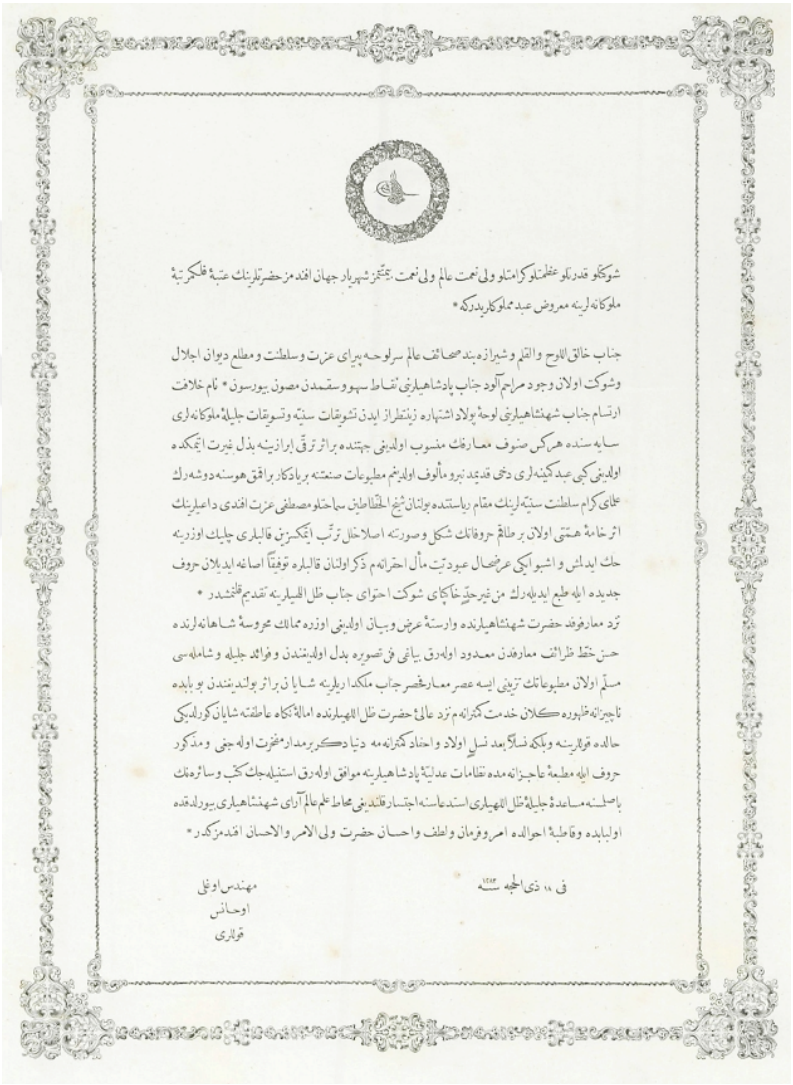

شوکتلو قدرتلو عظمتلو کرامتلو ولی نعمت عالم ولی نعمت یتنجز شهریار جهان افندمز حضرتلرینك عتبهٔ فلکرتبهٔ
ملوکانه لرینه معروض عبد مملوکلریدرکه *

جناب خالق اللوح والقلم وشیرازه بند مصانف عالم سرلوحه پیرای عزت وسلطنت ومطلع دیوان اجلال
وشوکت اولان وجود مراحم آلود جناب پادشاهیلرینی نقاط سهو وسقمدن مصون بیورسون * نام خلافت
ارتسام جناب شهنشاهیلرینی لوحهٔ بولاد اشتهاره زینتطراز ایدن تشویقات سنیه وتسویقات جلیلهٔ ملوکانه لری
سایه سنده هرکس صنوف معارفك منصوب اولدیغی جهتده براثر ترقی إرازینه بذل غیرت ایتمکده
اولدیغی کبی عبد کمینه لری دخی قدیمدنبرو مألوف اولدیغم مطبوعات صنعتنه برمادکار براقق هوسنه دوشه رك
علای کرام سلطنت سنیه لرینك مقام ریاستده بولنان شیخ الخطاطین سماحتلو مصطفی عزت افندی داعیلرینك
اثر خامهٔ همتی اولان بر طاقم حروفاتك شکل وصورتنه اصلاحات ترتّب ایتکسزین قالبلری جلیلك اوزرینه
حك ایدلش واشبو ایکی عرضحال عبودیت مآل احترامم ذکر اولنان قالبلره توفیقاً اصاغه ایدیلان حروف
جدیده ایله طبع ایدیلهرك من غیر حدّ خاکپای شوکت احتوای جناب ظل الهیلرینه تقدیم قلنمشدر *
ترّد معارفوفد حضرت شهنشاهیلرنده وارسنهٔ عرض وبیان اولدیغی اوزره ممالك محروسهٔ شاهانه لرنده
حسن خطّ ظرائف معارفدن معدود اولدیغی بیانغی فی تصویره بدل اولدیغندن وفوائد جلیله وشاملهسی
مسلّم اولان مطبوعاتك ترقیی ایسه عصر معارفحضر جناب ملکدار یلرینه شایان براثر بولندیغندن بو بابده
تاجیرانه ظهوره کلان خدمت کبرانه م نزد عالیء حضرت ظل الهیلرنده امالهٔ نگاه عاطفته شایان کورلدیکی
حالده قوالرینه وبلکه نسلاً بعد نسلٍ اولاد واحفاد کبرانه مه دنیا دکر یرمدار مفخرت اوله جغی ومذکور
حروف ایله مطبعهٔ عاجزانه مده نظامات عدلیهٔ پادشاهیلریه موافق اوله رق استنبلجك کتب وسائره نك
باصلسنه مساعدهٔ جلیلهٔ ظل الهیلری استدعاسنه اجتسار قلندیغی محاط علم عالم آرای شهنشاهیلری بیورلدقده
اولبابده وقاطبهٔ احواله امر وفرمان ولطف واحسان حضرت ولی الامر والاحسان افندمزکدر *

فی ۱۱ ذی الحجه سنه ۱۲۸۳

مهندس اوغلی
اوحانس
قوالری

Resim 34 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa (*23.4.1867'de Mühendisyan'ın Sultan Abdülaziz'e Sunduğu Arz-ı Hal, 37x52 cm,* Milli Saraylar TSMK H2363-003)[243]

---

[241] Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice*, s. 153.

[242] Özlem Özkal, "Ottoman Foundations of Turkish Typography: A Field Theory Approach", *DesignIssues*, sy. 34, s. 70.

[243] 018, 019 sayfaları da bu örneğin aynısıdır.

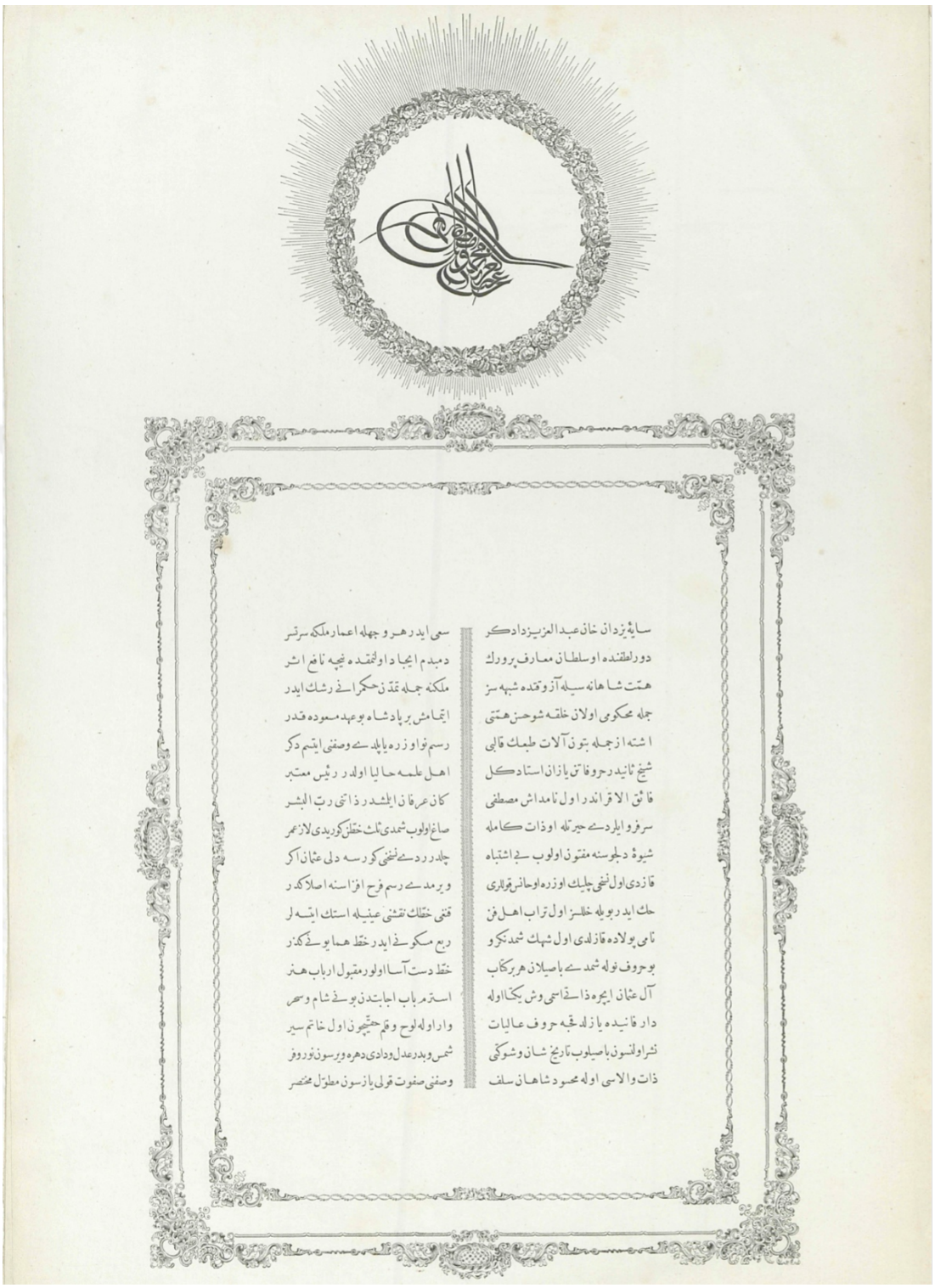

سایهٔ یزدان خان عبدالعزیز داد کر
سعی ایدر هر وجهله اعمار ملکه سرتر
دور لطفنده اوسلطان معارف پرورك
دهبدم ایجاد اولنقده نیچه نافع اثر
همّت شاهانه سیله آز وقتده شبه سز
ملکنه جمله تقدّن حکرانی رشك ایدر
جمله محکومی اولان خلقه شوحسن همّتی
ایتمامش بر پادشاه بوعهد مسعوده قدر
اشته ازجمله بتون آلات طبعك قابلی
رسم نواوزره یاپلدی وصفنی ایتم دکر
شیخ ثانید رحوفاتی یازان استاد کل
اهل علمه حالیا اولدی رئیس معتبر
فائق الاقراندی اول نامداش مصطفی
کان عرفان ایلشدی ذاتی ربّ البشر
سرفرو ایلدی حیرتله اوذات کامله
صاغ اولوب شمدی ثلث خطّن کوریدی لازمر
شیوهٔ دلجوسنه مفتون اولوب بی اشتباه
جلد ردی نسخی کورسه دلی عثمان اکر
قازدی اول نسخی جلیك اوزره اوحانس قوالری
ویرمدی رسم فرح افزاسنه اصلا کدر
حك ایدر یوله خلسز اول تراب اهل فن
قلمی خطّك نقشنی عینیله استنساخ ایتسه لر
نامی پولاده قازلدی اول شهك شمدنکرو
ربع مسکونی ایدر خطه هما یونی کذر
بوحروف نوله شمدی باصیلان هر کتاب
خط دست آسا اولور مقبول ارباب هنر
آل عثمان ایچره ذاتی اسی وش یکتا اوله
استر مرباب اجابتدن بونی شام وسحر
دار فانیده یازلدقجه حروف عالیات
وار اوله لوح وقلم حشّیون اول خاتم سیر
نثر اولنسون باصیلوب تاریخ شان وشوکتی
شمس وبدر عدل ودادی دهره ویرسون نور وفر
ذات والاسی اوله محسود شاهان سلف
وصفنی صفوت قولی یازسون مطوّل مختصر

Resim 35 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Nesihiyle Tertip Edilen Bir Sayfa (*23.4.1867'de Mühendisyan'ın Sultan Abdülaziz'e Sunduğu Arz-ı Hal*, 37x52 cm, Milli Saraylar TSMK H2363-004.)[244]

[244] 005, 006, 007, 008, 009, 010, 011, 012 sayfaları da bu örneğin aynısıdır.

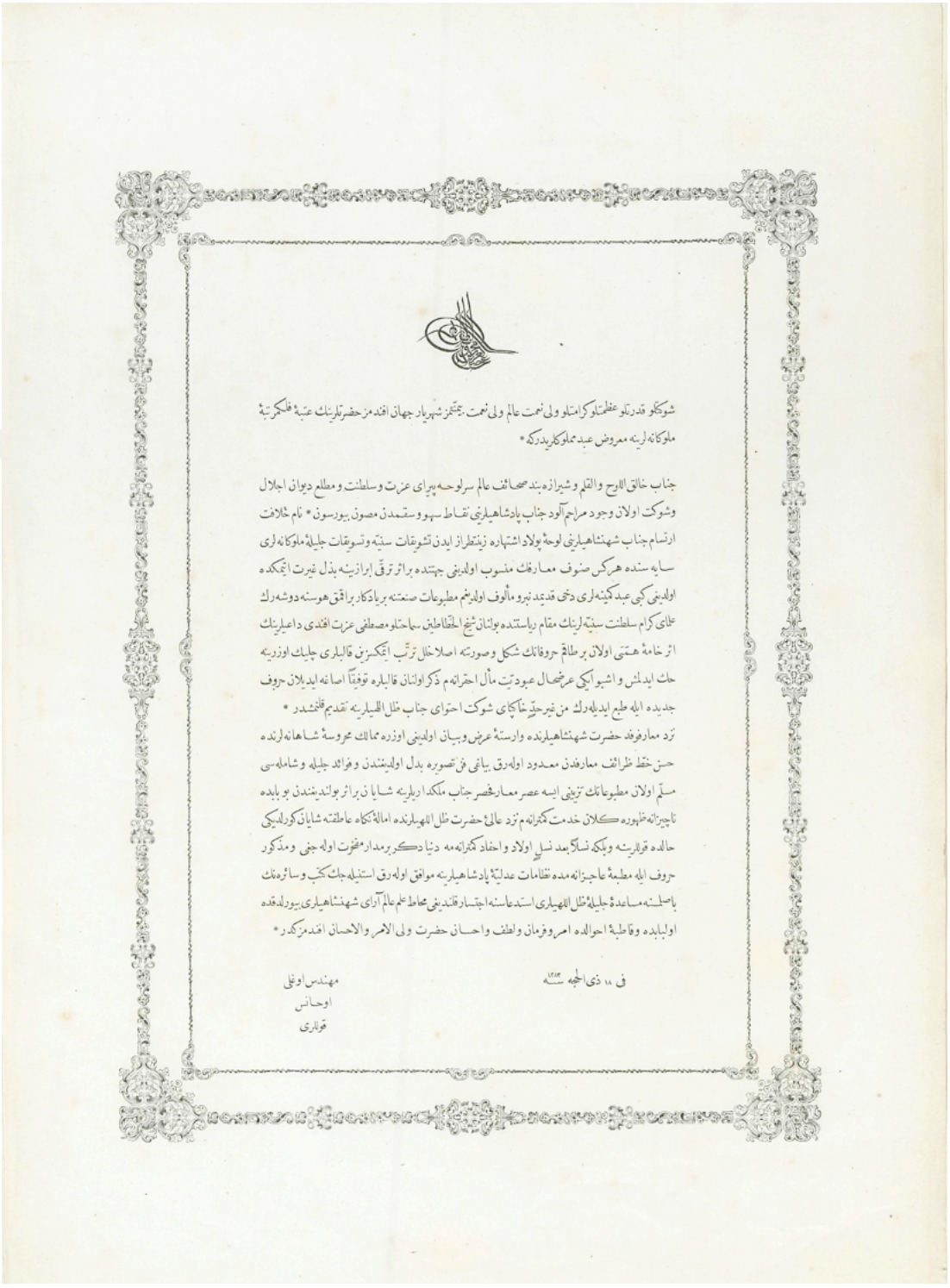

شوکتلو قدرتلو عظمتلو کرامتلو ولی نعمت عالم ولی نعمت یمتمز شهریار جهان افندمز حضرتلرینك عتبهٔ فلکرتبهٔ
ملوکانه لرینه معروض عبد مملوکلریدرکه *

جناب خالق الاوح والقلم وشیرازه بند صحائف عالم سرلوحه پیرای عزت وسلطنت ومطلع دیوان اجلال
وشوکت اولان وجود مراحم آلود جناب پادشاهیلرینی نقاط سهو وستمدن مصون بیورسون * نام خلافت
ارتسام جناب شهنشاهیلرینی لوحهٔ پولاد اشتهاره زینتطراز ایدن تشویقات سنیه وتسویقات جلیلهٔ ملوکانه لری
سایه سنده هرکس صنوف معارفك منسوب اولدیغی جهتده براثر ترقی ابرازینه بذل غیرت ایتمکده
اولدیغی کبی عبد کمینه لری دخی قدیمدنبرو مألوف اولدیغم مطبوعات صنعتنه برباد کار براقمق هوسنه دوشه رك
علای کرام سلطنت سنیهٔ لرینك مقام ریاستده بولنان شیخ الخطاطین سامحلو مصطفی عزت افندی داعیلرینك
اثر خامهٔ هستی اولان برطاقم حروفاتك شکل وصورتنه اصلاخلل ترتب ایتمکسزین قالبلری چلیك اوزرینه
حك ایدلمش واشبو ایکی عرضحال عبودیت مآل احترانه مذکر اولنان قالبلره توفیقاً اصانه ایدیلان حروف
جدیده ایله طبع ایدیلدیکی من غیر حدّ شاکیای شوکت احتوای جناب ظل الهیلرینه تقدیم قلنمشدر *
ترد معارفوفد حضرت شهنشاهیلرنده وارستهٔ عرض وبیان اولدیغی اوزره ممالك محروسهٔ شاهانه لرنده
حسن خط طرائف معارفدن معدود اولدیغی فن تصویره بدل اولدیغندن وفوائد جلیله وشاملهسی
مسلّم اولان مطبوعاتك ترویجی ایسه عصر معارفحصر جناب ملکدار یلرینه شایان براثر بولندیغندن بو بابده
تاچیزانه ظهوره کلان خدمت کبرانه م نزد عالی حضرت ظل الهیلرنده امالهٔ نگاه عاطفته شایان کورلدیکی
حالده قوللرینه وبلکه نسلاً بعد نسلٍ اولاد واحفاد کبرانه مه دنیا دکر مدار مفخرت اوله جغی ومذکور
حروف ایله مطبعهٔ عاجزانه مده نظامات عدلیهٔ پادشاهیلرینه موافق اوله رق استیلهٔ جلّ کتب وسائره نك
باصلسنه مساعدهٔ جلیلهٔ ظل الهیلری استدعاسنه اجتسار قلندیغی محاط علم عالم آرای شهنشاهیلری بیورلدقده
اولبابده وقاطبهٔ احوالده امر وفرمان ولطف واحسان حضرت ولی الامر والاحسان افندمزکدر *

فی ۱۸ ذی الحجه سنه ۱۲۸۳

مهندس اوغلی
اوجانس
قوللری

Resim 36 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa (*23.4.1867'de Mühendisyan'ın Sultan Abdülaziz'e Sunduğu Arz-ı Hal*, 37x52 cm, Milli Saraylar TSMK H2363-0013.)[245]

[245] 014, 015, 016, 017 sayfaları da bu örneğin aynısıdır.

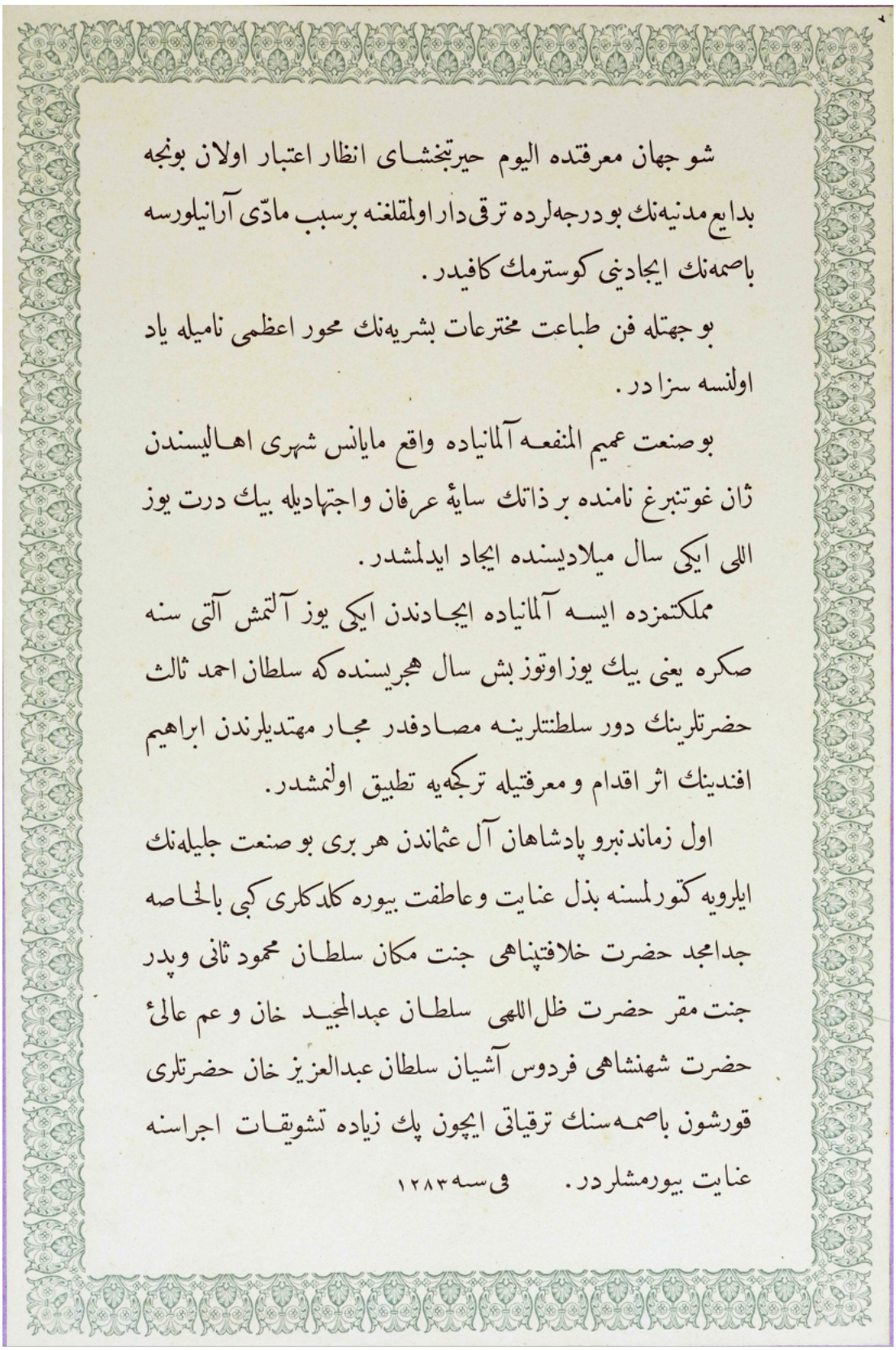

شو جهان معرفتده اليوم حيرتبخشای انظار اعتبار اولان بونجه بدايع مدنيه‌نك بو درجه‌لرده ترقی‌دار اولمقلغنه برسبب مادّی آرانيلورسه باصمه‌نك ايجادينی كوسترمك كافيدر.

بو جهتله فن طباعت مخترعات بشريه‌نك محور اعظمی ناميله ياد اولنسه سزادر.

بو صنعت عميم المنفعه آلمانياده واقع مايانس شهری اهاليسندن ژان غوتنبرغ نامنده بر ذاتك سايهٔ عرفان واجتهاديله بيك درت يوز اللی ايكی سال ميلاديسنده ايجاد ايدلمشدر.

مملكتمزده ايسه آلمانياده ايجادندن ايكی يوز آلتمش آلتی سنه صكره يعنی بيك يوزاوتوز بش سال هجريسنده كه سلطان احمد ثالث حضرتلرينك دور سلطنتلرينه مصادفدر مجار مهتديلرندن ابراهيم افنديnك اثر اقدام و معرفتيله ترجمه‌يه تطبيق اولنمشدر.

اول زماندنبرو پادشاهان آل عثماندن هر بری بو صنعت جليله‌نك ايلرويه كتورلمسنه بذل عنايت وعاطفت بيوره كلدكلری كبی بالخاصه جدامجد حضرت خلافتپناهی جنت مكان سلطان محمود ثانی وپدر جنت مقر حضرت ظل‌اللهی سلطان عبدالمجيد خان و عم عالیٔ حضرت شهنشاهی فردوس آشيان سلطان عبدالعزيز خان حضرتلری قورشون باصمه‌سنك ترقياتی ايچون پك زياده تشويقات اجراسنه عنايت بيورمشلردر. فی سنه ۱۲۸۳

Resim 37 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 24 Punto Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa (*Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu Hurufat Albümü*, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.)

شو جهان معرفته الیوم حیرتبخشای انظار اعتبار اولان یونجه
بدایع مدنیه‌نك بو درجه‌لرده ترقی‌دار اولمقلغنه بر سبب مادی
آرایلدرسه یاسمه‌نك ایجادینی کوسترمك کافیدر.
بو جهتله فن طباعت مخترعات بشریه‌نك محور اعظمی نامیله
یاد اولنمه سزاوار در.
بو صنعت عمیم المنفعه آلمانیاده واقع مایانس شهری اهالسندن
ژان غوتنبرغ نامنده بر زاتك سایهٔ عرفان و اجتهادیله یك درت
یوزالی ایکی سال میلادیسنده ایجاد ایدلمشدر.
مملکتمزده ایسه آلمانیاده ایجادندن ایکیوز آلتمش آلتی سنه
صکره یعنی ییك یوز اوتوزشی سال هجریسنده کی سلطان احمد ثالث
حضرتلرینك دور سلطنتلرینه مصادفدر عجبا مهتدیلرندن ابراهیم
افندینك اثر اقدام و معرفتیله ترکجه‌یه تطبیق اولنمشدر.
اول زمانلرده نیروی پادشاهان آل عثماندن هربری بو صنعت جلیله‌نك
ایلرویه کتورلمسنه بذل عنایت و عاطفت بیوره‌کلدکلری کبی
بالخاصه جد امجد حضرت خلافتپناهی جنت‌مکان سلطان محمود خان
ثانی و پدر جنت‌مقر حضرت ظل‌اللهی سلطان عبد المجید خان
و عم عالیجناب حضرت شهنشاهی فردوس آشیان سلطان عبدالعزیز
خان حضرتلری قورشون یاسمه‌سنك ترقیاتی ایچون پك زیاده
تشویقات اجراسنه عنایت بیورمشلردر.
الیوم سنی یمش طقوز جاغنه وارمش اولان بو بنده‌لری کینه
اوحالس مهندسیان صنعت طباعت عثمانیه‌نك ترقیسنه الك زیاده
بذل وجود ایدنلردن اولوب کچوك و بیوك قطعلرده ایکی نوع تعلیق
ویه کچوك و بیوك ایکی نوع نسخ حروفی قالبلری اعمالنه موفق
اولدیغی کبی بودفعه دخی امثالی شمدیه قدر کورلمامش اولان
شو کوچیجك حروف قالبلرینی وجوده کتورمکه موفق اولمشدر که
بو حال شیخوخیتنده دولت متبوعه سنك سلطان ذی‌شانی و
جهاندار ترقی‌پروری ولی نعمت بی امتناهمز السلطان الغازی
عبدالحمید خان ثانی افندمز حضرتلرینك بو دور جلیل همایونلرینه
شو خدمت عاجزانه سیله افتخار ایلمکده‌در. ی سنه ۱۳۰۰

Resim 38 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 6 Punto Nesih Hurufatı ile Tertip Edilen Bir Sayfa (*Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu Hurufat Albümü*, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.)

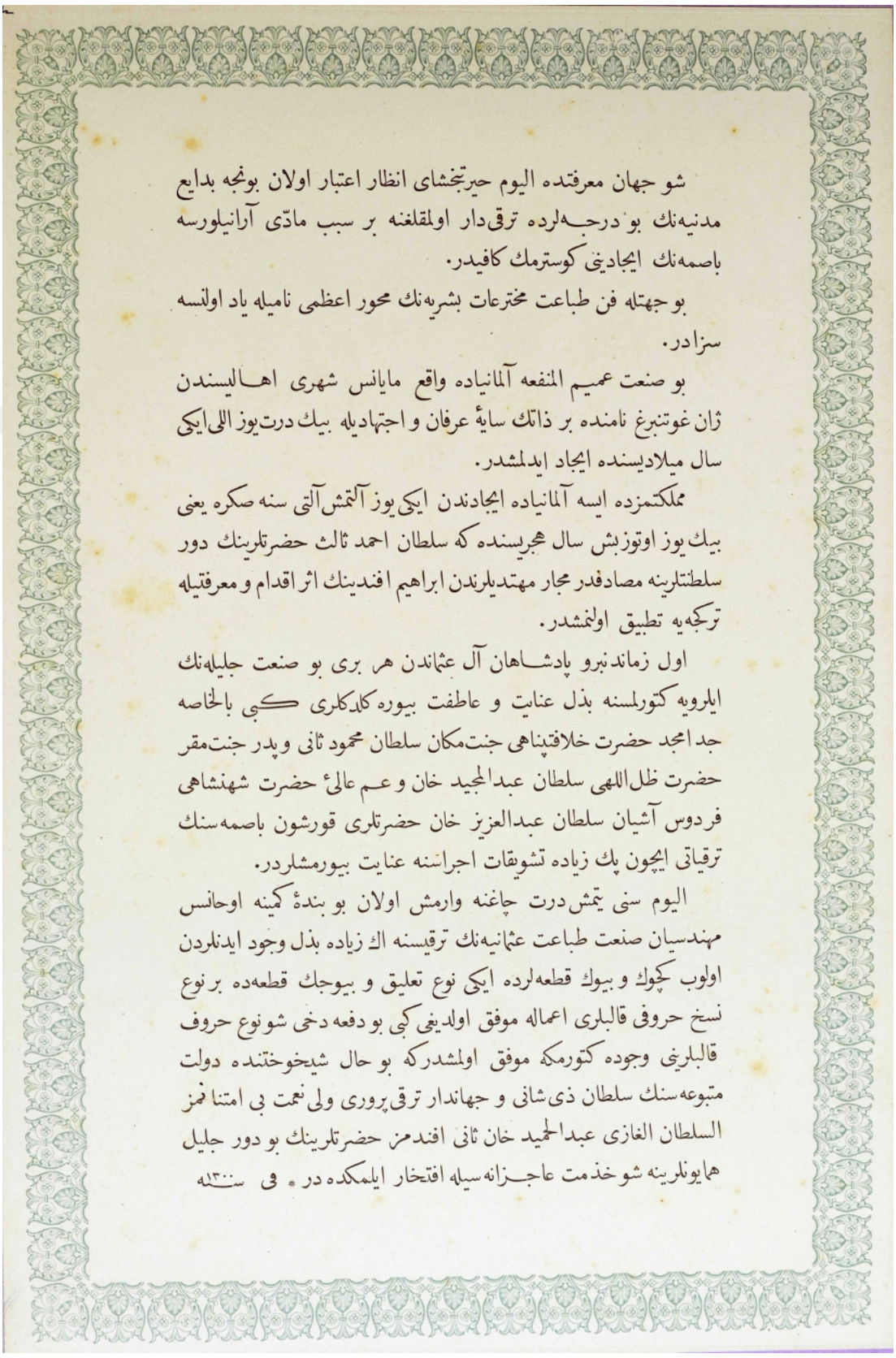

شو جهان معرفتده اليوم حيرتبخشای انظار اعتبار اولان بونجه بدايع مدنيه‌نك بو درجه‌لرده ترقی‌دار اولمقلغنه بر سبب مادّی آرانيلورسه باصمه‌نك ايجادينی كوسترمك كافيدر.

بو جهتله فن طباعت مخترعات بشريه‌نك محور اعظمی نامیله ياد اولنسه سزادر.

بو صنعت عميم المنفعه آلمانياده واقع مايانس شهری اهالیسندن ژان غوتنبرغ نامنده بر ذاتك سايهٔ عرفان و اجتهاديله بيك درت يوز اللی ايكی سال ميلاديسنده ايجاد ايدلمشدر.

مملكتمزده ايسه آلمانياده ايجادندن ايكی يوز آلتمش آلتی سنه صكره يعنی بيك يوز اوتوزبش سال هجريسنده كه سلطان احمد ثالث حضرتلرينك دور سلطنتلرينه مصادفدر مجار مهتديلرندن ابراهيم افنديnك اثر اقدام و معرفتيله تركجه‌يه تطبيق اولنمشدر.

اول زماندنبرو پادشاهان آل عثماندن هر بری بو صنعت جليله‌نك ايلرويه كتورلمسنه بذل عنايت و عاطفت بيوره كلدكلری كبی بالخاصه جد امجد حضرت خلافتپناهی جنت‌مكان سلطان محمود ثانی و پدر جنت‌مقر حضرت ظل‌اللهی سلطان عبدالمجيد خان و عم عالیٔ حضرت شهنشاهی فردوس آشيان سلطان عبدالعزيز خان حضرتلری قورشون باصمه‌سنك ترقياتی ايچون پك زياده تشويقات اجراسنه عنايت بيورمشلردر.

اليوم سنی يتمش درت چاغنه وارمش اولان بو بندهٔ كمينه اوحانس مهندسيان صنعت طباعت عثمانيه‌نك ترقيسنه الك زياده بذل وجود ايدنلردن اولوب كچوك و بيوك قطعه‌لرده ايكی نوع تعليق و بيوجك قطعه‌ده بر نوع نسخ حروفی قالبلری اعماله موفق اولديغی كبی بو دفعه دخی شو نوع حروف قالبلرينی وجوده كتورمكه موفق اولمشدر كه بو حال شيخوختنده دولت متبوعه‌سنك سلطان ذی‌شانی و جهاندار ترقی‌پروری ولی‌نعمت بی امتنا نمز السلطان الغازی عبدالحميد خان ثانی افندمز حضرتلرينك بو دور جليل همايونلرينه شو خدمت عاجزانه‌سيله افتخار ايلمكده در * فی سنه

Resim 39 Mühendisyan'ın Kazasker'in Harfleriyle Hazırladığı 16 Puntoluk Nesihi ile Tertip Edilen Bir Sayfa (*Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu Hurufat Albümü*, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.)

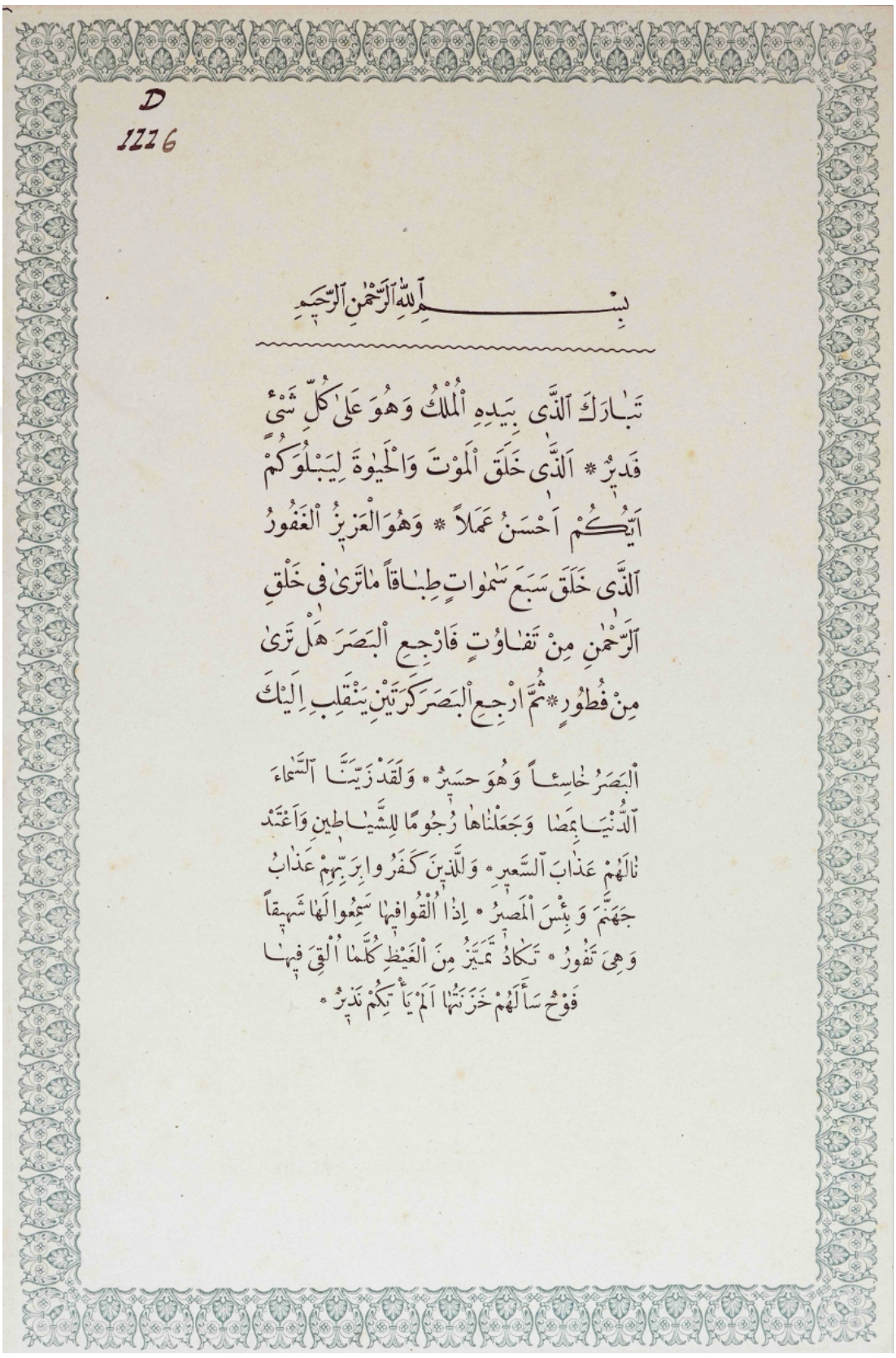

Resim 40 Mühendisyan'ın 16 ve 24 Punto Harekeli Nesih Hurufatı ile Tertip Edilen Bir Sayfa
(*Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu Hurufat Albümü*, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.)

Osmanlı'da Türk hurufat yapımcısı olan **Mehmed Emin** 8 punto nesih yazı karakterini kendi nesih hattıyla **Mustafa Asım** ile ortaklaşa imal etmiştir. Bu yazı karakterinin üretiminde hakkâkın ve hattatın aynı kişi olması dikkat çekmektedir[246]. Mehmed Emin Bey, *hurufat-ı sağire* olarak adlandırdığı bu hurufatın üretimine 1870'te başlayıp 1875'te harekeli ve harekesiz olarak tamamlamıştır[247].

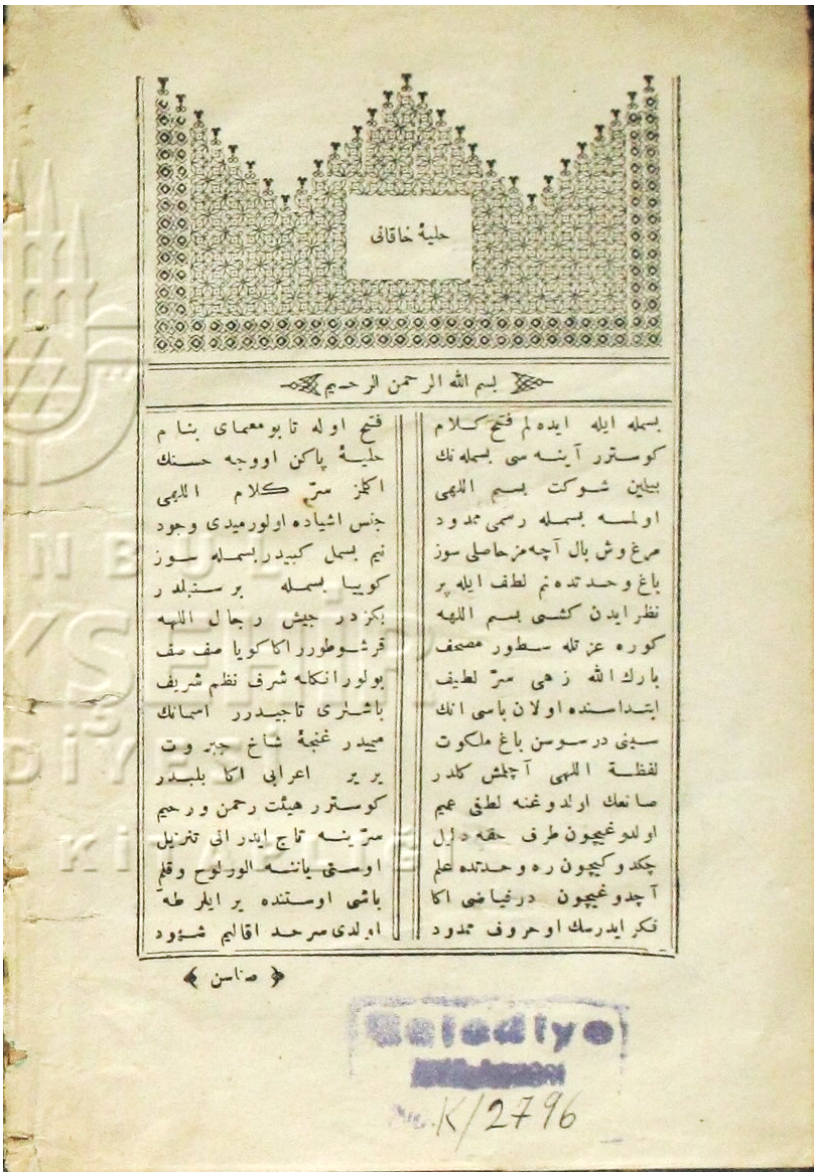
حلیهٔ خاقانی

بسم الله الرحمن الرحیم

بسمله ایله ایده لم فتح کلام — فتح اوله تا بو معمای بنام
کوستره آینه سی بسمله نك — حلیهٔ پاکین اووجه حسنك
بیاین شوکت بسم اللهی — اکلز سرّ کلام اللهی
اولمسه بسمله رسمی ممدود — جنس اشیاده اولورمیدی وجود
مرغ وش بال آچه مزحاصلی سوز — نیم بسمل کبیدر بسمله سوز
باغ وحدتده نم لطف ایله پر — کوییا بسمله پر ستبلدر
نظر ایدن کشی بسم اللهه — بکزدر جیش رجال اللهه
کوره عز تله سطور مصحف — قرشوطورر اکا کویا صف صف
بارك الله زهی سرّ لطیف — بولورانکله شرف نظم شریف
ابتدا سنده اولان باسی انك — باشلری تاجیدرر اسمانك
سینی درسوسن باغ ملکوت — میدر غنچهٔ شاخ جبروت
لفظة اللهی آچلش کلدر — پر پر اعرابی انکا بلبلدر
صانعك اولدوغنه لطفی عمیم — کوسترر هیئت رحمن و رحیم
اولدوغیچون طرف حقه دلیل — سرّ ینه تاج ایدر انی تنزیل
چکدوکیچون ره وحدتده علم — اوستی یانسه الوالوح وقلم
آچدوغیچون درفیاضی اکا — باشی اوستنده پر ایلر طه
فکر ایدرسك اوحروف ممدود — اولدی سرحد اقالیم شهود

صناسن

Belediye
K/2796

Resim 41 M. Emin Bey Nesih Hurufatı ile Hilye-i Hâkânî'nin İlk Sayfası
(Hâkânî Mehmed Bey, *Hilye-i Hâkânî* 1292 (1875), 16x10,5 cm, İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.02796.)

[246] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı Matbuatının Sekiz Punto Nesih Yazı Karakteri ve Türk Hurufat Yapımcısı Mehmed Emin Efendi", *Sanat Tarihi Yıllığı- Journal of Art History*, sy. 31, s. 571.

[247] Detaylı bilgi için bkz. Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı Matbuatının Sekiz Punto Nesih Yazı Karakteri ve Türk Hurufat Yapımcısı Mehmed Emin Efendi", *Sanat Tarihi Yıllığı- Journal of Art History*, sy. 31, s. 567-602.

Osmanlı'da en çok yazı karakteri üreten hurufatçı olarak bilinen **Haçik Kevorkyan**[248] (ö.1932) kendine ait bir matbaa açmayıp yalnızca harf imalinde bulunması bakımından diğer hurufat yapımcılarından ayrılmaktadır. Hurufatçılık ile matbaacılığı birbirinden ayırarak, o döneme kadar süregelen işleyişten farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Harf üretimini matbaadan bağımsız bir mekânda gerçekleştirerek, yazı tipi üretimini başlı başına bir meslek ve uzmanlık alanı olarak göstermiştir[249].

Kevorkyan, 12 punto nesihi 1882'de[250], 16 ve 24 punto siyahı 1899'da[251] imal etmiştir. Matbaalarda çok bulunmayan siyah (kalın) hurufat kalıplarını İkdam gazetesi sahibi A. Cevdet Bey'in isteğiyle üretmiştir[252].

11 Ağustos 1899 tarihli İkdam gazetesinde yayınlanan *Yeni Hakk Olunmuş Bir Harf* başlıklı yazıda okuyucunun gazete hurufatında yeni gördükleri bir harf hakkında açıklama talep ettikleri belirtilmiştir. Gazete başlıklarında kalın bir hat kullanıldığı ancak bu hattın, eskiden gördükleri 24 puntoluk kalın harf olmadığı ifade edilmiştir. Satırların arasında 24 puntoda oluşan boşlukların 16 punto siyah harflerle düzenlendiği açıklanmıştır[253].

Kevorkyan, Ahmed Rasim'in *24 Punto Kûfî Yazı* isimli makalesinde 1910'da 36 punto nesih hakkettiğini, bu hurufat imalinden gazetelerin memnun olduğunu ve makale başlıkları ve önemli haber başlıklarında işlerine yaradığını dolayısıyla klişe yaptırma masrafından kurtulduklarını belirtmektedir. Bu hurufat ile Osmanlı'da ilk kalın yazı karakteri üretimi Kevorkyan tarafından yapılmıştır. Ayrıca 18 punto

---

[248] Vezirhan'da daha sonra kendisine devredilecek olan Aslanyan'ın iş yerinde 14 yaşında çalışmaya başlamış ve 1880'e kadar burada çalışmaya devam etmiştir. Ardından Osmanbey'de bulunan matbaaya, sonra da Bâbıâlî'ye nakli olmuştur. Sonraları zanaat okuluna geçmiş, Meşrutiyetin ilanından 1912 baharına kadar İkdam Han'a yerleşmiştir. Ardından Cağaloğlu Yokuşu 34 numaraya taşınmış ve şahsına ait atölyesi olmadığı için çeşitli dökümhânelerde ustabaşı olarak görev yapmıştır. Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 115-116.

[249] Özlem Özkal, "Yazının Önü, Arkası, Ötesi: Hurufatçılıktan Yazıyüzü Tasarımına Bir Tipografik İnceleme", *Arredamento Mimarlık*, sy. 358, s. 75.

[250] Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice*, s. 200.

[251] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 198-201.

[252] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[253] "Yeni Hakk Olunmuş Bir Harf", *İkdam,* no: 1832, 11.8.1899, (İsam Arşivi).

harekeli nesih ve 1918'de 14 punto nesih hurufat imal eden Kevorkyan, 48 puntoluk nesih hurufatın kalıplarını tamamladığını yalnız dökümünün kaldığını belirtmiştir[254].

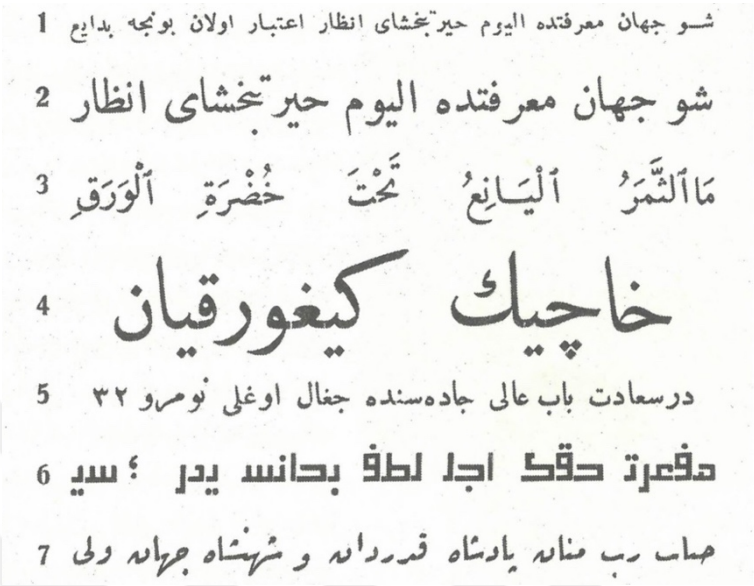

Resim 42 Kevorkyan'ın Hakkedip Döktüğü Arap Harfleriyle Türkçe Yazılardan Örnekler: 1. Nesih (8 Punto)[255] 2. Nesih (24 Punto) 3. Harekeli (18 Punto) 4. Nesih (36 Punto) 5. Nesih (12 Punto) 6. Kufi (16 Punto) 7. Rik'a (18 Punto)
(Teotoros Lapçinciyan, *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, s. 115.)

Ebüzziyâ Tevfik, Kevorkyan tarafından hazırlanan 36 puntoluk nesih hurufatını eleştirdiği bir makalesinde[256] bu hurufatta pek çok hata bulunduğunu belirtmiştir. İncelenen yazı örneğinde (bkz. Resim 43, 44) *sevgili* سوكيلى ve *şevketli* شوكتلو kelimelerindeki *kâf* serenleri diğer harflerden daha kalın olması, zülfesi ise gereğinden uzun bırakılması gibi sorunlar tespit edilmiştir. *Padişahımız* پادشاهمز kelimesindeki *ze* harfi başlangıç kısmı oldukça ince ve zayıf bir görünüme sahiptir. *Sultan* سلطان kelimesindeki *tı* harfinin zülfesi sülüs tarzına uygunken, sondaki elif harfinin diğer harflerle bağlantılarında tutarsızlıklar görülmüştür. *Han* خان kelimesindeki *hı* harfi

[254] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[255] Buradaki 8 puntoluk nesihin Kevorkyan'a ait olmadığı hakkında bir görüş bulunmaktadır. Onur Yazıcıgil, Teotig'in *Dib'u Dar* kitabında, 8 punto nesih yazı karakterini Kevorkyan'a atfettiğini fakat Ahmed Rasim'in, Kevorkyan ile doğrudan iletişim kurarak kaleme aldığı makalesinde, söz konusu hurufat yapımcısı olarak Hafız Efendi'yi gösterdiğini belirtmektedir. Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı Matbuatının Sekiz Punto Nesih Yazı Karakteri ve Türk Hurufat Yapımcısı Mehmed Emin Efendi", *Sanat Tarihi Yıllığı- Journal of Art History*, sy. 31, s. 577. Ayrıa Hafız Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz. Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 185.

[256] Ebüzziyâ Tevfik, "36 Punto Huruf ve Haçik Kevorkyan Efendi", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, s. 368-373, (İsam Arşivi).

geniş ve büyük yazılırken, aynı kelimedeki *nun* harfi daha küçük tasarlanmıştır. *Efendimiz* kelimesindeki *miz*, güzel yazı kurallarını yitirmiştir. *Hazretler* kelimesindeki *ha* ve *dat* harfleri birbirine yakın yazılmış, *dat* harfinin başlangıcı çok ince ve ardından gelen *ra* harfi birleşim kısmı kısa görülmüştür. *Vav* harfinde baş ve kuyruk arasındaki bağlantı oldukça ince yapılmış, *ra* harfi yeterli kıvrıma sahip değildir. *Maarif* kelimesindeki *fe* harfi ile *matbuat* kelimesindeki *te* harfi arasında kalınlık farkı bulunmaktadır. Ayın harfinin başlangıç kısımlarında tutarsızlıklar görülmüş, zamir *he* harfi başlangıç ve bitiş noktası arasında gereğinden fazla uzatılmıştır. *Osmânîyeye* kelimesindeki *niye* ve *ye*deki *he* harfleri birbirinden farklı yazılmış, *bir hidmet* tertibindeki *ba* harfi sülüs kurallarına uygunken, *hidmet* kelimesindeki *hı* harfi *hakk* kelimesindeki *ha* harfinden boyut olarak daha büyük tasarlanmıştır. *Acizane* , *Osmânîye* , *olarak* kelimesindeki *he* harfi arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca *eyledim* kelimesindeki *mim* harfi toplu ve sıkışık bir formda yazılmıştır[257]. Bu sorunlar yazı örneğinde estetik ve teknik uyum eksikliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu nesih hurufatta sülüse benzer tavırlar görülmekle birlikte harf şekilleri ve boyutlarında kendi içinde tutarsızlıklar bulunmaktadır.

Ebüzziyâ aynı makalede yazıları hangi hattata ve nasıl yazdırdığının bilinmediğini, eğer hattata yazdırıldı ise; hattatın her hakkedilen çeliği is ile karartarak tetkik etmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Diğer bir ihtimal olarak Haçik Efendi'nin bu 36 puntoluk nesih harfleri, Mühendisyan harflerini örnek alarak büyütmesi söz konusu ise de daha fena bir iş yapıldığını söylemektedir. Bir hakkâkın, yazının estetik ve güzellik kurallarını tam anlamıyla kavrayamaması durumunda, ürettiği hurufatı öncelikle hattatlara sunması gerektiğini, böylece kural dışı, hatalı veya eksik yönlerin tespit edilerek düzeltilmesinin sağlanmasının önemine işaret etmektedir[258].

---

[257] Ebüzziyâ Tevfik, "36 Punto Huruf ve Haçik Kevorkyan Efendi", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, s. 368-373, (İsam Arşivi).

[258] Ebüzziyâ Tevfik, "36 Punto Huruf ve Haçik Kevorkyan Efendi", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, s. 368-373, (İsam Arşivi).

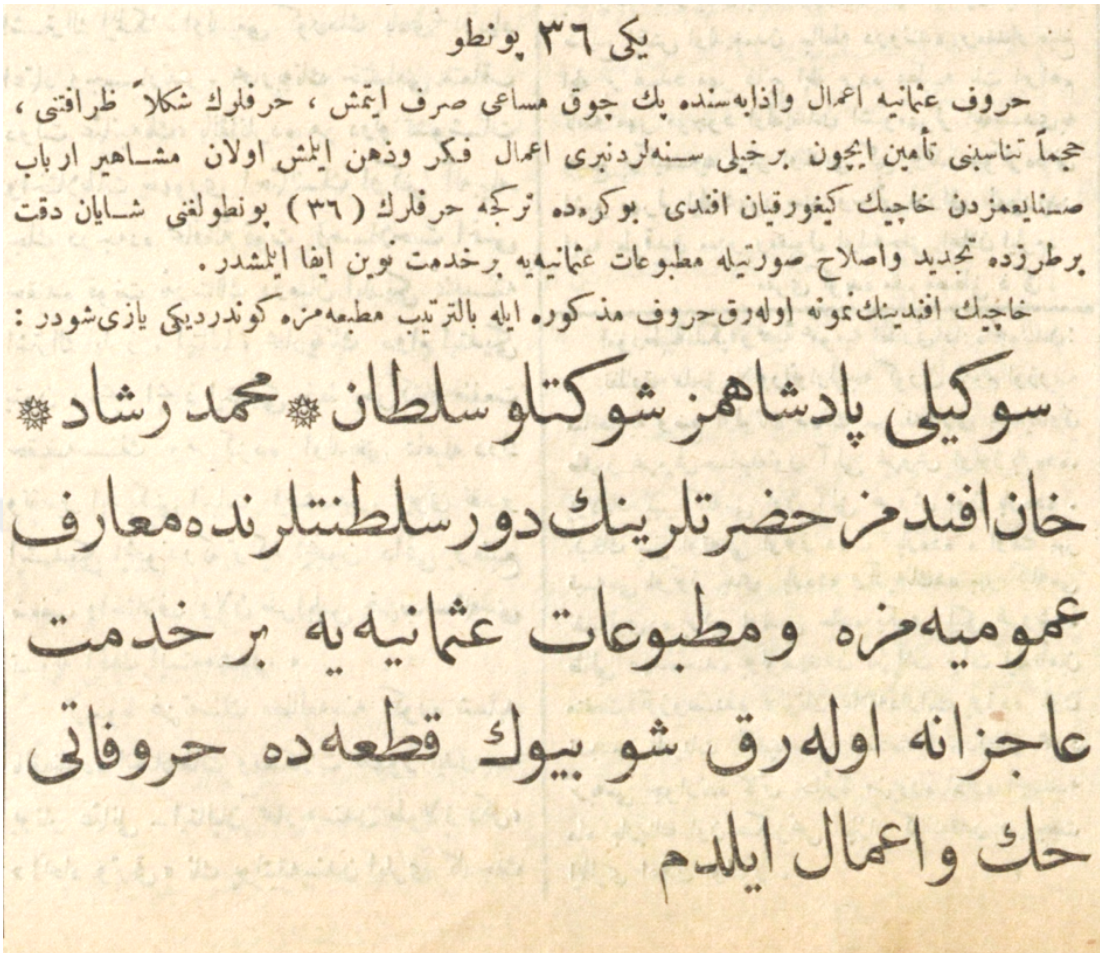
يكى ٣٦ پونطو

حروف عثمانيه اعمال واذابه‌سنده پك چوق مساعى صرف ايتمش ، حرفلرك شكلاً ظرافتى ، حجماً تناسبى تأمين ايچون برخيلى سنه‌لردنبرى اعمال فكر وذهن ايلمش اولان مشاهير ارباب صنايعمزدن خاچيك كيغورقيان افندى بوكره‌ده ترجمه حرفلرك (٣٦) پونطولغنى شايان دقت برطرزده تجديد واصلاح صورتيله مطبوعات عثمانيه‌يه برخدمت نوين ايفا ايلمشدر .

خاچيك افنديدنك نمونه اوله‌رق حروف مذكوره ايله بالترتيب مطبعه‌مزه كوندرديكى يازى‌شودر :

سوكيلى پادشاهمز شوكتلو سلطان ❁ محمد رشاد ❁
خان افندمز حضرتلرينك دور سلطنتلرنده معارف
عموميه‌مزه ومطبوعات عثمانيه‌يه برخدمت
عاجزانه اوله‌رق شو بيوك قطعه‌ده حروفاتى
حك واعمال ايلدم

Resim 43 Kevorkyan'ın Sabah Gazetesi Matbaasına Gönderdiği 36 Punto Nesih Yazı Numunesi (*Sabah,* no: 8000, 9 Muharrem 1330/30.12.1911, Wikilala Veritabanı.)

"Yeni 36 Punto

Huruf-u Osmânîye imal ve izabesinde pek çok mesai sarf etmiş, harflerin şeklen zerafetini, hacmen tenasübünü temin için bir hayli senelerden beri ima-il fikr ve zihin eylemiş olan meşahir-i erbab-ı sanayimizden Haçik Kevorkyan Efendi bu kere de Türkçe hurufların (36) puntoluğunu şayan-ı dikkat bir tarzda tecdid ve ıslah suretiyle matbuat-ı Osmanîyeye bir hizmet-i nevin ifa eylemiştir.

Haçik Efendinin numune olarak huruf-u mezkure ile bi't-tertip matbaamıza gönderdiği yazı şudur:

Sevgili Padişahımız şevketli sultan * Mehmet Reşat * Han Efendimiz hazretlerinin devr-i saltanatlarında maarif-i unumiyenize ve matbuat-ı osmânîyeye bir hizmet-i acizane olarak şu büyük kıtada hurufatı hakk ve imal eyledim" yazılıdır.

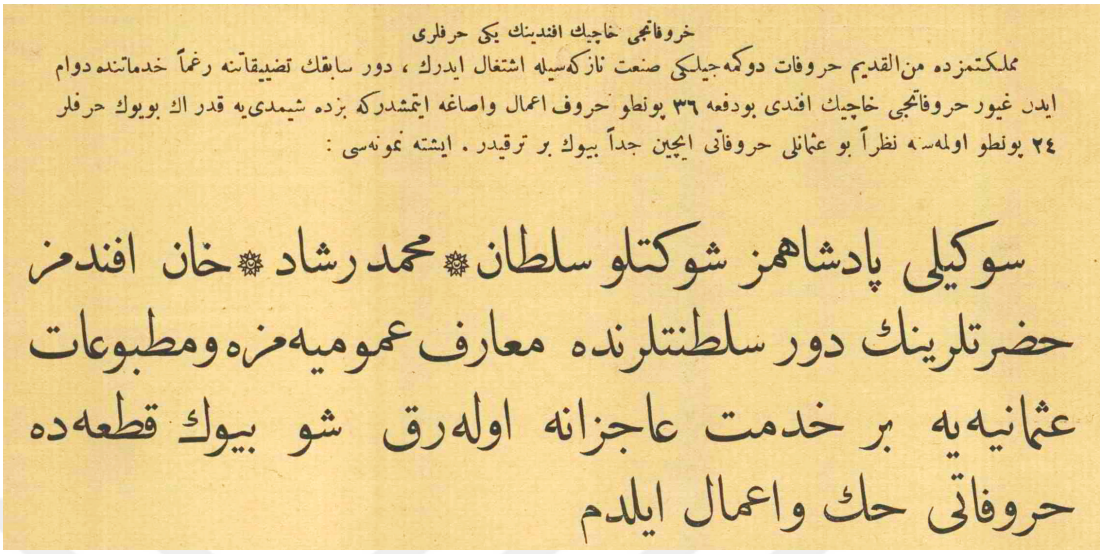
خروفاتجی خاچیك افندینك یکی حرفلری
مملکتمزده من القدیم حروفات دوکمه جیلکی صنعت نازکه سیله اشتغال ایدرك ، دور سابقك تضییقاتنه رغماً خدماتنده دوام ایدن غیور حروفاتجی خاچیك افندی بودفعه ٣٦ پونطو حروف اعمال واصاغه ایتمشدرکه بزده شیمدیه قدر اك بویوك حرفلر ٢٤ پونطو اولمه‌سنه نظراً بو عثمانلی حروفاتی ایچین جداً بیوك بر ترقیدر . ایشته نمونه‌سی :

سوکیلی پادشاهمز شوکتلو سلطان ❁ محمد رشاد ❁ خان افندمز
حضرتلرینك دور سلطنتلرنده معارف عمومیه‌مزه ومطبوعات
عثمانیه‌یه بر خدمت عاجزانه اوله‌رق شو بیوك قطعه‌ده
حروفاتی حك واعمال ایلدم

Resim 44 Kevorkyan'ın Servet-i Fünun'da Yayınlanan 36 Punto Nesih Yazı Numunesi (*Servet-i Fünun* no: 1077, 6 Safer 1330/26.1.1912, s. 264, Wikilala Veritabanı.)

"Hurufatçı Haçik Efendinin Yeni Harfleri

Memleketimizde mine'l-kadim hurufat dökmeciliği sanat-ı nazikanesiyle iştigal ederek, devr-i sabıkın tazyikatına rağmen hizmetinde devam eden gayur hurufatçı Haçik Efendi bu defa 36 punto huruf imal ve isaga etmiştir ki biz de şimdiye kadar en büyük harfler 24 punto olmasına nazaran bu Osmanlı hurufatı için cidden büyük bir terakkidir. İşte numunesi:

Sevgili Padişahımız şevketli sultan * Mehmet Reşat * Han Efendimiz hazretlerinin devr-i saltanatlarında maarif-i unumiyenize ve matbuat-ı osmânîyeye bir hizmet-i acizane olarak şu büyük kıtada hurufatı hakk ve imal eyledim" yazılıdır.

Emin Nedret İşli koleksiyonunda bulunan Metanet Hurufat Dökümhânesine ait hurufat kataloğunda **Mehmed Ali Bey'**e ait bir adet Arap harfli albüm bulunmaktadır. İmzası *Mekteb-i Sanayi'den mezun hurufat dökmecisi ve çelik üzerine huruf hakkâkı* ibarelerinden oluşmaktadır. Bu albümde Mehmed Ali'nin 8, 12 ve 24 punto nesih yazı numuneleri yer almaktadır (bkz. Resim 45, 46,47, 48)[259].

"Hurufatın az zaman içinde bozulmasına medar olmak üzere dökümhânemiz tarafından hurufat madenine bakır vesair madeniyat karıştırmak usulünü keşfile hurufatın metanetini nefasetini temin eylediği bi't-tecrübe mezkûr dökümhâne ma'mulatı bakırlı hurufatı isti'mal eden bi'l-cümle matbaaların taht-ı tasdikindedir hususuyla hurufat madenine bakır karıştırmak hususundaki muvaffakiyetimize Avrupa'nın en mu'teber fabrikaları tarafından takdir-i hâvî birer şahadetname yedimde mevcuttur.

[259] Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi,* s. 212-214.

Dökümhânemizde her lisan üzere hurufat imal olunarak istenilen şekilde yeniden hurufat dahi hâk ve imal olunur.

Matbaacılığa ait ziynet takımı her nev'i kumpaslar galleler en mükemmel çelik çiftlerini çift kadrat usulü kalantorlar ve pirinç çizgi takımı vesaire bulunur yeni matbaa küşâd etmek arzusunda bulunan zevat-ı kiram mezkûr dökümhâneye müracaatında gerek hurufat ve gerek matbaacılık fenni hususunda vasi' malumat verilir taşralardan vuku' bulacak siparişat matbaacılığa ve mürettipliğe vukufum hasbiyle bilâ-noksan tertip ve sürat-i mümküne ile irsal ediliyor.

Mekteb-i Sanayi'den mezun hurufat dökümcüsü ve çelik üzerine

huruf hâkkakı

Mehmed Ali" yazılıdır. Ayrıca, 26 Ocak 1915 tarihli Sabah gazetesindeki bir ilanda Mehmed Ali Bey'in 14 punto nesih kalıplarını hakk ve imal ile isaga ettiği belirtilmiştir[260].

Osmanlı nesih yazı karakterleri Osmanlı'dan sonra da varlığını sürdürmüş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da etkisi devam etmiştir. 1928'de Türkiye'de Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin resmî olarak kullanılması kabul edilmiştir. Osmanlı nesih yazı karakterleri matbaada uygulanmaz hale gelmesine rağmen bu hurufat 19. ve 20. yüzyıllarda bazı ülkelerde yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir[261].

[260] "Yeni Huruf", *Sabah*, no: 9100, s. 4, (Wikilala Veritabanı).

[261] Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice,* s. 221-224.

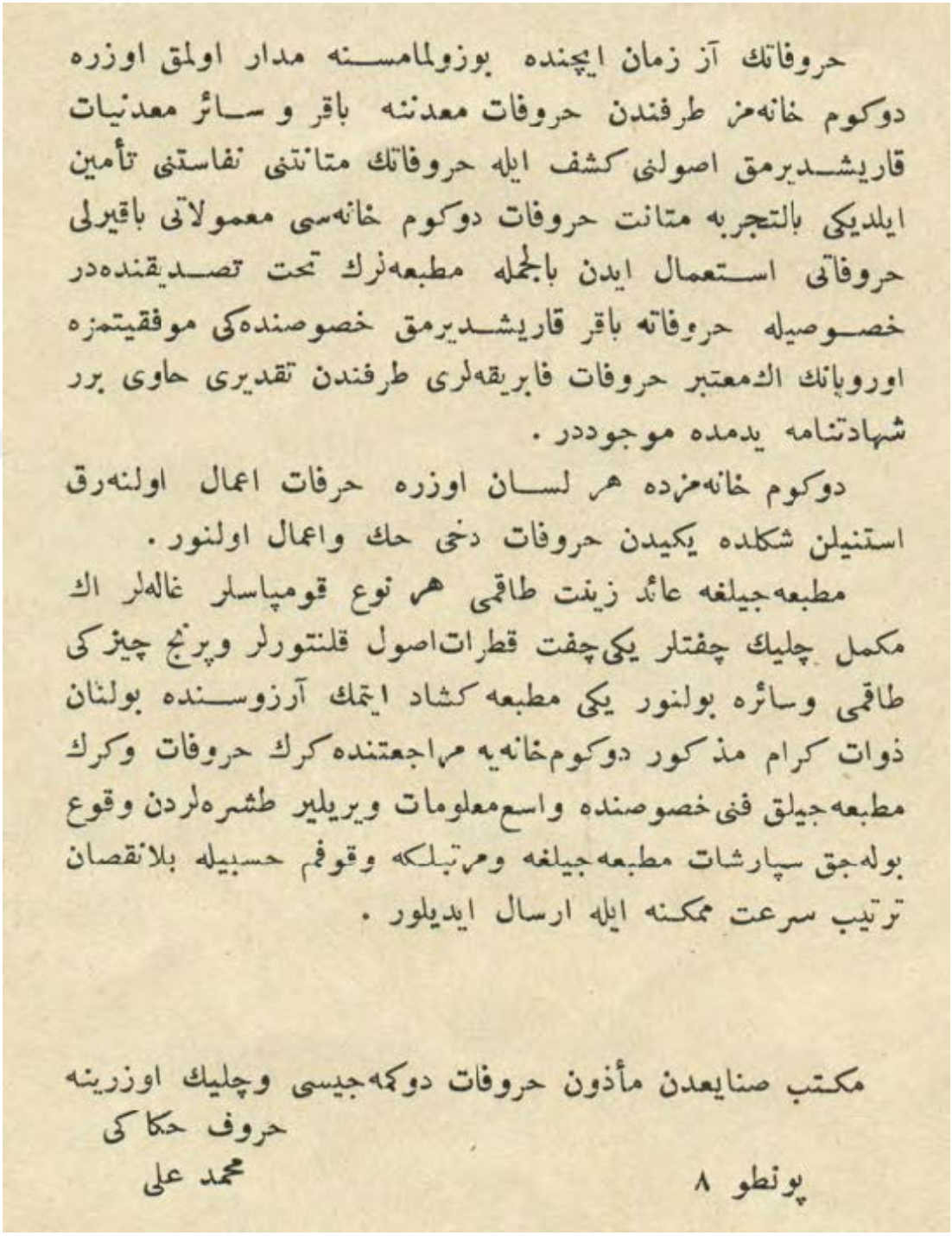

حروفاتك آز زمان ايچنده بوزولمامسنه مدار اولمق اوزره
دوكوم خانه‌مز طرفندن حروفات معدننه باقر و سائر معدنيات
قاريشديرمق اصولنى كشف ايله حروفاتك متانتنى نفاستنى تأمين
ايلديكى بالتجربه متانت حروفات دوكوم خانه‌سى معمولاتى باقيرلى
حروفاتى استعمال ايدن بالجمله مطبعه‌نرك تحت تصديقنده‌در
خصوصيله حروفاته باقر قاريشديرمق خصوصنده‌كى موفقيتمزه
اوروپانك اك معتبر حروفات فابريقه‌لرى طرفندن تقديرى حاوى برر
شهادتنامه يدمده موجوددر .

دوكوم خانه‌مزده هر لسان اوزره حرفات اعمال اولنه‌رق
استنيلن شكلده يكيدن حروفات دخى حك واعمال اولنور .

مطبعه‌جيلغه عائد زينت طاقمى هر نوع قوميپاسلر غاله‌لر اك
مكمل چليك چفتلر يكى‌چفت قطرات‌اصول قلنتورلر وپرنج چيزكى
طاقمى وسائره بولنور يكى مطبعه كشاد ايتمك آرزوسنده بولنان
ذوات كرام مذكور دوكوم‌خانه‌يه مراجعتنده كرك حروفات وكرك
مطبعه‌جيلق فنى خصوصنده واسع‌معلومات ويريلير طشره‌لردن وقوع
بوله‌جق سپارشات مطبعه‌جيلغه ومرتبلكه وقوفم حسبيله بلانقصان
ترتيب سرعت ممكنه ايله ارسال ايديلور .

مكتب صنايعدن مأذون حروفات دوكمه‌جيسى وچليك اوزرينه
حروف حكاكى
محمد على

پونطو ٨

Resim 45 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 8 Punto Nesih Yazı
(E. Nedret İşli Koleksiyonu, Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 218.)

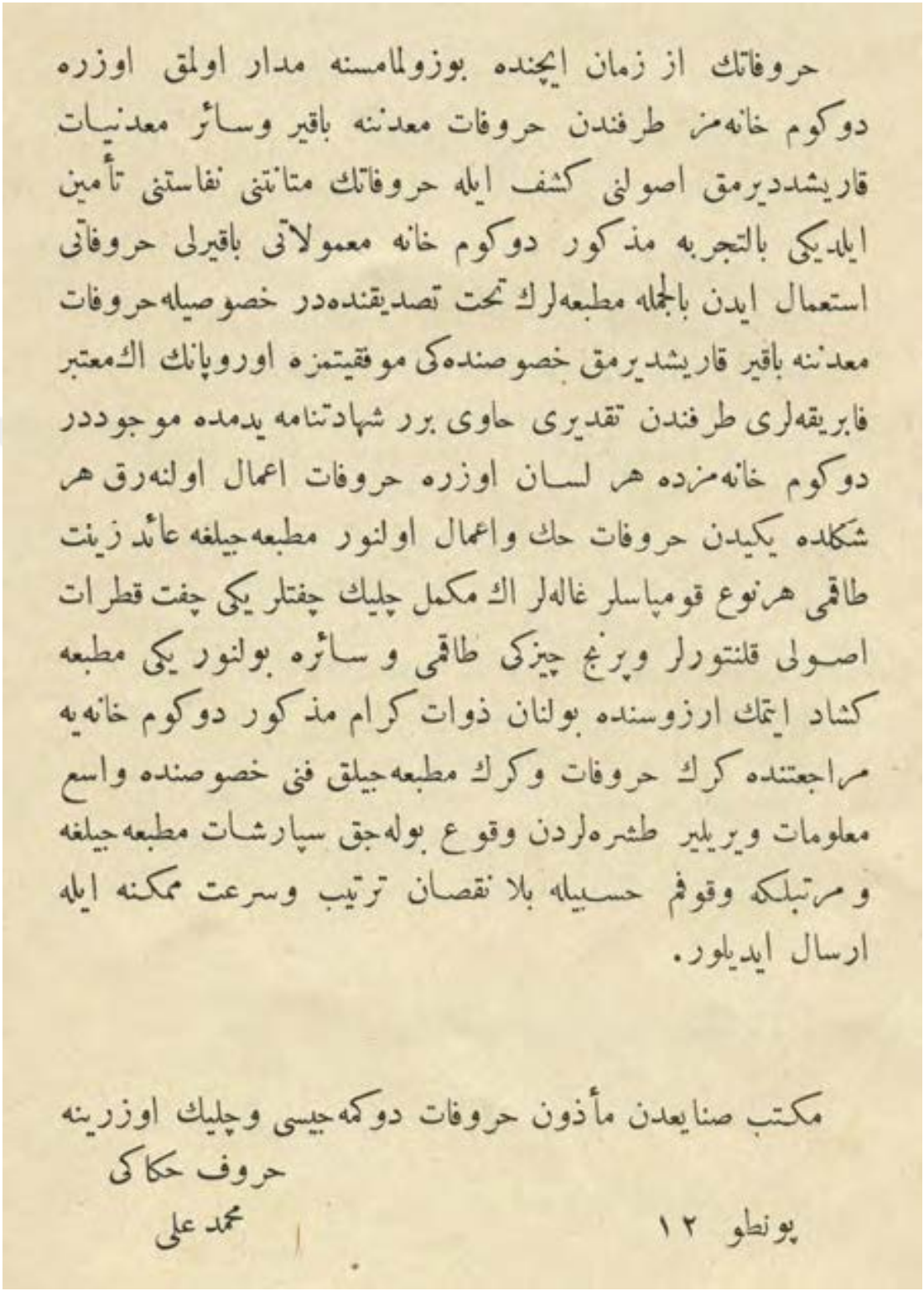

حروفاتك از زمان ایچنده بوزولمامسنه مدار اولمق اوزره
دوکوم خانه‌مز طرفندن حروفات معدنه باقیر وسائر معدنیات
قاریشددیرمق اصولنی کشف ایله حروفاتك متانتنی نفاستنی تأمین
ایلدیکی بالتجربه مذکور دوکوم خانه معمولاتی باقیرلی حروفاتی
استعمال ایدن بالجمله مطبعه‌لرك تحت تصدیقنده‌در خصوصیله حروفات
معدنه باقیر قاریشدیرمق خصوصنده‌کی موفقیتمزه اوروپانك اکمعتبر
فابریقه‌لری طرفندن تقدیری حاوی برر شهادتنامه یدمده موجوددر
دوکوم خانه‌مزده هر لسان اوزره حروفات اعمال اولنه‌رق هر
شکلده یکیدن حروفات حك واعمال اولنور مطبعه‌جیلغه عائد زینت
طاقمی هرنوع قومپاسلر غاله‌لر اك مکمل چلیك چفتلر یکی چفت قطرات
اصولی قلنتورلر وپرنج چیزکی طاقمی و سائره بولنور یکی مطبعه
کشاد ایتمك ارزوسنده بولنان ذوات کرام مذکور دوکوم خانه‌یه
مراجعتنده کرك حروفات وکرك مطبعه‌جیلق فنی خصوصنده واسع
معلومات ویریلیر طشره‌لردن وقوع بوله‌جق سپارشات مطبعه‌جیلغه
و مرتبلکه وقوفم حسبیله بلا نقصان ترتیب وسرعت ممکنه ایله
ارسال ایدیلور.

مکتب صنایعدن مأذون حروفات دوکمه‌جیسی وچلیك اوزرینه
حروف حکاکی
محمد علی

پونطو ۱۲

Resim 46 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 12 Punto Nesih Yazı
(E. Nedret İşli Koleksiyonu, Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 222.)

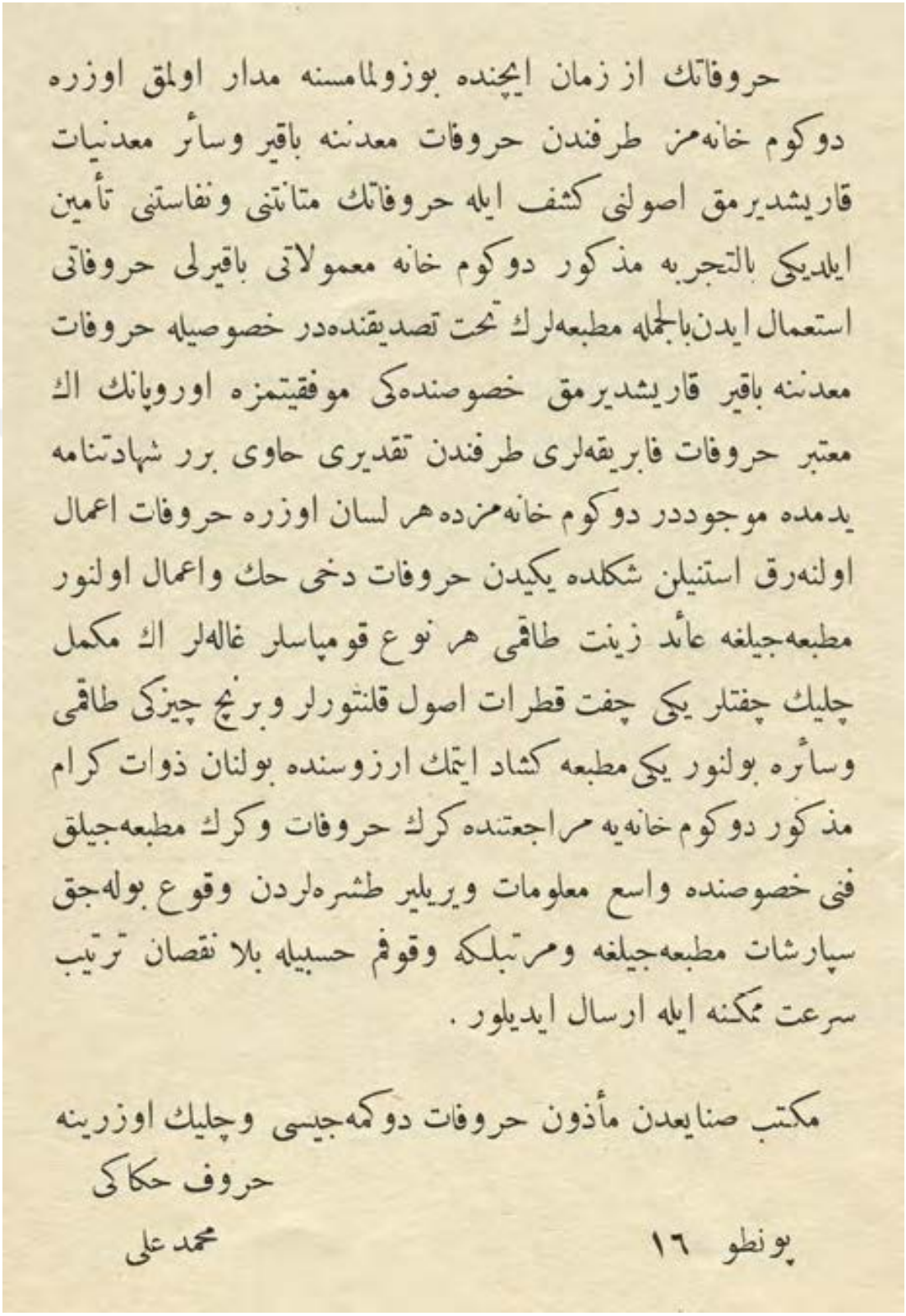
حروفاتك از زمان ایچنده بوزولمامسنه مدار اولمق اوزره
دوکوم خانه‌مز طرفندن حروفات معدننه باقیر وسائر معدنیات
قاریشدیرمق اصولنی کشف ایله حروفاتك متانتنی ونفاستنی تأمین
ایلدیکی بالتجربه مذکور دوکوم خانه معمولاتی باقیرلی حروفاتی
استعمال ایدن‌بالجمله مطبعه‌لرك تحت تصدیقنده‌در خصوصیله حروفات
معدننه باقیر قاریشدیرمق خصوصنده‌کی موفقیتمزه اوروپانك اك
معتبر حروفات فابریقه‌لری طرفندن تقدیری حاوی برر شهادتنامه
یدمده موجوددر دوکوم خانه‌مزده هر لسان اوزره حروفات اعمال
اولنه‌رق استنیلن شکلده یکیدن حروفات دخی حك واعمال اولنور
مطبعه‌جیلغه عائد زینت طاقمی هر نوع قومپاسلر غاله‌لر اك مکمل
چلیك چفتلر یکی چفت قطرات اصول قلنثورلر وبرنج چیزکی طاقمی
وسائره بولنور یکی مطبعه کشاد ایتمك ارزوسنده بولنان ذوات کرام
مذکور دوکوم خانه‌یه مراجعتنده کرك حروفات وکرك مطبعه‌جیلق
فنی خصوصنده واسع معلومات ویریلیر طشره‌لردن وقوع بوله‌جق
سپارشات مطبعه‌جیلغه ومرتبلکه وقوفم حسبیله بلا نقصان ترتیب
سرعت ممکنه ایله ارسال ایدیلور .

مکتب صنایعدن مأذون حروفات دوکمه‌جیسی وچلیك اوزرینه
حروف حکاکی

محمد علی

پونطو ١٦

Resim 47 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 16 Punto Nesih Yazı
(E. Nedret İşli Koleksiyonu, Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 225.)

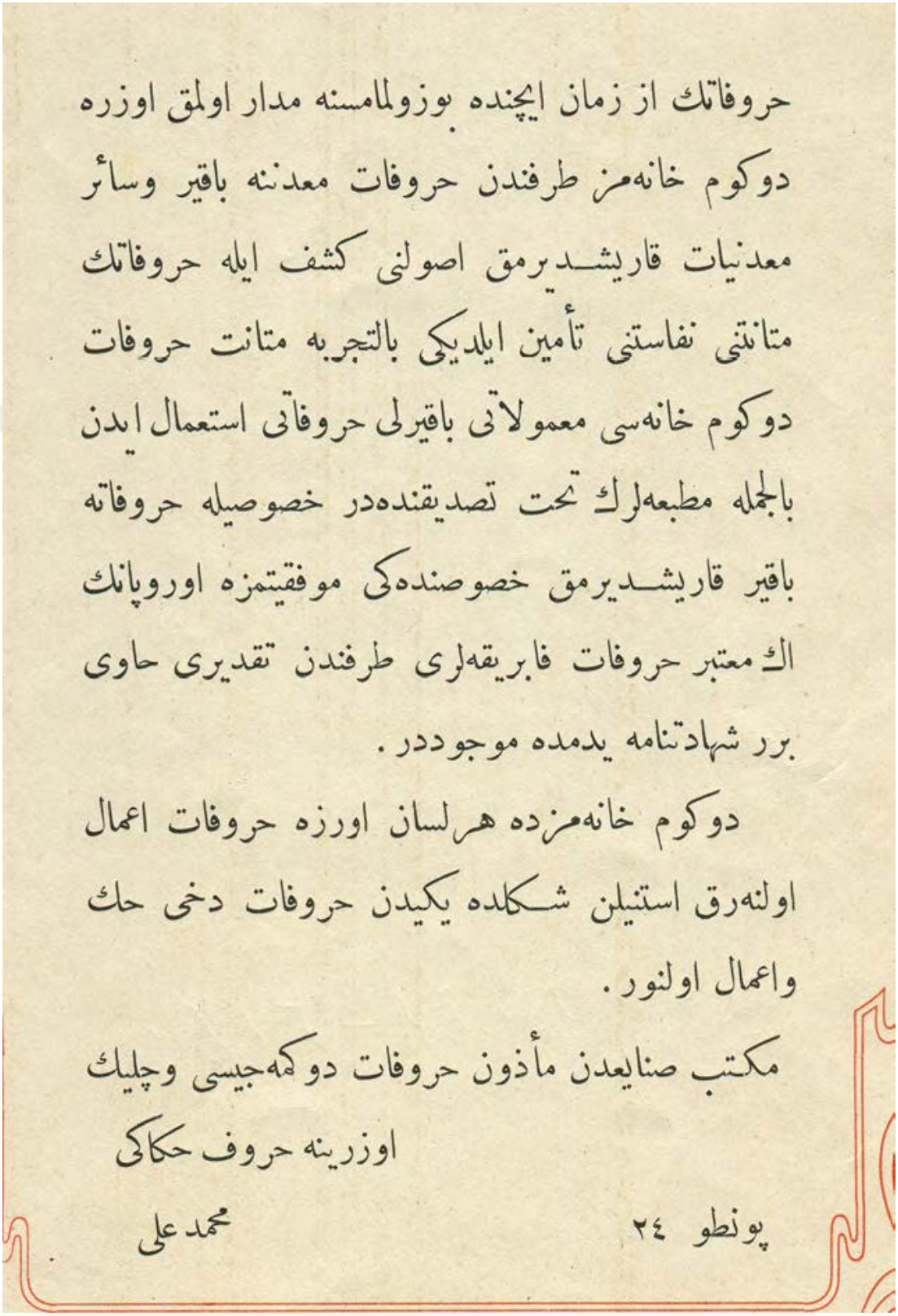
حروفاتك از زمان ایچنده بوزولمامسنه مدار اولمق اوزره
دوکوم خانه‌مز طرفندن حروفات معدننه باقیر وسائر
معدنیات قاریشدیرمق اصولنی کشف ایله حروفاتك
متانتنی نفاستنی تأمین ایلدیکی بالتجربه متانت حروفات
دوکوم خانه‌سی معمولاتی باقیرلی حروفاتی استعمال ایدن
بالجمله مطبعه‌لرك تحت تصدیقنده‌در خصوصیله حروفاته
باقیر قاریشدیرمق خصوصنده‌کی موفقیتمزه اوروپانك
الك معتبر حروفات فابریقه‌لری طرفندن تقدیری حاوی
برر شهادتنامه یدمده موجوددر .

دوکوم خانه‌مزده هرلسان اورزه حروفات اعمال
اولنه‌رق استیلن شکلده یکیدن حروفات دخی حك
واعمال اولنور .

مکتب صنایعدن مأذون حروفات دوکمه‌جیسی وچلیك
اوزرینه حروف حکاکی
محمد علی

پونطو ٢٤

Resim 48 Metanet Hurufat Dökümhânesi Mehmed Ali Hurufat Albümü 24 Punto Nesih Yazı
(E. Nedret İşli Koleksiyonu, Onur Fatih Yazıcıgil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729-1928)", *Sanatta Yeterlik Tezi*, s. 228.)

2.3.2. Ta'lik Hurufat

Nesih yazının grift ve karmaşık çizgilerden arındırılmasıyla oluşan nesta'lik yazının kökeni hakkında iki rivayet öne çıkmaktadır. Bir rivayete göre, nesih yazıyla birleşerek ortaya çıkmıştır. Diğer bir rivayete göre ise, 14. yüzyılda İran'da Mir Ali Tebrizî (ö.1446) ta'lik yazıyı sanat yazısı haline getiren kuralları belirleyerek bu yazıya şahsiyet kazandırmıştır. Nesta'lik yazı, İran'da 14. yüzyıl ortalarında iki farklı yolda gelişmiştir. Batıda, Abdurrahim Harizmî, doğuda ise Mirza Cafer-i Tebrizî Baysungur ve Azhar-ı Tebrizî gibi isimlerle Horasan bölgesinde iki ayrı üslup benimsenmiştir. 15. yüzyılda ise, Sultan Ali Meşhedî ve Mir Ali Herevî, nesta'lik yazıya yeni bir uslüp kazandırmışlardır. Şah I. Abbas zamanında yaşayan Mir İmad el-Hasenî (ö.1615), Mir Ali Herevî ve Babaşah İsfehânî'nin tavırlarını geliştirerek kendi üslubunu oluşturmuştur[262].

Bugün Türkiye'de *ta'lik* olarak bilinen nesta'lik yazı, Osmanlı'da, İstanbul'un fethinden sonra Azerbaycan ve İsfahan'dan saraya gelen hattatlar[263] aracılığıyla hızla intişar etmiştir. Başlangıçta İran'da batı tarzı tercih edilirken, daha sonra Horasan tarzına dönüş yapılmıştır. Osmanlı ta'lik geleneğinde ilk önde gelen hattatlardan biri olan Buharalı Derviş Abdi Mevlevî (ö.1647) ile İstanbul'da İmad tarzı ta'lik yazı, sanat seviyesinde kabul görmüştür. Osmanlı ta'lik silsilesi, başta Mahmud Tophânevî (ö.1670) olmak üzere Abdi Mevlevî'nin öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir. Abdulbaki Arif Efendi (ö.1713) ise Mir Ali Herevi ve İmad'ın yazılarını inceleyerek yetişmiş bir hattat olarak bilinmektedir. İstanbul'da ta'lik hattının ikinci kurucusu kabul edilmiştir[264]. 18. yüzyılda Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi (ö.1768), Katipzâde Mehmed Refii (ö.1769), Mehmed Esad Yesarî (ö.1798) İmad üslubunda en güzel yazı örneklerini vermişlerdir. Yesarî'nin ilk yazıları İmad üslubunda olmasına rağmen, 1782-1786 yılları arasındaki yazılarında harflerini büyüterek veya küçülterek yeni bir üslup arayışında olduğu görülmektedir[265]. Özellikle 1776'dan sonra çanaklı ve küplü harflerde insicamı sağlayarak Türk ta'lik ekolüne zemin hazırlamış ve kendi tarzını

---

[262] Betül Sayın, "İstanbul'da Medfun Hattatlar (1786-2009)", *Lale Dergisi,* sy. 7, s. 1-34.

[263] Sâbir, Hamidi, Esedullah Kirmani gibi.

[264] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 11-15.

[265] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 168.

oluşturmuştur[266]. Türk ta'lik ekolünün kurucu olan Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi (ö.1849), medrese eğitimi sırasında nesta'lik yazıyı babası Yesârî Mehmed Es'ad Efendi'den meşk etmiş ve 1788'de icazet almıştır. Ayrıca kendisine Osman el-Üveysî Efendi ile Mehmed Emin Bey de icazet vermiştir. Başlangıçta babasının yolunu takip etmiş, 1820'den sonra bu tavrı geliştirerek Türk ta'lik ekolünün kurucusu olmuştur[267].

Başlangıçta babası Yesarî Mehmed Esad Efendi'nin izinden gitmiştir. Ancak, 1820 yılından sonra bu tavrı daha da ileri taşıyarak harf yapıları ve bağlantılarındaki incelik ve kalınlıkta kesin nispetleri ve kuralları ortaya koymuştur. Bu sayede ta'lik yazı Türk tavrında en güzel ve estetik halini almıştır. İran'da görünen sıkışıklık ve daralma, Yesarîzâde ile ferahlık ve açıklığa kavuşmuştur. Çanak ve küpler genişlemiştir. İran üslubundaki satır düzeni, harf boyutları ile keşide uzunlukları farklılık gösterirken, Yesarîzâde ekolünde kaideler ve kesin ölçüler belirlenmiştir[268].

İbrahim Müteferrika'nın, Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunduğu arzuhalde basacağı kitaplarda nesih ve ta'lik hurufat kullanacağını belirtmesi ile Osmanlı matbaasında ilk defa ta'lik hurufat gündeme gelmiş fakat ilk matbaada sadece nesih harflerle kitap basılabilmiştir[269].

Üsküdar Matbaası idaresinde bulunan Muhip Efendi, Şubat 1817'de verdiği bir kararla bazı kitapların ve divanların ta'lik hurufat ile basılmasının uygun olacağının beyanında bulunmuş, bu hususta Arabyan ile görüşmüştür. **Bogos Arabyan** ta'lik harf kalıplarını hazırlamayı kabul etmiş, birkaç ay içinde harflerin kalıplarını dökerek numune basmıştır. Arabyan'ın imal etmiş olduğu bu hurufat ile h. 1239 (1823) yılında basılan Ali Kuşçu'nun *Mir'at-ı Alem* isimli eseri (bkz. Resim 49) Osmanlı'da ta'lik hurufatlı ilk baskıdır[270].

---

[266] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43, "Yesârî Mehmed Esad" maddesi.

[267] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri 1*, s. 719.

[268] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde" maddesi.

[269] M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*, s. 97-118.

[270] Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılar Tarihinde Mühendishâne-Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi 1776-1826*, s. 321.

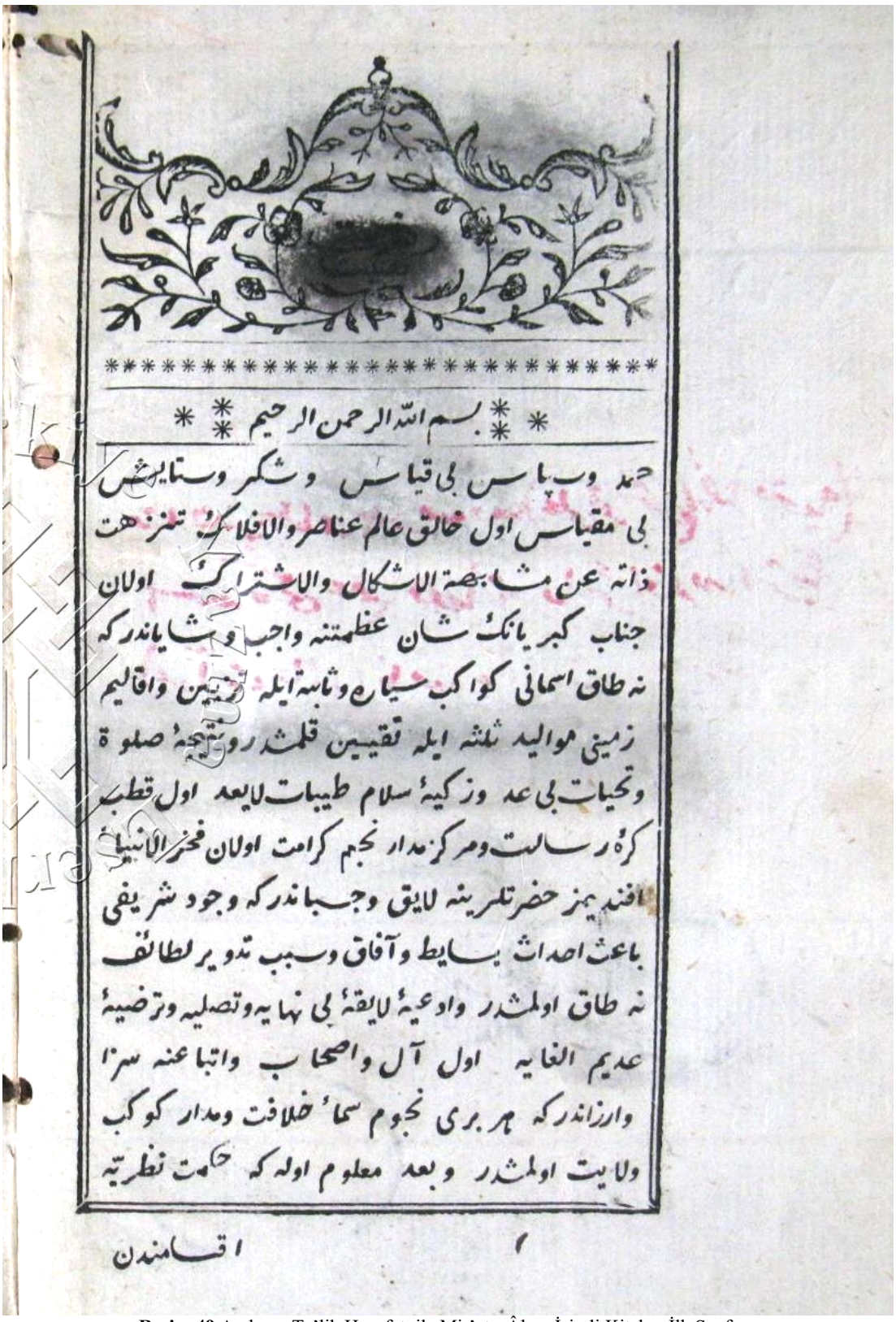

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و پاس بی قیاس و شکر و ستایش
بی مقیاس اول خالق عالم عناصر و الافلاک تنزهت
ذاته عن مشابهة الاشکال والاشتراک اولان
جناب کبریانک شان عظمتنه واجب و شایاندر که
نه طاق اسمانی کواکب سیاره و ثابته ایله تزیین و اقالیم
زمینی موالید ثلثه ایله تقیین قلمشدر و تحیهٔ صلوة
و تحیات بی عد و زکیهٔ سلام طیبات لایعد اول قطب
کرهٔ رسالت و مرکز مدار نجم کرامت اولان فخر الانبیاء
افندیمز حضرتلرینه لایق و جبا اندر که وجود شریفی
باعث احداث بسایط و آفاق و سبب تدویر لطائف
نه طاق اولمشدر و ادعیهٔ لایقهٔ بی نهایه و تصلیه و ترضیهٔ
عدیم الغایه اول آل و اصحاب و اتباعنه سرا
وارزاندر که هر بری نجوم سمای خلافت و مدار کوکب
ولایت اولمشدر و بعد معلوم اوله که حکمت نظریه

اقسامندن

Resim 49 Arabyan Ta'lik Hurufatı ile Mir'at-ı Âlem İsimli Kitabın İlk Sayfası
(Ali Kuşçu, *Mir'at-ı Âlem*, 1239/1823, YEK Hüdai Efendi/01787 ve Türk Tarih Kurumu)

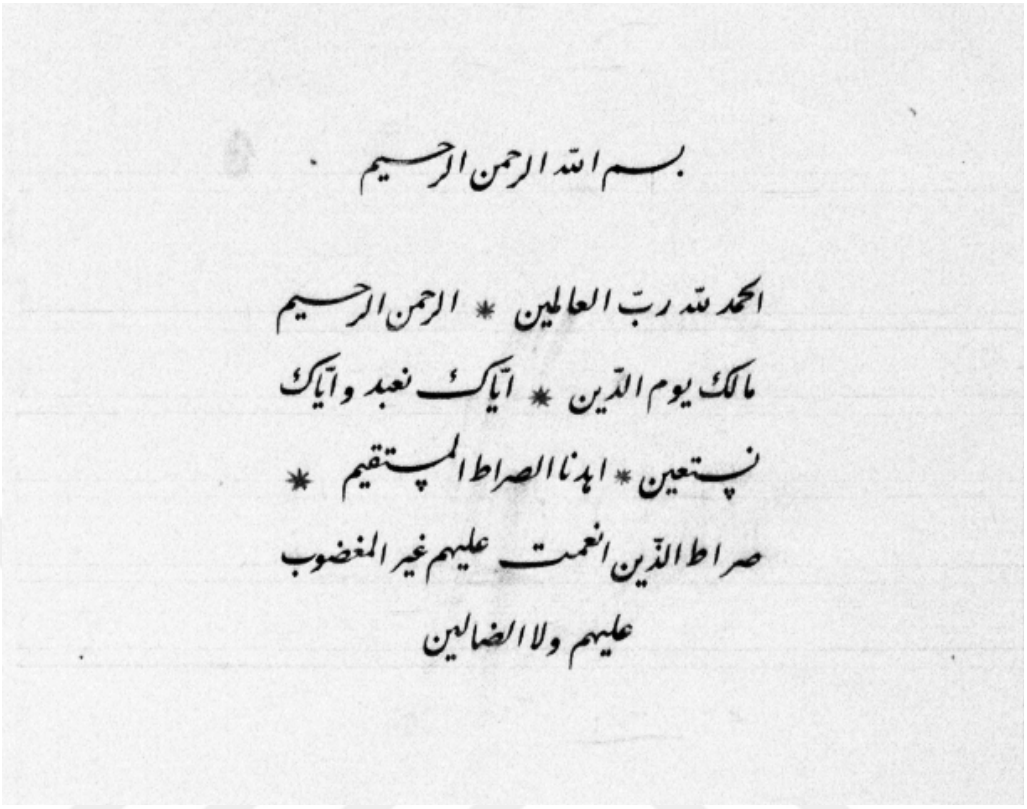
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين * الرحمن الرحيم
مالك يوم الدين * اياك نعبد واياك
نستعين * اهدنا الصراط المستقيم *
صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب
عليهم ولا الضالين

Resim 50 Sadr-ı Anadolu Mustafa İzzet Efendi'nin 18 Punto Tertib Ettiği Ta'lik Hurufunun Nümune Olmak Üzere Basılarak Gönderildiği h. 1256 (1840) Tarihli Arşiv Belgesi (İDH 19-916)

Genellikle manzum eserlerin dizgisinde kullanılan ta'lik hurufat, Sultan Abdülmecid döneminde (1823-1861) yaygınlaşmıştır. **Ohannes Mühendisyan** ta'lik yazı kalıpları hazırlamakla görevlendirilmiş, 3000 kadar parçadan oluşan harf setini imal etmiştir[271]. 18 puntoluk ta'lik hurufatı, **Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi**'nin (ö.1849) yazısını esas alarak 1842'te Matbaa-i Âmire için hakkedip üretmiştir (bkz. Resim 50, 51, 52). Bu hurufatla 1842'de iki defa olmak üzere Kasabbaşızâde İbrahim Efendi'nin *Risâle-i İtikadiyye* kitabı (bkz Resim 53, 54,55, 56) [272] ve 1844'te Ali Behcet Efendi'nin *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye* (bkz. Resim 57) kitabı basılmıştır[273].

[271] "Mühendisoğlu", *Servet-i Fünun,* no: 5, s. 53-55, (Wikilala Veritabanı).

[272] M. Uğur Derman Yesârîzâde harfleri ile hazırlanan bu matbaa harflerinin Türk tavrı ta'lik hattının latif bir örneği olduğunu ve Risâle-i İtikadiyyenin bu hurufat ile mükemmel surette tertip edildiğini belirtmektedir. M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*, s. 97-118.

[273] 81940-81941 envanterli eserler İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinden, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonuna nakledilmiştir.

رسالۂ اعتقادیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

یا من بیدہ ملکوت کل شیٔ وبہ اعتضادہ * ومنہ ابتدآء کل حیّ
والیہ معادہ * یقرأ من اوراق الاطباق آیات توحیدہ *
ویظہر من الآفاق والانفس شواہد تمجیدہ * نحمدہ ونشکرہ
علی ما علّمنا من العقائد الدینیۃ * وخوّلنا من عوارف
المعارف الیقینیۃ * ونصلّی علی محمدٍ اکرم الخلایق المبعوث
رحمۃ للخلایق * وعلی آلہ حماۃ الدّین واصحابہ کماۃ الیقین
امّا بعد فیقول الفقیر الی الآء ربّہ الرّحیم ابراہیم المدعوّ بین
ارّاہ بقصّاب باشی زادہ ہذہ رسالۃ فی بیان اعتقاد اہل
السنّۃ والجماعۃ علی طریقۃ الایجاز فکتبتہا بالترکیّۃ
لیعمّ نفعہا ویسہل حفظہا فاردت عرضہا لسلطاننا الاعظم *
والخاقان المعظّم وہو مشیّد اساس الدّولۃ والدّین بعد
ان کادت تنہدم واسپتبقی حشاشۃ الکرم حین ارادت
ان تنعدم ورفع رایات العدل والاحسان وقمع الظّلم

Resim 51 Mühendisyan'ın 18 Punto Ta'lik Hurufatı ile Tertip Edilen Sayfa
(*Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu Hurufat Albümü*, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.)

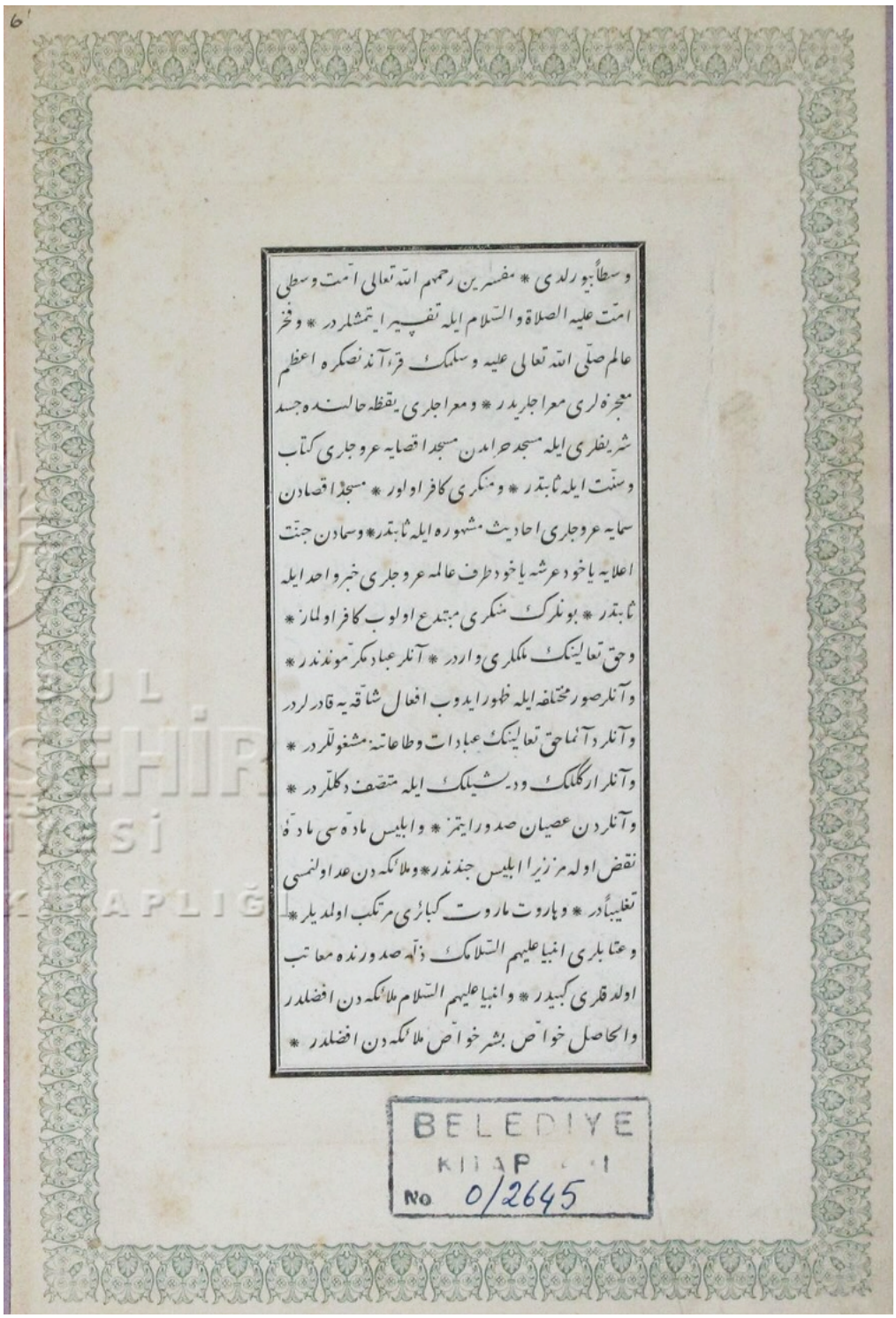

Resim 52 Mühendisyan'ın 18 Punto Ta'lik Hurufat ile Bir Sayfa
(*Mühendisyan'ın Vücuda Getirdiği Ta'lik ve Nesih Hurufatla Yazı Numuneleri*[274], s. 6, 25x17 cm, İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_O.02645.)

[274] Bu albümün nesih sayfaları ile Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu Hurufat Albümündeki nesih sayfalar aynıdır. Ta'lik sayfaları birbirlerinden farklıdır.

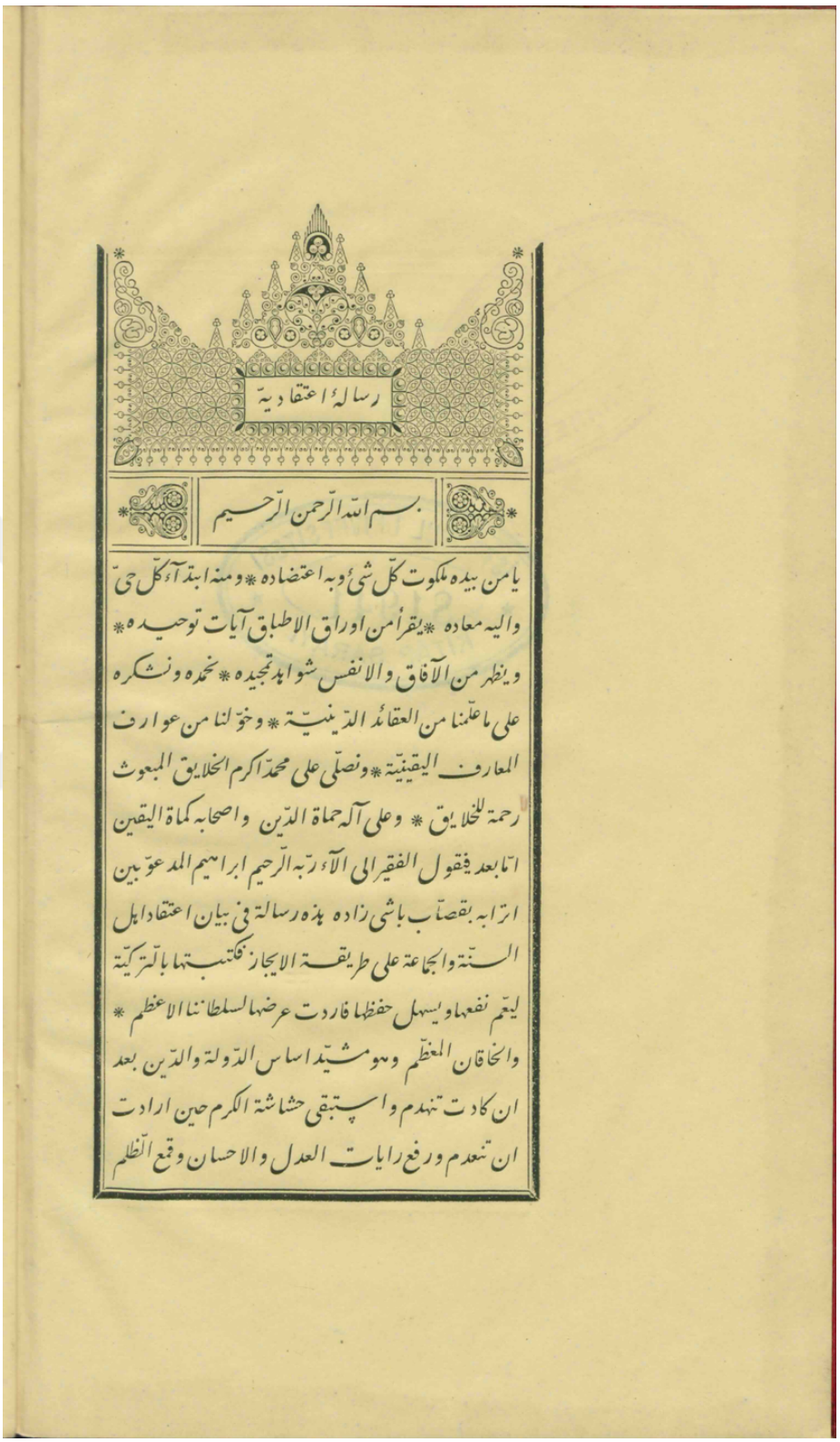
رسالۂ اعتقادیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

یا من بیدہ ملکوت کل شیٔ وبہ اعتضادہ * ومنہ ابتدآء کل حیّ
والیہ معادہ * یقرأ من اوراق الاطباق آیات توحیدہ *
ویظہر من الآفاق والانفس شواہد تمجیدہ * نحمدہ ونشکرہ
علی ما علّمنا من العقائد الدینیۃ * وخوّلنا من عوارف
المعارف الیقینیۃ * ونصلّی علی محمد اکرم الخلایق المبعوث
رحمۃ للخلایق * وعلی آلہ حماۃ الدّین واصحابہ کماۃ الیقین
امّا بعد یقول الفقیر الی الآء ربّہ الرّحیم ابراہیم المدعوّ بین
ارّابہ بقصّاب باشی زادہ ہذہ رسالۃ فی بیان اعتقاد اہل
السنّۃ والجماعۃ علی طریقۃ الایجاز فکتبتہا باللّغۃ التّرکیّۃ
لیعمّ نفعہا ویسہل حفظہا فاردت عرضہا لسلطاننا الاعظم *
والخاقان المعظّم وہو مشیّد اساس الدّولۃ والدّین بعد
ان کادت تنہدم واسپتبقی حشاشۃ الکرم حین ارادت
ان تنعدم ورفع رایات العدل والاحسان وقمع الظّلم

Resim 53 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Puntol Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının İlk Sayfası
(Kasabbaşızâde İbrahim Efendi, *Risâle-i İtikadiyye*, 1258/1842, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 81941.)

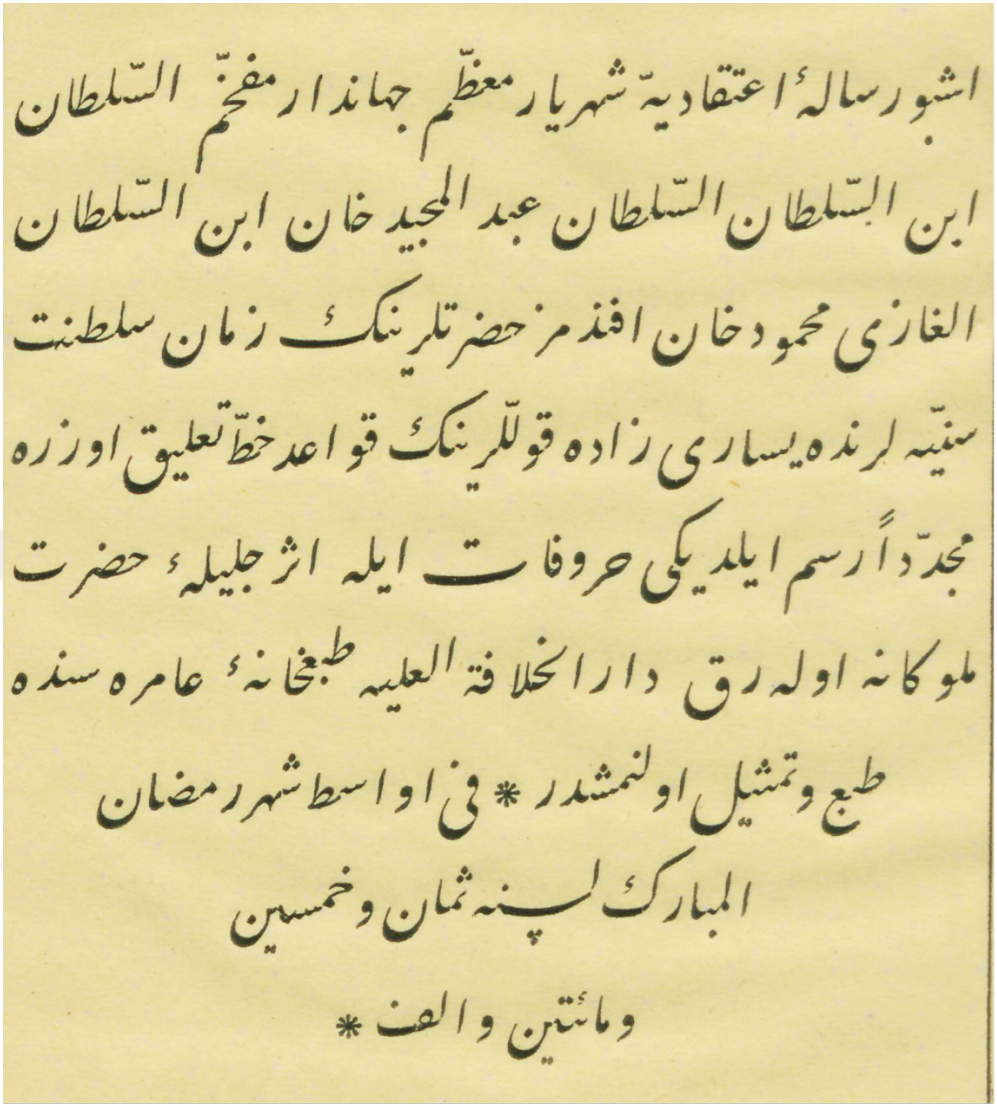
اشبو رسالهٔ اعتقادیهٔ شهریار معظّم جهاندار مفخّم السّلطان
ابن السّلطان السّلطان عبد المجید خان ابن السّلطان
الغازی محمود خان افندمز حضرتلرینگ زمان سلطنت
سنیّه لرنده یساری زاده قوللرینگ قواعد خطّ تعلیق اوزره
مجدّداً رسم ایلدیکی حروفات ایله اثر جلیلهٔ حضرت
ملوکانه اولهرق دار الخلافة العلیه طبغخانهٔ عامره سنده
طبع وتمثیل اولنمشدر * فی اواسط شهر رمضان
المبارک لسنه ثمان وخمسین
ومائتین والف *

Resim 54 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Punto Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının Son Sayfasında Hurufatın Yesârîzâde'ye Ait Olduğu Belirtilen Paragraf
(Kasabbaşızâde İbrahim Efendi, *Risâle-i İtikadiyye*, 1258/1842, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 81941.)

"*İşbu Risâle-i İtikadiyye şehriyar-ı muazzam cihandar-ı mufahham es-Sultan*
ibnü's-Sultan es-Sultan Abdülmecid Han İbnü's-Sultanî'l-Gazi Mahmud Han Efendimiz hazretlerinin zaman-ı saltanat-ı
seniyyelerinde Yesârîzâde kullarının kavaid-i hatt-ı ta'lik üzere
müceddeden resmeylediği hurufat ile eser-i celile-i hazret-i
mülûkane olarak darü'l-Hilafeti'l-Aliyye tabhâne-i âmiresinde
*tab' ve temsil olunmuştur * fi evasıt-ı şehr-i ramazan*
i'l-mübarek lisene seman ve hamsin
*ve mieteyn ve elf **"

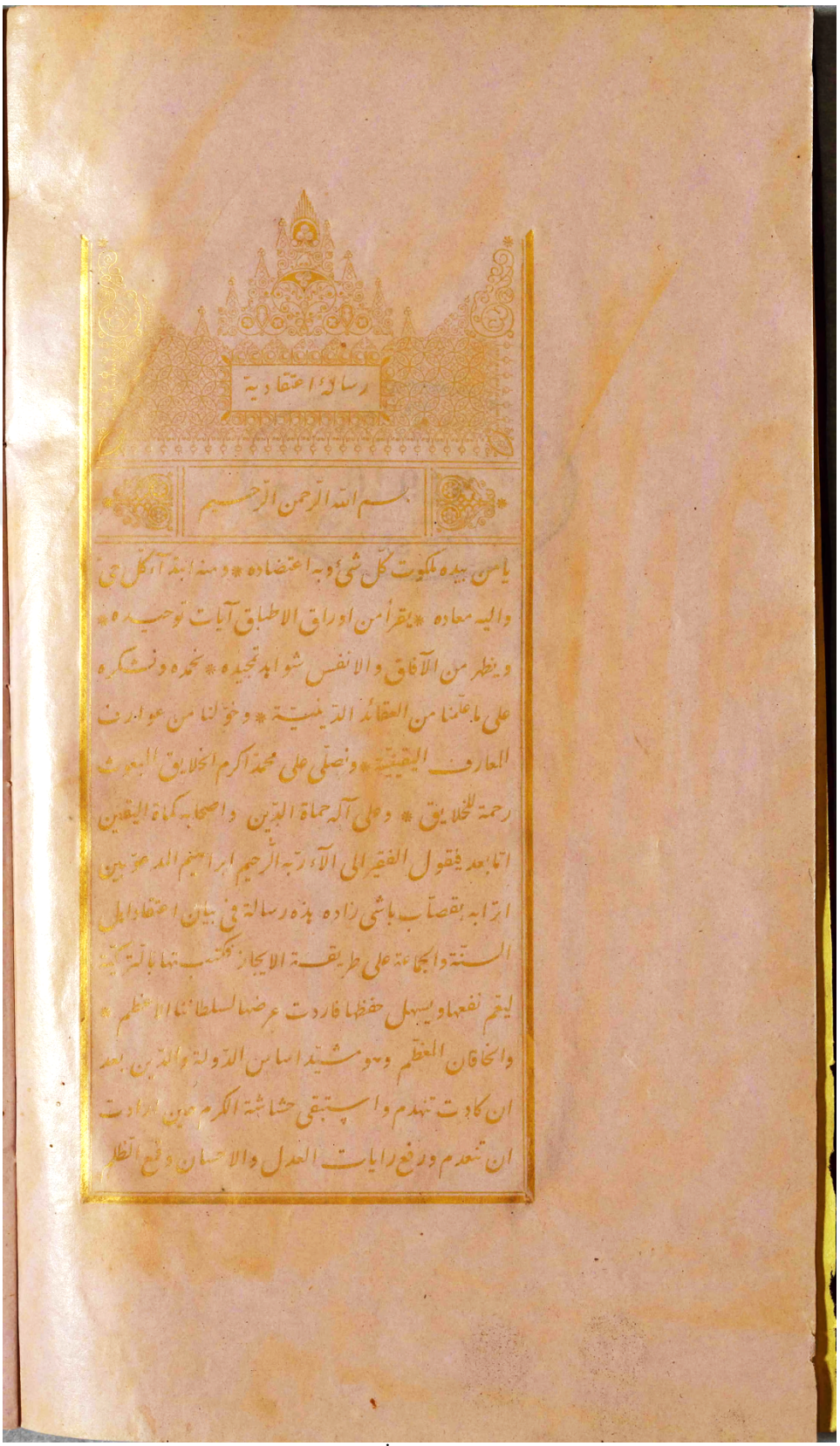
رسالهٔ اعتقادیه

بسم الله الرحمن الرحیم

یا من بیده ملکوت کل شیء وبه اعتضاده * ومنه ابتدء آکل شیء
والیه معاده * یقر أمن اوراق الاطباق آیات توحیده *
وینظر من الآفاق والانفس شواهد تمجیده * نحمده ونشکره
علی ما علمنا من العقائد الدینیة * وخولنا من عوارف
المعارف الیقینیة * ونصلی علی محمد اکرم الخلایق المبعوث
رحمة للخلایق * وعلی آله حماة الدین واصحابه کماة الیقین
اما بعد فیقول الفقیر الی الآء ربه الرحیم ابراهیم المدعو بین
ارزابه بقصاب باشی زاده هذه رسالة فی بیان اعتقاد اهل
السنة والجماعة علی طریقة الایجاز وکتبت بنیة بالة کیة
لیتم نفعها ویسهل حفظها فاردت عرضها للسلطاننا الاعظم *
والخاقان المعظم وهو مشید اساس الدولة والدین بعد
ان کادت تنهدم واسبتقی حشاشة الکرم حین ارادت
ان تنعدم ورفع رایات العدل والاحسان ودفع الظلم

Resim 55 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Puntol Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının İlk Sayfası
(Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 81940)

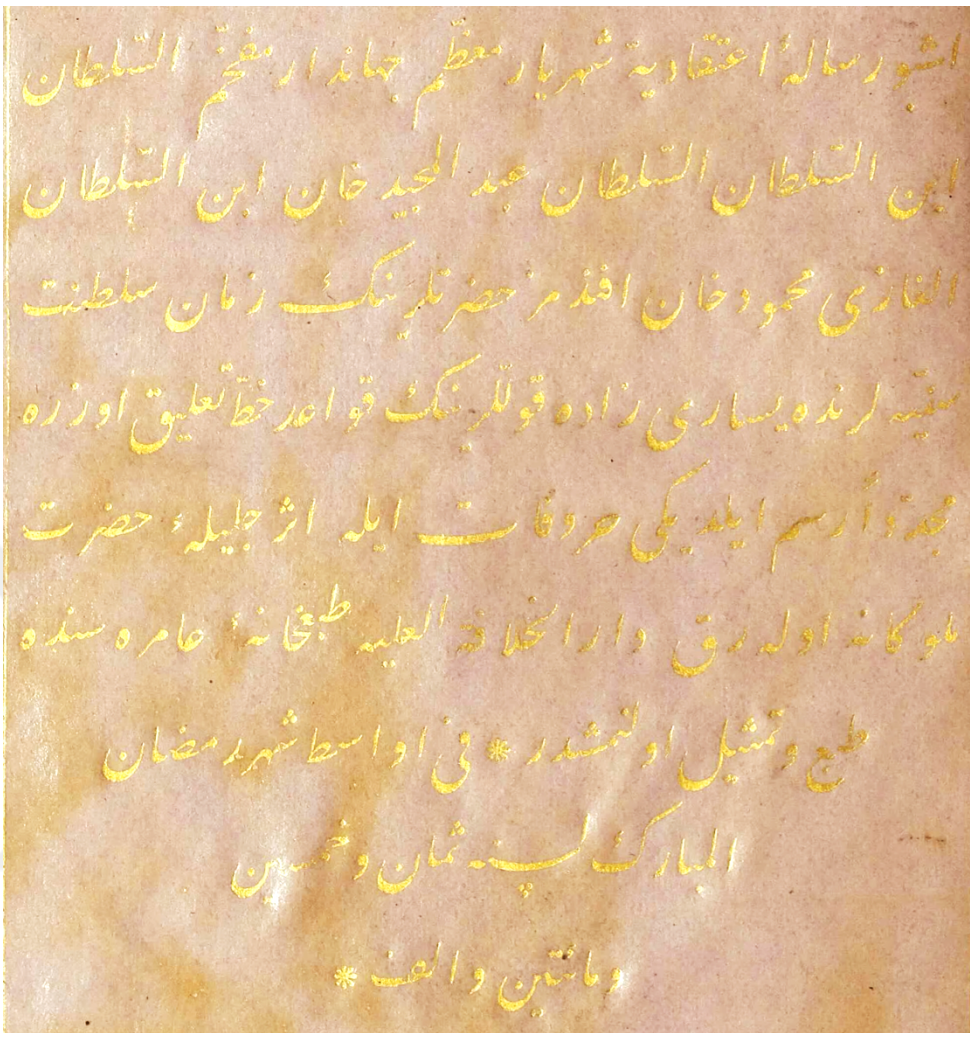
اشبو رسالهٔ اعتقادیه شهریار معظم جهاندار مفخم السلطان
ابن السلطان السلطان عبد المجید خان ابن السلطان
الغازی محمود خان افندمز حضرتلرینگ زمان سلطنت
سنیه لرنده یساری زاده قوللرینگ قواعد خط تعلیق اوزره
مجدداً رسم ایلدیکی حروفات ایله اثر جلیلهٔ حضرت
ملوکانه اولدرق دار الخلافة العلیه طبخانهٔ عامره سنده
طبع وتمثیل اولنمشدر * فی اواسط شهر رمضان
المبارک لسنه ثمان وخمسین
ومائتین والف *

Resim 56 Mühendisyan'ın Yesârîzâde Hattıyla İmal Ettiği 18 Punto Ta'lik Hurufat ile Basılan Risâle-i İtikadiyye Kitabının Son Sayfasında Hurufatın Yesârîzâde'ye Ait Olduğu Belirtilen Paragraf
(Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 81940)

رسالۂ عبیدیہ نقشبندیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ رب العالمین والصلاۃ والسلام علی رسولنا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین
وبعد اگر سؤال ایتسہ لرکہ سلسلۂ خواجگان نقشبندیہ نور ویشلرینگ
اعتقادلری ندر * جواب ویریلہ کہ اہل سنت والجماعت اعتقادی اوزرہ در
دوام عبودیت شرطیلہ ودائما حق سبحانہ وتعالی حضرتلرندن علی الدوام
آگاہ بلغلہ زیرا غفلتلہ عبادت ایتمک همان امرہ امتثالدن بغیری فائدہ سی یوقدر
ریاء اولور ایسہ فاتا اخلاص ایلہ اولور ایسہ اجری ویررلر آیا مطلوب اصلیہ
اولان فائدہ سی اولمز * امدی مطلوب ندر دیو سؤال ایدرلر ایسہ معرفت حقدر
زیرا جملہ مز معرفتلہ امر اولندیغمز قرآن کریم ایلہ وحدیث شریف ایلہ ثابتدر
کنز مخفی یی فتح ایدوب * رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افندیمز کندی
مرادی اوزرہ معرفتی تحصیل ایدوب * مصرع * جان بوایلدن کوجمدن جانانی
بولمز سہ نہ کوج * مصداقی بو عالم ناسوتدہ ایکن نفسمزی بیلوب مولامزی
بولمقدن عبارت اولان معرفتی فہم ایتمک بودر یوخسہ اعمی اولدیغمز حالدہ
عالم برزخہ روان اولاجغمز آشکارہ در * پس نفس ندر وقلب ندر وروح ندر
نفس اصطلاح مشایخدہ روحہ تعبیر ایدرلر نفسی بیلمک آسان اولدیغندن
نفسنی بیلمش مولاسنی بولمش الحاد وحلولدن واتصال وانفصال برزخلرندن
قورتولمش وکونین دن آزاد اولمش برذاتی بولوب * کالمیت فی ید الغسال
تسلیم

Resim 57 Mühendisyan'ın 18 Puntoluk Ta'lik Hurufatı ile Bir Sayfa
(Ali Behçet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, 1260 (1844), 13,5x19 cm, YEK Fatih/02640, İbrahim Efendi/00368 ve İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.03468.)

Yeniliklerden hoşlandığı bilinen Sultan Abdülmecid Han ta'lik hurufatın tekrar yazdırılıp dökülmesini istemesi üzerine; hattat **Racih Efendi**'nin, İmad'ın yazı albümlerindeki ta'lik tarzına benzeyen harfleriyle yeni bir hurufat oluşturulmuştur. 24 puntoluk bu hurufat, Yesarizâde'ninkinden 4 yıl sonra, 1848'de yine Mühendisyan tarafından imal edilmiştir.

Turgut Kut, TDV İslam Ansiklopedisi'nin *Matbaa Hurufatı* isimli maddesinde Sultan Abdülmecid'e örnek olarak iki mısra gösterildiğini ve hazırlanan harflerin kesilme ve bitişme yerlerinin de tecrübesi için 40-50 sayfalık bir yazı dizilmesi amacıyla *Hilye-i Hâkânî'nin* basılmasına karar verildiğini söylemiştir. Mehmed Said Efendi'nin gözetiminde hazırlanan yeni ta'lik hurufatlı eserin hatime sayfasında Sultan'ın bundan sonra ta'lik hurufatla her türlü kitap ve divanın tabedilmesini istediği belirtilmiştir. Bu eserin beş farklı deneme baskısının tespit edildiğini, ayrıca padişaha sunulmak üzere pembe, sarı renkli mat kâğıtlara altın yaldızla basılmış nüshaları da bulunduğunu eklemiştir[275].

Turgut Kut ilgili maddede bu yazı örneklerine İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 81940-81941 envanterli eserleri göstermektedir (bkz. Resim 53, 54, 55, 56). Fakat bu eserlerin Hilye-i Hâkânî değil, *Risâle-i İtikadiyye* olduğu ve Yesârîzâde Efendi harfleriyle imal edilen 18 puntoluk ta'lik hurufatla basıldığı görülmüştür. Hatime sayfasında ise belirtilen metinden farklı ibareler bulunmaktadır (bkz. Resim 54, 56).

Hilye-i Hâkânî'nin matbu bir numunesi *Türk Tarih Kurumu* arşivinde A.III/0072 envanterinde bulunmaktadır. Bu eserin hatime sayfasında Racih Efendi harfleri ile basıldığı ve ansiklopedi maddesinde belirtilen bilgiler yer almaktadır (bkz. Resim 61, 62).

Racih Efendi'nin harfleriyle hazırlanan 24 punto ta'lik hurufat ile ayrıca 1853'te Ahmed Şâkir Paşa'nın *Ravz-ı Verd* isimli eserinin de basıldığı bilinmektedir[276] (bkz. Resim 60).

---

[275] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

[276] Turgut Kut, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, "Matbaa Hurufatı" maddesi.

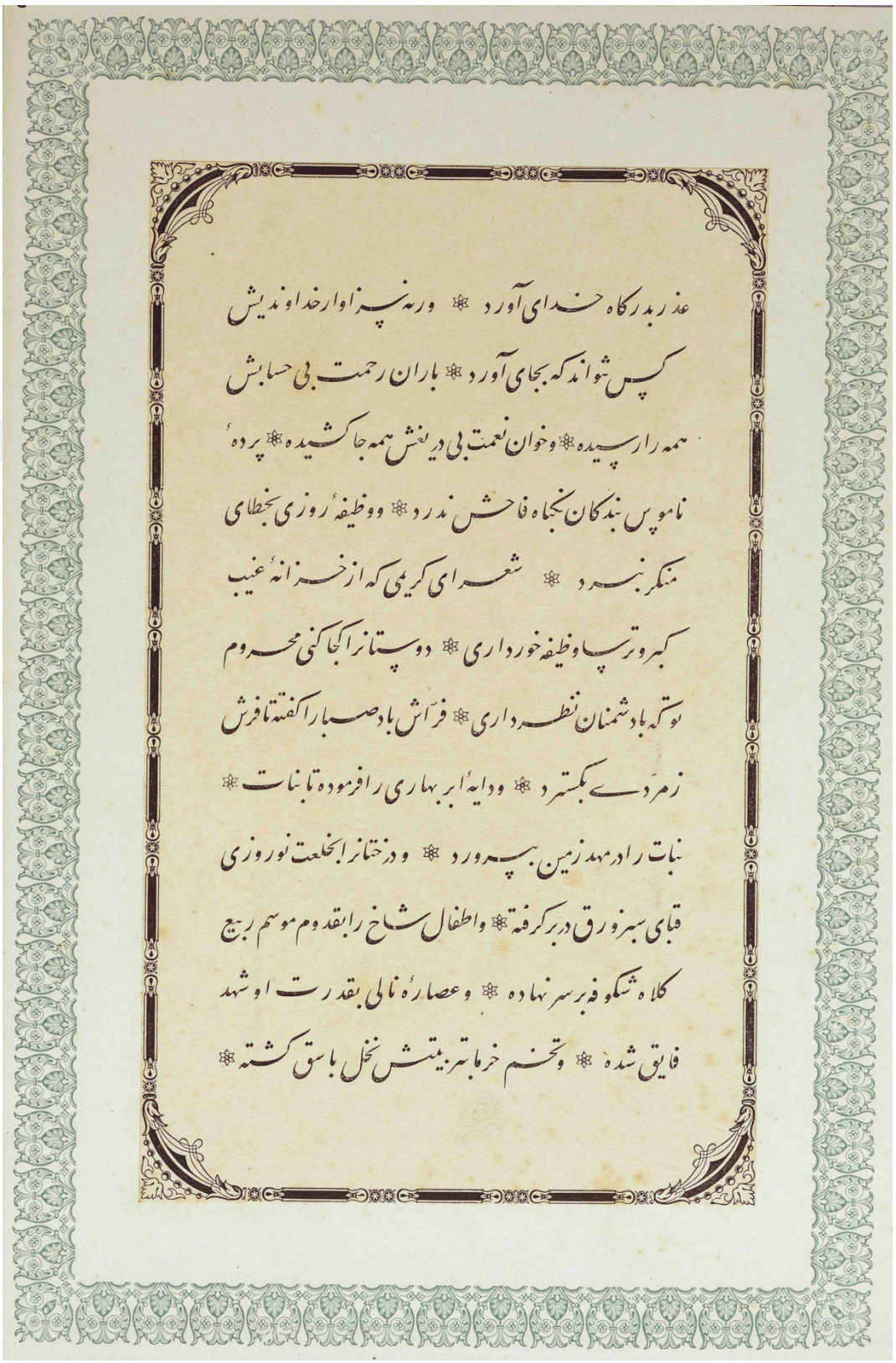
عذر بدرگاه خدای آورد ❁ ورنه سزاوار خداوندیش
کس نتواند که بجای آورد ❁ باران رحمت بی حسابش
همه را رسیده ❁ وخوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده ❁ پرده
ناموس بندگان نگاه فاحش ندرد ❁ ووظیفهٔ روزی بخطای
منکر نبرد ❁ شعرای کریمی که از خزانهٔ غیب
بر و تر پاوظیفه خورداری ❁ دوستانرا کجا کنی محروم
تو که با دشمنان نظر داری ❁ فرّاش باد صبا را گفته تا فرش
زمرّدی بگستراند ❁ ودایهٔ ابر بهاری را فرموده تا بنات
نبات را در مهد زمین بپروراند ❁ ودرختانرا بخلعت نوروزی
قبای سبز ورق در بر کرفته ❁ واطفال شاخ را بقدوم موسم ربیع
کلاه شکوفه بر سر نهاده ❁ وعصارهٔ نالی بقدرت او شهد
فایق شده ❁ وتخم خرما بتربیتش نخل باسق گشته ❁

Resim 58 Mühendisyan'ın 24 Puntoluk Ta'lik Hurufat ile Tertip Edilen Bir Sayfa
(*Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Hurufat Albümü*, Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025.)

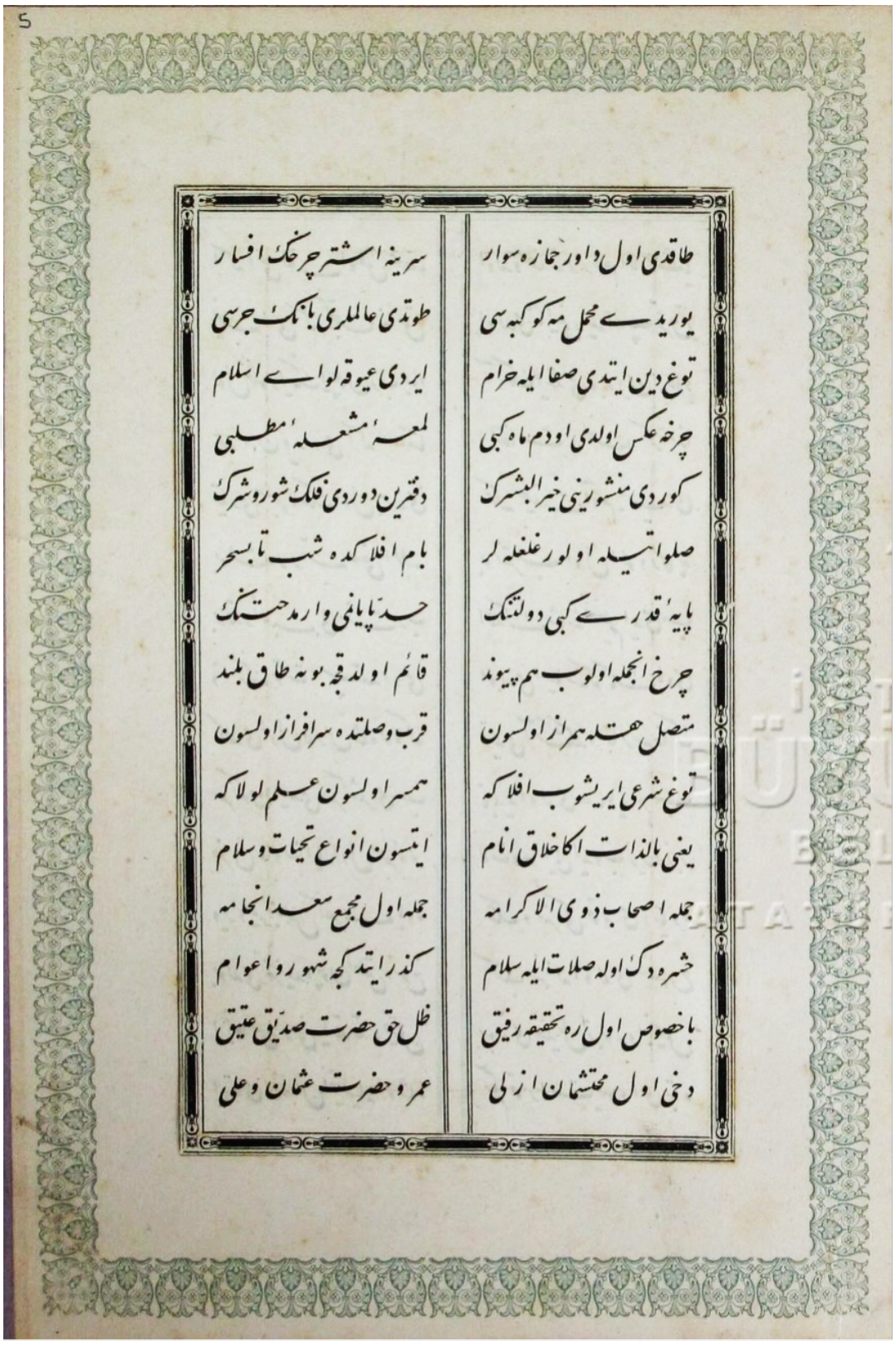

Resim 59 Mühendisyan'ın Racih Efendi Harfleriyle Hazırladığı 24 Punto Ta'lik Hurufat ile Bir Sayfa (*Mühendisyan'ın Vücuda Getirdiği Ta'lik ve Nesih Hurufatla Yazı Numuneleri*, İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_O.02645.)

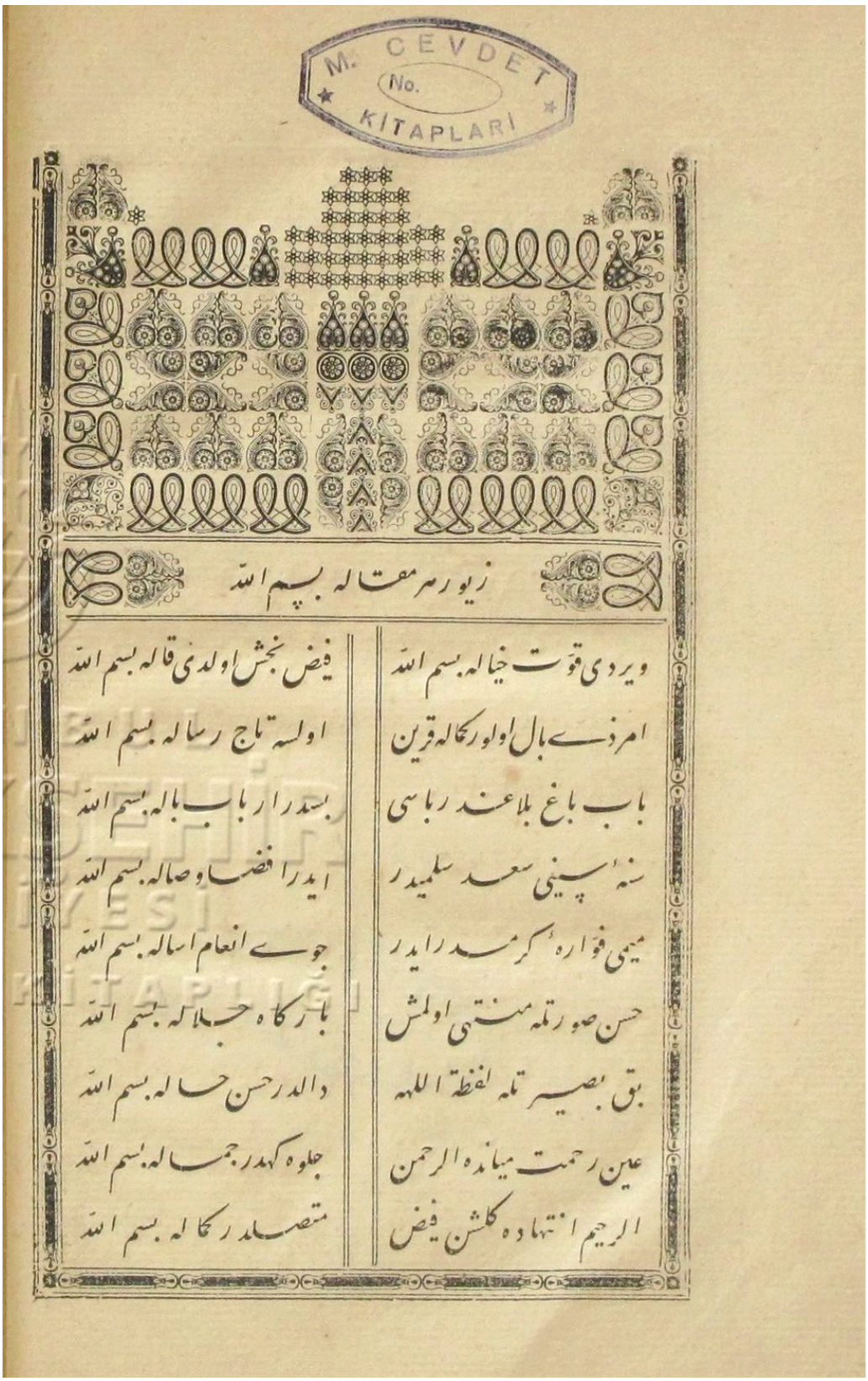

Resim 60 Mühendisyan'ın Racih Efendi Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Ta'lik Hurufat ile Tertip Edilen Bir Sayfa
(Ahmed Şakir Paşa, *Ravz-ı Verd*, 1269/1853, İBB Atatürk Kitaplığı MC_Osm_O.00460/01.)

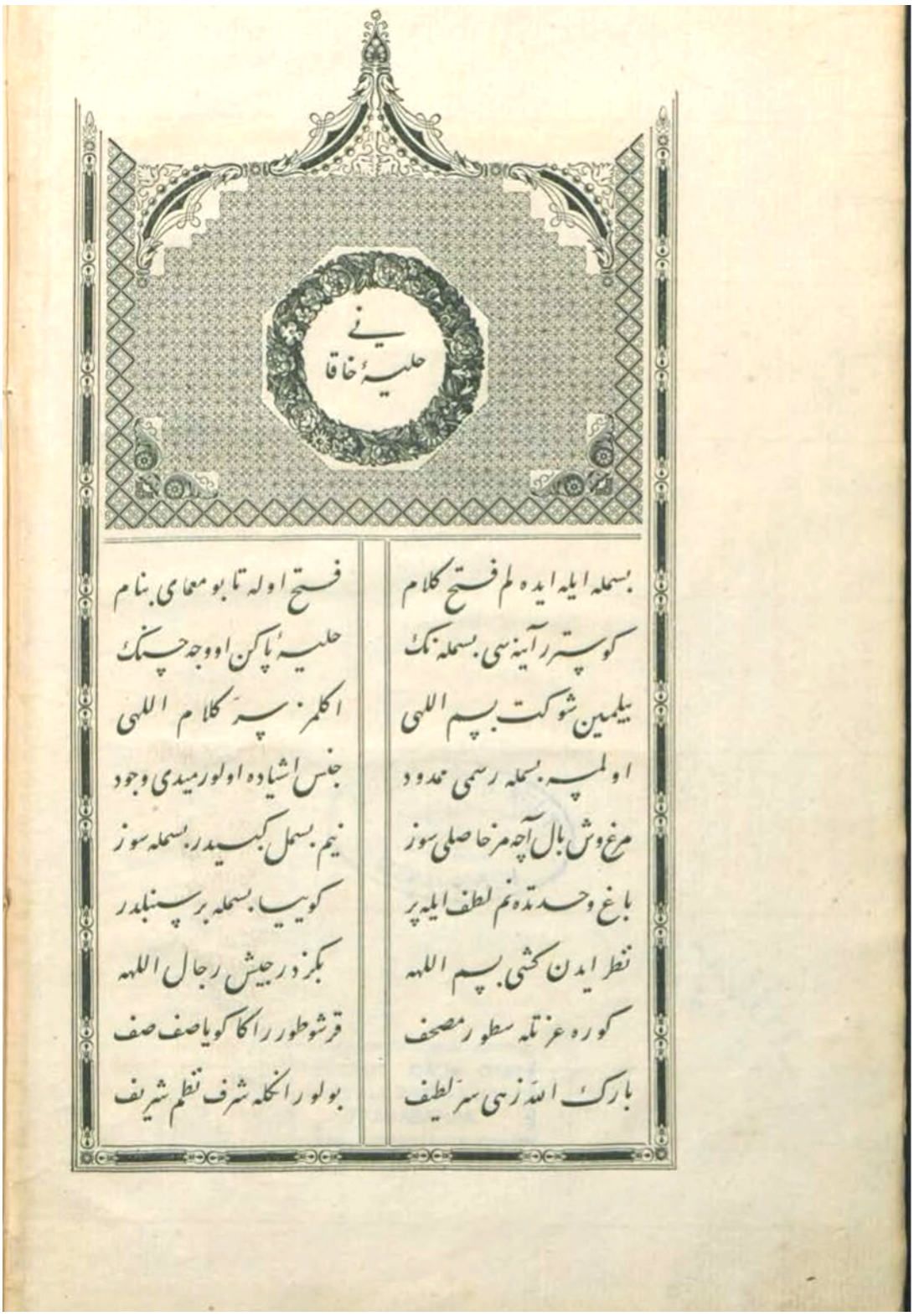

Resim 61 Mühendisyan'ın Racih Efendi Harfleriyle Hazırladığı 24 Puntoluk Ta'lik Hurufat ile Tertip Edilen Sayfa
(Hâkânî Mehmed Bey, *Hilye-i Hâkânî,* 1264/1853, Türk Tarih Kurumu A.III/0072.)

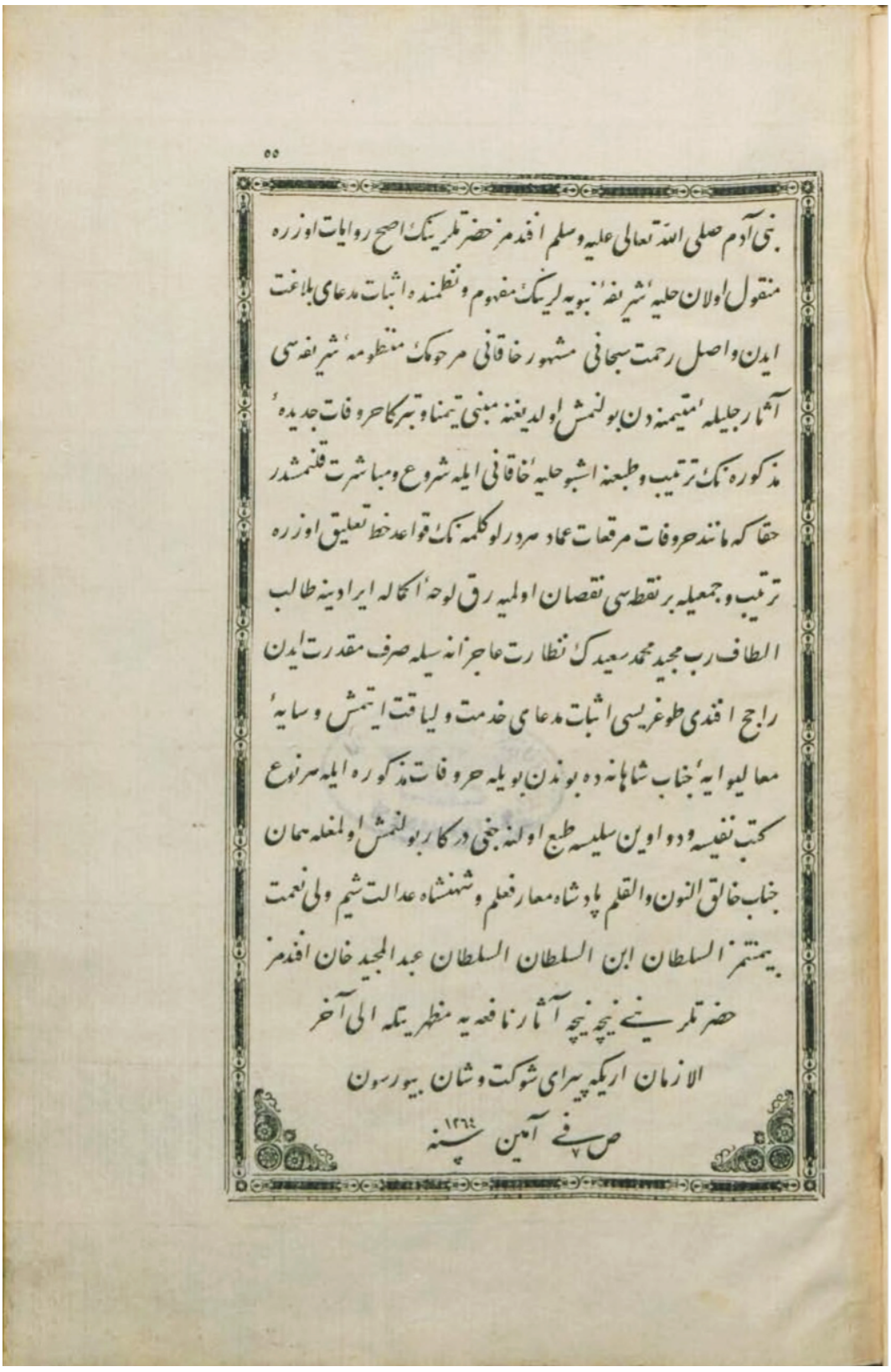

Resim 62 M. Said Bey Yönetiminde Sultan Abdülmecid'e Sunulmak Üzere Basılan Hilye-i Hâkânî'de Mühendisyan'ın 24 Puntoluk Ta'lik Hurufatı Hakkında Bilgi Verilen Sayfa
(Hâkânî Mehmed Bey, *Hilye-i Hâkânî*, 1264/1853, Türk Tarih Kurumu A.III/0072.)

18 ve 24 puntoluk ta'lik hurufat kullanım zorluğu nedeniyle rağbet görmemiş ve Matbaa-i Âmire'de uzun yıllar boyunca kullanılmamıştır. Ahmed Midhat Efendi'nin (1844-1912) matbaa müdürlüğü sırasında 1880'de bu harflerin kullanılabilir hale getirilmesi talep edilmiştir[277]. Haçik Kevorkyan bu 24 puntoluk ta'lik hurufat kalıplarını 2200'den 1600 parçaya indirmiş, ardından Sultan II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad tarafından nişanlarla ödüllendirilmiştir[278].

2.3.3. Rik'a Hurufat

Osmanlı topraklarında tekâmül gösteren bir yazı türü olan, hızlı ve pratik yazma ihtiyacından doğmuş divanî karakterinde bir yazı çeşididir[279].

Rik'a kâğıt ve deri parçası demektir. Rek'a ise sürat manasına gelmektedir. Bu yazıya eskiden rik'anın çoğulu olarak rıkâ' denildiği ayrıca rukâ' olarak okunduğu da bilinmektedir. Rik'a kelimesi, parça üzerine yazılan bir nevi yazı anlamında tercih edilmektedir[280].

Ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmeyen rik'a yazının 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Dulkadiroğulları döneminde kullanıldığı rivayet edilmektedir[281]. Rik'a, harflerin daha kolay ve süratli yazılabilmesi için divanî yazıdaki detayların kaldırılmasıyla meydana gelmiştir. Harekesiz bir yazı olup divânî harflerinin kavis ve meyilleri azaltılmıştır. Harflerin yuvarlaklığının az, düzlüğünün çok olması hızlı yazılmasını sağlamaktadır[282].

Osmanlılarda 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanmış ve Divan-ı Hümâyûn'da kurallara bağlanarak bir karakter kazanmıştır. Günlük hayatta, mektuplarda, resmî yazılarda ve hükümet dairelerinde kullanılan yazı çeşidi olmuştur.

---

[277] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[278] Pars Tuğlacı, "Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı", *Tarih ve Toplum Dergisi*, sy. 15/86, s. 54.

[279] Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s. 11-15.

[280] Mahmut Bedreddin Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, s. 140.

[281] M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, s. 46.

[282] Mahmut Bedreddin Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, s. 140

Bâbıâli kaleminde geliştirilmiş ve Mümtaz Efendi tarafından ustalıkla üsluplaştırılarak bir ekol haline getirilmiştir[283].

19. yüzyılda kabul gören Mümtaz Efendi rik'a üslubu; harflerde teferruat olarak görülen hareketlerden arındırılması ve birden fazla noktaların birleştirilmesi özelliklerini taşımaktadır. Galatasaray Sultanîsinde güzel yazı öğretmeni olan Mehmed İzzet Efendi, Mümtaz Efendi'nin ardından kesin kurallar ve ölçüler belirleyerek bu yazıyı düzenlemiştir. İzzet Efendi ilk zamanlarında Mümtaz Efendi üslubunda yazmış, 1873'lerden itibaren bu yazıyı sanatlı bir hale getirmiştir. Fakat bir görüşe göre bu ekolde, rik'anın hızlı yazılma özelliği bozulmuş ve Sami Efendi gibi Bâbıâlî ekolünde yazan hattatlar tarafından kabul görmemiştir[284].

İzzet Efendi Ali Paşa, Fuad Paşa ve Cevdet Paşa'nın yazıları üzerine inceleme ve tahlil yaptıktan sonra kendi üslubunu oluşturmuştur. Böylece harf bünyeleri klasik oran ve ölçülerine oturmuş ve bodurluktan kurtulmuştur. Dikey harflerin sola meyli azalmış ve kelimeler geometrik düzen içinde yazılarak en güzel ahenk sağlanmıştır. Sanat seviyesine yükselen İzzet Efendi rik'ası kabul gördükten sonra zamanla yaygınlaşmış ve Mümtaz Efendi rik'ası unutulmaya başlamıştır[285].

Resim 63 T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Arşivinde Bulunan Rik'a Hurufat Numuneleri (Fotoğraf: Betül Sayın, 2024)

[283] Muhittin Serin, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 35, "Rik'a" maddesi.

[284] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 28, "Mehmed İzzet Efendi" maddesi.

[285] Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri 1*, s. 792.

Osmanlı matbaacılığında rik'a harfleri müteharrik harf sistemine uyarlanan Mehmed İzzet Efendi (ö.1903) 1863'te Mekteb-i Tıbbiyenin idadi sınıflarında yazı muallimliği yapmıştır. 1868'de ise Galatasaray Sultanîsinde hat öğretmenliği görevinde bulunmuş ve burada devamlı terfi ettirilip üç defa mütemayiz rütbesi kazanmıştır. Süheyl Ünver'in tespitine göre sülüs ve nesih yazıyı Yahya Hilmi Efendi'den meşk ederek 1887'de icazet almıştır. Bundan önce hat sanatını öğrenip öğretmeye başlamış, günümüze ulaşan matbu meşk mecmualarında görülen yazılarla tanınmış ancak ustaların seviyesine ulaşamamıştır. Tahtaya tebeşirle yazma yöntemini başlatan İzzet Bey'in, Galatasaray'da hat muallimliğini 30 yılın üstünde devam ettirmesi, onun üstün bir öğretim yeteneğine sahip olduğunun bir göstergesi olarak görülmektedir. Başlangıçta Mümtaz Efendi üslubunda yazan İzzet Bey 1873'lerden itibaren bu yazıyı sanatlı bir hale getirerek kendi üslubunu oluşturmuştur. *Rehber-i Sıbyan (rik'a), Terceman-ı Hutut-ı Osmânî (sülüs, nesih, rik'a, divânî, ta'lik, celî divânî), Hutut-u Osmâniye, Sülüs, Nesih ve Ta'lik Hurufatı İlaveli Meşk Mecmuası, Rik'a* ve *Divânî hurufatı ve Meşk Mecmuası* gibi çok sayıda matbu olarak meşk neşretmiş ve bunlar defalarca basılmıştır[286].

Mehmed İzzet Efendi kendi oluşturduğu tarzda ayrıca celî rik'a yazmış böylece celî sülüs ve celî ta'lik gibi celî rik'a da kitabe yazılarında kullanılmaya başlanmıştır. Celî rik'a kitabelerden başka mezar taşlarında, tabelalarda, ilanlarda, gazete başlıklarında, afiş ve posterlerde de kullanılmıştır[287].

Osmanlı'da en yaygın yazı türlerinden biri olan rik'anın da nesih ve ta'likten sonra hurufatının üretilmesi gerekli görülmüştür. Rik'a hurufatın matbaada kullanılmasıyla ince yazılı kitapların hacminin küçüleceği, kâğıt masrafının azalacağı ve dolayısıyla kitap basımının kolaylaşacağı öngörülmüştür. Ayrıca, rik'a harflerinin tok bir yapıya sahip olması ile, küçük puntolarda dahi, kurşunlarının nesih yazıya kıyasla daha dayanıklı olacağı düşünülmüştür[288].

---

[286] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 28, "Mehmed İzzet Efendi" maddesi.

[287] Senem Demirci, "Başlangıcından Günümüze Rık'a Hattı", *Yüksek Lisans Tezi,* s. 157.

[288] *Tasvir-i Efkar*, no: 451, (Wikilala Veritabanı).

Resim 64 10 Mayıs 1928 Tarihli Cumhuriyet Gaz İlk Sayfasında Üç Farklı Puntoda Kullanılan Rik'a Hurufat Numuneleri[289]
(Wikilala Veritabanı)

[289] Osmanlı matbaacılığında iki hakkakın üç farklı puntoda rik'a hurufat imal ettiği görülmektedir. Görseldeki üç farklı puntodaki rik'a hurufattan, harfler arasında bir mukayese yapılmadan sadece boyutları göz önüne alınırsa;

1. Başlıktaki kalın kısmın Kevorkyan'ın 36 puntosu,
2. Hemen altındaki ince kısmın ise 18 puntosu,
3. Altta iki sütun olarak dizilmiş kısmın ise Mühendisyan'ın 24 puntosu olduğu tahmin edilmektedir.

Rik'a hattı ile yazı karakteri, ilk defa **Haçik Kevorkyan** tarafından imal edilmiştir. 18 puntoluk rik'a hurufatı Galatasaray Sultânîsi ve Darüşşafaka hüsn-i hat muallimi, Matbaa-i Osmaniye hattatı **Mehmed İzzet Efendi**'nin harfleri ile hazırlamıştır[290].

Rik'a hurufatın üretim tarihleri hakkında farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler, süreç hakkında net bir kronoloji oluşturmayı zorlaştırmaktadır.

Ahmed Rasim *Hatt-ı Kufî- Haçik Kevorkyan* isimli yazısında Kevorkyan'ın 18 punto rik'asını 1884 yılında -28 yaşında- vücuda getirdiğini ve bu zamana kadar rik'a hurufatın mevcut olmadığını belirtmektedir[291]. Fakat bu yazısından iki yıl sonra yayınlanan *24 Punto Kûfî Yazı* isimli makalesinde Kevorkyan'ın rik'a hattı icat ettiğinde 24-25 yaşlarında olduğunu -1880-81'de- söylemektedir[292].

Kevorkyan, 18 punto rik'a hurufatı tamamladıktan 5-6 sene sonra **Mühendisyan**'ın 24 puntoluk rik'a hurufat hakkettiğini[293], Tetotig ise 81 yaşında -1881'de- yapmaya başladığı bu rik'a hurufatı ölümünden birkaç gün önce -1891'de- tamamladığını söylemektedir[294]. Ayrıca 1867'de Tasvir-i Efkar'da *Havadis-i Halile – Payitaht* başlığı altında yayınlanan bir yazıda, bir rivayete göre Mühendisyan'ın bir takım gayet ince nesih ve bir takım da rik'a hurufat imal etmek teşebbüsünde olduğu kaydedilmektedir[295].

A. Rasim, Mühendisyan'ın 24 punto rik'asının hattatı olarak, merhum M. İzzet Efendi'yi işaret etmektedir. Ayrıca Kevorkyan'ın 18 puntosuna nisbetle biçimsiz, adeta gayr-ı matbu olarak görüldüğünü ekleyerek "*Haçik Efendi'nin 18 punto rik'ası tilmizi bulunmakla müftehir olduğum müşarunileyhe üstad-ı hattın namını teyit edecek derecede güzeldir*" demiştir[296].

---

[290] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[291] Ahmed Rasim, "Hatt-ı Kûfî – Haçik Kevorkyan", *İkdam,* no: 9129, s. 3, (İsam Arşivi).

[292] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[293] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[294] Bu tarihler 18 puntoluk rik'a hurufatın 1884 yılında üretildiğine dair olan rivayete yakın bir tarih ortaya koymaktadır. Teotoros Lapçinciyan, Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar, s. 116.

[295] *Tasvir-i Efkar*, no: 451.

[296] Ahmed Rasim, "Hatt-ı Kûfî – Haçik Kevorkyan", *İkdam*, no: 9129, s. 3, (İsam Arşivi).

Kevorkyan, 1917'de maarif nazırı Şükrü Bey'in teşvikiyle 36 puntoluk rik'a hurufu hakk ve imal ederek 4. Mecidi Nişanı ile ödüllendirildiğini, bundan bir sene öncesinde de 3. rütbeden Maarif Madalyası aldığını belirtmektedir[297].

1917 tarihli Sabah gazetesinde *36 Puntoluk Rik'a Harfleri* başlıklı ilanda, Kevorkyan'ın 36 punto rik'a hurufat ürettiği açıklanmaktadır (bkz. Resim 65). Yazar imzası bulunmayan bu ilanda, Osmanlı matbaa hurufatının ıslahı ve gelişimi için büyük hizmetlerde bulunmuş olan Kevorkyan'ın 36 puntoluk kalın (nesih) hurufat icat ettiği gibi aynı puntoda rik'a harfleri tertip ederek harflerin kalıplarını hazırladığı belirtilmektedir. Ayrıca bu tarihe kadar 24 puntodan büyük hurufat bulunmayan Osmanlı matbaacılığındaki bu eksikliği tamamlamak için gösterdiği hizmet ve başarılardan dolayı tebrik edilmektedir[298].

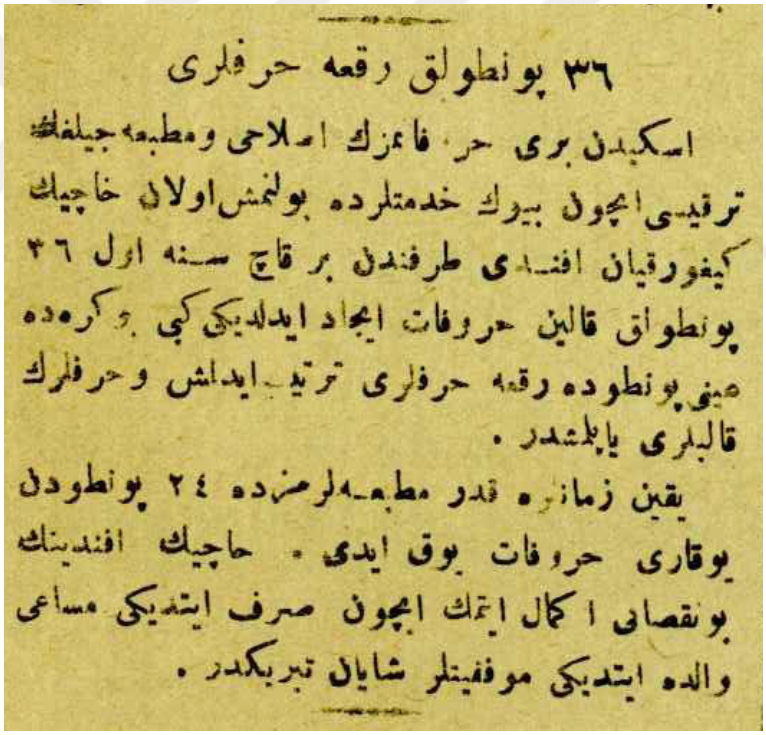
٣٦ پونطولق رقعه حرفلری
اسکیدن بری حر فاتزك اصلاحی ومطبعه جیلغك
ترقیسی ایچون بیوك خدمتلرده بولنمش اولان خاچیك
کیغورقیان افندی طرفندن بر قاچ سنه اول ٣٦
پونطولق قالین حروفات ایجاد ایدلدیکی کبی ذکر ده
صیو پونطوده رقعه حرفلری ترتیب ایدلش وحرفلرك
قالبلری یاپلمشدر .
یقین زمانده قدر مطبعه لرمزده ٢٤ پونطودن
یوقاری حروفات یوق ایدی . خاچیك افندینك
بونقصانی اکمال ایتمك ایچون صرف ایتدیکی مساعی
والده ایتدیکی موفقیتلر شایان تبریکدر .

Resim 65 Sabah Gazetesinde 36 Puntoluk Rik'a Hurufat ile İlgili Bir İlan (*Sabah*, no: 10092, 4 Rebiü'l-Evvel 1336 (18.12.1917), Wikilala Veritabanı)

[297] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi. Fakat Onur Yazıcıgil, tespit ettiği arşiv belgelerine göre, Kevorkyan'ın 1911'de ta'lik ve nesih yazı karakterleri imalinde gösterdiği başarılarından dolayı 3. rütbeden Maarif nişanına OA, (i.TAL., 474/47) ve 1914'te de Osmanlı matbaacılığına verdiği hizmet ve başarılardan ötürü 4. rütbeden Mecidi nişanına OA, (i.TAL., BOX: 496/53) layık görüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice*, s. 204.

[298] "36 Puntoluk Rik'a Harfleri", *Sabah*.

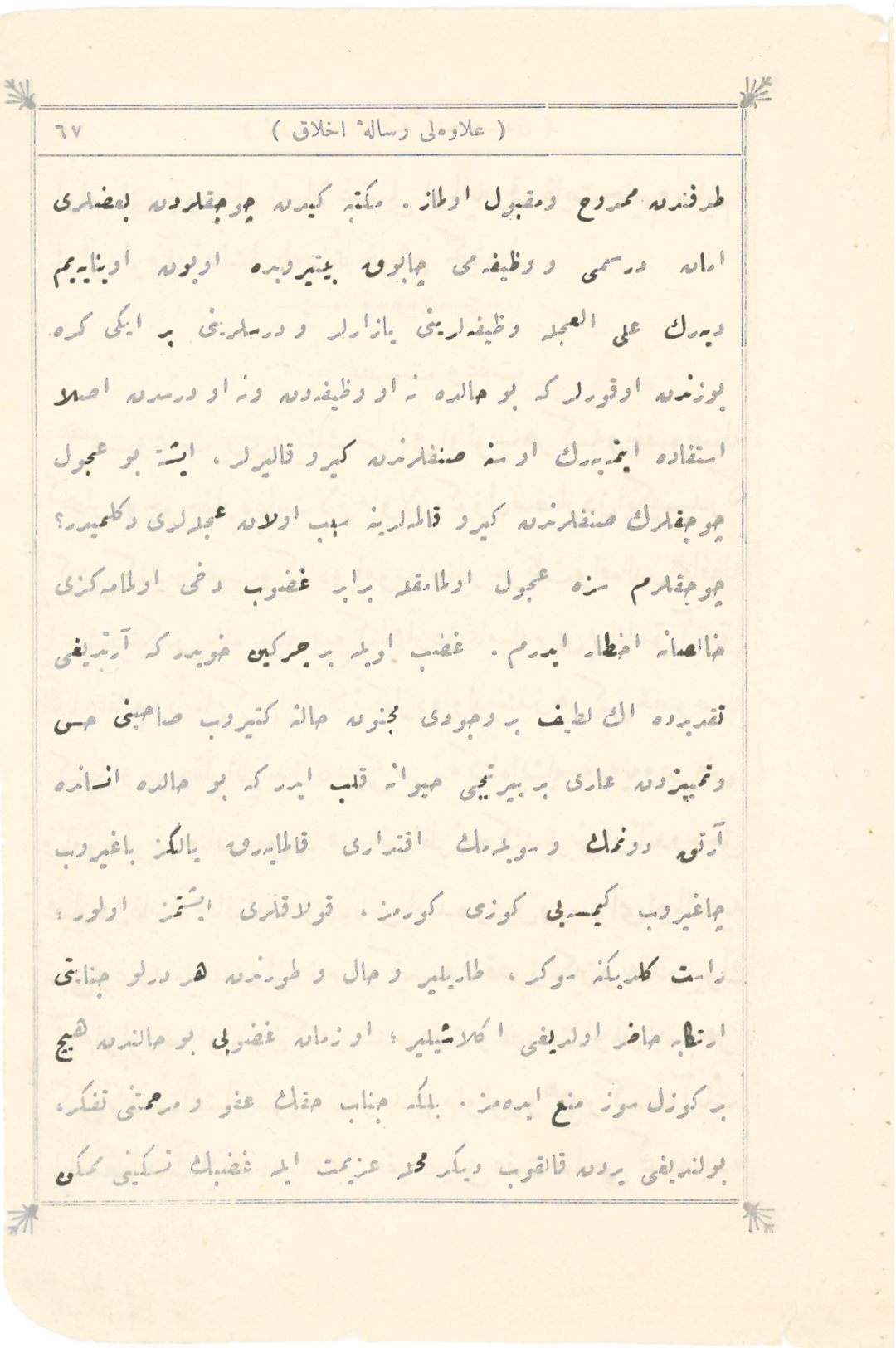
٦٧ (علاوه‌لی رساله‌ٔ اخلاق)

طرفنده ممدوح ومقبول اولماز . مکتبه کیدنه چوجقلرده بعضاری
امانه درسمی وظیفه‌می چابوق بیتیروبده اویونه اوبنایم
دیرك علی العجله وظیفه‌لرینی یاپارلر و درسلرینی به ایکی کره
یوزنده اوقورلر که بو حالده نه او وظیفه‌دن ونه او درسدن اصلا
استفاده ایتمیرك او سبب صنفلرنده کیرو قالیرلر ، ایشته بو عجول
چوجقلرك صنفلرنده کیرو قالمه‌لرینه سبب اولان عجله‌لری دکلمیدر؟
چوجقلرم سزه عجول اولمامقه برابر غضوب دخی اولمه‌کزی
هالصمانه افظار ایدرم . غضب اویله بر جرکین خویدر که آدمیزی
تصدیده اك لطیف بر وجهله مجنونه حاله کتیروب صاحبنی حس
وتمییزدن عاری بر بیرتیجی حیوانه قلب ایدر که بو حالده انسانده
آرتوه دونمك و سویلمك اقتداری قالمایوب یالکز باغیروب
چاغیروب کیمسه‌یی کوزی کورمز ، قولاقلری ایشتمز اولور ؛
راست کلدیکنه سوکر ، طاپیلیر و حال و طورنده هر درلو جنایتی
ارتکابه حاضر اولدیغی اکلاشیلیر ؛ او زمانه غضوبی بو حالندن هیچ
بر کونل سوز منع ایده‌مز . بلکه جناب حقك عفو و مرحمتی تفکر ،
بولندیغی یردن قالقوب دیکر محله عزیمت ایله غضبك تسکینی تمکن

Resim 66 Risâle-i Ahlak Kitabında Kullanılan Rik'a Hurufat Nevilerinin Tespitinin Bir Sayfa Üzerinde Görünümü
(Ali Nazima, *Risâle-i Ahlak*, s. 67.)

Osmanlı matbaasında üretilen rik'a yazı karakterlerinden Kevorkyan'ın 18 puntosu (bkz Resim 42) ve Mühendisyan'ın 24 puntosunun (bkz Resim 32) sadece birer satırlık dizilmiş örnekleri bulunmaktadır. Bunun dışında, hurufat yapımcılarına ve punto bilgisi bulunan rik'a yazı karakterine dair başka örneklere rastlanmamıştır.

Numunelerinin tespit edilememesi nedeniyle, rik'a hurufatının kullanımına ilişkin, Ali Nazima'nın 1898 yılında Kasbar Matbaasında basılmış *Risâle-i Ahlak* adlı kitabı üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Bu çalışmayla rik'a harf sisteminin ortaya konulması amaçlanmıştır[299]. Baskıda hurufat birleşimlerinde oluşan boşluklardan faydalanarak rik'a harf klişeleri tespit edilmiştir (bkz. Resim 66). Bu harfler, bilgisayarda tasarım programları kullanılarak belirlenmiş ve bir tablo oluşturulmuştur (bkz. Tablo 1). Kitaptaki rik'a dizgili 45 sayfa incelenmiş, 322 hurufat kalıbı tespit edilmiştir. Bu harflerin noktasız halleri 119 parçadan oluşmaktadır. Bu 119 parçanın bütün harfleri ve harf kombinasyonlarının noktalı versiyonları hesaplandığında 2000 civarında hurufat olduğu tahmin edilmektedir. Tespit edilen hurufat ile örneği bulunan Kevorkyan ve Mühendisyan'ın rik'a satırları dizilerek benzerlik ve farklılıkları mukayese edilmiştir. Harf duruşları ve şekilleri açısından Risâle-i Ahlak hurufatı Kevorkyan'ın 18 puntosuyla benzer bulunmuştur[300].

Sonuç olarak, Mehmed İzzet Efendi'nin harfleriyle, Kevorkyan 18 ve 36, Mühendisyan ise 24 puntoda rik'a hurufat imal etmiştir. Fakat rik'a hurufatın üretim sürecine ilişkin farklı kaynaklardaki çelişkili bilgiler, bu sürecin kronolojisini netleştirmeyi zorlaştırmaktadır. 18 puntonun 1880-81 veya 1884 yıllarında, 24 puntonun 1891'de, 36 puntonun ise 1917'de üretildiğine dair rivayetler bulunsa da kesin bir tarih belirlemek mümkün olmamıştır.

---

[299] Betül Sayın, "Rik'a Yazı Karakterinin Bir Örnek Üzerinden İncelenmesi", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* sy. 23, s. 305-330.

[300] Detaylı bilgi için bakınız: Betül Sayın, "Rik'a Yazı Karakterinin Bir Örnek Üzerinden İncelenmesi", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* sy. 23, s. 305-330.

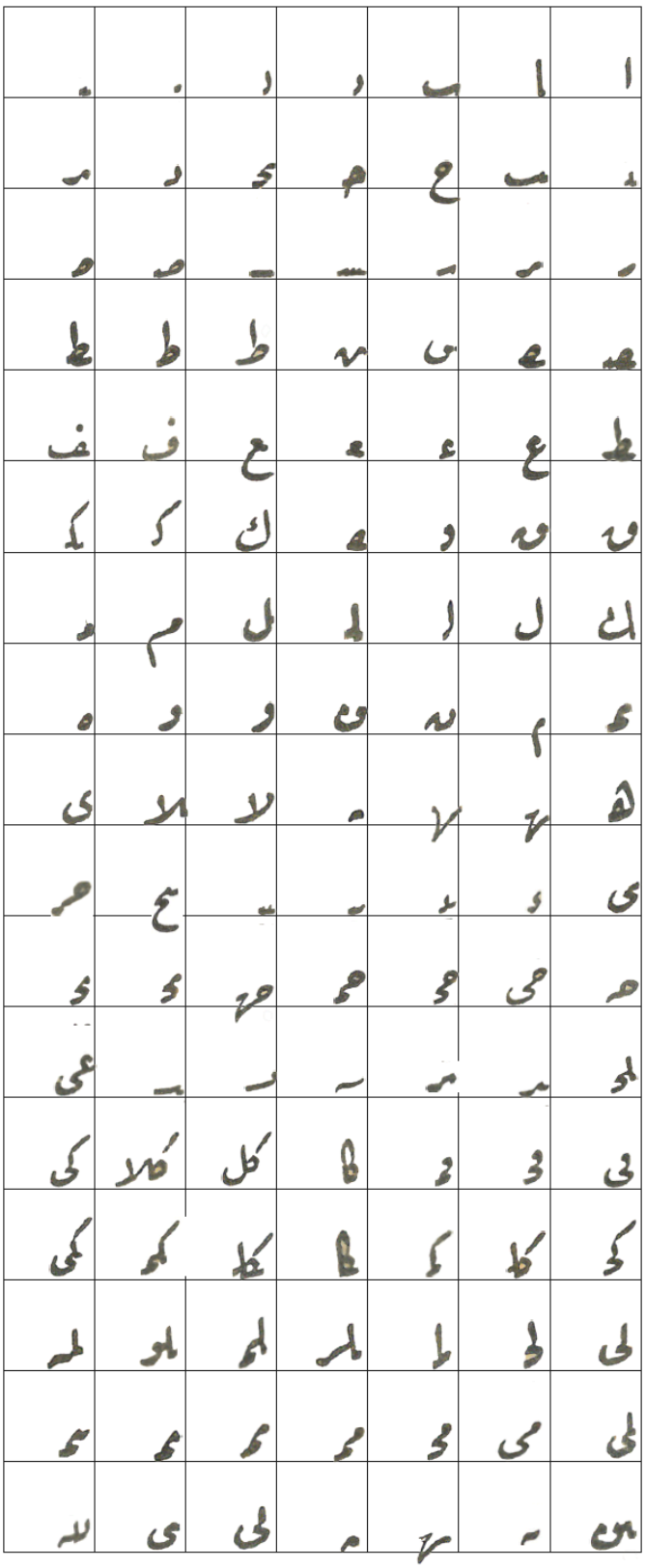

Tablo 1 *Risâle-i Ahlak* Kitabından Tespit Edilen Harflerle Oluşturulan Rik'a Hurufat Tablosu (noktasız) (Betül Sayın, "Rik'a Yazı Karakterinin Bir Örnek Üzerinden İncelenmesi", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 23, s. 305-330.)

2.3.4. Kûfî Hurufat

İslamiyet'ten önce Arap yazısının iki çeşidi bulunmaktadır. Meşk (el yazısı); ticari işlerde, mektuplarda, günlük yazılarda ve cezm (geometrik) ise; taş, maden, ahşap ve para üzerinde kullanılmıştır. Asr-ı Saadet'te yazan kişinin eline göre farklılık gösteren meşk yazısının yanlış yazılma ihtimaline karşılık, kurallı olan geometrik yazı mushaf yazısında tercih edilmiştir[301]. Kalemle yazmaya elverişli olmayan cezm yazısının, köşeli hatlarının yumuşatılmasıyla Kûfî yazı oluşmuş ve Kûfe şehrinde geliştiği için bu ismi almıştır[302].

Hicri 1-2. yüzyılda imlâ ve alfabe sisteminde yapılan düzenlemelerle Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel şekilde yazma gayreti ve heyecanı bu yazının sanat seviyesine yükselmesini sağlamıştır. Kûfî yazı geometriye dayalı karakterini daima korumuş, tarih içinde tarzlara, şehir ve bölgelere, gelişim ve farklılıklarına göre gruplandırmalar yapılmıştır[303].

Kûfî yazı yazıldığı bölgelere göre üç şekilde isimlendirilmiştir. Doğduğu bölge ve çevresinde yazılanlara *Kûfî*, bu bölgenin doğusunda yazılan türüne *Doğu* (Meşrik) *Kûfîsi* ve doğduğu bölgenin batısında yazılanlara ise *Batı* (Mağrib) *Kûfîsi* adı verilmiştir[304].

1729'da başlayan Osmanlı matbaacılığında 1928 Harf İnkılabına kadar olan zaman diliminde nesih, ta'lik ve rik'adan sonra kûfi yazı hareketli harf sistemine uyarlanmıştır.

Haçik Kevorkyan 1909-1924 yılları arasında kûfî yazı tipinde farklı puntolarda hurufat hazırlamıştır. Kevorkyan, 1895-1908 yılları arasında yalnızca Mekteb-i Sanayî'de sanatına devam etmeye mecbur kaldığını, hurufatçılığın yalnızca bu mektebe nakledildiğini ve sıkı bir kontrol altına alındığını belirtmektedir. *Tadil-i Huruf Komisyonu* kurulduktan sonra o zamana kadar henüz üretilmeyen kûfî huruf

---

[301] Muhittin Serin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, "Mushaf" maddesi.

[302] Cezm yazısı islamiyetten sonra yazıldığı bölgeye göre mekkî, medenî ve basri isimlerini almış, Kûfe'de geçirdiği gelişim sürecinden sonra ise kûfî diye isimlendirilmiştir. Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri 1*, s. 163.

[303] Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Zennûn ve Muhittin Serin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, "Kûfî" maddesi.

[304] Süleyman Berk, "Kur'ân-ı Kerim Nüshalarının Hat ve Hattatları", *1400. Yılında Kur'ân-ı Kerim*, s. 61.

üzerine çalıştığını söylemektedir. 1909'da Osmanlı'da ilk defa kûfî hurufatı 42 parçadan müteşekkil 16 puntoluk olarak vücuda getirdiğini (bkz. Resim 67, 68) ve 1910'da ürettiği 36 puntoluk nesih hurufla birlikte gazetelerdeki makale başlıkları ve önemli haberlerde kullanılmak üzere yayıncıları klişe yaptırmaktan kurtarmış olduğunu ifade etmektedir[305].

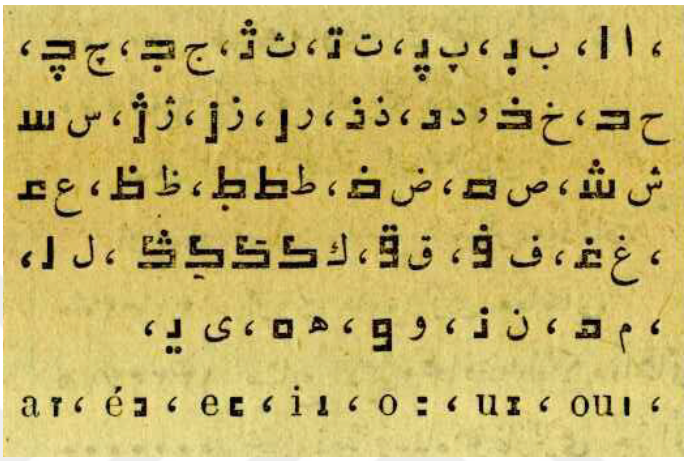

Resim 67 Kevorkyan'ın Tasvir ve İmal Ettiği Hattın Elif-Bası
(*Yeni İkdam*, no: 90, 16.6.1910, s.3, Milli Kütüphane)

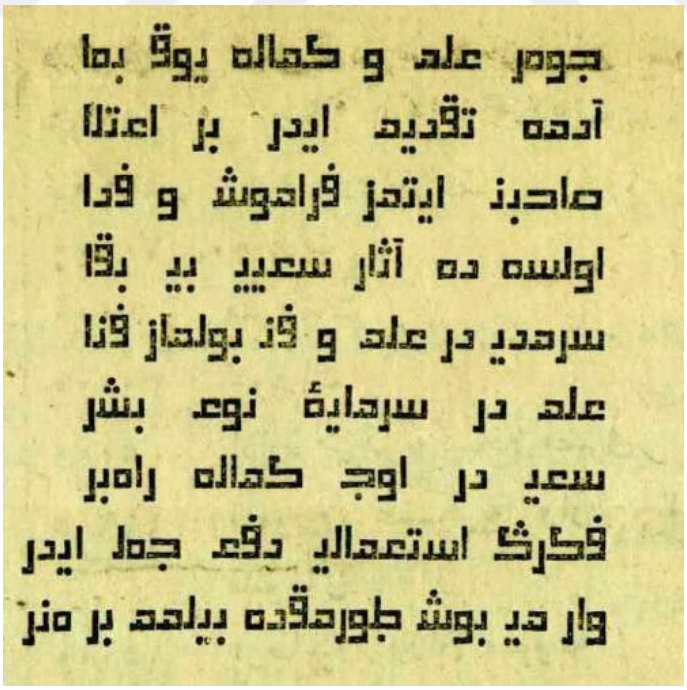

Resim 68 Kevorkyan'ın 16 Punto Kûfî Hurufatı ile Dizdiği Bir Şiir
(*Yeni İkdam*, no: 90, 16.6.1910, s.3, Milli Kütüphane)

[305] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

16 Haziran 1910 tarihli Yeni İkdam gazetesinde yayınlanan *Yeni Bir Hat* isimli makalede Kevorkyan bu kûfî hatlı hurufatı (bkz. Resim 67, 68) hakkında bilgi vermiştir. 300-400 parçadan oluşan hurufatı 50-60 parçaya indirerek Osmanlı harflerinin kolay kullanılması ve okunması için Osmanlıcaya hizmet etmenin zihnini meşgul ettiğini belirtmiştir. Osmanlı harflerinin mevcut şekillerinin değiştirilmesinin gereksiz olduğu düşüncesiyle kûfî yazının şeklen güzel ve matbaa kullanımı için elverişli olduğunu ve bu hattın asli formunu koruyarak tasnif ve tanzim ettiğini söylemiştir. Bu harfleri bitişik olarak düzenlenebilmesine karşılık güzel ve ahenkli bulduğu ayrıca daha sonradan da düzenleme yapabileceği düşüncesiyle diğer alfabelerdeki gibi harflerin ayrı yazılmasını uygun bulduğunu ifade etmiştir. Talebelerin bir harfi birkaç şekilde görerek şaşırmasına meydan bırakmamak için her harfin yalnız bir şekli olmasına gayret ettiğini de eklemiştir[306].

1912'de 12 punto, 1922'de 48 punto (bkz. Resim 69, 70) ve 1924'te 24 puntoluk kûfîyi (bkz. Resim 71) imal ettiğini, bu hurufatın hattatının pul ve hatt-ı kûfî mütehassısı olarak anılan **Ahmed Nazmi Bey** olduğunu belirtmektedir[307].

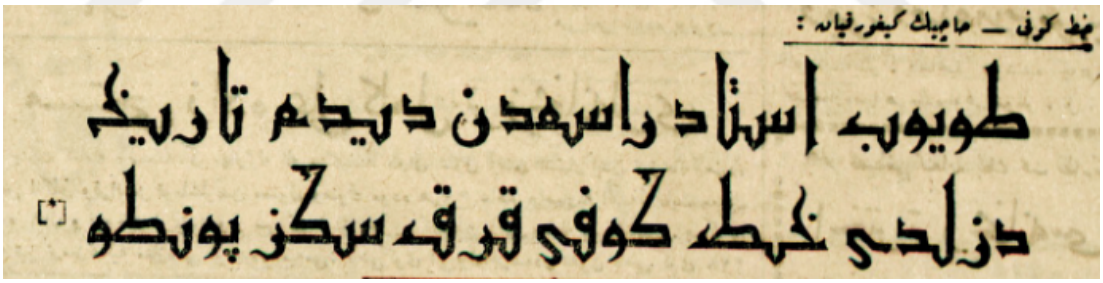

Resim 69 Kevorkyan'nın İmal Ettiği 48 Puntoluk Kûfî Hurufuyla Düşülen Tarih
(Ahmed Rasim, "Hatt-ı Kûfî – Haçik Kevorkyan", *İkdam*, no: 9129, s.3, İsam Arşivi)

Kevorkyan'ın ürettiği 48 punto kûfî hurufat için Halil Nihat Boztepe;

"Duyup üstad Rasim'den dedim tarih
Dizildi hatt-ı kûfî kırk sekiz punto"[308] mısralarıyla tarih düşürmüştür.

[306] *Yeni İkdam*, no: 90, s. 3.

[307] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[308] Ahmed Rasim, "Hatt-ı Kûfî – Haçik Kevorkyan", *İkdam*, no: 9129, s. 3, (İsam Arşivi). Baladaki kûfî hat ile muharrir tarih şair muhterem (Halil Nihat) Beyefendinindir.

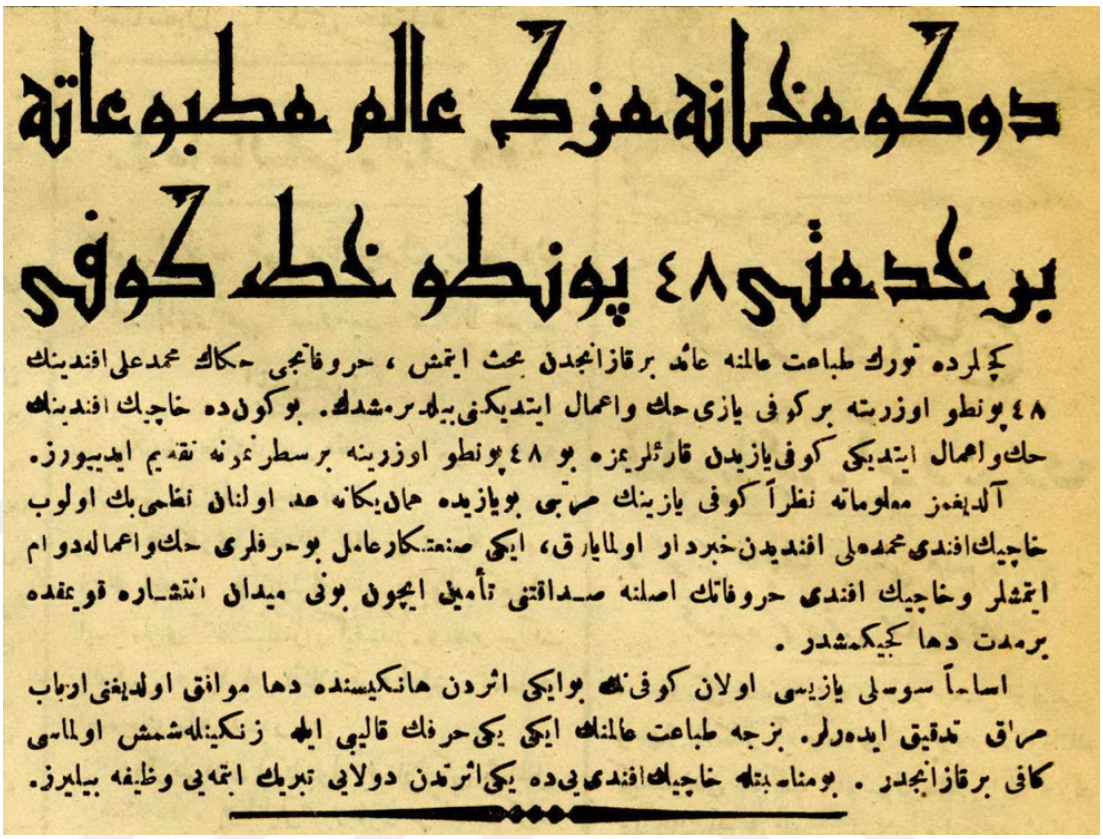
دوكومخانه مزك عالم مطبوعاتنه
برنجدرجه ٤٨ پونطو خط كوفي
كچمرده تورك طباعت عالمنه عائد برقازانجدن بحث ايتمش ، حروفاتجي حكاك محمد علي افنديناك
٤٨ پونطو اوزرينه بركوفي يازي حك واعمال ايتديكني بيلدرمشدك. بوكون ده خاچيك افنديناك
حك واعمال ايتديكي كوفي يازيدن قارئلريمزه بو ٤٨ پونطو اوزرينه برسطر نمونه تقديم ايدييورز.
آلديغمز معلوماته نظراً كوفي يازينك صاحبي بويازيده همان يكانه عد اولنان نظمي بك اولوب
خاچيك افندي محمد علي افنديدن خبردار اولمايارق، ايكي صنعتكار عامل بوحرفلري حك واعمالەدوام
ايتمشلر وخاچيك افندي حروفاتك اصلنه صداقتي تأمين ايچون بونى ميدان انتشاره قويمقده
برمدت دها كجيكمشدر .
اساساً سوسلي يازيسي اولان كوفي نك بوايكي اثردن هانكيسنده دها موافق اولديغني ارباب
مراق تدقيق ايدەرلر. بزجه طباعت عالمنك ايكي يكي حرفك قاليبي ايله زنگينلەشمش اولماسي
كافي برقازانجدر . بومناسبتله خاچيك افندي يي ده يكي اثرتدن دولايي تبريك ايتمەيي وظيفه بيليرز.

Resim 70 Kevorkyan'ın Hakk ve İmal Eylediği 48 Punto Yazı Numunesi
("Dökümhânemizin Alem-i Matbuata Bir Hizmeti 48 Punto Hatt-ı Kûfî", *Akşam*, 20.7.1922, s.4, Wikilala Veritabanı.)

"Dökümhânemizin alem-i matbuata bir hizmeti 48 punto hatt-ı kûfî

Geçenlerde Türk tıbaat alemine ait bir kazançtan bahsetmiş, hurufatçı hakkâk Mehmet Ali Efendi'nin 48 punto üzerine bir kûfî yazı hakk ve imal ettiğini bildirmiştik. Bugün de Haçik Efendi'nin hakk ve imal ettiği kûfî yazıdan kari'lerimize bu 48 punto üzerine bir satır numune takdim ediyoruz.

Aldığımız malumata nazaran kûfî yazının mürettibi bu yazıda hemen yegâne addolunan Nazmi Bey olup Haçik Efendi Mehmet Ali Efendi'den haberdar olmayarak, iki sanatkâr-ı amil bu harfleri hakk ve imale devam etmişler ve Haçik Efendi hurufatın aslına sadakatini temin için bunu meydan-ı intişara koymakta bir müddet daha gecikmiştir.

Esasen süslü yazısı olan kûfînin bu iki eserden hangisinde daha muvaffak olduğunu erbab-ı merak tetkik ederler. Bizce tıbaat aleminde iki yeni harfin kalıbı ile zenginleşmiş olması kâfi bir kazançtır. Bu münasebetle Haçik Efendi'yi de yeni eserinden dolayı tebrik etmeyi vazife biliriz." yazılıdır.

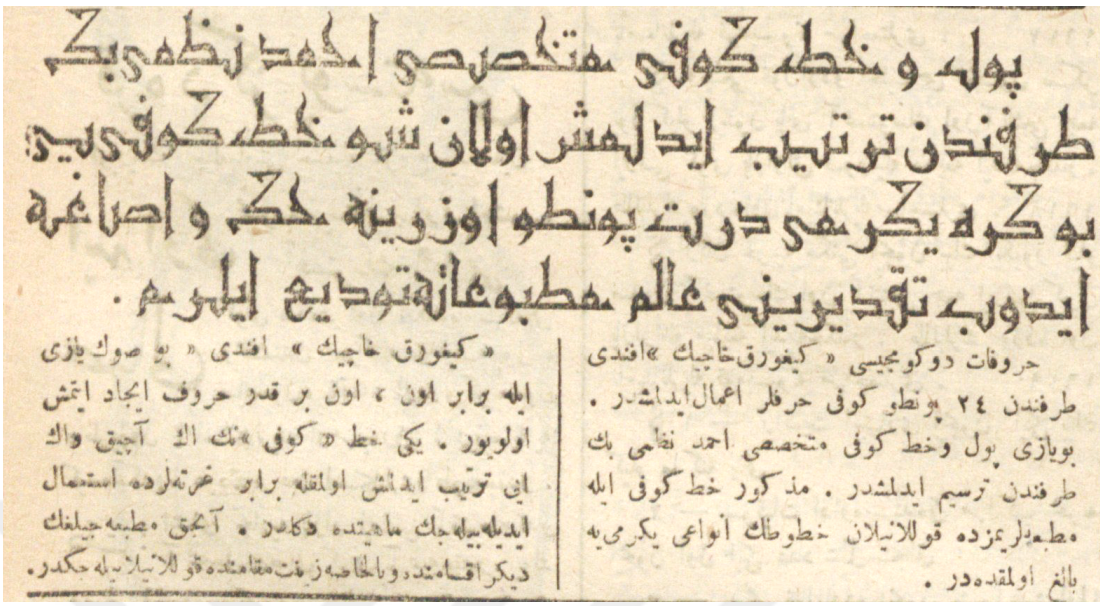

Resim 71 Pulcu Ahmed Nazmi Bey Tertibiyle Kevorkyan'ın İmal Ettiği 24 Puntoluk Kûfî Yazı Numunesi (*Cumhuriyet,* no: 98, 13 Muharrem 1343 (15.8.1924), s.5, Wikilala Veritabanı).

"***Pul ve hatt-ı kûfî mütehassisi Ahmet Nazmi Bey tarafından tertip edilmiş olan şu hatt-ı kûfîyi bu kere yirmi dört punto üzerine hakk ve isaga edip takdirini alem-i matbuata tevdi eyledim.***

Hurufat dökmecisi "Kigork Haçik[309]*" Efendi tarafından 24 punto kûfî harfler imal edilmiştir. Bu yazı pul ve hatt-ı kûfî mütehassisi Ahmet Nazmi Bey tarafından tersim eylemiştir. Mezkûr hatt-ı kûfî ile matbaalarımızda kullanılan hututun envaı yirmiye baliğ olmaktadır.*

Kigork Haçik" Efendi "bu son yazı ile beraber on, on bir kadar huruf icad etmiş oluyor. Yeni hat "kûfî" nin en açık ve en iyi tertip edilmiş olmakla beraber gazetelerde istimal edilebilecek mahiyette değildir. Ancak matbaacılığın diğer aksamında ve bilhassa zinet makamında kullanılabilecektir." yazılıdır.

Hurufatçı **Mehmed Ali Bey** de 1923'te 48 puntoluk kûfî hurufat (bkz. Resim 72) imal etmiştir. 1922'de Akşam gazetesindeki bir yayında bu kûfî yazının mürettibinin Nazmi Bey olduğu ve Haçik Efendi'nin Mehmet Ali Efendi'den haberdar olmayarak, iki sanatkâr-ı amilin bu harfleri hakk ve imale devam ettikleri belirtilmiştir. Haçik Efendi hurufatın aslına sadakatini temin için bunu meydana getirmekte bir müddet daha gecikmiş olduğu ifade edilmiştir[310].

[309] Osmanlıca yazılışı bu şekilde olup, Türkçe kullanımda *Kevorkyan* tercih edilmektedir. Onur Fatih Yazıcıgil, "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)", *Arabic Typography: History and Practice*, s. 198.

[310] "Dökümhânemizin Alem-i Matbuata Bir Hizmeti 48 Punto Hatt-ı Kûfî", *Akşam*, no: 1403, s. 4, (Wikilala Veritabanı).

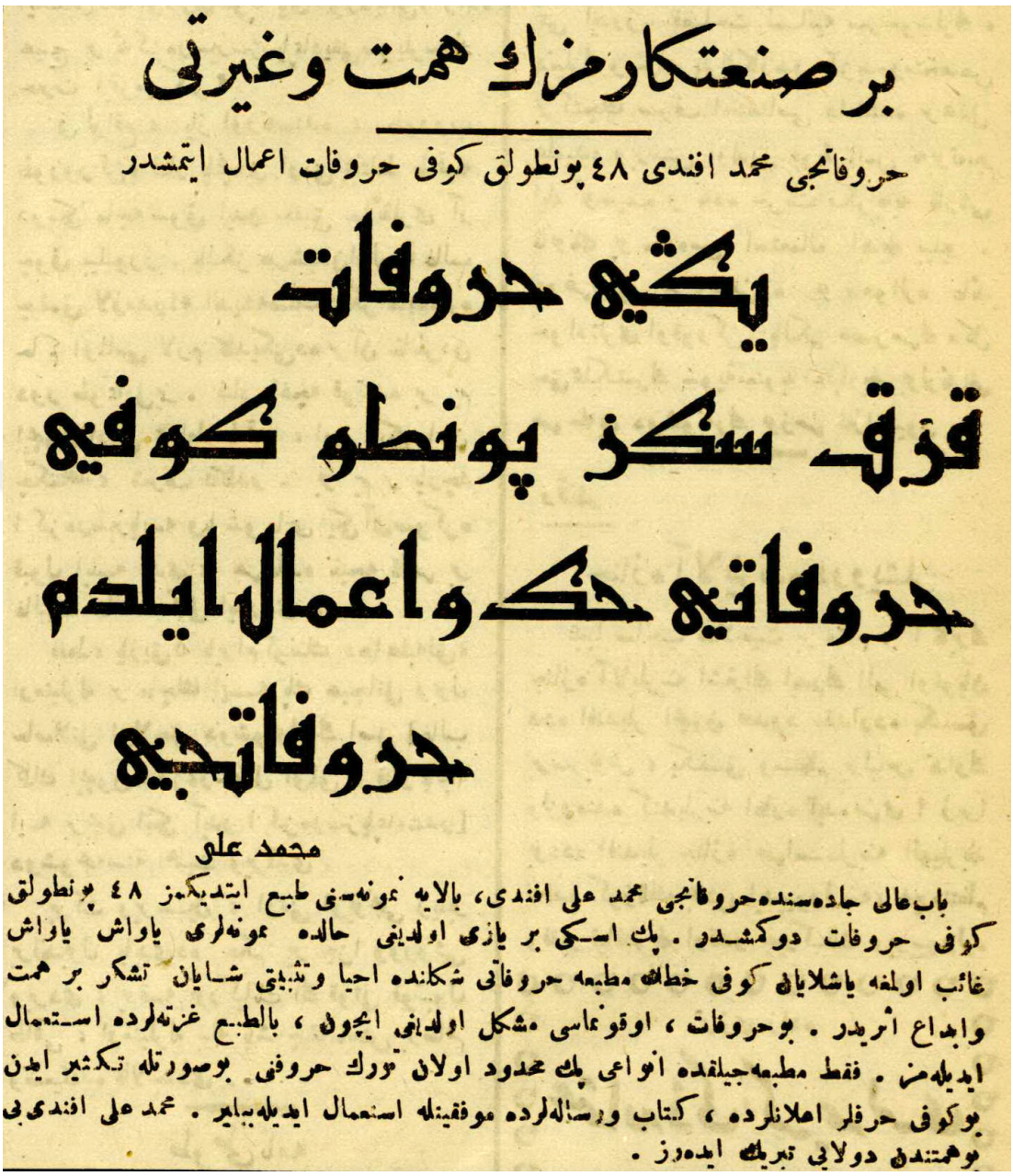

بر صنعتکارمزك همت وغیرتی

حروفاتجی محمد افندی ٤٨ پونطولق کوفی حروفات اعمال ایتمشدر

یکیه حروفات

قرق سکز پونطو کوفیه

حروفاتیه حک واعمال ایلدم

حروفاتجیه

محمد علی

باب عالی جاده‌سنده حروفاتجی محمد علی افندی، بالایه نمونه‌سنی طبع ایتدیکمز ٤٨ پونطولق کوفی حروفات دوکمشدر . پك اسکی بر یازی اولدیغی حالده نمونه‌لری یاواش یاواش غائب اولمغه یاشلایان کوفی خطك مطبعه حروفاتی شکلنده احیا وتثبیتی شایان تشکر بر همت وابداع اثریدر . بوحروفات ، اوقونماسی مشکل اولدیغی ایچون ، بالطبع غزته‌لرده استعمال ایدیلمز . فقط مطبعه‌جیلقده انواعی پك محدود اولان تورك حروفی بوصورتله تکثیر ایدن بوکوفی حرفلر اعلانلرده ، کتاب ورساله‌لرده موفقیتله استعمال ایدیله‌بیلیر . محمد علی افندی‌یی بوهمتندن دولایی تبریك ایده‌رز .

Resim 72 Hurufatçı Mehmed Ali Efendi'nin 48 Puntoluk Kûfî Yazı Numunesi
(*Akşam*, no: 1390, 7.8.1923, Wikilala Veritabanı.)

Akşam gazetesinde geçen bu ilanda *"**Bir sanatkarımızın himmet ve gayreti***

Hurufatçı Mehmet Ali Efendi 48 puntoluk kûfî hurufat imal etmiştir

Yeni hurufat

Kırk sekiz punto kûfî hurufatı hakk ve imal eyledim

Hurufatçı

Mehmet Ali

Bâb-ıâli Caddesinde hurufatçı Mehmet Ali Efendi, bâlâya numunesini tabettiğimiz 48 puntoluk kûfî hurufat dökmüştür. Pek eski bir yazı olduğu halde numuneleri yavaş yavaş kaybolmaya başlayan kûfî hattının matbaa hurufatı şeklinde ihya ve tespiti şayan-ı teşekkür bir himmet ve ibda' eseridir. Bu hurufat, okunması müşkül olduğu için, bittabi gazetelerde istimal edilemez. Fakat matbaacılıkta envaı pek mahdud olan türk hurufunu bu suretle teksir eden bu himmetten dolayı tebrik ederiz." yazılıdır.

Medresetü'l-Hattatin'de kufi hat muallimliği yapan matbaacı **Damat Ali Kenan Bey** Mahfil'de yayınlanan *Matbaacılık ve Kûfî Yazı* başlıklı yazısında h. 1334'te (1916) hazırlamış olduğu 29 çeşit kûfî hurufat örneğini sunmuştur (bkz Resim 72). Osmanlı Türkçesinin okuma-yazmadaki zorlukları ve çözüm arayışlarına değindikten sonra okuma-yazma bilenlerin sayısının artıracağı ve matbuatımızın batıda da yaygınlaşacağı düşüncesiyle kûfî yazının tatbikiyle sağlanacak kolaylığı beş madde şeklinde kendi cümleleriyle şöyle açıklamaktadır:

1. *Harf kasalarındaki gözlerin tenkîsi ve bi'l-netice tertibin sadeleşmesi; dökme masrafının azalması, pek muhtelif puntolarda hurufat hakk olunabilmesi, Türk hurufatının tertip, yazı ve telgraf makinelerine tatbiki.*
2. *Aynı puntoda olan hurufata muhtelif kalınlık ve meyil verilebilmesi.*
3. *Fantezi hurufun icadı.*
4. *Yazıların daha kolaylıkla görülebilmesi*
5. *Kûfî hurufatın ilm-i terbiyede tatbikatı*[311].

Kûfî hurufat, diğer yazı çeşitlerine göre daha az parçadan oluşmasından dolayı hurufat üretimi ve uygulama süreçlerinde pratiklik kazandırmıştır. Başlık yazılarının bir hattata yazdırılarak klişe yöntemiyle hazırlanması sürecinde karşılaşılan zorluklar, çeşitli puntolarda kûfî, iri puntolu nesih ve rik'a hurufatın da geliştirilmesiyle aşılmıştır. Böylece başlıklarda hareketli hurufatın kullanımına imkan oluşturularak büyük kolaylık sağlanmıştır.

[311] Ali Kenan, "Matbaacılık ve Kûfî Yazı", *Mahfil*, c. 2, s. 101-102, (İsam Arşivi). Detaylı bilgi için bkz. Ali Kenan, *L'ecriture Koufique: Appliquee A L'imprimerie, Kostantiniye,* çev. Safiye Türker, "Kûfî Yazının Matbaaya Tatbiki", *Müteferrika*, sy. 60, s. 5-39.

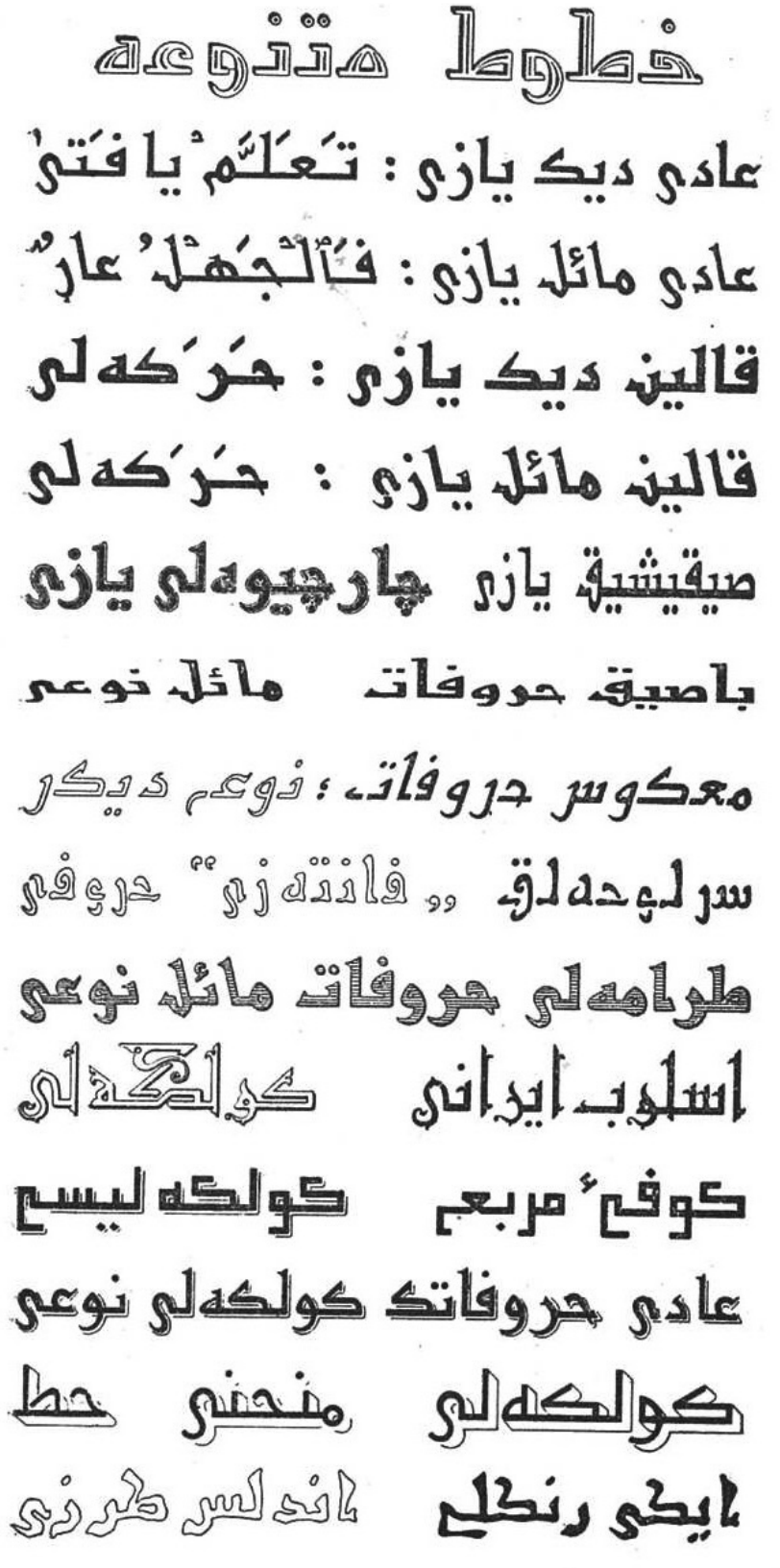

Resim 73 "Kenan Beyefendi'nin Eserinden Numune: 1"
(Ali Kenan, "Matbaacılık ve Kûfîî Yazı", *Mahfil,* c. 2, s. 102, (İsam Arşivi).)

معروض كمترانه‌مدر :

بر زماندن برى ملل غربيه طرفندن استعمال و گيت گيده نواقصى اكمال ايديلان يازى ماكنه‌سنڭ لسانمزه تطبيقنى عملى برحاله گتيرمك اوزره من غير لياقة برچوق تدقيقات و تتبعاته بولنه‌رق خط كوفينڭ مقصده اڭ موافق اولديغى قناعتنى حاصل ايتدم.

ترتيبنه متجاسر اولديغم ماكنه، سائر تركجه ماكنه‌لرده بولنمبان حركه و تنقيط اشاراتنى شامل و امثال موجوده‌سنجه ممتنع بر سرعتى كافل اولمغله برابر شو نمونه‌ده گوريله‌جگى وجهله يازيسوده طوپلى و اوقوناقلى بولنديغندن ، مظهر تقدير عاليلرى اوله‌جغنده شبهه ايتمديگم اشبو تجربهٔ ناچيز حقنده‌كى تنقيدات مُنَوّره‌لرينڭ لطفاً بيانيله منتدار بيورلمقلغمى استرحام ايلرم اولبابده

فى ٢٧ شباط ١٢٢٤

Resim 74 "Kenan Beyefendi'nin Eserinden Numune: 2"
(Ali Kenan, "Matbaacılık ve Kûfîî Yazı", *Mahfil,* c. 2, s. 103, (İsam Arşivi).)

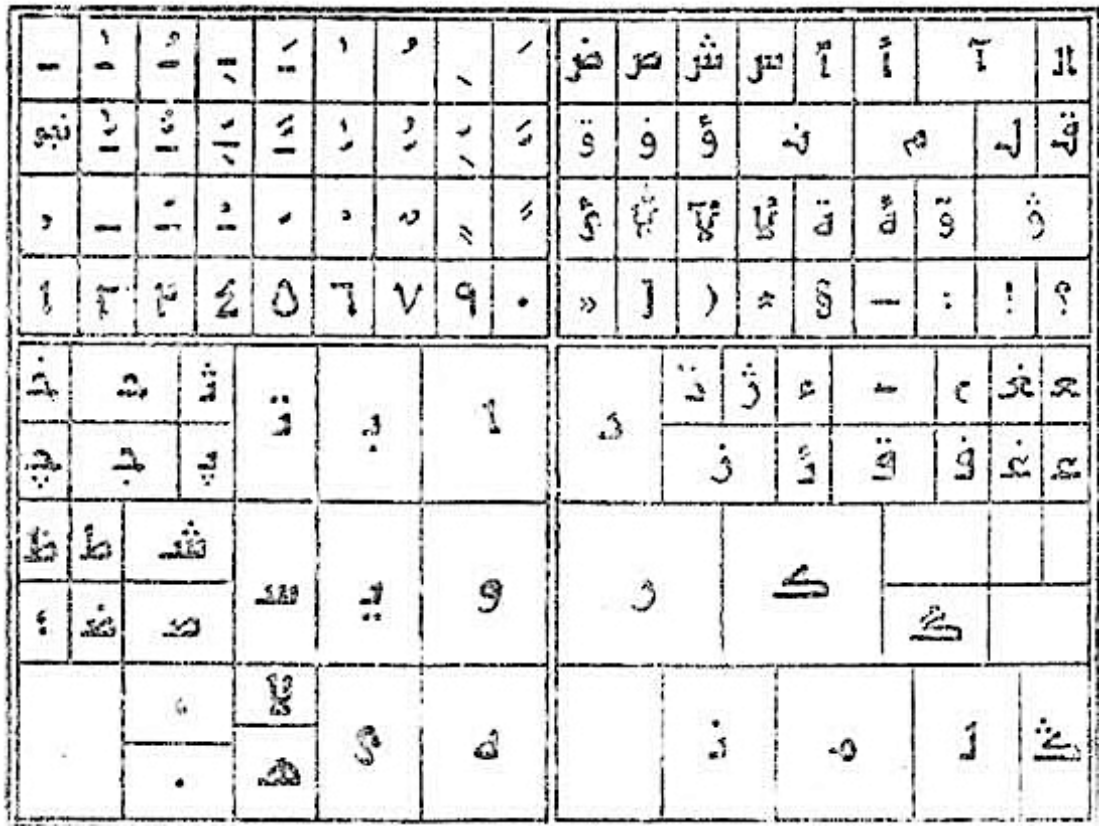

Resim 75 Kûfî Hurufat Kasası
(Ali Kenan, *L'ecriture Koufique: Appliquee A L'imprimerie, Kostantiniye,* s. 10. çev. Safiye Türker, "Kûfî Yazının Matbaaya Tatbiki", *Müteferrika,* sy. 60,).

2.4. ARAP VE LATİN YAZI KARAKTERLERİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Türk matbaalarında Arap asıllı Türk harfleriyle nesih, ta'lik, kûfî ve rik'a gibi çeşitli yazılarda, harfleri matbaa sistemine uyarlamanın oldukça zor bir süreç olduğu görülmektedir. Latin ve Arap harfli Türk harflerinin ayrıldığı noktanın birinin sağdan sola, birinin soldan sağa yazılması değil, birincisinin huruf-u muttasıla (bitişerek yazılan harfler), ikincisinin de huruf-u munfasıla (ayrı ayrı yazılan harfler) olmasıdır[312]. Latin harflerinin temelindeki geometrik kurallar belirgin olup, harf anatomilerini anlamak için geometrik çözümlemeler ön plana çıkmıştır[313].

Arap yazısında satırların bir çizgi üzerinde olması ve harflerin satır üstüne ve altına gelen kısımları ile dalgalanmalar oluşturmasıyla Latin yazısındaki alt-üst satır çizgisi monotonluğu kırılmış, gözün rahatlıkla kelimeleri takip edebilmesine imkan oluşmuştur. Harflerin birleştirilerek yazıldığı Arap yazı sisteminde bir harf; kelime içinde müstakil olarak, başta, ortada ve sonda yer aldığında farklı formlarda yazılmaktadır. Arap yazısındaki geometrik bir yazı çeşidi olan makılî ve köşeli hatlardan oluşan kûfî yazıların dışında harfler organik biçimdedir. Latin yazısında ise harfler üçgen, daire ve dörtgen formlardan oluşmaktadır[314].

Son olarak, Latin harfli yazılarda i, ö, ü harflerinde veya ç, ğ, ş harflerinde nokta ve diyakritik işaretler kullanıldığı gibi Arap harfli yazıda da bazı harflerin gövdeleri aynı fakat noktalamaları farklıdır[315].

Latin ve Arap yazı sistemleri arasındaki yapısal farklılıklar, yalnızca yazının yönü ve geometrik özellikleriyle sınırlı kalmayıp; harflerin bitişerek veya ayrı yazılması, organik ya da geometrik yapıları ile diyakritik işaretler ve noktalamaların kullanımı gibi pek çok açıdan ele alınması gereken bir analiz alanı sunmaktadır.

---

[312] Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

[313] Melike Taşçıoğlu ve Şinasi Acar, "Bir Hattatın Dönüşümü: Alfabe Devrimi'nin Halim Efendi'nin Çalışmaları Üzerinden İncelenmesi*", Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 15/2, s. 81-98.

[314] Savaş Çevik, "Hat Sanatı ile Kaligrafik ve Grafik Sanatları Arasındaki İlişkiler", *Derin Tarih Dergisi*, sy. 13, s. 38-39.

[315] Detaylı bilgi için harf gruplanmalarına bkz. *3.2 RİK'A FONT TASARIMI* (s. 134-136)

No	Arap Yazısında;	Latin Yazısında ise;
1	Harfler birbirine bitiştirilerek yazılır.	Harfler ayrık yazılır, birbirine bitiştirilmesi zorunluğu yoktur.
2	Harfler mıstar denilen tek bir satır çizgisi üzerine yerleştirilir.	Alt-üst satır çizgisi bulunur.
3	Sağdan sola doğru yazılır.	Soldan sağa doğru yazılır.
4	Harfler organiktir.	Harfler geometrik formlardan oluşur.
5	Büyük-küçük harf sistemi yoktur.	Büyük-küçük harf düzeni vardır.

Tablo 2 Arap-Latin Yazısı Arasındaki Farklılıklar

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RİK'A FONT TASARIMI ve UYGULAMASI

3.1. ARAP HARFLİ FONT TASARIMLARI

Osmanlı matbaacılığında müteharrik hurufat ile başlayan harf üretim süreci, ülkemizde yazı kültürünü basılı materyallere taşıma çabalarının ilk örneklerini oluşturmuştur. Günümüzde ise dijital teknolojiler, bu mirası devam ettirerek Arap harfli yazı sistemlerinin ve hat sanatına dayalı yazı tiplerinin tasarım süreçlerinde yeniden yorumlanmasına imkan tanımaktadır.

Font kelimesi, terim olarak hurufat dökümhânesi anlamına gelen *type foundry*deki *found* kelimesinden gelmektedir[316].

Font, harf şeklinin temsil edilmesi için kullanılan bir kavramdır. Harfler, sayılar, noktalama işaretleri ve diğer sembollerden oluşan bir dizi karakteri içermektedir. Bu karakterler belirli bir stilde, boyutta ve biçimde olabilmekte ve bilgisayarda metinlerin görsel olarak sunulmasında kullanılmaktadır[317].

Yazı karakteri ve font kelimeleri aynı anlamda kullanılıyor gibi görünse de farklılıkları bulunmaktadır. Font, harf baskısında kullanılan kalıp; yazı karakteri ise bu kalıpla basılan harf olarak değerlendirilmektedir. Font, yazının yalnızca bir iletişim aracı olma niteliğinin ötesinde aynı zamanda bir tasarım, üretim ve sanat malzemesi haline gelmesini sağlamıştır[318].

20. yüzyılın sonlarında dijital ortamlarda içerisinde her harfin resminin yer aldığı yazı tipi (font) dosyaları kullanılmaya başlanmıştır. Latin tipografisinde *ligatür* denilen sistem, birden çok harf kombinasyonunun oluşturulabilmesi için ortaya çıkmış, Arapça gibi bitişik harfli yazılara imkan sağlanmıştır. *Unicode* karakter kodlama standardı ise bilgisayarda metni işlemede kültürel çeşitliliğe olanak tanımış,

---

[316] Namık Kemal Sarıkavak, *Çağdaş Tipografinin Temelleri*, s. 46.

[317] Emre Becer, *İletişim ve Grafik Tasarım*, s. 177.

[318] Ertuğrul Aygün, "Yerel Kültürlerin Font Tasarımlarına Etkisi", *Yüksek Lisans Tezi,* s. 29-30.

böylece 1994 itibariyle peş peşe gelen harflerin kendi biçimleri yerine yazı tipinde tanımlanan şeklinin gösterilmesi mümkün bir hale gelmiştir[319].

Dijital ortamlarda Arap harfli metinlerin tipografik uygulamasını, estetik açıdan zenginleştirilmesini, daha güzel ve etkileyici bir şekilde sunulmasını amaçlayan Arapça font sistemleri geliştirilmiştir.

OpenType, *Microsoft* ve *Adobe Systems* ortaklığında, **TrueType,** *Apple* ve *Microsoft* iş birliğinde, **PostScript** ise *Adobe Systems* tarafından geliştirilen bazı yazı tipi teknolojileridir. Bu sistemler, Arapça metinlerde otomatik harf değişimlerini, ligatürleri, alternatifler, harf bağlantılarını ve harekelerin pozisyonlarını ayarlama gibi tipografik özellikler sunmakta ayrıca harflerin vektör tabanlı olarak temsil edilmesini ve yüksek kalitede görüntülenmesini sağlamaktadır.

Bir başka yazı tipi teknolojisi olan **DecoType**[320], 1987 yılında Amsterdam'da kurulmuş, fontların görüntülenmesini ve kullanılmasını, matbaada kullanılan madenî harflerin basımından esinlenerek munfasıl harfli alfabelere (Latin, Kiril, Yunan vb.) uyumlu hale getirmiştir. Ayrıca DecoType tarafından geliştirilen **Arapça Kaligrafi Motoru (ACE)** ile Arapça yazı tiplerinde hüsn-i hattı taklit eden fontlar oluşturulabilmektedir (bkz. Resim 76, 77).

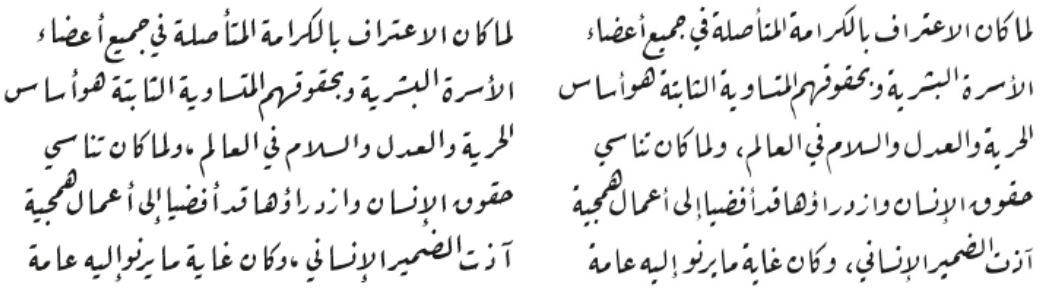
لما كان الاعتراف بالكرامة المتأصلة في جميع أعضاء
الأسرة البشرية وبحقوقهم المتساوية الثابتة هو أساس
الحرية والعدل والسلام في العالم، ولما كان تناسي
حقوق الإنسان وازدراؤها قد أفضيا إلى أعمال همجية
آذت الضمير الإنساني، وكان غاية ما يرنو إليه عامة

Resim 76 DecoType Ruq'ah Yazı Tipi 1985 ve 2010
(Thomas Milo, "Balancing Arabic and Latin Typography", s. 248)

[319] Muhammet Abay, "Teknoloji Hattın Neresinde? Dijital Tipografi ve Nesih Hattı", *Derin Tarih Dergisi*, sy. 13, s. 2-7.

[320] Thomas Milo (dilbilimci), Mirjam Somers (tasarımcı) ve Peter Somers (mühendis) tarafından kurulan Hollanda menşeli bir yazılım şirketidir.

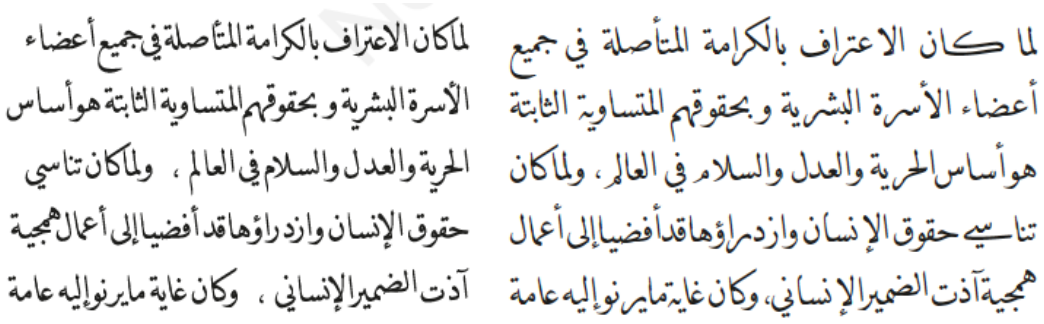

Resim 77 DecoType Naskh Yazı Tipi 1994 ve 2005

(Thomas Milo, "Balancing Arabic and Latin Typography", s. 248)

Dijital ortamda geliştirilen Arap harfli font tasarımları, güncel olarak tasarlanan yeni yazı tipleri olabildiği gibi hat sanatındaki yazı türlerini temel alarak ya da bu yazılardan uyarlamalar yapılarak da oluşturulmaktadır.

21. yüzyıl itibariyle Türkiye'de daha ziyade mushaf neşrine yönelik nesih hattını esas alan bazı yazı tipleri geliştirilmekte ancak bunların nesih hattını yansıtmaktan son derece uzak çalışmalar olduğu görülmektedir. Günümüzde İslam dünyasında özellikle son 10 yıllık süreçte başarılı seviyede nesih hattı tabanlı yazı tipleri geliştirilmeye başlanmış (bkz. Resim 78) fakat Türkiye'de amatör çalışmalar dışında bir yazı tipi geliştirmesi henüz yapılmamıştır[321].

Sülüs, nesih, ta'lik, rik'a, divânî, kûfî gibi yazı çeşitleri taklit edilerek tasarlanan fontlarda harflerin şekillerinde, nispetlerinde, detaylarında, aralarındaki boşluklarda, birbirleriyle tutarlılığında ve bağlantılarında hataların bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, hat sanatı estetiği ve kuralları göz önünde alınarak bu fontlar kendi içinde veya birbirleriyle mukayese edildiğinde harflerin ölçüleri, meyilleri, satır içerisindeki duruşları, kalem kalınlıkları ve puntoları gibi birtakım hususlar dikkat çekmektedir (bkz. Resim 79).

Hat sanatı esas alınarak dijital ortamlarda geliştirilen fontlar, Arap harfli font tasarımının tarihsel sürecinde önemli birer adım olarak değerlendirilebilir. Ancak bu fontlar hat sanatının estetik ve yapısal niteliklerini tam anlamıyla yansıtma noktasında çeşitli zorluklar barındırmakta ve henüz 19. yüzyılda Mühendisyan'ın Kazasker M. İzzet Efendi harflerinden ürettiği nesihe henüz ulaşılamadığı görülmektedir.

---

[321] Muhammet Abay, "Teknoloji Hattın Neresinde? Dijital Tipografi ve Nesih Hattı", *Derin Tarih Dergisi*, sy. 13, s. 2-7.

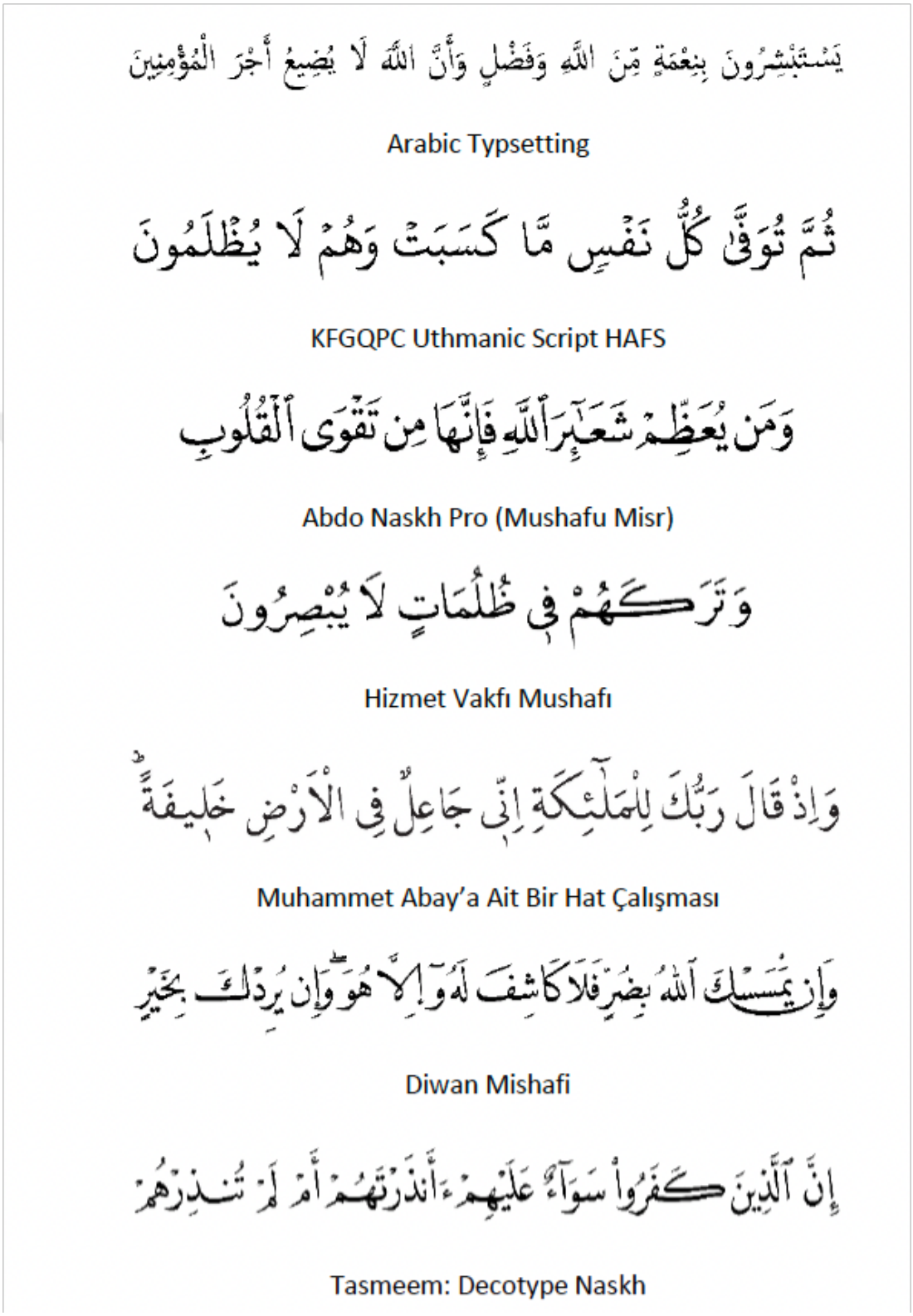

Resim 78 Bilgisayarda Üretişmiş Bazı Nesih Font Örnekleri
(Muhammet Abay, "Mushaf Yazımında Hat ile Font Mukayesesi", *Uluslararası II. Kıraat Sempozyumu – Tarihten Günümüze Kıraat İlmi,* s. 233-234.)

من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا[322]

DecoType Naskh (20 punto)

من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا

Amiri (20 punto)

من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا

Diwan Thuluth (48 punto)

من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا

Noto Nastaliq (24 punto)

من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا

IranNastaliq (26 punto)

مَن علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا

Qahiri (28 punto)

[322] DecoType Naskh yazı tipi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin matbaa hurufatına uyarlanan harfleri ile geliştirilmiştir. Nurcan Toprak, "Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Eserleri", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 38-19.

من علمنى حرفا فقد صيرنى عبدا

Diwan Kufi (28 punto)

من علمنى حرفا فقد صيرنى عبدا

Aref Ruqaa (28 punto)

من علمنى حرفا فقد صيرنى عبدا

B Arabic Style (28 punto)

من علمنى حرفا فقد صيرنى عبدا

DecoType Ruqah

Resim 79 Hz. Ali (ra)'ye Atfedilen *Bana Bir Harf Öğretenin Kölesi Olurum* Anlamındaki Sözün, Hat Sanatındaki Yazı Çeşitleri Temel Alınarak Tasarlanan Bazı Fontlarla Dizilmiş Numuneleri

3.2. RİK'A FONT TASARIMI

Teknoloji ve grafik tasarım alanındaki gelişmeler, klasik yazı çeşitlerinin dijital platformlara aktarılmasını sadece bir gereklilik değil, aynı zamanda bir sorumluluk haline getirmiştir. Rik'a yazısı, pratik ve estetik olmasının yanı sıra sade yapısıyla öne çıkması ve günlük bir yazı türü olarak kullanılması nedeniyle yeni bir font tasarımında tercih edilmiştir. Ayrıca tam kalemle yazılması, yani kalem ucu kalınlığının harf akışında değişmemesi, kalem hareketlerindeki meyillerin tutarlılığı, harekesiz bir yazı türü olması ayrıca karmaşık hareketler ve bağlantıları bünyesinde barındırmaması, bu yazıyı font tasarımı için uygun kılan teknik özellikler arasında yer almaktadır.

Rik'a fontun tasarımı ve uygulama süreci çeşitli aşamalarda tamamlanmıştır. İlk olarak, rik'a harflerin form ve yapıları temel alınarak noktalamalarına göre bir sınıflandırma yapılmıştır.

1. *Be Grubu*

   ب پ ت ث Başta-ortada-sonda ve müstakil olarak da aynı yazılır.

   ن ve ی harfleri ise başta ve ortada bu gruptaki harfler gibi yazılmaktadır.

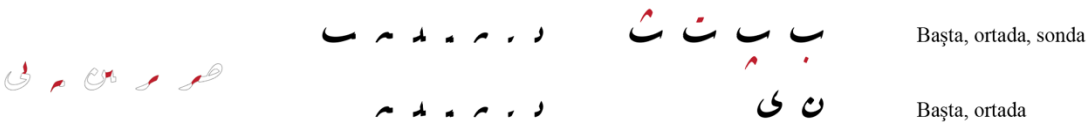

2. *Cim Grubu*

   ج چ ح خ Başta-ortada-sonda ve müstakil olarak yazılışları birbirinin aynısıdır, noktaları farklıdır.

3. *Dal Grubu*

   د ذ Noktaları farklı olmak üzere başta-sonda ve müstakil olarak aynı şekilde yazılır. Kendinden sonraki harfe birleşmediği için ortada yazılmaz.

Sonda

4. *Re Grubu*

ر ز ژ Noktaları farklı olmak üzere başta-sonda ve müstakil olarak aynı şekilde yazılır. Kendinden sonraki harfe birleşmediği için ortada yazılmaz.

Sonda

5. *Sin Grubu*

س ش Başta-ortada yazılışları birbirinin aynısıdır, noktaları farklıdır. Müstakil ve sonda yazılışları *şın* harfinin noktalarının çanağın sonuna bitiştirilmesinden dolayı *sin* harfinden farklı yazılmaktadır.

Başta, ortada

6. *Sad Grubu*

ص ض Başta-ortada yazılışları birbirinin aynısıdır, noktaları farklıdır. Müstakil ve sonda yazılışları *dad* harfinin noktasının çanağın sonuna bitiştirilmesinden dolayı *sad* harfinden farklı yazılmaktadır.

Başta, ortada

7. *Tı Grubu*

ط ظ Başta-ortada-sonda ve müstakil olarak yazılışları birbirinin aynısıdır, noktaları farklıdır.

ط ظ ط ظ ط Başta, ortada, sonda

8. *Ayın Grubu*

ع غ Başta-ortada-sonda ve müstakil olarak yazılışları birbirinin aynısıdır, noktaları farklıdır.

ع غ ع غ ع Başta, ortada, sonda

9. *Fe Grubu*

ف ق و Başta-ortada yazılışları birbirinin aynısıdır, noktaları farklıdır. Müstakil ve sonda yazılışlarında *kaf* harfinin noktasının çanağın sonuna bitiştirilmesinden dolayı *fe* harfinden farklı yazılmaktadır.

ف ف ق ق و Başta, ortada

10. *He Grubu*

ة ه Sonda yazılışları aynı şekildedir, noktaları farklıdır. ة harfi kelime içinde müstakil olarak veya sonda yazılmaktadır, başta ve ortada versiyonu bulunmamaktadır.

ه ة Sonda

Bir sonraki aşamada, harf çizimleri için Halim Efendi'nin meşklerine göre harf birleşimleri incelenmiştir. Birleşimlerine göre harflerin hangi harflerle hangi şekillerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (bkz. Resim 80). Bu harfler örnek alınarak temel şekillerin[323] noktasız versiyonları programda taslak olarak çizilmiştir (bkz. Resim 81).

[323] Temel şekiller (basic shapes) font programındaki harfleri (isol) ve başta (init), ortada (medi), sondaki (fina) hallerini kapsamaktadır.

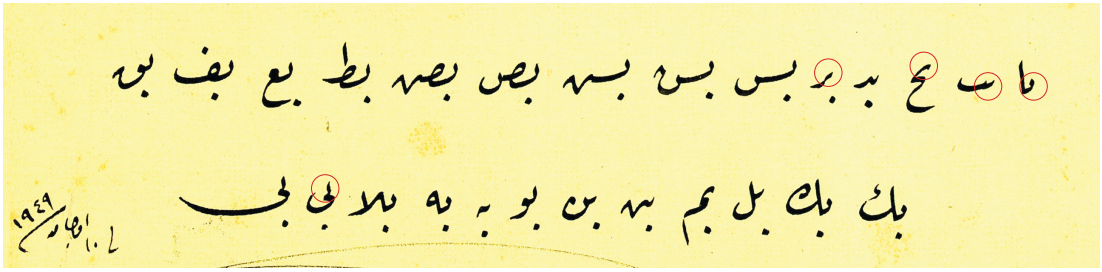

Resim 80 Harf Birleşimlerinin Kendinden Sonra Gelen Harflere Göre Aldığı Şekillerin Tespit Edilmesinin Meşklerdeki *Be* Harfleri Üzerinden Görünümü

Resim 81 He Harfinin Başta Yazılan Şeklinin Halim Efendi Harfinin Üzerinden Taslak Çizimi

Çizimi yapılan harflerin belirli bir ölçüye oturması için yatay meyil açısı 14°, dikey 95° (bkz. Şekil 1), harf birim ölçüsü 91 unit uzunluğundaki bir çizgi olarak, 68°lik açıda (bkz. Şekil 2) belirlenmiştir. Harf kalınlıkları, yatay ve dikey meyiller bu açı ve ölçülere göre gözden geçirilerek standart bir oran sağlanmıştır (bkz. Şekil 3).

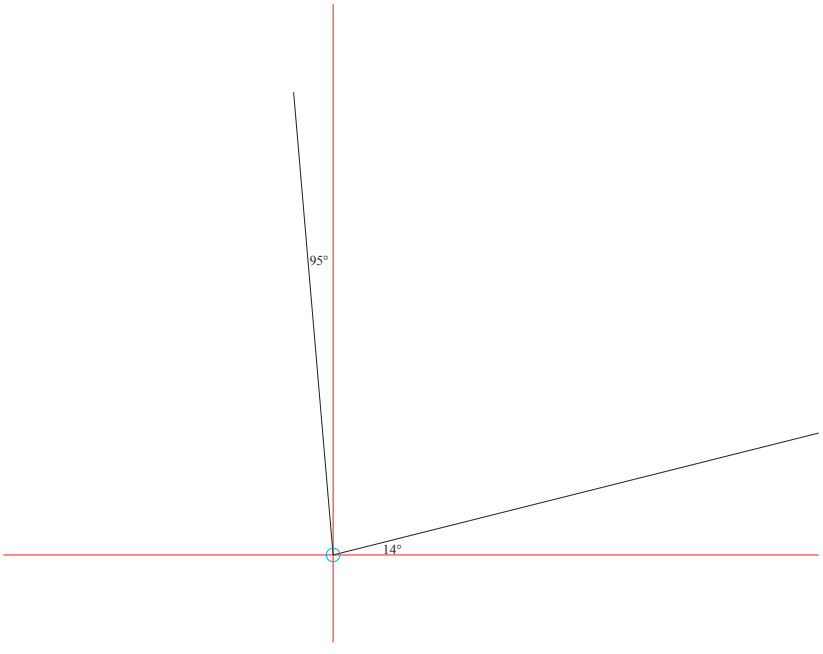

Şekil 1 Harflerin Yatay ve Dikey Meyil Açıları

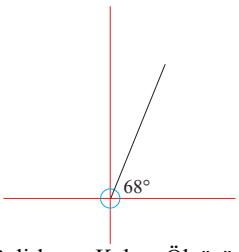

Şekil 2 Belirlenen Kalem Ölçüsü ve Açısı

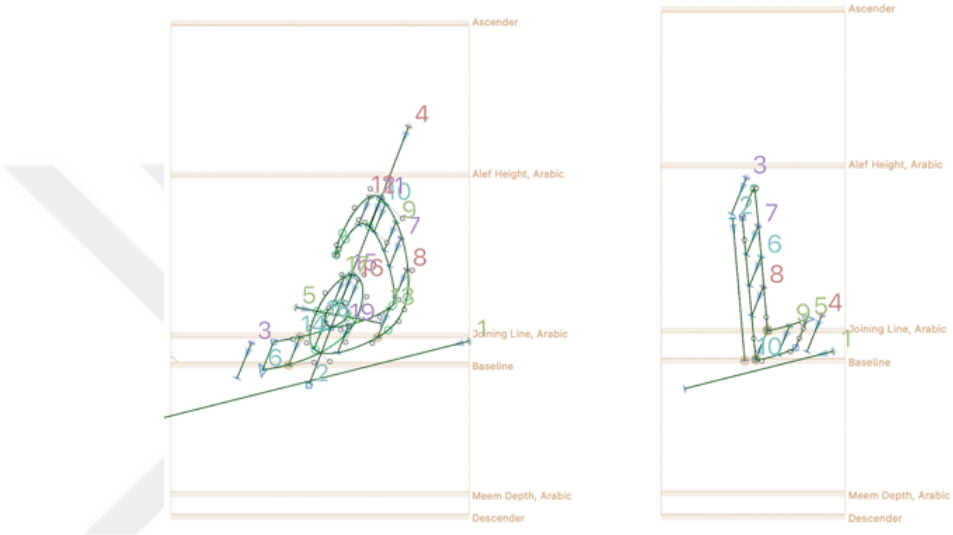

Şekil 3 Belirlenen Kalem Ölçüsü ve Açıların Harfler Üzerindeki Sağlaması

Birbirine bitişen harflerin uyumlandırılması, tasarım sürecinin bir sonraki adımını oluşturmuştur. Harflerin başta, ortada ve sondaki formları arasındaki geçişler uyumlandırılmıştır. Bu aşamada *cim, sin, tı, ayın* harfleri hariç bütün harfler birbirine uyumlandırılmış, bu harflerin gelişlerinin düz olması dolayısıyla diğer harf meyillerine uymamıştır. Dolayısıyla bütün harf birleşimleri *cim, tı* ve *ayın* harflerinin (bkz. Şekil 4) gelişlerine göre yeniden gözden geçirilerek birbirlerine uyumlu hale getirilmiş fakat *sin, şın* harflerinin ortada ve sonda yazılan şekilleri diğer harflerle uyumlandırılamamıştır. Ayrıca *he* harfinin ortada yazılan versiyonu bazı harflere uyumlandırılamamıştır.

Şekil 4 Temel Şekillerdeki Harflerin Birbirleriyle Uyumlandırıldığı Harfler

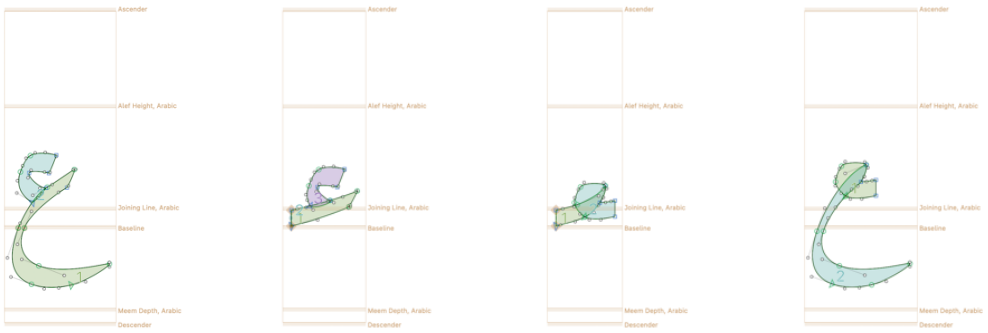

Şekil 5 Bitiş ve Başlangıç Kısımları Birbirine Uyumlandırılan Harflere Örnek Olarak *Ayın* Harfinin Şekilleri

Kurallara bağlı değişen harf şekillerinin (bkz. Resim 80) yanı sıra yerine göre tercih edilebilen alternatif harf şekillerinin (bkz. Resim 82) çizimleri tamamlanmış, temel şekil çizimlerinde birbirine uyumlandırılamayan harfler tespit edilerek ligatür çizimleri yapılarak yazının doğal akışını bozmadan birleşmelerin sağlanmıştır. Daha sonra, çizimi yapılan harf ve ligatürlerin eskiz kağıtlarına baskısı alınarak kamış kalem ile üzerinden çizilmiş, kalem hareketlerine ve ölçüsüne uygunluğu kontrol edilmiştir.

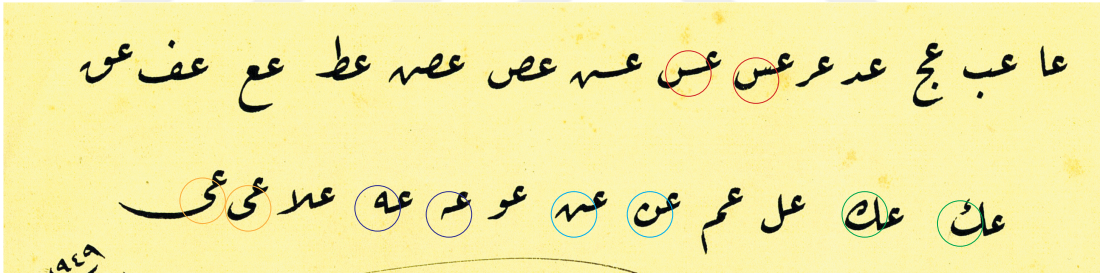

Resim 82 Harflerin Farklı Versiyonların *Ayın* Meşkleri Üzerinden Örnek Görünümü

Bir sonraki aşamada harflerin birbirine bağlanan kısımlarında oluşan boşlukları[324] kapatmak amacıyla bileşen ilave edilmiş (bkz. Şekil 6), harf noktalamaları için nokta çizimleri yapılarak, harf ve ligatürlerin noktalı versiyonları eklenmiştir (bkz. Şekil 7).

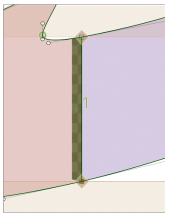

Şekil 6 Harflerin Başta ve Ortadaki Şekillerinde Bağlanan (Sol) Kısma Eklenen Bileşen

[324] Detaylı bilgi için bkz: https://glyphsapp.com/learn/arabic, erişim: 12.12.2024.

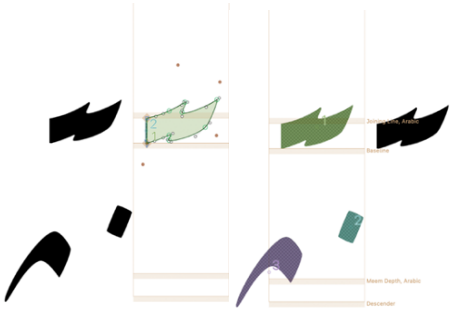

Şekil 7 Noktaları Eklenmiş Bir Ligatürün Noktalı ve Noktasız Versiyonlarının Görünümü

Bir diğer aşama olarak harflerin kelime içinde birbirine bitişen kısımlarına giriş, çıkış bağlantı noktaları eklenmiştir (bkz. Şekil 8). Kûfî gibi yazı çeşitlerinden oluşturulan fontlarda harfler satır hizasından birleşebilmektedir. Bunun için harflerin başta, ortada ve sonda versiyonlarının birleşen kısımlarının birleşme çizgisinin (joining line) üstüne oturması yeterli olacaktır. Fakat rik'ada bazı harfler satır hizasından yüksekte birleştiği için birleşme noktası her harfe göre farklılık göstermektedir. Bu yüzden hat kurallarında da olduğu gibi harfler satır çizgisine oturtularak bu bağlantı noktaları ile kelimenin sonundaki harfe göre satırdaki yerine oturtulmaktadır.

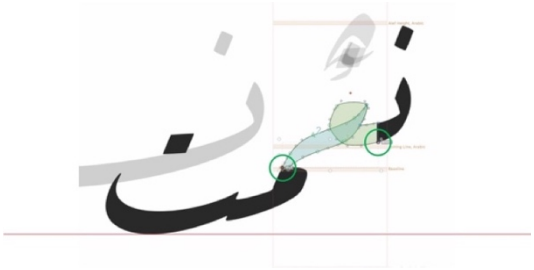

Şekil 8 *Nimet* Kelimesi Üzerinden *Ayın* Harfinin Entry, Exit Anchorları ve Kelimenin Satırdaki Konumu

Hangi harfin hangi harf ile hangi şekilde birleştiği noktasında doğru bağlantılarla fontun dijital platformlarda uyumlu şekilde çalışması için *calt* (contextual alternates) ve alternatif versiyonları bulunan harflerin *stylistic set* başlıklarında kodlamaları yazılmıştır.

Son olarak, harf ve ligatür boşlukları ve alan uyumları (kerning) yapılmıştır. Özellikle üç-dört harfli kelimeler itibariyle yukarı çıkma mesafesi çoğaldıkça kelime aralarındaki boşluklarda dengesizlik yaşanmaktadır (bkz. Şekil 10). Bu yüzden harf ve kelime aralarındaki boşluklar ortalama bir denge belirlenerek ayarlanmıştır.

Şekil 9 Kerning Gruplarının Program Üzerinden Görünümü

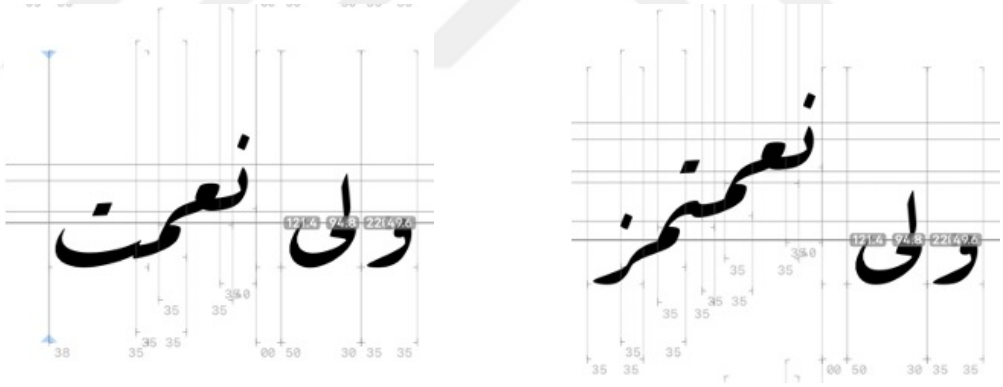

Şekil 10 Sonda Yazılan *Ye* Harfinden Sonra Gelen Başta Yazılan *Nun* Harfinin Arasındaki Boşlukların Satır Yüksekliğine Göre Görünümleri

Rik'a yazının hat sanatı kuralları ve estetik prensipleri esas alınarak harflerin temel biçim, ölçü ve birleşimleri oluşturulmuş, ligatür ve doğru harf bağlantıları ile hat sanatındaki özelliklerine uygun olarak dijital teknolojilerle uyumlu bir yazı tipi oluşturulmuştur. Geliştirilen rik'a font tasarımı, yalnızca estetik ve işlevsellik açısından bir değer taşımakla kalmayıp, aynı zamanda bu yazı türünün dijital platformlarda kullanılabilirliğine ve çağdaş tasarım süreçlerinde uygulanabilirliğine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

3.2.1. Harfler (Basic Shapes – Temel Şekiller)

Dijital ortamlarda kullanılabilen font teknolojisi ile tıpkı matbaa hurufatında olduğu gibi harflerin standartize edilerek belli bir sistem içerisinde tasarlanması gerekmektedir.

Rik'a harfler, kelime içerisinde muttasıl olarak yazılmakta ve bir satır çizgisi üzerinde konumlandırılmaktadır. Fakat bazı harflerin çanaklı ve kuyruklu kısımları satır çizgisinin altında kalmaktadır (bkz. Şekil 11). Kalemin açısı ve meyli değiştirilmeden harf şekillerindeki hareketlerle incelik, kalınlık ve akış sağlanmaktadır. Harfler adeta yatay ve dikey meyilli bir ızgara üzerine oturmaktadır (bkz. Şekil 12). Dolayısıyla bütün harflerdeki yatay-dikey meyiller neredeyse aynı açıdadır.

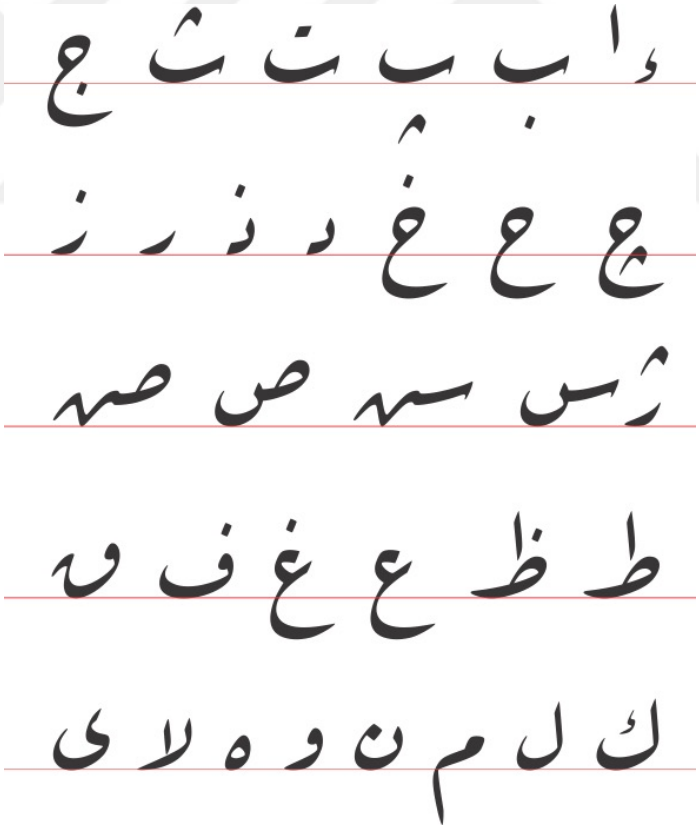

Şekil 11 Rik'a Harflerin Satır Çizgisi Üzerindeki Duruşları

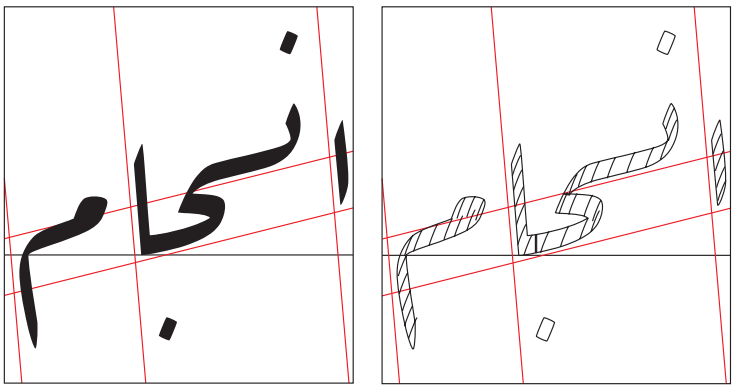

Şekil 12 *İnsicam* Kelimesindeki Harf Meyilleri ve Kalem Açısı

Rik'a font tasarımında oluşturulan harflerin ve başta, ortada, sonda yazılan biçimleri hazırlanan *Temel Şekiller Tablosu*nda (bkz. Tablo 3) yer almaktadır. Tablodaki harf şekillerinden *sin* ve *şın* harflerinin ortada ve sonda yazılan şekilleri sadece *sin, şın* harflerinin başta, ortada ve sondaki şekillerine göre uyumlu olarak tasarlanmıştır (bkz. Şekil 13).

Şekil 13 *Sin, Şın* Harflerinin Temel Şekillerdeki Görünümü

Cim ve *re* grubu harfler, *mim, he* ve *ye* harfleri kelime içindeki konumuna göre (bkz. Şekil 14) kendinden önce gelen harflerle satır hizasının üstünden bağlanmaktadır. Bu yüksek birleşen harflerin bağlantıları için her harfin başta ve ortadaki şekillerinin ikinci bir versiyonu oluşturulmuş (bkz. Şekil 15) fakat bu ikinci şekilleri tabloya eklenmemiştir.

ع ع ع غ Ortada, sonda

ر ز ژ Sonda

م Ortada, sonda

ه Ortada

ی Sonda

Şekil 14 Satır Hizasının Üstünden Bağlanan Harfler

Şekil 15 *Hem* ve *Hep* Kelimelerinde He Harfinin Yüksekten ve Satırdan Birleşen Harfler İçin Tasarlanan Şekilleri

Ayrıca tabloda verilen şekillerin dışında *sin, şın* harflerinin ortada ve sondaki versiyonlarının, *he* harflerinin ortada yazılan biçimine uyumlu bir versiyonu daha bulunmaktadır (bkz. Şekil 16).

Şekil 16 *Sin, Şın* Harflerinin Temel Şekillerde *He* Harflerine Uyumlu Versiyonları

SONDA (final form)	ORTADA (medial form)	BAŞTA (initial form)	HARF (isolated form)
ـا			ا
ـب	ـبـ	بـ	ب
ـپ	ـپـ	پـ	پ
ـت	ـتـ	تـ	ت

ث	ـثـ ـثـ ـثـ	ـثـ ـثـ ـثـ	ـث
ج	ـجـ	ـجـ ـجـ	ـج
ح	ـحـ	ـحـ ـحـ	ـح
خ	ـخـ	ـخـ ـخـ	ـخ

ـد			د
ـذ			ذ
ـر			ر
ـز			ز
ـس	ـسـ	ـسـ	س
ـسه	ـشـ	ـشـ	سه
ـص	ـصـ	ـصـ	ص
ـصه	ـضـ	ـضـ	صه
ـط	ـطـ	ـطـ	ط
ـظ	ـظـ	ـظـ	ظ
ـع	ـعـ	ـءـ	ع

غ	غـ	ـغـ	ـغ
ف	فـ	ـفـ	ـف
ق	قـ	ـقـ	ـق
ك	كـ	ـكـ	ـك
ل	لـ	ـلـ	ـل
م	مـ	ـمـ	ـم
ن	نـ ـنـ ـنـ	ـنـ ـنـ ـنـ	ـن
و			ـو

ه	ھ	ۂ ۀ	ہ
ة			ۃ
لا			ﻻ
ى	ۑ ۓ	ۑ ۓ	ﻯ
ء			
أ لأ			أ ﻷ
ؤ			ﺅ

ﻣ			ﻩ
ﻯ	ﻴ ﻤ ﻬ	ﻲ ﻳ ﻫ	ﻰ

Tablo 3 Temel Şekillerde Harfler ve Başta, Ortada, Sonda Aldığı Şekiller

3.2.2. Harf Tertipleri (Ligatures – Ligatürler)

Bu başlıkta kullanılan ligatür kelimesine font tasarım programında kullanılan isim dolayısıyla yer verilmiştir. Aslında burada ligatür başlığında temel şekillerde harf bünyesi itibariyle birbirine bağlanan kısımları uyumlanamayan harflerin birlikte görsel ahengine uygun yazılabilmesi veya peş peşe geldiklerinde tamamen başka bir şekle dönüşen harflerin estetik ve kuralına uygun yazılması amacıyla; harf tertipleri olarak tasarlanmıştır.

Ligatürler;

- Harflerin birbirlerine uyumlandırılamaması,
- Harf bağlantılarında, harflerin şekillerindeki değişimler,
- Bir harfin birden fazla bağlantı şeklinin olması ve bağlantı kodlamaları neticesinde bazı harflerle uyumlu iken bazılarıyla uyumlanmaması,
- Satırdan birleşen harflerle yüksekten birleşen harflerin bağlantı kısımlarında oluşan farklılıklar gibi sorunlara çözüm olarak oluşturulmuştur.

Her harf için oluşturulan ligatürler, o harfin başka harflerle olan ligatürlerine eklenmiştir. Örneğin; *sad* harfli bir ligatür tasarlanması gerektiğinde *lam-sad* harflerinden oluşan ligatürde olduğu gibi *sad* harflerinin diğer harflerle olan ligatürlerinin de eklenmesi gerekmektedir (bkz. Şekil 15). Bu durum glif sayısında

fazlalığa sebep olsa da birleşimlerde harf bünyelerindeki güzelliği hat sanatına yakın bir tasarım ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır.

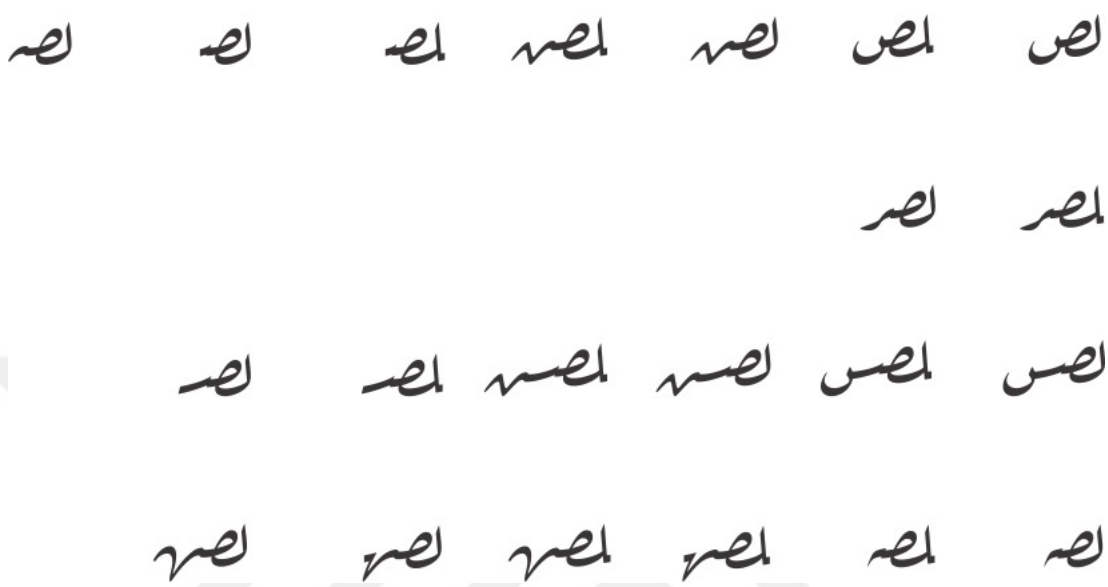

Şekil 17 İçinde *Sad* Harfi Olan Ligatürlerde Olması Gereken Harf Tertiplerinin, *Lam* Harfi ile Başlayan Ligatürlerle Örnek Gösterimi

Bu bölümde yer verilen ligatürleri içeren her bir tabloda harflerin noktasız versiyonları görünmektedir. Bununla beraber başta ve ortada yazılan versiyonlarında olan ligatürlerin satırdan birleşimleri için hazırlanan versiyonları tabloya eklenmiştir. Satır hizasının üstünden birleşen harfler için oluşturulan ikinci versiyonları (şekil değişikliği olmadığı müddetçe) bu tabloya dahil edilmemiştir.

Be grubu harflerin *be* grubu, *dal, zel, ra, ze, sin, şın, sad, dad, lam, nun, he* ve *ye* harfleriyle, ayrıca bu harflerle başlayan ligatürlerle,

Cim grubu harflerin *sin, şın* ve *he* harfleriyle,

Sad, dad harflerinin *re, ze, sin, şın* ve *he* harfleriyle,

Tı, zı harflerinin *sin, şın* harfleriyle,

Ayın, gayın harflerinin *sin, şın* harfleriyle,

Fe, kaf harflerinin *sin, şın, sad, dad, tı, zı, ye* harfleriyle ve bu harflerle başlayan ligatürlerle,

Kef harfinin *elif, re, sin, şın sad, dad, tı, zı, kef, lam, lamelif, mim* ve *ye* harfleriyle ayrıca bu harflerle başlayan ligatürlerle,

Lam harfinin *re, re-ha-mim-nun, re-ha-ye-mim, sin, şın, sad, dad, tı, zı, kef, mim, he*, *ye* harfleriyle ve bu harflerle başlayan ligatürlerle,

Mim harfinin *ha-mim-dal* ve *sin, şın* harfleriyle,

He harfinin *sin, şın* ve *he* harfleriyle ligatürleri bulunmaktadır.

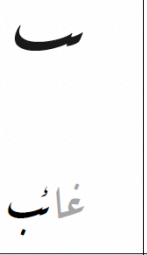	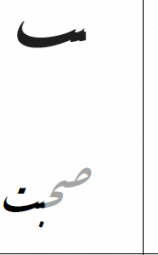	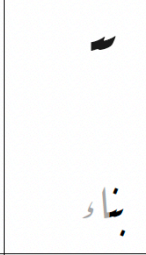	
غائب	صحبت	بناء	بيمار
		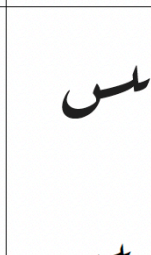	
بيت	بين	بيس	بيسان
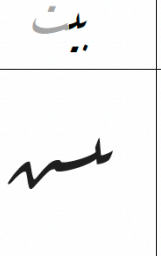		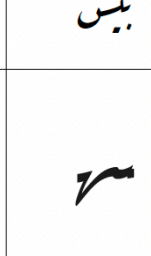	
بيسه	حريه	مبنيات	فيتهم
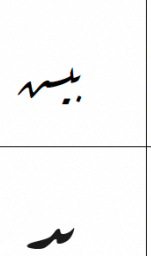	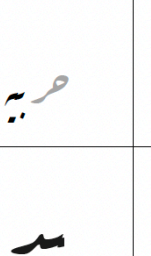	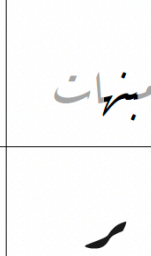	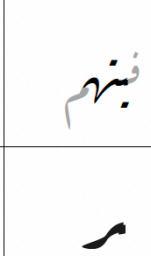
فائده	اميد	وسائره	اكثريا

خوشنویس	مجسم	متفکر	بشقاب
درویش	نجیب	نص	نصیحت
نصرت	دعوس	دعوه	دعویش
قابض	دعوت	بصره	معاریض

Tablo 4 *Be* Grubu Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri[325]

[325] Kelime örneği bulunamayan ligatürlerde harfler konumuna uygun şekillerde aralarında boşluk bırakılarak verilmiştir.

حـ	حـ	حـ	حـ
خشوع	بحث	بحر	خر
	حـ	حـ	حـ
	خواجه	بحبه	حبه

Tablo 5 *Cim* Grubu Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri

Tablo 6 *Sad, Dad* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri[326]

[326] Kelime örneği bulunamayan ligatürlerde harfler konumuna uygun şekillerde aralarında boşluk bırakılarak verilmiştir.

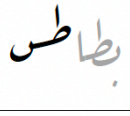	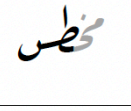	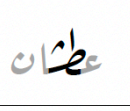	
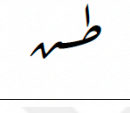			

Tablo 7 *Tı, Zı* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri

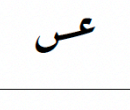	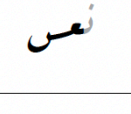	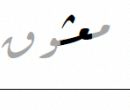	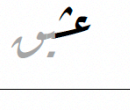
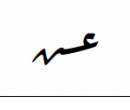	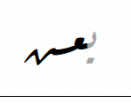		

Tablo 8 *Ayın, Gayın* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri

ـف	ـفس	ـفر	ـقام
ـفه	ـنفسه	ـفص	ـقفص
ـفه	ـفصح	ـفر	ـقفر
ـفص	ـفصس	ـفص	ـفص

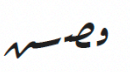	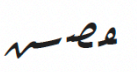	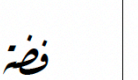	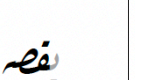
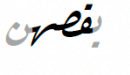	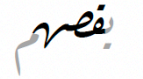		
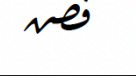	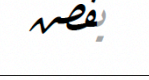	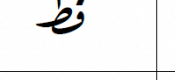	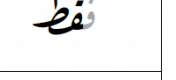

		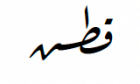	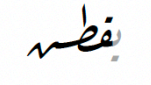

Tablo 9 *Fe, Kaf* Harfleri ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri

كَا	كَر	كَس	كَس
احكام	مكر	عاكس	بالعكس
كَـ	كَـ	كَسـهـ	كَسـهـ
يكـان	كشيده	سركسهـ	بِكسهـ
كَص	كَص	كَصـ	كَصـ
ناكص	نكص	يكصون	كصورته
كَصر	كَصر	كَصـس	كَصـس
كضرب	لكضرب	كصـس	كصـس

		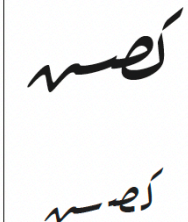	
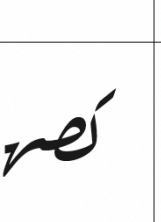			
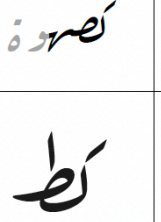	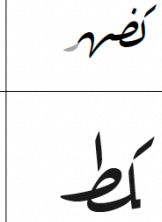	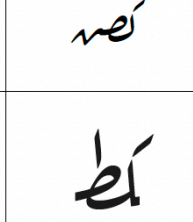	

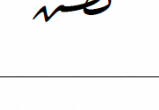			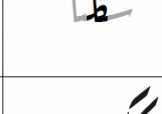
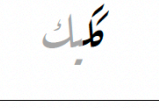	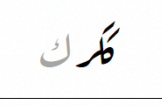	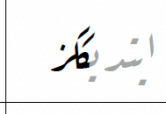	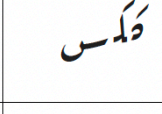
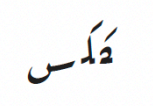	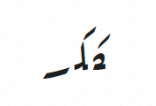	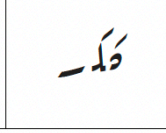	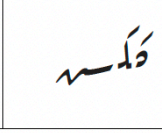

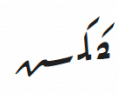	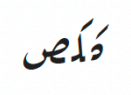	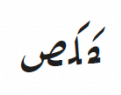	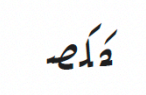
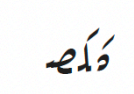	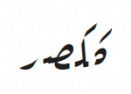	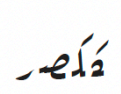	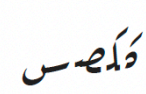
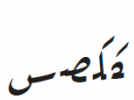	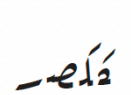	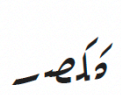	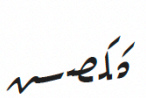

ڪاصر ڪاصر	ڪاصر ڪاصر	ڪاصر ڪاصر	ڪاصر ڪاصر
ڪاصر ڪاصر	ڪاط ڪاط	ڪاط ڪاط	ڪاط ڪاط
ڪاط ڪاط	ڪاطس ڪاطس	ڪاطس ڪاطس	ڪاطـ ڪاطـ
ڪاط ڪاط	ڪاطـر ڪاطـر	ڪاطـر ڪاطـر	ڪار ڪار

Tablo 10 *Kef* Harfi ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri[327]

[327] Kelime örneği bulunamayan ligatürlerde harfler konumuna uygun şekillerde aralarında boşluk bırakılarak verilmiştir.

لس	لرحيم	لرحمن	لر
قالس	الرحيم	الرحمن	بعضلرى
لسه	لـ	لـ	لس
حالسه	لـان	سلـبيل	مجلس
لصـ	لص	لصـ	لسه
بلصـ	مخلص	خالص	بلسه
لصس	لصر	لصر	لصـ
لصس	للصراط	الصراط	لصوص

	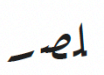		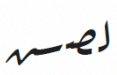
	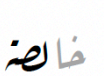		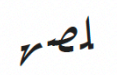
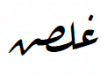	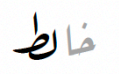		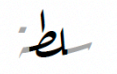

ط	طس	بطس	بطـ
طـ	طسه	بطسه	لكـ
لكر	لكس	لكـ	لكسه
لكص	لكصـ	لكصر	لكصس

لكصـ لكصـ	لكصـه لكصـه	لكصـ لكصـ	لكصـه لكصـه
لكصه لكصه	لكصه لكصه	لكطـ لكطـ	لكطـ لكطـ
لكطـس لكطـس	لكطـ لكطـ	لكطـه لكطـه	لكه الكهانة
لكه الكهرباء	لكى الكى	لله لله تعالى	لم لم يزل

Tablo 11 *Lam* Harf ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri[328]

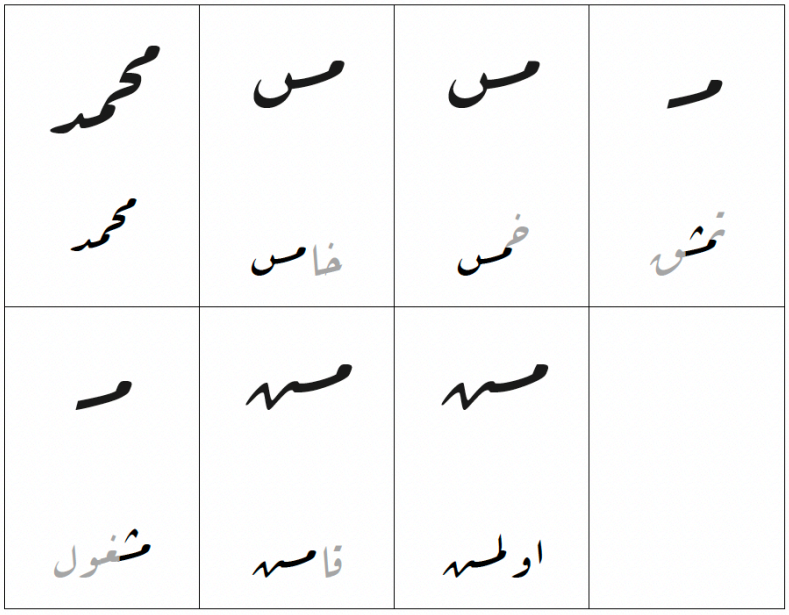

Tablo 12 *Mim* Harf ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri

[328] Kelime örneği bulunamayan ligatürlerde harfler konumuna uygun şekillerde aralarında boşluk bırakılarak verilmiştir.

Tablo 13 *He* Harf ile Başlayan Ligatürler ve Kelime İçinde Görünümleri

3.2.3. Harf Stilleri (Stylistic Sets – Stilistik Setler)

Tespit edilen alternatif harf şekilleri de font tasarımına dahil olarak ayrıca çalışılmıştır. İçerdiği harfler kullanıldığı takdirde, tabloda verilen stil adı (*ss01, ss02, ss03* vb) seçilerek bu versiyonlar kullanılabilmektedir.

Temel şekillerde harflerin alternatif stillerinin karşılığı harf kombinasyonları olarak tasarlanan ligatürler olabildiği gibi (bkz. Şekil 18) temel şekillerde stil olarak tasarlanan harflerin karşılığı da ligatür (bkz. Şekil 19) olabilmektedir. Mesela; *insan* kelimesinin varsayılan yazımında *nun* ve *sin* harfleri ligatür iken *ss05* stilinde yazıldığında bütün harfler temel şekillerdeki versiyonlarından oluşmaktadır (bkz. Şekil 19). Karşılığı ligatür veya harf olan stillerin anlaşılması için hazırlanan tabloda (bkz. Tablo 15) harf şekilleri çizgisel olarak verilmiştir. Böylece iki harf arasında çizgi bulunanların harf, birleşik olanların ligatür olarak tasarlandığı anlaşılabilmektedir.

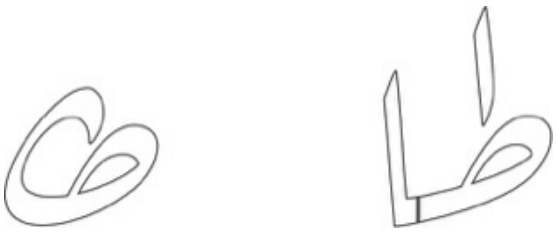

Şekil 18 *Tı-Elif* Harf Brleşimlerinin *ss06* Stil Ligatürü

Şekil 19 *Nun-Sin* Harf Kombinasyonlarından Oluşan Ligatürde ve ss*05* Stilinde *Sin* Harfinin Görünümü

Harflerin şekilleri başta, ortada, sonda ve kendinden önce veya sonra gelen harfe göre değişmektedir. Bir harf bağlantısı için kural olan harf şekli başka bir harfle bağlantısında alternatif olarak tercih edilebilmektedir. Örneğin; başta yazılan *be* grubu harfler *be, dal, lam, nun, he* harf harfleriyle bir kural olarak *ss11* stilinde kullanılmaktadır. *Elif, kaf, kef, vav, lamelif* birleşimlerinde ise alternatif stil olarak yerine göre tercih edilebilmektedir (bkz. Şekil 20).

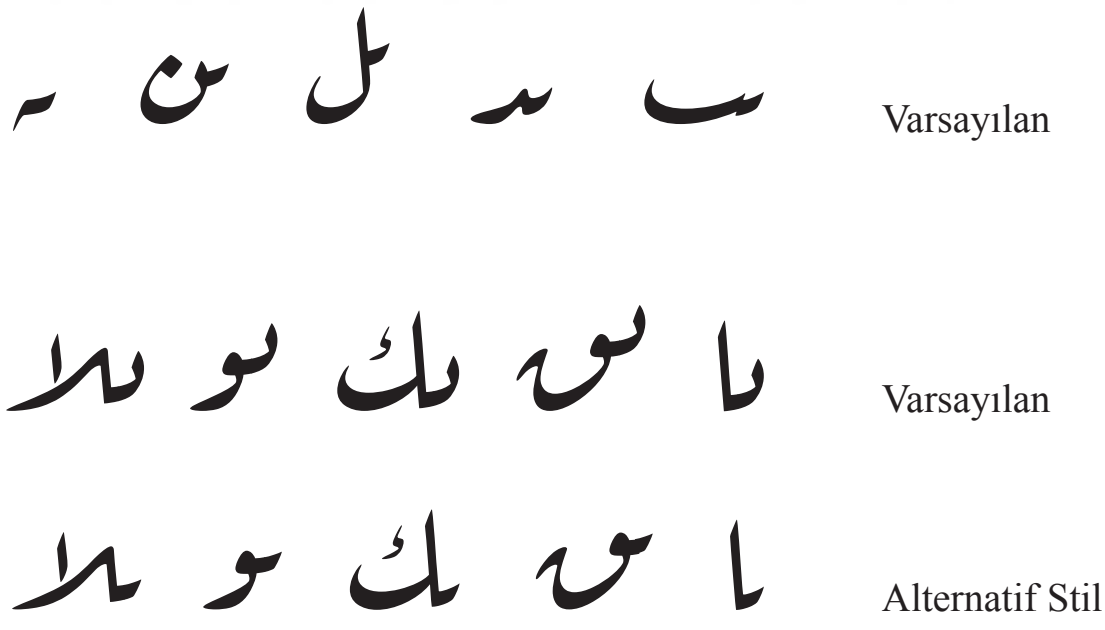

Şekil 20 *ss11* Stilinde *Be* Harfinin Kurallı ve Tercihe Bağlı Alternatif Bağlantıları

Varsayılan	Stil (Alternatif)	Stil Adı
ب هبهات	ں هبهات	ss01
ط احتياط	ط احتياط	ss16
ط طبيعت	ط طبيعت	ss13
ر نوبهار	ر نوبهار	ss11

ss02	بـ بیت	بـ بیت
ss02	گـ بگذیب	گـ نگذیب
ss02	لـ ابله	لـ ابله
ss05	سـ لباس	سـ لباس
ss05	رشـ رشدیه	رشـ رشدیه

		ss05
		ss05
		ss05
		ss05
		ss07

ss07	سـ بحْسـ	سـ بحْسـ
ss06	ط طـرف	طـ طارف
ss08	ك مبارك	كـ مبارك
ss08	ك ملك	كـ ملك

ss04	ط طَنات	كا كانات
ss04	ط مطافات	كا مكافات
ss14	كَ لَطَك	گ كَطَگ
ss14	لگ لَطَلك	لَكَ لَكَطك

ss14	كَلَا	كَطَا
ss14	كَلَك	كَطَك
ss14	كَلَل	كَطَل
ss14	كَلَرَا	كَطَرَا

ss09	بیانه	بیان
ss09	فنه	فن
ss15	کهل	سهل
ss10	نامه	نام

ss03	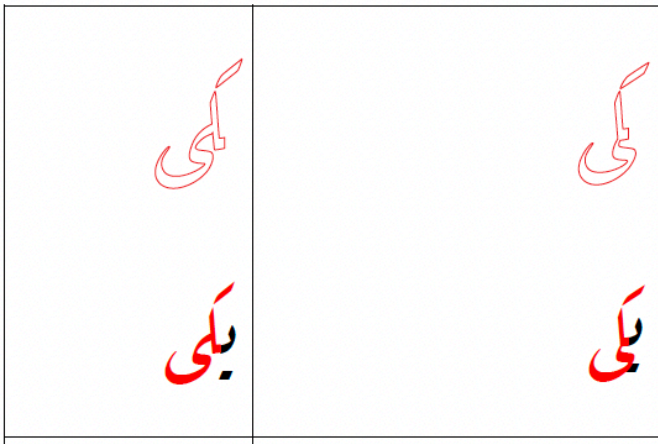	
ss03		
ss12	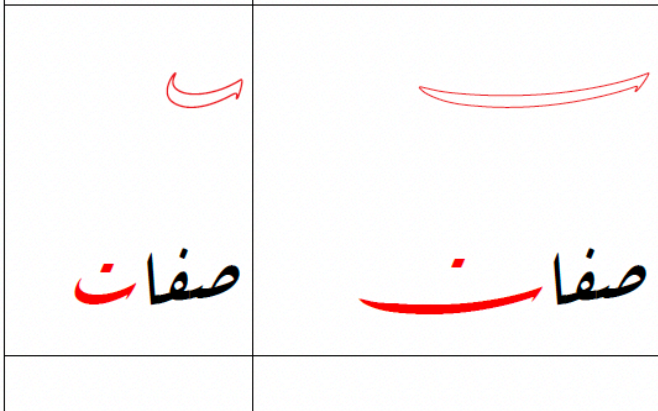	
ss12		

	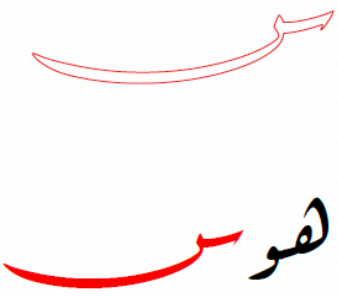	ss12
	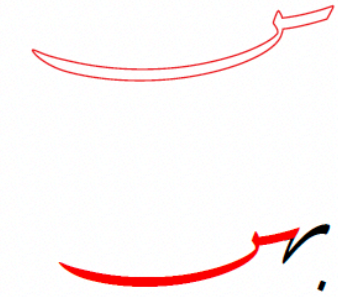	ss12
	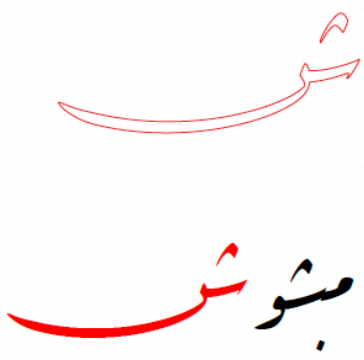	s12
		s17

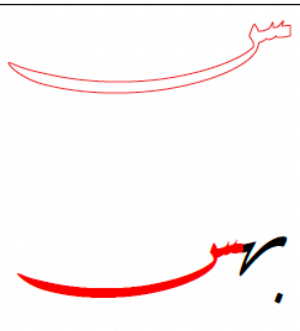		ss17
		ss17
		ss12
	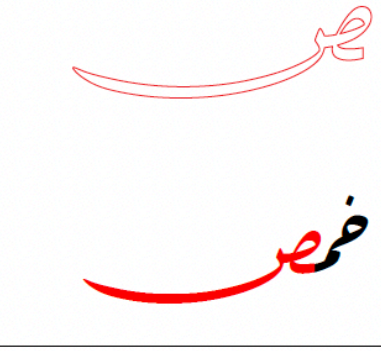	ss12

ف	ف	ss12
حروف	حروف	
ف	ف	ss12
مختلف	مختلف	
ف	ف	ss12
مراوغ	مراوغ	
ق	ق	ss12
موفق	موفق	

ss12		
ss12		
ss12		
ss12	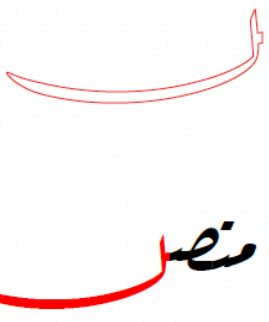	

		ss12
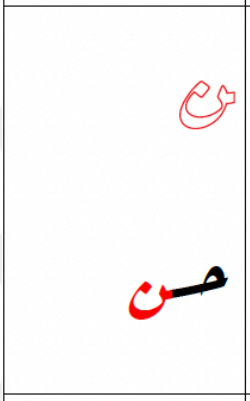	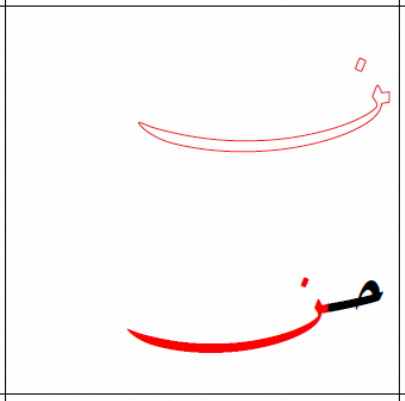	ss12
		ss12
	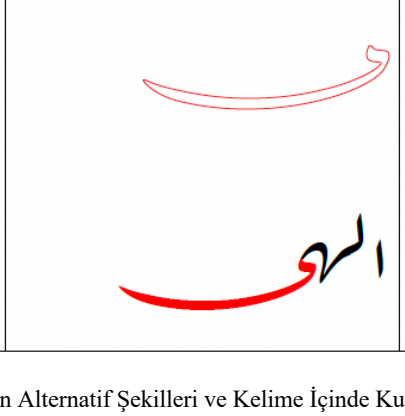	ss12

Tablo 14 Harflerin Alternatif Şekilleri ve Kelime İçinde Kullanımları

3.2.4. Bağlantılar (Contextual Alternates – Bağlamsal Alternatifler)

Harflerin ve ligatürlerin doğru bir şekilde bağlanabilmesi için font tasarım sürecinde *calt* (contextual alternates) başlıklarında kodlamalar yapılmıştır.

Her bir harf ve ligatürün farklı pozisyonlardaki (başta, ortada ve sonda) şekilleri yazı kurallarına uygun olarak tasarlanmıştır. Bu harf ve ligatürler peş peşe geldiklerinde standart olarak oluşturulan ilk şekilleri ile birbirlerine bağlanmaktadır (bkz. Şekil 21). Ancak, bitişik olarak yazılan bazı harflerin şekil ve bağlantılarında farklılıklar bulunmaktadır (bkz. Şekil 22).

Şekil 21 *Şems* Kelimesindeki *Şın* ve *Mim* Harflerinin Birbirine Uyumlandırılmış Şekillerinin *Calt* ile Doğru Olarak Bağlanması

Şekil 22 *Kâtip* Kelimesindeki *Kef* Harfinin *Elif* ile Kurallı Olan Versiyonuyla Bağlanması

Bu bağlamda, *calt* (contextual alternates) özelliği kullanılarak yaklaşık 3500'e yakın harf ve ligatür için, şekillerin birbirleriyle uyumlu bağlanmasını sağlayan kodlamalar yapılmıştır. Hazırlanan tabloda (bkz. Tablo 15) uyum veya kural olarak değişkenlik gösteren bu harf şekillerinin doğru versiyonları ile bağlanabilmesi için yapılan kodlamalar, programdaki numara sırasına göre açıklamaları eklenerek belirtilmiştir.

Böylece, harflerin pozisyonlarına ve birleşim durumlarına göre bağlanma biçimleri belirlenmiş, hat sanatındaki kurallara göre harf bağlantıları da dijital ortama aktarılmıştır. Tasarlanan dijital font, estetik değerlerin korunmasını ve hat sanatıyla uyumlu bir yazı tipi olarak kullanılabilirliğini sağlamıştır.

NO	AÇIKLAMA	BAĞLANTI	CALT BAĞLANTISI
1	(Ortada) ـبـ be grubu harfleri peşpeşe geldiğinde ـبـ şeklinde yazılmıştır.		
2	(Ortada) ـبـ be grubu harfleri, (ortada, sonda) ـسـ be grubu harfleriyle başlayan harf tertipleriyle ss13 stilinde yazılmıştır.	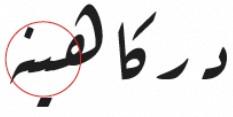	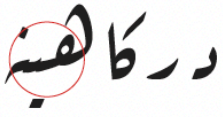
3	(Ortada) ـبـ be grubu harfleri, (sonda) ـسـ be-be harf grubu tertipleriyle, ـبـ şeklinde yazılmıştır.		
	(Ortada) ـصـ, ـصـ sad, dad harfleri, (sonda) ـسـ be-be harf grubu tertipleriyle ـبـ şeklinde yazılmıştır.		
4	(Başta) ـبـ be-be grubu harf tertipleri, (sonda) ـبـ be grubu harfleriyle ـبـ şeklinde yazılmıştır.		
	(Başta) ـبـ be-be grubu harf tertipleri, (ortada) ـبـ be grubu harfleriyle ـبـ şeklinde yazılmıştır.		

	(Başta) ـبـ be-be grubu harf tertipleri, (ortada-sonda) ـبـ be grubu harfleriyle başlayan harf tertipleriyle ـبـ şeklinde yazılmıştır.		
5	(Başta) ـبـ be-be grubu harf tertipleri, (sonda) ـن nun harfiyle ـبـ şeklinde yazılmıştır.		
6	(Başta) ـبـ be-be grubu harf tertipleri, (ortada) ـهـ, ـهـ he harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
7	(Ortada) ـبـ be grubu harfleri, (sonda) ـد be-dal grubu harf tertipleri ile uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ـصـ, ـضـ sad, dad harfleri, (sonda) ـد be-dal grubu harf tertipleri ile uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ـضـ sad, dad harfleri ile biten harf tertipleri, (sonda) ـد be-dal grubu harf tertipleri ile uyumlu yazılmıştır.		

8	Temel şekillerin başta yazılan versiyonları, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır.		
	Harf tertiplerinin başta yazılan versiyonları, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır.		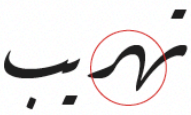
9	Temel şekillerin ortada yazılan versiyonları, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır.		
	Harf tertiplerinin ortada yazılan versiyonları, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır.		
10	(Ortada) ـبـ be grubu harfleri, (ortada, sonda) ـصـ, ـص sad, dad, ـضـ, ـض tı, zı harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Ortada) ـبـ be grubu harfleri, (ortada, sonda) ـصـ sad, dad, ـض tı, zı harfleriyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		

	(Başta) ـبـ be-be grubu harf tertipleri, (ortada, sonda) ـصـ, ص sad, dad, ـطـ, ط tı, zı harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta) ـبـ be-be grubu harf tertipleri, (ortada, sonda) ـصـ, sad, dad, ـطـ tı, zı harfleriyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta) ـضـ cim grubu harfler, (ortada, sonda) ـصـ, ص sad, dad, ـطـ, ط tı, zı harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta) ـضـ cim grubu harfler, (ortada, sonda) ـصـ sad, dad, ـطـ tı, zı harfleriyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ـصـ, ـصـ sad, dad harfleri, (ortada, sonda) ـصـ, ص sad, dad, ـطـ, ط tı, zı harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		

	(Başta, ortada) ـصـ, ـصه sad, dad harfleri, (ortada, sonda) ـص sad, dad, ـط tı, zı harfleriyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		
	(Başta, ortada) ـصه sad, dad harfleri ile biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـص, ـص sad, dad, ـط, ـط tı, zı harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ـصه sad, dad harfleri ile biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـص sad, dad, ـط tı, zı harfleriyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		
11	(Başta, ortada) ـصـ, ـصه sad, dad harfleri, (ortada) ـبـ be grubu harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		

	(Başta, ortada) ـصـ, ـهـ sad, dad harfleri, (ortada, sonda) ـبـ be grubu harfleri ile başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ـهـ sad, dad harfleriyle biten harf tertipleri, (ortada) ـبـ be grubu harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ـهـ sad, dad harfleriyle biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـبـ be grubu harfleri ile başlayan harf tertipleriyle uyumlu şekilde yazılmıştır.	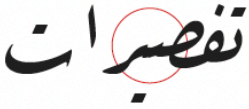	
12	(Başta, ortada) ـكـ, ـكـ kaf harfi, (ortada, sonda) dikey harflerle (ـكـ, ـلـ, ا, ك, ل, ـهـ) uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ـكـ, ـكـ kaf harfi, (ortada) ـكـ kaf, ـلـ lam harfleriyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		

13	(Başta) ﮕ kef-kef, ﻟﮑ lam-kef tertipleri, (ortada, sonda) dikey harflerle (ﮑ, ﻟ, ا, ك, ل, ﻻ) ss14 stilinde ﻟﮑ, ﮑﮑ şeklinde yazılmıştır. Stil olarak tasarlanmış olan ss14 versiyonu kendinden sonra gelen dikey harfler olduğu için bu harf tertiplerinde tercih edilmiştir.		
	(Başta) ﮕ kef-kef, ﻟﮑ lam-kef tertipleri, (ortada, sonda) ﮑ kef, ﻟ lam harfleri ile başlayan harf tertiplerinin tertipleriyle ss14 stilinde yazılmıştır.		
14	(Ortada) ﮑ kef, ﻟ lam harfleri, (ortada, sonda) ﺟ, ﺤ cim grubu harfler ve ﻣ, ﻢ mim harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Ortada) ﮑ kef, ﻟ lam harfleri, (ortada, sonda) ﺟ cim grubu harfler ve ﻣ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle yazılmıştır.		

	(Başta, ortada) ﮔ, ﮕ kef-kef ve (ortada) ﻟ lam-kef harf tertipleri, (ortada, sonda) ﺟ, ﺣ cim grubu harfler ve ﻣ, ﻡ mim harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta, ortada) ﮔ, ﮕ kef-kef ve (ortada) ﻟ lam-kef harf tertipleri, (ortada, sonda) ﺟ cim grubu harfler ve ﻣ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		
15	(Ortada) ﻠ lam harfi, (sonda) ﻚ kef harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
16	(Ortada) ﻬ, ﻫ he harfi, (ortada, sonda) ﺴ, ﺲ, ﺳ sin, şın harfleriyle ﺴ, ﺲ, ﺳ şekillerinde uyumlu yazılmıştır. Sin, şın harflerinin temel şekillerdeki versiyonları sadece sin, şın harfleriyle uyumlu olduğu için bu ikinci versiyonu ortada he harflerine uyumludur. Diğer harflerle bağlantıları ligatür olarak tasarlanmıştır.		

	(Başta, ortada) ﻫ, ﻬ he harfi ile biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـﺲ, ﺳ, ﺴ sin, şın harfleriyle ـﺲ, ﺳ, ﺴ şekillerinde uyumlu yazılmıştır.		
17	(Ortada) ﻫ he harfi ve (başta, ortada) ﻫ, ﻬ he harfiyle biten harf tertipleri, (ortada) he harfi ve ss15 stilinde başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
18	(Başta, ortada) ﻬ he harfi ile biten harf tertipleri, (ortada) ﻫ , ﻬ he harfiyle ﻫ ss15 stili şeklinde yazılmıştır.		
19	(Başta) ﻓ fe, ﻗ kaf, ﻛ kef, ﻟ lam harfleri, (ortada) ﻫ, ﻬ he harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
20	Temel şekillerin başta yazılan versiyonları, (sonda) ﻯ ye harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
21	Harf tertiplerinin başta yazılan versiyonları, (sonda) ﻯ ye harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		

	Harf tertiplerinin başta yazılan versiyonları, (ortada, sonda) ـحـ, ـجـ cim grubu harfler ve ـمـ, ـم mim harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
	Harf tertiplerinin başta yazılan versiyonları, (ortada, sonda) ـطـ cim grubu harfler ve ـمـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
22	Temel şekillerin ortada yazılan versiyonları, (ortada, sonda) ـحـ, ـجـ cim grubu harfler ve ـمـ, ـم mim harfiyle uyumlu şekilde yazılmıştır.		
	Temel şekillerin ortada yazılan versiyonları, (ortada, sonda) ـهـ cim grubu harfler ve ـمـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	Temel şekillerin ortada yazılan versiyonları, (sonda) ـى harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Ortada) harf tertipleri, (ortada, sonda) ـحـ, ـجـ cim grubu harfler ve ـمـ, ـم mim harfiyle uyumlu yazılmıştır.		

	(Ortada) harf tertipleri, (ortada, sonda) جـ cim grubu harfler ve مـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Ortada) harf tertipleri, (sonda) ى ye harfiyle uyumlu yazılmıştır.		
23	Temel şekillerin başta yazılan versiyonları, (ortada, sonda) جـ, حـ cim grubu harfler ve مـ, مـ mim harfiyle uyumlu şekilde yazılmıştır.		
	Temel şekillerin başta yazılan versiyonları, (ortada, sonda) جـ cim grubu harfler ve مـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
24	(Başta) سـ sin, şın harfleri, (ortada, sonda) جـ, حـ cim grubu harfler ve مـ, مـ mim harfiyle uyumlu şekilde yazılmıştır.		
	(Başta) سـ sin, şın harfleri, (ortada, sonda) جـ cim grubu harfler ve مـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		

	(Başta) ـسـ sin, şın harfleri, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta) ـسـ sin, şın harfleri, (sonda) ـى harfleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـحـ, ـجـ cim grubu harfler ve ـمـ, ـم mim harfiyle uyumlu şekilde yazılmıştır.		
	(Başta) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـخـ cim grubu harfler ve ـمـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır.		
	(Başta) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (sonda) ـى ye harfiyle uyumlu yazılmıştır.		

25	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri, (ortada, sonda) ـحـ, ـجـ cim grubu harfler ve ـمـ, ـم mim harfiyle uyumlu şekilde yazılmıştır. (Ortada) ـهـ he harfine uyumlu sin, şın harfleri ـسـ de bu bağlantıya dahildir. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		
	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri, (ortada, sonda) ـحـ cim grubu harfler ve ـمـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		
	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		
	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri, (sonda) ـى harfleriyle uyumlu yazılmıştır. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		

	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـحـ, ـجـ cim grubu harfler ve ـمـ, ـم mim harfiyle uyumlu şekilde yazılmıştır. (Bu kısımda verilen örnekler harf bağlantılarını göstermek için verilmiştir, kelime değildir.)		
	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (ortada, sonda) ـحـ cim grubu harfler ve ـمـ mim harfiyle başlayan harf tertipleriyle uyumlu yazılmıştır.		
	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (sonda) ـر re harf grubuyla uyumlu yazılmıştır.		
	(Ortada) ـسـ sin, şın harfleri ile biten harf tertipleri, (sonda) ـى ye harfiyle uyumlu yazılmıştır.		

Tablo 15 Harflerin ve Ligatürlerin *Calt* Kodlarına Göre Bağlantıları ve Açıklamaları

3.3. M. HALİM ÖZYAZICI MEŞKLERİ ve RİK'A FONT TASARIMI

3.3.1. Mustafa Halim Özyazıcı (1898-1964)

Osmanlı'da 18. yüzyıldan itibaren matbaa hurufatı hareketli harfler dediğimiz metal hurufatla sağlanmaktayken, bugün 21. yüzyılda dijital teknolojilerle sağlanmaktadır. Rik'a hurufatta Osmanlı döneminde Mehmed İzzet Bey'in harfleri kullanılmış, bu çalışmada ise Halim Efendi'nin harfleri örnek alınmıştır. Dolayısıyla rik'a font tasarımında matbaada kullanılan hurufat yerine bugünkü dijital teknoloji kullanıldığı gibi, yazı üslubunda da son dönem rik'a ekolü esas alınmıştır.

18. yüzyılın sonlarında Osmanlı'da Divan-ı Hümâyûn'da belli kurallara bağlanan rik'a, Bâbıâlî memurlarından hattat Mümtaz Efendi tarafından teferruatları kaldırılıp, sadeleştirilmiş ve divânî yazıdan tamamen soyutlandırılarak hızlı yazılan sanatlı bir yazı haline getirilmiştir. Bu tarza Mümtaz Efendi rik'ası, ayrıca geliştiği yere istinaden Bâbıâlî rik'ası da denilmiştir. Mümtaz Efendi'nin öğrencilerinden Mehmed İzzet Bey rik'a yazıya yeni bir üslup kazandırmış böylece rik'a bir sanat yazısı haline gelmiştir. Bu iki rik'a üslubundan *Mümtaz Efendi rik'ası* hızlı ve güzel yazma ihtiyacı olduğunda, *İzzet Efendi rik'ası* ise sanatlı olması istenen yerlerde tercih edilmiştir. Bütün yazılarda hüner sahibi olan Cumhuriyet dönemi hattatlarından Halim Özyazıcı ise kendine has üslubuyla İzzet Efendi rik'a ekolünü devam ettirmiştir[329].

İsa Kapısı İptidai Mektebi, Gülşen-i Maarif Rüştiyesinde ilk eğitimini tamamlayan Halim Efendi (ö.1964) rüştiyedeki eğitimi sıralarda hat sanatına ilgi duymuş ve yazıya öncelikle babasının teşvikiyle başlamıştır[330].

Hamit Aytaç, Halim Efendi'deki yeteneği fark ederek kendisiyle özel olarak ilgilenmiştir. Rik'a, sülüs, nesih ve divânî yazıları okul düzeyinde meşk etmiş, rüştiyeden mezun olduktan sonra 1914'te Sanayi-i Nefise Mektebinde hâk şubesine kaydolmuş, bir yıl sonra Bâbıâli'de açılan Medresetü'l-Hattatîn'e geçmiştir. Halim Efendi burada Hasan Rıza ve Kâmil Akdik'ten sülüs, nesih ve rika', Hulusi Yazgan'dan ta'lik, İsmail Hakkı Altunbezer'den celî sülüs ve tuğra, Ferid Bey'den divânî ve celî divânî, Said Bey'den rik'a yazıları öğrenmiştir. Hocası Said Bey

[329] Senem Demirci, "Başlangıcından Günümüze Rık'a Hattı", *Yüksek Lisans Tezi,* s. 9-29.

[330] Yusuf Bilen, "Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı, Sanatı ve Eserleri", *Yüksek Lisans Tezi*, s. 6.

aracılığıyla Divân-ı Hümâyûn Kalemine devam etmiş, 1916'da askerlik görevi münasebetiyle kendi talebi üzerine Harbiye Nezâretince Matbaa-i Askeriyye hattatlığında bulunmuştur. Medresetü'l-Hattatîn'de bütün hat çeşitlerini meşk etmiş olmasına rağmen 6 Ekim 1918'de sadece celî sülüs ve tuğrada icazet almıştır. Mezun olduktan sonra Askerî Matbaada ve Evkaf-ı İslamiyye Matbaasında çalışmış ayrıca bazı mekteplerde ve matbaalarda görev almıştır. 1924'te Bâbıâli Caddesi'nde bir yazıhâne açmış burada 1928'e kadar bütün hat çeşitlerinde levha, kartvizit, mühür kitap başlığı yazmıştır. Harf İnkılabından sonra mesleğine devam edemeyip, üzüm yetiştirmeye başlamışsa da hattan kopmamış ve bu dönemde yazılarına *sâbıkan hattat, halen bâğban* şeklinde imza atmıştır. Bu zaman diliminde cami yazılarının yenilenmesinde çalıştığı gibi Latin yazısıyla da çalışmalar yapmıştır. 1946'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Türk Tezyini Sanatlar Şubesinde hat muallimliğine tayin edilmiş 1963'te emekli olmuştur[331].

3.3.2. Rik'a Font Tasarımının Halim Efendi Meşkleri ile Mukayesesi

3.3.2.1. Hat Sanatında Meşk

Hat sanatı eğitim sisteminde önemli bir yeri olan meşkler ile yazının estetik ve yapısal özellikleri aktarılmaktadır. Konumuz itibariyle Halim Efendi'nin meşkleri de rik'anın hat sanatındaki kural ve özelliklerini yansıtan örneklerdir.

Meşk, hat sanatında hocanın çalışması için öğrencisine örnek olarak verdiği yazılardır. Bu örnek yazılara bakılarak yapılan çalışmalara *meşk etmek*, hazırlanan dersi hocanın mütalaa etmesine *meşk vermek*, öğrencinin hocasından aldığı bu derse de *meşk almak* denilir[332].

Hat Sanatında klasik meşk eğitimi *müfredat* ve *mürekkebat* olarak adlandırılan iki merhaleden meydana gelmektedir. Hat öğrenimine başlayan talebe, müfredat[333] denilen ilk aşamada sülüs-nesihte *rabbi yessir* duası ile rik'a, ta'lik, divani gibi diğer yazı çeşitlerinde ise genellikle harflerle meşke başlar. Harflerin diğer harflerle birleşimleri çalışılır, böylece harflerin başta ve sonda yazılışları meşk edilmiş olur.

---

[331] M. Uğur Derman, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 34, "Özyazıcı, Mustafa Halim" maddesi.

[332] Muhittin Serin, *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. 29, "Meşk" maddesi.

[333] Arapça'da yalnız, tek anlamındadır.

Bütün harfler tamamlandıktan sonra harflerin birleşmesi ile oluşan kelime ve cümlelerin çalışıldığı mürekkebat[334] denilen ikinci aşamaya geçilir. Burada satır düzeni, harf ve kelimelerin satır nizamına göre aldığı şekiller, kompozisyon kuralları, harflerin hareke ve tezyinî işaretlerinin satır içinde nasıl yerleştirilmesi gerektiği çalışılır[335].

Klasik hat eğitimi geleneğinde üstatların hazırlamış olduğu yazı örnek ve talimlerini içeren meşkleri tamamlandıktan sonra belli bir aşamaya gelen öğrenci, herhangi bir örneğe bağlı kalmadan taklit ettiği meşklere benzeyen, kaide ve kurallarına uygun çalışmalar ortaya koyma gayretine girer[336].

Tıpkı hat eğitiminde olduğu gibi font tasarımında da meşk sistemindeki yol izlenebilmektedir. Bu bağlamda Halim Efendi'nin meşkleri, tasarlanan rik'a fontun temel referansı olmuştur. Fontta oluşturulan harflerde, hat sanatının dijital ortamda yansıtabilmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

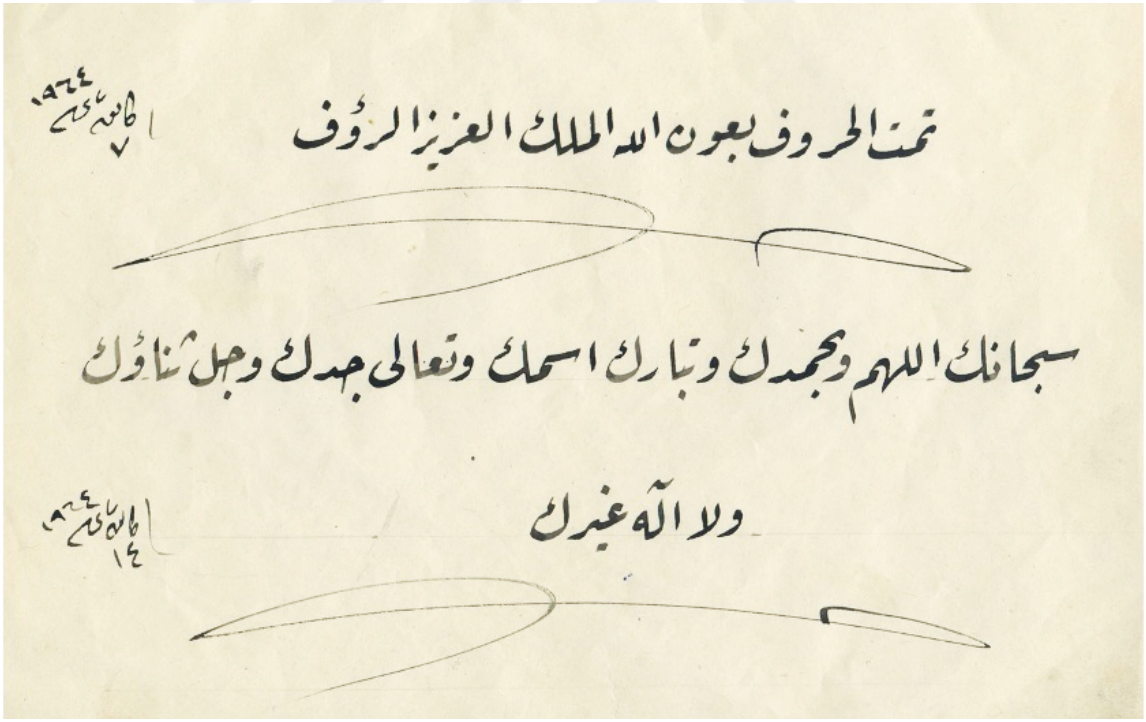

Resim 83 Halim Özyazıcı Meşklerinden Bir Sayfa
(İ. Aydın Yüksel Koleksiyonu – Senem Demirci, "Başlangıcından Günümüze Rık'a Hattı", *Yüksek Lisans Tezi*.)

---

[334] Arapça'da birleştirilmiş, terkip edilmiş anlamındadır.

[335] Mehmet Memiş, "Osmanlı Hattatlarının Mürekkebat Meşklerinde Yazdıkları Metinler", *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, s. 44.

[336] M. Uğur Derman, *Harflerin Aşkı*, s. 41.

3.3.2.2. Harf Mukayeseleri

İzzet Efendi rik'a ekolünün son dönem temsilcilerinden olması bakımından Halim Efendi harfleri bu çalışmanın temel referans noktalarından biri olmuştur. Bu harfler nispetleri ve duruşları bakımından standart bir hale getirilerek font tasarımına dönüştürülmüştür. Harflerin ölçü ve açılarında uyum yakalanması amacıyla yapılan birtakım düzenlemeler ile el yazısından kaynaklı esneklik ve anlık kalem hareketlerinin yerini mekanik bir görünüm almıştır.

Her bir harfin kelime içindeki konumuna ve peş peşe geldiği harflere göre değişiklik göstermesi harflerin birbirlerine bağlandığı kısımların aynı açı ve kalınlıkta olması zorunluğunu ortaya çıkarmıştır. Font tasarımında bağlantı kısımları birbirlerine uyumlandırılan bu harflerin Halim Efendi'nin meşklerindeki harflerle uyumunu değerlendirmek amacıyla görsel bir analiz yapılmıştır.

Meşklerde yer alan harflerin yalın yazılışları tasarlanan fonttaki harflerle kıyaslanmış, bu kıyaslama görseller ve bazı tespitler eşliğinde sunulmuştur. Her bir harfin Halim Efendi tarafından yazılmış hali, font tasarımındaki versiyonu ve bu ikisinin üst üste bindirilmiş karşılaştırmalı görüntüsünden oluşan bir tablo hazırlanmıştır (bkz. Tablo 16). Ayrıca, Halim Efendi'nin yazdığı bir satırın fontla yazılmış haliyle karşılaştırılması da yapılmıştır.

Elde edilen bulgular, Halim Efendi'nin meşklerinde yer alan harflerin tasarlanan rik'a fontundaki karşılıkları ile kıyaslanması sonucunda, fontun belirli açılardan estetik, ölçü ve yapısal tutarlılık sağladığını ortaya koymaktadır. Font tasarımı sırasında, harf biçimlerinin yanı sıra, özellikle bir arada uyumlu bir bütün oluşturmasına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

- *Be* ve *fe* harflerinin çanak kısımlarındaki orantılar birbirleriyle tutarlı bir şekilde düzenlenmiş ayrıca *sin* ve *şın* harflerinin başlangıç kısımlarının uzunluğu bu ölçülere göre ayarlanmıştır.
- *Sad* ve *tı* harflerinin göz kısımları daha açık ve dik bir formda tasarlanarak diğer harf nispetlerine uyumlu bir estetik bütünlük sağlamıştır.

- *Ayın* ve *cim* harflerinin meşklerde el yazısından kaynaklanan farklılıkları göz önüne alınarak fontta çanakları birbirine benzer formlarda oluşturulmuştur.
- *Kef* harfinin çanak kısmı *be* ve *fe* harfleriyle uyumlu bir şekilde düzenlenmiştir. *Hemze*si çanağa ortalı ve daha küçük olarak yerleştirilerek daha ferah bir görünüm kazandırılmıştır.
- *Kef*, *lam* ve *lamelif* harflerinde dikey formların uzunlukları, *elif* harfiyle uyumlu bir ölçü ve açıda belirlenerek satır içerisindeki ahenk ve bütünlük sağlanmıştır.
- Sonda yazılan *he* harflerinin diğer harflerle bağlantılarındaki standart uyuma uygun olarak meyiller daha düz bir formda tasarlanmıştır. Bu durum bütün harf birleşimleri için aynı şekildedir.
- Çanaklı ve kuyruklu harfler dışında bütün harfler bitiş kısımlarına göre satıra oturtulmuş, ayrıca birbirine bitişen harflerin aralarındaki boşluklarda 1 buçuk, 2'şer noktalık aralıklar bırakılacak şekilde standart bir denge kurulmuştur.

Sonuç olarak, font tasarımının estetik, ölçü ve yapısal özellikleri Halim Efendi meşkleriyle karşılaştırıldığında rik'a yazısının font tasarımı için yeniden yorumlanmasının dijital ortamlarda kullanılabilmesi için gerekliliğini göstermektedir. Bu yorumlamalar harf formlarından ziyade birbirine benzeyen hareketler barından harflerdeki büyüklük ve uzunluklar veya bitişerek yazılanların aralıklarındaki boşlukların eşitlenerek tasarlanmasıdır. Örneğin *sin, sad, nun* harfleri veya *be, fe, kef* harfleri gibi çanak kısımları birbirine benzeyen harflerde tutarlılık sağlanmıştır. Ayrıca satır düzeninde harf ve kelime aralarındaki boşluklarda aynı yol izlenerek ayarlamalar yapılmıştır (bkz. Resim 84). Böylece satır düzeninde serbest bir görünüm kazanılarak rik'a yazısının sanatlı yazılan bu tarzında estetik bir bütünlük ve dijital ortamlar için uyumlu bir kullanım imkanı sağlanmıştır.

Meşk	Font	Kıyaslama
	ا	
	ب	
	ت	
	ج	
	د	
	ر	
	س	
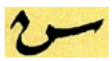	س	
	س	
	ص	

صـ	صـ	صـ
طـ	طـ	طـ
عـ	عـ	عـ
فـ	فـ	فـ
قـ	قـ	قـ
كـ	كـ	كـ
كـ	كـ	كـ
لـ	لـ	لـ
مـ	مـ	مـ
نـ	نـ	نـ
هـ	هـ	هـ

Tablo 16 Halim Efendi Harfleri ve Rik'a Font Mukayesesi

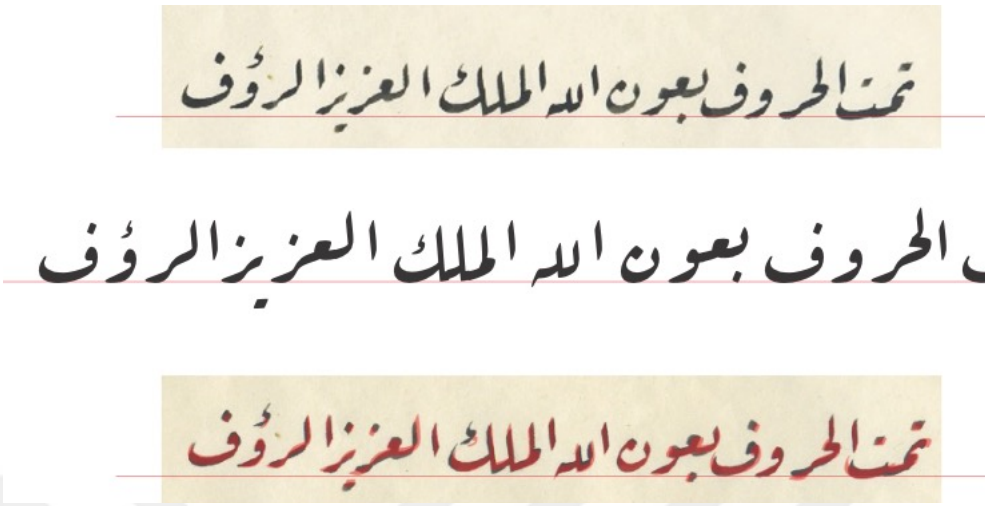
تمت الحروف بعون الله الملك العزيز الرؤف

Resim 84 Müfredatın Bittiğine Dair Yazılan *Temmet* Satırının Halim Efendi Meşkinde, Font Tasarımında ve Harf Mukayeselerinde Görünümü

Meşklere göre Halim Efendi Rik'a Harfleri ve Rik'a Fonttaki Görünümleri;

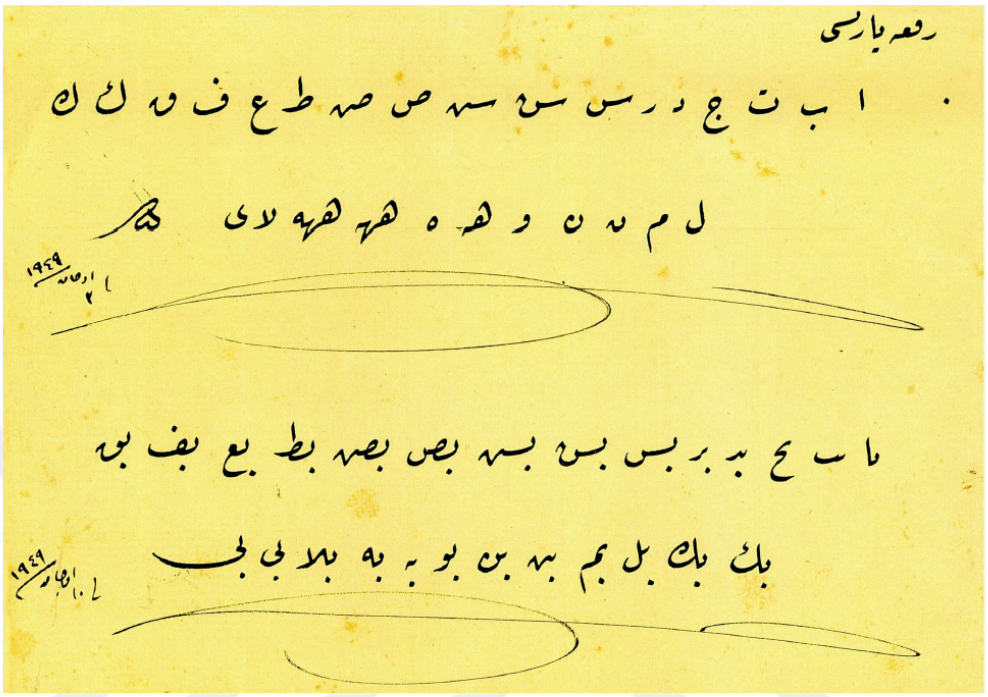

Resim 85 Rik'a Harfler ve *Be* Meşkleri
(Betül Bilgin Arşivi[337])

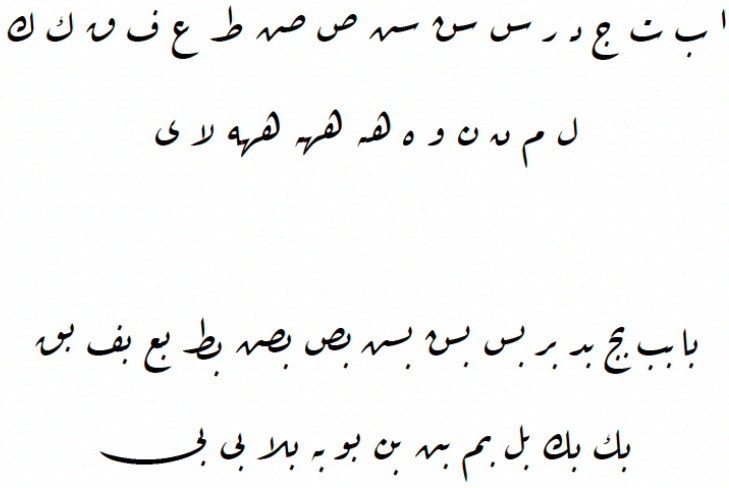

Şekil 23 Harfler ve *Be* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü

[337] Betül Bilgin, bu meşklerin fotokopilerini Ali Alparslan'dan almıştır. Bu fotokopilerden alınan tarama görselleridir. (Ayrıca bkz. Süleyman Berk, *Hat San'atı Tarihçe - Malzeme ve Örnekler* ve Senem Demirci, "Başlangıcından Günümüze Rık'a Hattı", *Yüksek Lisans Tezi.*)

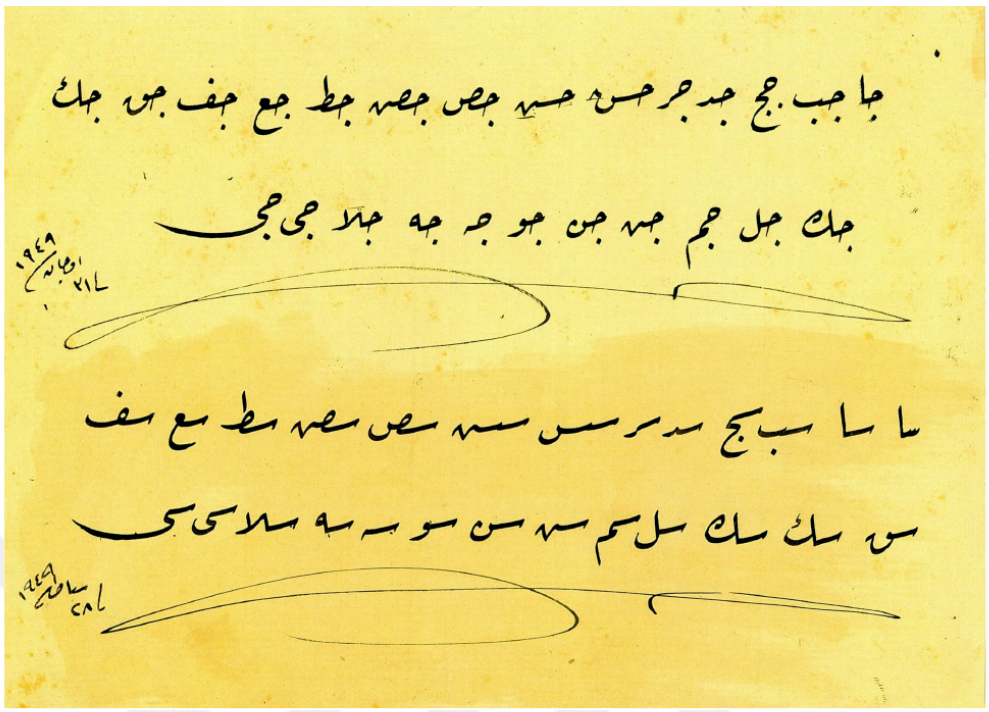

Resim 86 *Cim* ve *Sin* Meşkleri
(Betül Bilgin Arşivi)

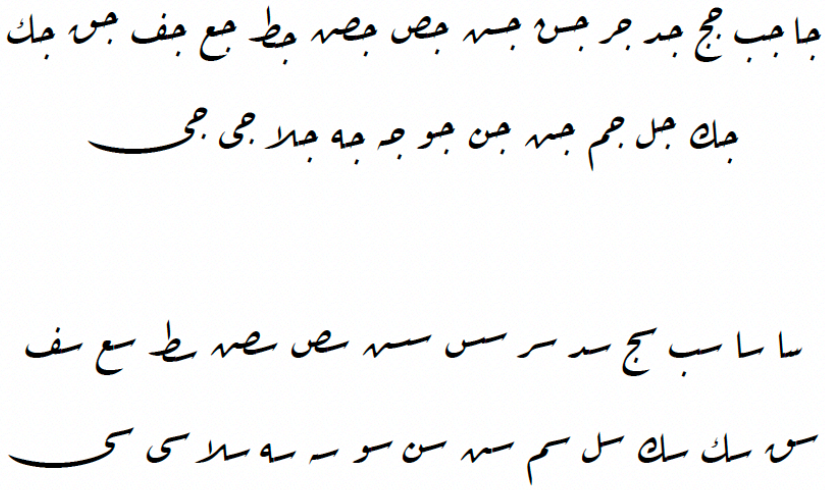

Şekil 24 *Cim* ve *Sin* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü

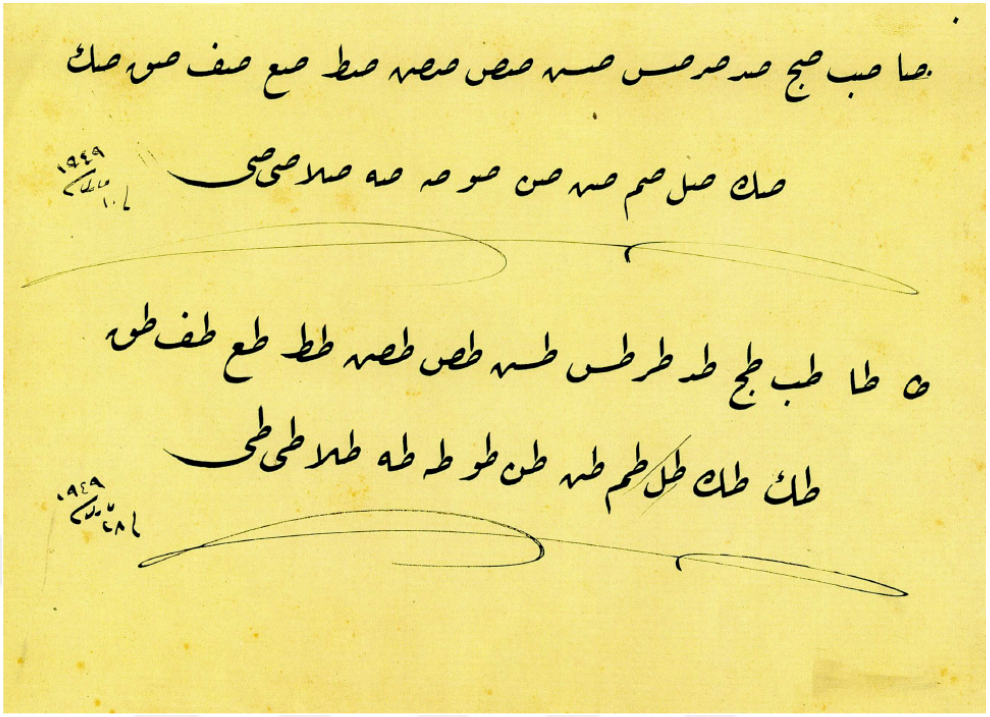

Resim 87 *Sad* ve *Tı* Meşkleri
(Betül Bilgin Arşivi)

صا صب صج صد صر ص صس صسه صص صصه صط صع صف ص صك

صك صل صم صه صن صو ص صه صلا صی صے

ط طا طب طج طد طر ط طس طسه طص طصه طط طع طف ط طه

طك طك طل طم طه طن طو ط طه طلا طی طے

Şekil 25 *Sad* ve *Tı* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü

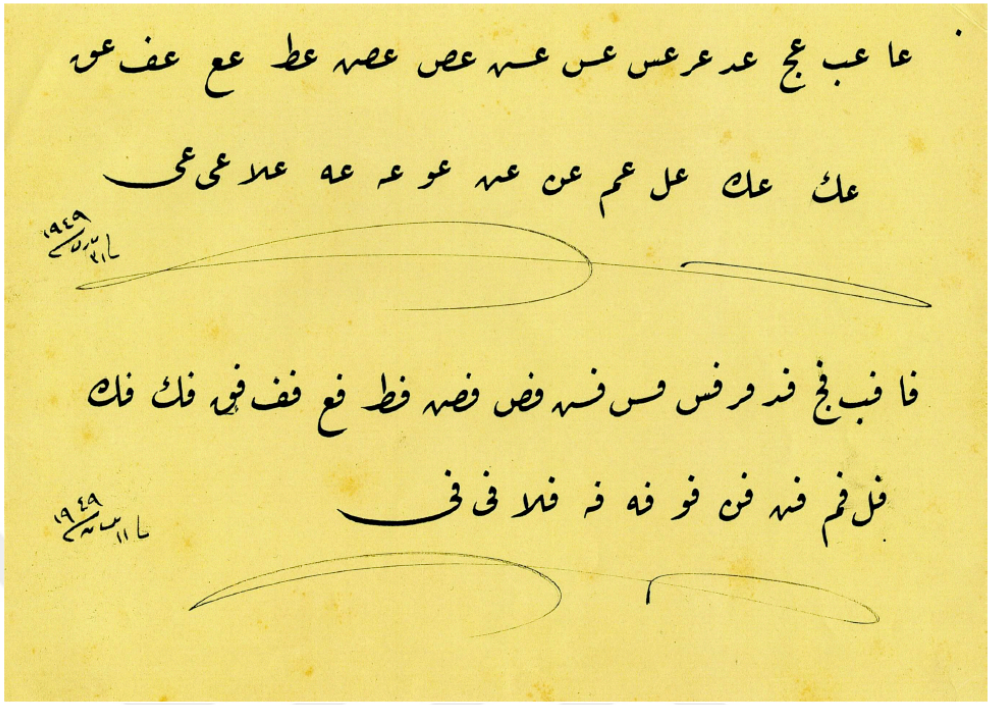

Resim 88 *Ayın* ve *Fe* Meşkleri
(Betül Bilgin Arşivi)

عا عب عج عد عر عس عش عه عص عض عط ع ع عف عق

عك عل عم عن عه عو ع عه عا عى عي

فا ف ب ف ج ف د ف ر ف س ف ش ف ه ف ص ف ض ف ط ف ع ف ف ف ق ف ك ف ل

ف م ف ه ف ن ف و ف ه ف ه ف لا ف ى ف ي

Şekil 26 *Ayın* ve *Fe* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü

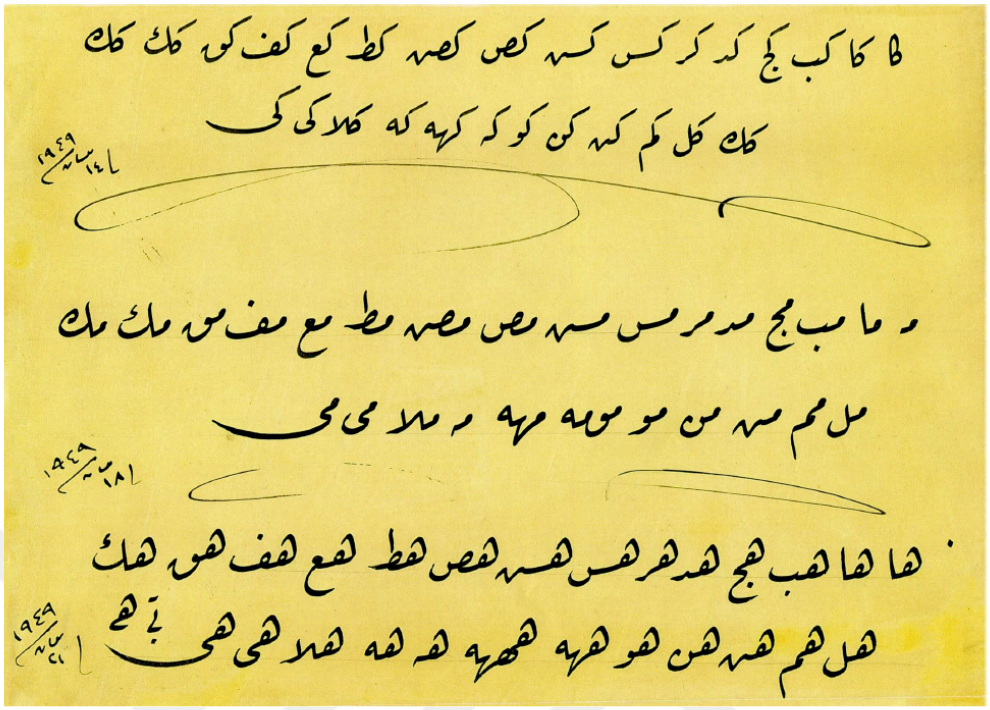

Resim 89 *Kef, Mim* ve *He* Meşkleri
(Betül Bilgin Arşivi)

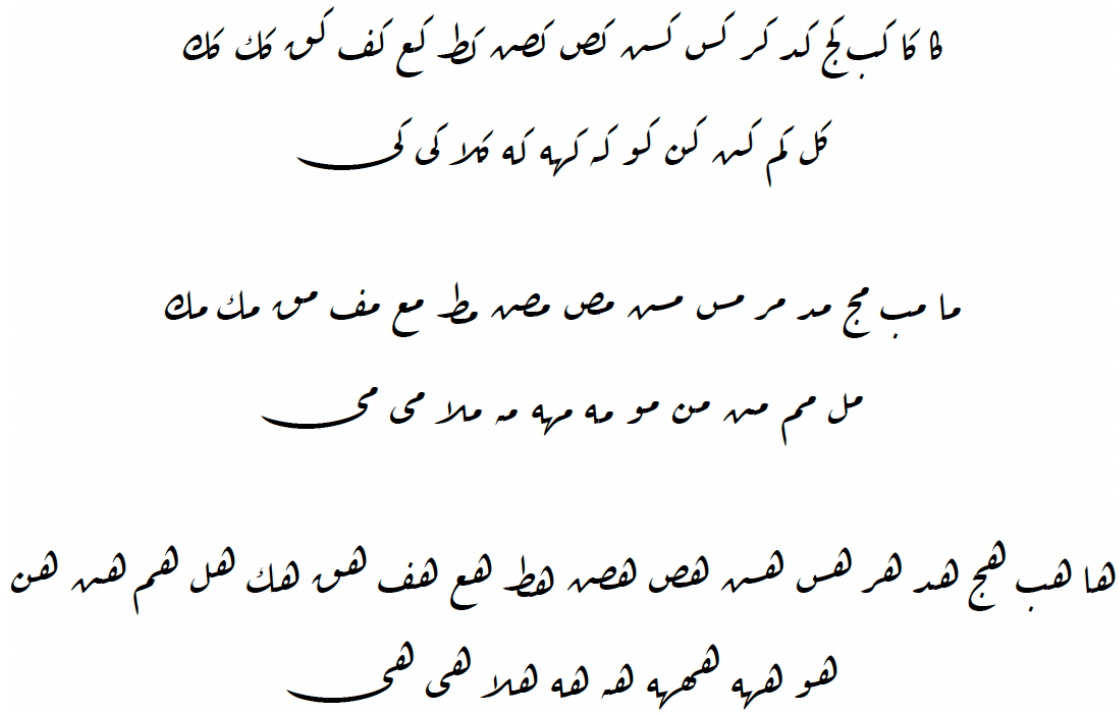

Şekil 27 *Kef, Mim* ve *He* Birleşimlerinin Rik'a Font Dizgisi ile Görünümü

3.4. UYGULAMA (SU KASİDESİ)

Rik'a Font Tasarımı uygulaması için Fuzûli'nin 32 beyitten (64 satır) oluşan Su Kasidesi (Kasîde Der Na't-ı Hazret-i Nebevî) ile bir kompozisyon tasarlanmıştır. Tasarım programında harflerin font ile dizgisi yapıldıktan sonra yerine göre hangi kelimelerde hangi stillerin kullanılacağı kararlaştırılmıştır.

Dizgisi yapılan beyitler için satır yüksekliği rik'a hattında olduğu gibi 15 nokta, satır arası ise 7,5 nokta olacak şekilde bir mıstar oluşturulmuştur. Kalın yazılı satırlardan ikincisinde beyitlerin arasındaki yakınlığın satır altındaki boşluktan daha az olması ve bütüne bakıldığında beyitlerin arasının daha yakın olması gerektiği için iki nokta kısılarak 13 nokta uzunluğu esas alınmıtşır.

Şekil 28 Su Kasidesinin Tasarımında Kullanılan Mıstar

Satırların eşitlenmesi ve harf arasındaki boşlukların manuel olarak düzenlenebilmesi için dizgisi yapılan beyitler satır satır mıstar üzerine yerleştirilerek şekillere dönüştürülmüştür. Harf ve kelime aralarındaki boşluklar dengelenerek, 64 satırın uzunluğu eşitlenmiştir. Satır uzunlukları arasında farklılıklar olduğu için keşideli kullanılabilen harflerde fontun *ss12* ve *ss17* stilleri tercih edilmiştir.

Rik'a hattında keşide kullanımı sülüs veya nesih yazı çeşitlerine nazaran daha sınırlı şekilde uygulanabilmektedir. Bazı harflerde yalnız harf olarak veya sonda yazılan versiyonlarında keşide kullanılabilmektedir. Kelime ortasında keşide yapılmamaktadır. Bu yüzden satırların eşitlenme aşamasında keşideli harfler kullanılmış, fakat belirtildiği üzere istenilen yerde keşide kullanılamadığı için bazı satırlarda diğerlerine nazaran boşluklar daha fazla olmuştur. Rik'a hattının anatomisi ve kuralları gereği satır dizilimi bu boşluklar dengeleyerek oluşturulmuştur.

Üretilen yazı tipinin kalın ve ince puntolarda kullanımının sunulması amacıyla bir beyitin 82 punto, altındaki 3 sütunda ise 6'şar beyitin 26 punto büyüklüğünde dizgisi yapılarak tasarlanmış, 50 x 100 cm ölçüsünde bir zemine yerleştirilmiştir.

صاچمه ای کوز اشکدن کوکلمده کی او دلاره صو

کیم بو دکلو دوتشان او دلاره قیلمز چاره صو

ایکوندر کیجه دوار رنکی بیلمزم

یا محیط اولمش کوز دمدن کیجه دواره صو

ذوق تیغکدن عجب بوخ اوله کوکلم چاك چاك

کیم مرور ایلین براغور رخنه لر دیواره صو

دهم ایلمه سویلر دل مجروح یاقانك سوزن

احتیاط ایلین ایچر هر کیمسه اوله یاره صو

صویه ویرسوبه باغبان کلزاری زحمت چکمسون

بر کل ایچیلمز بوزلك تك ویرسه مینك کلزاره صو

اوخشده بیلمز غباریمی محرر خطکه

خامه تلك باخمقدن اینه کوزلریه قاره صو

عارضك یادیله ثمنالك اوله مژکانم نوله

ضایع اولمز کل ثمنا سیله ویرملك خاره صو

غم کوفی ایتمه دل بیماردن تیغلك دریغ

خیر در ویرملك قراکو کیجه ده بیماره صو

ایسه یکانن کو کل هجرنده شو قم ساکن ایت

صو سزم برکز بو صحراده منمجون اره صو

من لبلك مشتاقیم زهاد کوثر طلبی

نه کیم مسه می ایچمك خوسه کلور لطیاره صو

روضهٔ کونه هر دم دور رسوب ایلر کذار

عاشق اولمسه غالبا اول سرو خوش رفتاره صو

صو بولن اول کویدن طیراغ اولوب دوستم کرك

چون رقیبمدر دخی اول کویه قویمن واره صو

دست بوسی ارزو سیله کر اولسم دوستلر

کوزه ایلك طیراغم صونلك انکله یاره صو

سروسر کشلك قیلور قری نیازندن مکر

دامنن دونه ایاغینه دوشه یالواره صو

ایچملك ایستر بلبلك قانن مکر برنکیله

کل بو داغینلك مزاجینه کوره قورتاره صو

طینت پاکینی روشن قیلمسه اهل عالمه

اقتدا قیلمسه طریق احمد مختاره صو

سید نوع بشر دریای در اصطفا

کیم سیوبدر معجزاتی انسه اشاره صو

قلمغیچون تازه کلزار نبوت رونقن

معجزندن ایلمسه اظهار سنك خاره صو

معجزی بر بحر بی پایان ایمسه عالمده کیم

بیلمسه اندن مینك مینك انسه خانهٔ کفاره صو

حیرت ایلن بر مغن دیشلر کیم اینه استماع

بر مغندن ویر دلکی شدت کونی انصاره صو

دوستی کز زهر مار ایچه اولور اب حیات

خصمی صو ایچه دونر البته زهر ماره صو

ایلمسه هر قطره دن مینك بحر رحمت موج خیز

ال صونوب او رغج وضو ایچون کل رخساره صو

خاکیانه بیتم دیر عمرلر در منصل

باشینی طاشدن طاشه اوروب کزر اواره صو

ذره ذره خاك درکاهینه استر صاله نور

دونمز اول درکاهدن کر اوله پاره پاره صو

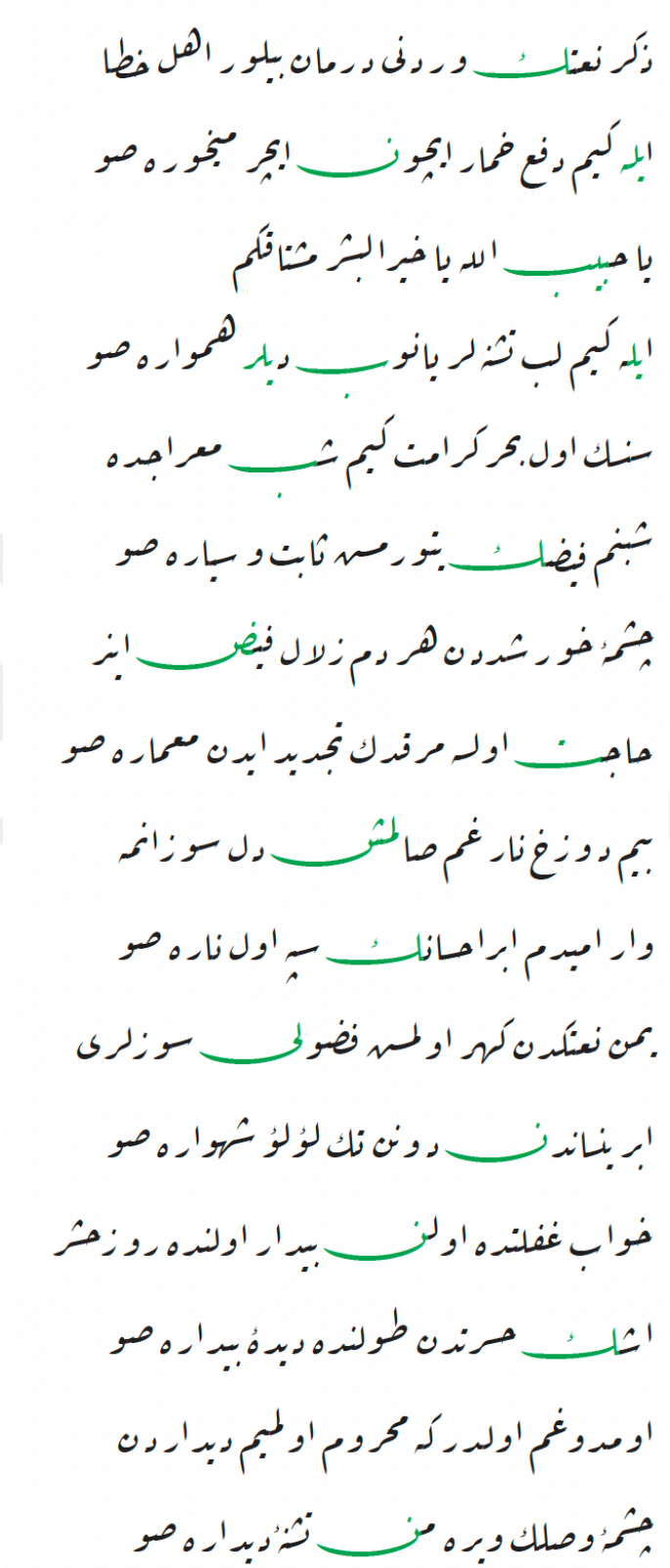

stil versiyonları

Şekil 29 Su Kasidesi Dizgisi

Şekil 30 Dizgisi Yapılan Su Kasidesinin Tasarım Programında Düzenlenmiş Hali

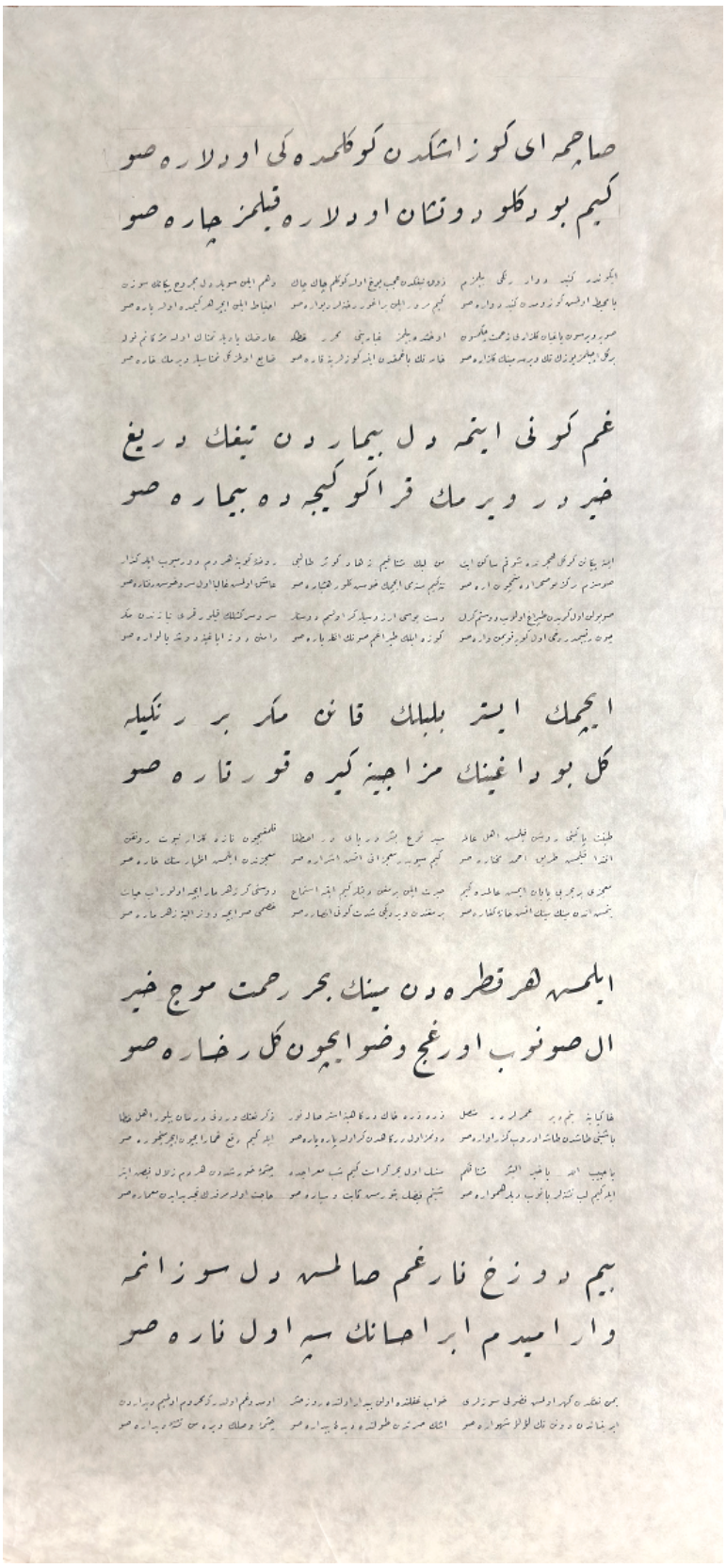

Resim 90 Rik'a Hattıyla Su Kasidesi
(Hat: Betül Sayın, 2024)

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Osmanlı Matbaacılığında Müteharrik Hurufat ve Günümüzde Rik'a Font Tasarımı isimli bu çalışmada matbaaya uyarlanan yazı karakterlerinin tarihsel süreci ele alınmış, ancak bu yazı karakterlerinin estetik ve yapısal detaylarına dair kapsamlı bir analiz yerine, tespit edilen görsel örnekler birbirinden bağımsız olarak sunulmuştur.

Matbaanın Osmanlı'ya gelmesinin ardından hattatlar bu alanda görev almış ve Osmanlı tipografisinin gelişimine katkı sağlamışlardır. Hattatların harfleri hareketli harf sistemine uyarlanmış, bazı hattatlar matbaa kurmuş veya matbaalarda idari görevde bulunmuş, bazıları matbaalara yazı üretmek için yazı evleri kurmuştur. Ayrıca birçoğu matbaa hattatlığında bulunmuş, mühür ve hakk işiyle meşgul olmuş ve *meşk mecmuası, ilmihal, hilye-i şerîf* gibi eserleri matbu olarak basılmıştır.

Latin yazısı, Türkiye'de kaligrafi ve tipografi alanında gelişimini sürdürürken, hat sanatı yalnızca elle yazılmaya devam etmiş ve tipografik uygulamalara dahil edilmemiştir. Bu bağlamda, hat sanatı ülkemizde yalnızca bir sanat dalı olarak uygulanmakta ve grafik tasarım alanından ayrı bir disiplin olarak değerlendirilmektedir.

Yazı tasarımında içinde bulunduğu dönemin malzemeleri ve süreçleri kullanılırken günümüzde de bilgisayar ve dijital teknoloji, hattatların da kullanabileceği yeni süreç ve teknikler arasında yer almaktadır. Bir hattın uygulama süreci, tasarım, yazı kalıbı oluşturma, zemine aktarılması ve yazılması ile tamamlanmaktadır. Dijital ortamlar, bu sürecin önemli bir parçası olan tasarım aşamasında alternatif oluşturmayı kolaylaştırmaktadır. Burada nihayetinde kompozisyonu el ile veya mekanik bir aletle uygulama safhalarını ayrıştırmak gerekmektedir.

Hat sanatı estetik ve kurallarına göre hazırlanmış bir font tasarımı da hattatın hızlı ve pratik bir şekilde çok sayıda eskiz oluşturmasına imkan oluşturacak, tasarım sürecinde kolaylık sağlayacaktır. Yazılması planlanan ibare klavye tuşlarıyla dizilip, bilgisayar ortamında bir tasarım programında istenildiği şekilde ve sayıda alternatif tasarım üretilebilecektir.

Bununla beraber Arapça ve Osmanlıca dillerine uyumlu tasarlanan rik'a font, grafik ve hat sanatı alanları arasında bir köprü kurarak, eğitim, yayıncılık ve grafik tasarım gibi çeşitli alanlarda kullanılabilecek ayrıca Arap harfli yazı sistemleri için dijital tipografi standartlarının geliştirilmesi ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi açısından önemli bir örnek teşkil edecektir.

Çalışma sürecinde rik'anın dijital ortamlarda nasıl bir metodla yazı tipi olarak tasarlanabileceği, hat sanatının estetik kurallarının dijital yazı tasarımına nasıl taşınabileceği sorularına cevap aranmıştır. Tasarlanan rik'a font, Halim Efendi'nin meşklerinde yer alan harf formları temel alınarak harf ölçüleri, meyilleri, birleşim noktaları ve satır düzenine dair yapılan düzenlemeler ile rik'a yazısının dijital ortamda uygulanabilirliğini sağlamıştır. Rik'a font tasarımının, 662 glifi noktasız olarak tasarlanmış, harf ve harf tertiplerinin noktalı versiyonları, sayılar, noktalama işaretleri ve harekelerle toplam 3445 gliften oluşmaktadır. 393'i temel harf şekilleri, 3007'si harf tertipleri, 10'u sayılar, 1'i boşluk, 19'u noktalama işaretleri, 10'u noktalar, 2'si hemze, 3'ü hareke ve bağlantı bileşeni olarak eklenen gliften oluşmaktadır (bkz. Ek 3). Harf uyumlandırmaları ve bağlantılarında karşılaşılan zorluklar ligatür ve calt kodlamaları ile çözüme ulaştırılmıştır.

Sonuç olarak, bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda farklı yazı türlerinin dijital platformlara taşınması ayrıca hattat ve tasarımcı birlikteliği ile hat sanatının estetik görünüm ve kurallarının günümüz tasarım standartlarıyla buluşturularak yeni yöntemler sunulmasının gerekliliği önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Abay, Muhammet. "Mushaf Yazımında Hat ile Font Mukayesesi". *Uluslararası II. Kıraat Sempozyumu – Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (2017): 223-238.

Abay, Muhammet. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Mushaf Basımı", *Osmanlı'dan Günümüze Hüsn-i Hat*, Amasya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (2017): 91-131.

Abay, Muhammet. "Teknoloji Hattın Neresinde? Dijital Tipografi ve Nesih Hattı". *Derin Tarih Dergisi*, 13 (2018): 2-7.

Acar, M. Şinasi. *Osmanlı'dan Bugüne Gözümüzden Kaçanlar*, İstanbul: Yem Yayınları, 2013.

Ahmed Rasim. "Hatt-ı Kûfî – Haçik Kevorkyan". *İkdam*, No: 9129, 18.8.1922: 3, (İsam Arşivi).

Ahmed Şakir Paşa. *Ravz-ı Verd*, 1269 (1853), (İBB Atatürk Kitaplığı MC_Osm_O.00460/01).

Akçura, Gökhan. *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*, İstanbul: Ofset Yapımevi, 2012.

Ali Behçet Efendi. *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, 1260 (1844), (YEK Fatih/02640, İbrahim Efendi/00368 ve İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.03468).

Ali Kenan. "Matbaacılık ve Kûfî Yazı". *Mahfil*. 2. cilt. Rebiü'l-Ahir 1340 (Aralık 1921): 101-102, (İsam Arşivi).

Ali Kenan. *L'ecriture Koufique: Appliquee A L'imprimerie*, Kostantiniye: Matbaa-i Âmire, 1921, çev. Safiye Türker, "Kûfî Yazının Matbaaya Tatbiki", *Müteferrika*, 60 (2021): 5-39.

Alparslan, Ali. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Âsım Efendi. *Kamus Tercümesi*, 1230 (1815), (İBB Atatürk Kitaplığı AKT_0020-01).

Aslan, Ebubekir. "Huruf-ı Munfasıla Fikrinin Savunucusu Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın "Hurûf-ı Munfasıla Numûnesi ve Menâfi'i Hakkında Birkaç Söz" Adlı Makalesinin Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu Bildiri Kitabı* (2020): 259-276.

Ataman, Ayşe. "Osmanlı Devleti'nde İlk Resmî Kur'ân Basımı", *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2019): 113-116.

Aygün, Ertuğrul. "Yerel Kültürlerin Font Tasarımlarına Etkisi". *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017.

Barnbrook, Okşan Anıl Aykan. "Türkçenin Özgün Dil Motifinin, Frekanslarının Araştırılması ve Bu Araştırmaya Dayalı Bir Metin Fontu Tasarımı", Sanatta Yeterlik Eser Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2014.

Baysal, Jale. *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, 2. Baskı, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2010.

Bayuk, Safiye. "20.Yüzyıl Osmanlı Periyodiklerinde Hat". *Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2020.

Becer, Emre. *İletişim ve Grafik Tasarım*, Dost Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2009.

Belek, Cemal. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mahmud Bey Matbaası ve Basın Faaliyetleri". *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2019.

Berk, Süleyman. *Hat San'atı Tarihçe - Malzeme ve Örnekler*, İstanbul: İSMEK, 2006.

Berk, Süleyman. "Kur'ân-ı Kerim Nüshalarının Hat ve Hattatları", ed. Müjde Unustası, *1400. Yılında Kur'ân-ı Kerim*, 2010: 60-70.

Beydilli, Kemal. *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Eserler Listesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.

Beydilli, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılar Tarihinde Mühendishâne-Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi 1776-1826*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.

Bilen, Yusuf. "Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı, Sanatı ve Eserleri". *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi, 2001.

Burçoğlu, Nedret Kuran. "Matbaacı Osman Bey: Saray'dan İlk Defa Kur'ân-ı Kerîm Basma İznini Alan Osmanlı Hattatı". *Journal of Turkish Studies*, 26/1 (2002): 97-112.

Coşkun, Nihal Derin, Nesrin Gürses ve Yeliz Okşak. "Grafik Tasarıma Yön Veren Nitelikleriyle Hat Sanatının İncelenmesi ve Çini-Seramik Eserler Üzerine Uygulamaları". *SETSCI Conference Indexing System*, 3 (2018): 1185-1194.

Çevik, Savaş. "Hat Sanatı ile Kaligrafik ve Grafik Sanatları Arasındaki İlişkiler". *Derin Tarih Dergisi*, 13 (2018): 38-39**.**

Demirci, Senem. "Başlangıcından Günümüze Rık'a Hattı". *Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019.

Derman, M. Uğur. "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri". *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı Kitabı*. Haz., Necmeddin Sefercioğlu, Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1979: 97-118.

Derman, M. Uğur. *Harflerin Aşkı*, İstanbul: Korpus Yayıncılık, 2014.

Derman, M. Uğur. *Ömrümün Bereketi: 3*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2019.

Dığıroğlu, Filiz. "II. Abdülhamid Dönemi Matbûat Politikaları: mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat". *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi.* Ed., Fahrettin Gün ve Dr. Halil İbrahim Erbay, Ankara: TBMM Milli Saraylar Yayınları, 2017: 632-633.

Duverdier, Gerald. "İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary De Breves ile İbrahim Müteferrika", çev., T. Acaroğlu, *Belleten*, 6 1992: 275-306.

Ebu'l-Mehasin Kemal. "Kitap ve Matbaa". *Osmanlı Mektep Kitabı Yeni Usul Eşya Dersleri*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1917: 40-47,

(https://medium.com/tipografi/kitap-ve-matbaa-f69d02d87e43, erişim: 03.02.2024).

Ebüzziyâ Tevfik. "36 Punto Huruf ve Haçik Kevorkyan Efendi". *Mecmua-i Ebüzziyâ*. 14 Muharrem 1330 (4 Ocak 1912): 368-373, (İsam Arşivi).

Ebüzziyâ. "Huruf-u Arabiye'nin Tıbaate Tatbiki Hakkında Tetebbuat-ı Tarihiye". *Mecmua-i Ebüzziyâ.* 1316 (1898): 1669-1680, (İsam Arşivi).

Eid, Shady. "Hattat Şekerzâde Mehmed Efendi". *Yüksek Lisans Tezi,* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2015.

Erken, Mehmet. "Geç Osmanlı Döneminde Matbaa ve Kitap Yayıncılığı (1857-1888)". *Doktora Tezi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023.

Erken, Mehmet. "Taş Üstüne Yazı Yazmak: Osmanlı'da Matbaa Hattatlığı (1831-1928)". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 21 (2023): 173-208.

Ersoy, Osman. *Türkiye'ye Matbaanın Gelişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara: Güven Basımevi, 1959.

Ertem, Rekin. *Elifbeden Alfabeye*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021 (2. Baskı).

Gerçek, Selim Nüzhet. *Matbuat Tarihi*, haz., Mustafa Kirenci, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.

Gerçek, Selim Nüzhet. *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi, 1939.

Gerçek, Selim Nüzhet. *Türk Taş Basmacılığı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021.

Gevheroğlu, Emine Pınar. "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebüzziyâ". *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 2017.

Gökbilgin, M. Tayyip. *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 2013.

Gökkır, Necmettin. *Tanzimat'tan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Gündoğdu, Fahriye Mercanlıgil. "Ebüzziyâ Tevfik'in Türk Basımcılığına Getirdiği Yenilikler". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 32/1 (1983): 5-10.

Hâkânî Mehmed Bey. *Hilye-i Hâkânî* (1264/1853), (Türk Tarih Kurumu A.III/0072).

Hâkânî Mehmed Bey. *Hilye-i Hâkânî* 1292 (1875), (İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.02796).

Izadpanah, Borna. "A Composed Forme With Oxford University Press Arabic Type 3-Line Nonpareil", *Department of Typography & Graphic Communication, University of Reading*.

İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Hatice Aynur. "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 22 (2003): 219-255.

İlter, Elif. "Hat Sanatında mushaf Kitâbeti ve Hasan Rıza Efendi Mushafları". *Osmanlı'da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü*. Ed., Mükerrem Bedizel Zülfikar ve Aydın Ravza Aydın, İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018: 225-229.

İnal, Mahmut Kemal. *Son Hattatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970 (2. Baskı).

İsmail Hakkı. "Huruf-u Munfasıla Numunesi ve Menafii Hakkında Birkaç Söz", *Sebilü'r-Reşad*, cilt: 17.

İstanbul Ansiklopedisi. Reşat Ekrem Koçu. 2. cilt. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi Yayınları, 1959. "Arab Asıllı Türk Harfleri" maddesi.

Ahmed Rasim. "24 Punto Kûfî Yazı". *Vakit*. 13.08.1924.

(https://archive.org/details/istansiklopedisi_201912/I.%20A.%202.%20CILT/page/n182/mode/thumb?view=theater, erişim: 20.08.2022).

Kabacalı, Alpay. *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanatı*, İstanbul: Cem Ofset, 1998.

Kara, Selin. "Matbaa ve Osmanlı Toplumu Arasındaki Entelektüel İlişkiler". *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2019.

Kasabbaşızâde İbrahim Efendi. *Risâle-i İtikadiyye*, 1258 (1842), (Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 81941).

Kasabbaşızâde İbrahim Efendi. Risâle-i İtikadiyye, 1258 (1842), (Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 81940).

Koloğlu, Orhan. *Basım Evi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010.

Kuşçu, Ali. *Mir'at-ı Âlem*, 1239 (1823), (YEK Hüdai Efendi/01787 ve Türk Tarih Kurumu).

Kut, Turgut ve Fatma Türe. *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishâne, Üsküdar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Lapçinciyan, Teotoros (Teotig). *Ermeni Matbaacılık Tarihi Dib u Dar*, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2012.

M. Hamid. *Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca Metinlerle Muhtasar Daktilografi*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1928, (https://manifold.press/kadini-tus-eden-tuslar, erişim: 03.03.2024).

Mehmed Hayri, Mustafa Hayrullah Efendi. *Ahlâk Müderrisi*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308/1891, (Millet Kütüphanesi).

Memiş, Mehmet. "Osmanlı Hattatlarının Mürekkebat Meşklerinde Yazdıkları Metinler". *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 1 (2020): 44.

Milo, Thomas. "Balancing Arabic and Latin Typography", *Book 2.0*, 2/1, 2011: 239-254.

Mursyid, Achmad Yafik. "Endonezya'daki Mushaf Basım Faaliyetlerinin Osmanlı Geleneksel Mushaflarıyla İlişkisi". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 53 (2020): 68-91.

Nazima, Ali. *Risâle-i Ahlak*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1898.

Nuhoğlu, Hidayet. "Müteferrika Matbaası ve Bazı Mülahazalar". *Yeni Türkiye Dergisi*, 7 (1999): 211-225.

Özdemir, Fatma. "Osmanlı Dönemi Matbu Kitaplarda Resim Kullanımı (1729-1850)". *Doktora Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020.

Özkafa, Fatih. "Sanat Kıymeti Bakımından Matbû Mushaflar". *Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (2015): 1-37.

Özkal, Özlem. "Ottoman Foundations of Turkish Typography: A Field Theory Approach", *DesignIssues*, 34 (2018): 59-75.

Özkal, Özlem. "Yazının Önü, Arkası, Ötesi: Hurufatçılıktan Yazıyüzü Tasarımına Bir Tipografik İnceleme"*, Arredamento Mimarlık*, 358 (2023): 75-79.

Pedersen, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev., Mustafa Macit Karagözoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Sabev, Orlin. *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.

Sarıkavak, Namık Kemal. *Çağdaş Tipografinin Temelleri*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.

Sayın, Betül. "İstanbul'da Medfun Hattatlar (1786-2009)", *Lale Dergisi*, 7 (2023): 1-34.

Sayın, Betül. "Rik'a Yazı Karakterinin Bir Örnek Üzerinden İncelenmesi", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 23 (2024): 305-330.

Selalmaz, Serkan. "Ebüzziyyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hayatı ve Hat Eserleri". *Yüksek Lisans Tezi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2022.

Selamet, Sevim. "Türk Hat Sanatı, Harf Devrimi ve Tipografi Üzerine Bir Değerlendirme", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/39 (2021): 171-183.

Serin, Muhittin. *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2019.

Soydemir, Selman. *Hurufattan Taşbaskıya Osmanlı'da Kitap Basımı*, İstanbul: Çamlıca Basın Yayın, 2014.

Şemseddin Sami. "Tıbaat ve Hattımız", *Sabah, No:* 3266, 12 Şaban 1316 (26.12.1898): 3-4.

Şerifoğlu, Ömer Faruk. *Kültür ve Sanat Hayatımızda Ebüzziyâ Ailesi*, İstanbul: Zeytinburnu Kültür ve Sanat Yayınları, 2020.

Tahir ve Diyarbekirli Ahmed. *Sanʿat-ı Tıbaʿat yahud Mürettiblik*, İstanbul: Ḳarabet Matbaası, 1311 (1893), (Muteferriqa Veritabanı).

Taşçıoğlu, Melike ve Şinasi Acar. "Bir Hattatın Dönüşümü: Alfabe Devrimi'nin Halim Efendi'nin Çalışmaları Üzerinden İncelenmesi". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 15/2 (2014): 81-98.

TDV İslam Ansiklopedisi. Abdurrahman Çetin. 32. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. "Nesih" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Erol Ayyıldız. 28. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003. "Matbuat" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Gülden Sarıyıldız. EK- 2. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2019. "Takvimhâne" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Kemal Beydilli. 28. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003. "Matbaa" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Kemal Beydilli. Ek- 2. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2019. "Raşid Efendi Matbaası" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Kemal Beydilli. Ek- 2. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2019. "Mühendishâne Matbaası" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Kemal Beydilli. Ek- 2. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2019. "Üsküdar Matbaası" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 15. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. "Hâfız Osman" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 27. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003. "Mahmud Celâleddin Efendi" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 28. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003. "Mehmed Şevki Efendi" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 28. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003. "Mehmed İzzet Efendi" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 31. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2020. "Mustafa İzzet, Yesârîzâde" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 33. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. "Nesih" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 34. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. "Özyazıcı, Mustafa Halim" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. M. Uğur Derman. 43. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. "Yesârî Mehmed Esad" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Muhittin Serin. 29. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2004. "Meşk" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Muhittin Serin. 35. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. "Rik'a" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Muhittin Serin. 38. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. "Şekerzâde Seyyid Mehmed" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Turgut Kut. 28. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003. "Matbaa-i Ebüzziyâ" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Turgut Kut. 28. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003. "Matbaa Hurufatı" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Turgut Kut. 6. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. "Bulak Matbaası" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Turgut Kut. 9. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. "Daru't-Tıbaa" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Yûsuf Zennûn, Muhittin Serin. 26. cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2002. "Kûfî" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Ziyad Ebüzziyâ. 2. cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1989. "Ahmed İhsan Tokgöz" maddesi.

Tez, Zeki. *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Önemi*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2008.

Topdemir, Hüseyin Gazi. *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Toprak, Nurcan. "Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Eserleri", *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2004.

Tuğlacı, Pars. "Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni Matbaacılığı ve Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı". *Tarih ve Toplum Dergisi,* 15/86 (1991): 51-52.

Tuğlacı, Pars. "Türk Gutenberg'i Mühendisyan Efendi". *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, 3 (1980): 48-56.

Yaman, Bahattin ve Keziban Gündüz. "İbrahim Müteferrika Matbaası'nda Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/10 (2014): 1141-1155.

Yazıcıgil, Onur Fatih. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nesih Hattının Tipografik Evrimi (1729–1928)". *Sanatta Yeterlilik Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020.

Yazıcıgil, Onur Fatih. "Osmanlı Matbuatının Sekiz Punto Nesih Yazı Karakteri ve Türk Hurufat Yapımcısı Mehmed Emin Efendi". *Sanat Tarihi Yıllığı-Journal of Art History* 31 (2022): 567-602.

Yazıcıgil, Onur Fatih. "The Genealogy of Ottoman Naskh Printing Types (1729 to 1928)" ed. Titus Nemeth, *Arabic Typography: History and Practice*, İsviçre: Niggli Verlag, 2023: 154-227.

Yazıksız, Necip Asım. *Kitap*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Yazır, Mahmut Bedreddin. Eski Yazıları Okuma Anahtarı, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.

Yazır, Mahmut Bedreddin. *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.

Yıldız, Münire. "Grafik Tasarımda Yeni Nesil Font Tasarımı Üzerine İnceleme; Deneysel Bir Font Tasarımı". *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015.

Zengin, Salih Zeki. "Osmanlı Devleti'nde Kur'ân Basımının İlk Safhası", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 309 (2023): 527-543.

"Dökümhânemizin Alem-i Matbuata Bir Hizmeti 48 Punto Hatt-ı Kûfî". *Akşam*, No: 1403, 20.7.1922: 4, (Wikilala Veritabanı).

"Hurufat ve Malzeme-i Tab'iye". *Sabah, No:* 60778. 20 Recep 1324 (9.9.1906), (Wikilala Veritabanı).

"Matbaanın Önsözü 'Basmacı İbrahim Efendi' Müteferrika Sergisi 2021", Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2021.

"Mühendisoğlu". *Servet-i Fünun, No:* 5. 1891: 53-55, (Wikilala Veritabanı).

"Yeni Huruf". *Sabah*, No: 9100. 13 Kanunisani 1330 (26.1.1915): 4, (Wikilala Veritabanı).

Akşam, No: 1390. 7.8.1923, (Wikilala Veritabanı).

Akşam, No: 3557. 7.9.1928, (Wikilala Veritabanı).

Balkan, No: 726. 17 Nisan 1325 (30.4.1909), (Wikilala Veritabanı).

Büyük Harb, c. 4, 1918-1914, Askeri Matbaa, İstanbul, (Milli Savunma Üniversitesi Kütüphanesi).

Cumhuriyet No: 98. 13 Muharrem 1343 (15.8.1924), (Wikilala Veritabanı).

Cumhuriyet, 6.9.1928, (Wikilala Veritabanı).

Cumhuriyet, No: 1439. 1.5.1928, (Wikilala Veritabanı).

Cumhuriyet, No: 1583. 4.10.1928, (Wikilala Veritabanı).

Eczacı, No: 12. Ocak 1928, (Salt Arşivi).

Erkan-ı Harbiye Mektebi Nizamname-i Dahiliyesi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1325/1907, (Milli Savunma Üniversitesi Kütüphanesi).

Hayat, No: 21. 23.4.1928, (Salt Arşivi).

II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, (İÜNEK YA90555).

İkdam, No: 1832. 11.8.1899, (İsam Arşivi).

Kadınlar Dünyası, No: 100. 6 Muharrem 1331 (16.12.1912), (Wikilala Veritabanı).

Kelebek, No: 23. 15 Teşrinisani 1339 (15.11.1923), (Salt Arşivi).

M. İzzet Efendi'nin Ta'lik Hurufat Numunesinin Basılarak Gönderildiği Arşiv Belgesi, (İDH 19-916).

Mahmudbey Matbaası Mürettiphânesinde Mevcut Hurufat, Çizgi, Çiçek ve Kalıpların Birer Numunesini Muhtevi Katalog, 1322 (1904), (İBB Atatürk Kitaplığı MC_Osm_K.01237).

Mecmua-i Ebüzziyâ, No: 100. c.10, 18 Cemaziye'l-ahir 1329 (16.6.1911), (Milli Kütüphane).

Mecmua-i Ebüzziyâ, No: 17. c.2, 15 Cemaziye'l-evvel 1298 (15.4.1881), (Milli Kütüphane).

Mecmua-i Ebüzziyâ, No: 24. c.2, Ramazan 1299 (Temmuz 1882), (Milli Kütüphane).

Mecmua-i Ebüzziyâ, No: 45. Rebiü'l-Ahir 1302 (Ocak-Şubat 1885), (Muteferriqa Veritabanı).

Mecmua-i Ebüzziyâ, No: 52. c.5, 15 Muharrem 1304 (14.10.1886), (Milli Kütüphane).

Mecmua-i Ebüzziyâ, No: 58. Safer 1314 (Temmuz 1896), (Milli Kütüphane).

Milli Mecmua, No: 2. 15 Teşrinisani 1339 (15.11.1923), (Salt Arşivi).

Mühendisyan'ın Sultan Abdülaziz'e Sunduğu Arz-ı Hal, (Milli Saraylar TSMK H2363).

Mühendisyan'ın Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Hurufat Albümü, (Milli Saraylar Yıldız Koleksiyonu 90025).

Mühendisyan'ın Vücuda Getirdiği Ta'lik ve Nesih Hurufatla Yazı Numuneleri, (İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_O.02645).

Sabah, *No:* 10092. 4 Rebiü'l-Evvel 1336 (18.12.1917), (Wikilala Veritabanı).

Sabah, No: 8000. 9 Muharrem 1130 (30.12.1911), (Wikilala Veritabanı).

Sabah, No: 8100. 8 Nisan 1912, (Wikilala Veritabanı).

Servet-i Fünun. c. 4, 15 Teşrinievvel 1308 (27.10.1892), (gastearsivi.com).

Servet-i Fünun, No: 1077, 6 Safer 1330 (26.1.1912), (Wikilala Veritabanı).

Spor Alemi, No: 12. 15.3.1928, (Wikilala Veritabanı).

Şekerzâde Hattıyla Matbu Mushaf, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1874, (IRCICA Kütüphanesi 297./1224/KO.Q).

Tabiat Alemi, No: 4. Mart 1926, (Salt Arşivi).

Tabiat Alemi, No: 8. Temmuz 1926, (Salt Arşivi).

Talebe Defteri, No: 16. 19 Kanunievvel 1329 (1.1.1914), (Salt Arşivi).

Tanin, No: 850. 14 Teşrinisani 1340 (14.11.1924), (Wikilala Veritabanı).

Tasvir-i Efkar, No: 451. 7 Ramazan 1283 (13.1.1867), (Wikilala Veritabanı).

Türk Tütünleri Mecmuası, 1895, (Salt Arşivi).

Türkiye Mecmuası, (Salt Arşivi).

Yeni İkdam, No: 90. 16.6.1910, (Milli Kütüphane).

Yeni Karagöz, No: 9. 29 Mart 1326 (11.4.1910), (Salt Arşivi).

Yeni Yazı, No: 1. 8.3.1330, (Muteferriqa Veritabanı).

Url-1 <https://medium.com/tipografi/tipografi-sözlüğü-temel-terimler-50fb6ffeef7c>, erişim: 03.02.2024.

Url-2 <https://britannica.com/biography/Johannes-Gutenberg>, erişim: 12.12.2024.

Url-3 <https://imprimerienationale-patrimoine.fr/ark:/55748/00260>, erişim: 14.4.2024.

Url-4 <https://languages.oup.com/google-dictionary-en> erişim: 25.05.2024.

Url-5 <https://sozluk.gov.tr>, erişim: 13.11.2023.

Url-6 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Glif>, erişim: 03.02.2024.

Url-7 <https://gastearsivi.com> erişim: 12.12.2023.

Url-8 <https://glyphsapp.com/learn/arabic>, erişim: 12.12.2024.

Url-9 <https://www.bnf.fr/en/jikji-treasure-world-printing>, erişim: 17.08.2024.

EK 1 – OSMANLI MATBUATINDAN BAZI ÖRNEKLER

ثروت فنون

پنجشنبه کونلری چیقار . فنون . ادبیات . صنایع وتجارتدن بحث ایدر مصور عثمانلی غزتهسی

شرایط اشتراک
درسعادتده سنه‌لکی ۱۰۰ آلتی آیلغی ۵۰ اوچ آیلغی ۲۵ غروشدر
عالم مطبعه‌سی

ولایاتده سنه‌لکی ۱۳۰ آلتی آیلغی ۷۵ غروشدر اوچ آیلغی یوقدر
اداره : استانبول

سرمحرر و مدیری : احمد احسان

درسعادیده نسخه‌سی ۱۰۰ پاره‌در

عدد ۸۵ | پنجشنبه — ۱۵ تشرین اول سنه ۱۳۰۸ | ایکنجی سنه — دردنجی جلد

غزتهیه مندرج امضاسز بالجمله مقالات سر محررکدر .

اعتذار

آوروپا قطارلرینه وضع اونان قرائته مدتدن دولایی غزتهمز چکنلرده ایکی هفته برنجی صحیفه‌سنی رسم ایله تزیینه موفق اولهمامشیدی ؛ هرنقدر اوندن صکره اوروپادن کلن قالیلریمزك ورودی یولنه کیرمش ایدیسه‌ده پشته قولرامی مناسبتیله بو هفته وارد اولهجق رسملریمز یته تأخره اوغرامش اولدیغندن تاجار اشبو نسخه‌مزك برنجی صحیفه‌سی رسمسز قالدی . درونه عائد تصاویر مخصوصه یرینه دخی پنسقه یدك رسملر درج اولندی . بو خصوصده قارئین کرامك عذر دیلر وایلروده تلافی ایتك وعدینی ایدرز .

استانبول پوسته‌سی

وزارتك مرمره اوستنده‌کیبوسه قاج کوندردر دوام ایتمسی بوسنه عزیمت مخصوصنده غایت نازلنخفه اولدیغندن بذی دهاناریاده استفاده ایتمیورسونز ، واقعا شوحال اهل زوق ایچون متأثریت ایده جك شی دکلدر ، لکن عنایت ربانیه‌دن اولدیغی درت کوزله اول کوزه دیکمز کثرت بارانه ، زراعتك بونزبانی ایچون کولیه‌سنه اولدیغی ایچون قیشك هوای باردیله محاط اولمزدن اول ، لدوس سایه‌سنده شویله برتاج هفتهلر دها صوك برپاردنه مستفید اولمق خوشه کیتمیه‌جك حال دکلدر .

.·. موسم صیفیك زمانه معینندن زیاده دوامنی خاطرمه برفکر کتیردی . غالبا کچن سنه‌ایدی ، المه اوکونکی اوراق هوادثه برینی آلمشیدم ، ستوده هوادثه کونکزدیر دیه‌رکه قیرلانفجلرك نقب موسم شتا هیچبر ممالك هماره‌یه دوغری هجیلوب کیتمه‌لرینه دائر قدیمی فکرینی اوقودم . برآز صوکره سوقاغه چیقدم ، نه بقایم ؟ اوراطیف قوشلرك سرعت فوق العاده ایله سوقاغلك برباشندن برباشنه دوغری ، اوتوشرك اوچمیورلرمی ؟ عجبا قیرلانفجلر کیری کلیورلرده اوکونکی غزته نك ویردیکی هوادثی اصلنه کوستر مکمی استیورلر ؟ هیچ ! غزته محرری موسملك جولنی دوشونرك ، ستوده هوادثی دولدیرمیو ایچون اوقات نمادده اوفاقه‌لی نقل ایتمه ، هالبوکه قیرلانفجلر اوقات نمالك اراسنه اینه‌جکی ایام حرکتنده زیاده هوانك درجهٔ مساعده سنه‌دوقت ایلرو شتاییه‌لرینه کیدرلر !

.·. یالکز موسم صیفی بوغاز ایچنده کچیرن اهل زوق وحی هوالرك مساعد و رامحرسنه چوقلری هوالرٔ سمع اعتبار ایتمیرك شتاییه‌لره کیدییورلر . ایکی هفته‌در بوغاز ایچنك ایکی جناحنده سوز ولوب کلن کوچ قایقلری استانبولك مختلف اسکله‌لرینه یاشیور ؛ بوکله ، اوك طرفنده وضعیت لاقیدانه‌لرینه قطعا اهل کتیرمیه‌رك اوکونلری دوراده عربه‌لره یوکلنیور . صبی دوده صباح سرکه‌جیلرده بر پیاده یه آنمك مقدمه ایلی زحمت چکمکسزین بهاسنه برشی سویله‌یممی ؟ هرنه زمانه برکوچ قایقی دیا عربه‌سی کورسه‌م ، اوعربه‌ایله قایقه صاعدی صانکه بنه‌ایچنم کبی برلشمك « طاسه » سنه دوشه‌رم . دیاده بربره کیدوبده « برلشمك » قدر بنی معذب ایده‌جك اولمز ، امایه‌لشمك برکیمه سوره‌مسه ، ولو برساعت اولسونه ، بنم تحمل ایده‌جکم شی دکل !

.·. صحیح ! بوهفته بردها تحمل ایده‌میه‌جکم برشی یاپیم ، بنم بوغاز ایچنك « صیه‌بجی مراقبلری » دها دوغریسی « لوفرجی » لری بر یاغموره یاغوب دکز بولونسه « سیرایله سن چکیلتسی ! » دیورلردی ، اشته اوبه‌بارك یاغدی ، هم مطلوب اولدیغی یاغدی ، سائر اهل زراعت کبی لوفرجیلر آرزوسنه موفق اولدیغی دیه صوریپور سکز دکلمی ؟ اوراقه بهاده دوشه‌م یاغموریك ایچه یاغدیغی کوره کوزمك به « لوفرجی » سنه صوره‌م ، « — هوایه زهاجت ، اقشام پیورك ! » دیه‌ی . اه ! سنده بردفعه اولسونه بحیاتك یدنا اولسنده کچك دیه‌کلری کبی بهاده بو موسم صیه‌ده برکره‌جك « اولطه پست » بولنمغی آرزولدم ، « اقشام بالغه‌می ، صباح بالغه‌می ؟ » دیه‌ی ،

MİLLİ KÜTÜPHANE-ANKARA

Resim 91 *Servet-i Fünun*, c. 4, 15 Teşrinievvel 1308 (27.10.1892).
(https://gastearsivi.com)

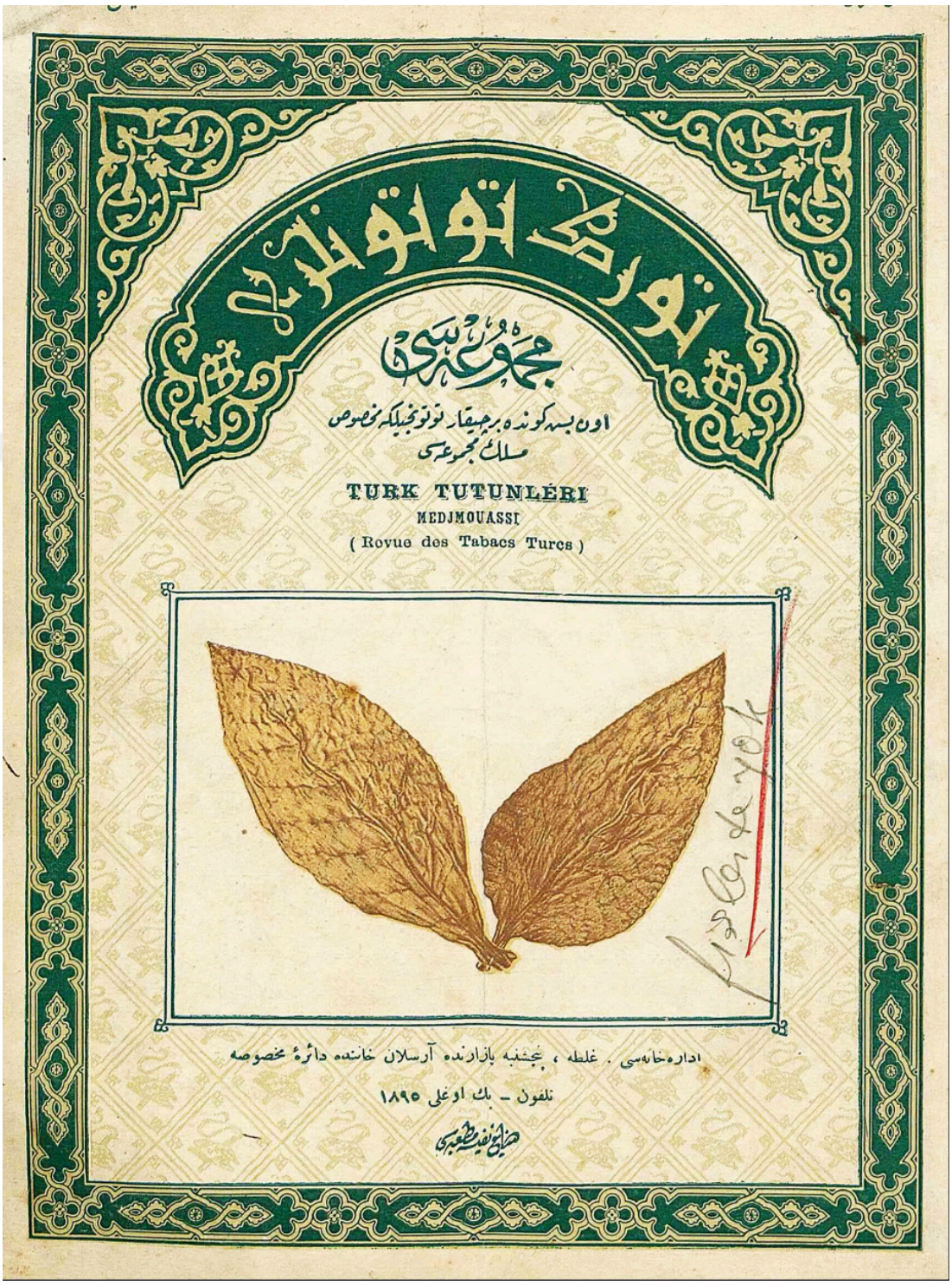

Resim 92 *Türk Tütünleri Mecmuası*, 1895.
(Salt Arşivi)

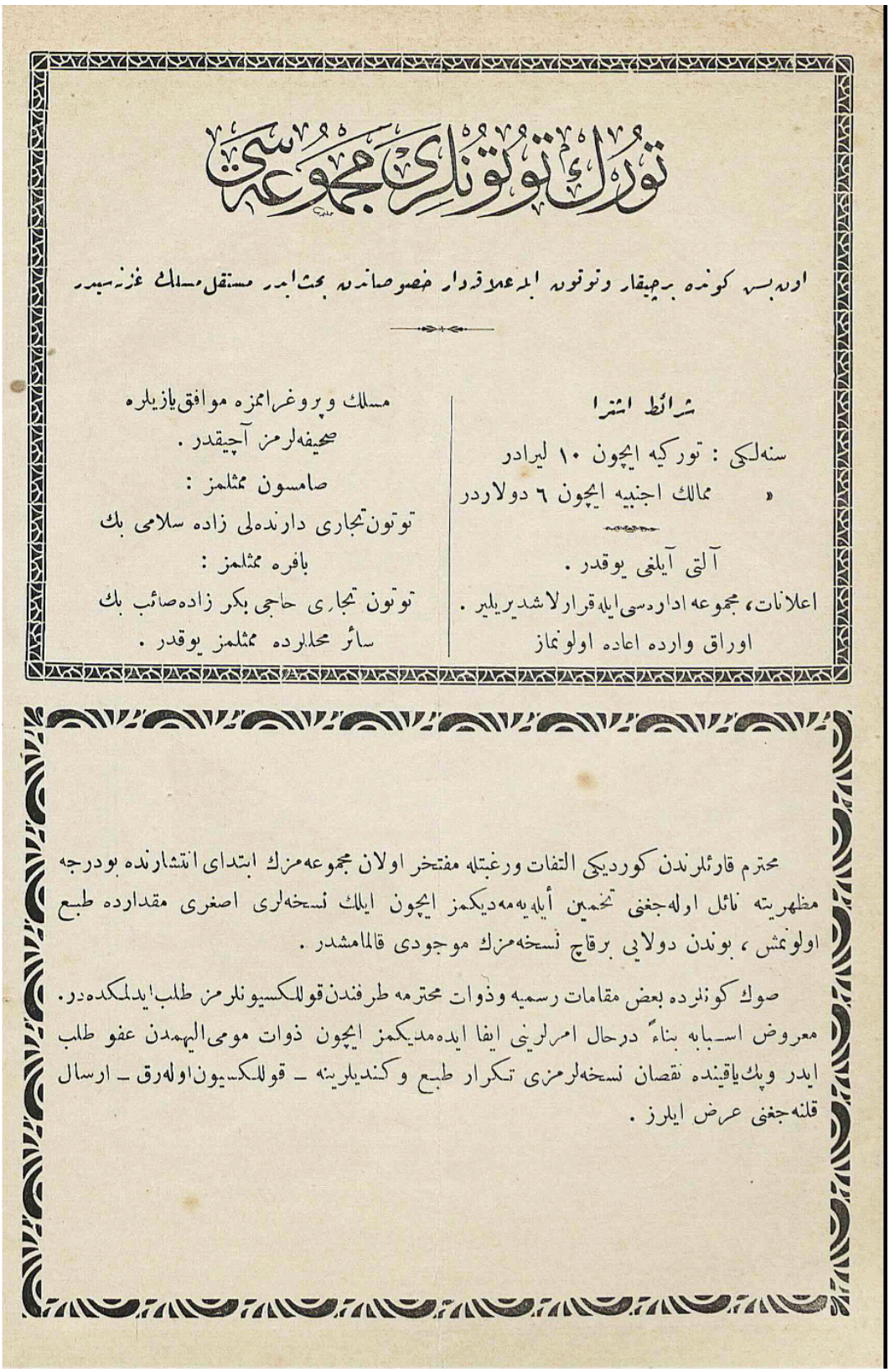

تورك توتونلرى مجموعه سى

اوده بسه كونده بر يچيقار وتوتونه ايد عمومى دار خصوصاتده بحث ايدر مستقل مسلك غزته سيدر

شرائط اشتراء

سنه لكى : توركيه ايچون ١٠ ليرادر
« ممالك اجنبيه ايچون ٦ دولاردر

آلتى آيلغى يوقدر .

اعلانات، مجموعه ادارهسى ايله قرارلاشديريلير .

اوراق وارده اعاده اولونماز

مسلك و پروغرامزه موافق يازيلره صحيفه لرمز آچيقدر .

صامسون ممثلمز :
توتون تجارى دارنده لى زاده سلامى بك

بافره ممثلمز :
توتون تجارى حاجى بكر زاده صائب بك

سائر محللرده ممثلمز يوقدر .

محترم قارئلرندن كورديكى التفات ورغبتله مفتخر اولان مجموعه مزك ابتداى انتشارنده بودرجه مظهريته نائل اولهجغنى تخمين أيله يهمديكمز ايچون ايلك نسخه لرى اصغرى مقدارده طبع اولونمش ، بوندن دولايى برقاچ نسخه مزك موجودى قالمامشدر .

صوك كونلرده بعض مقامات رسميه وذوات محترمه طرفندن قوللكسيونلرمز طلب ايدلمكده در. معروض اسبابه بناءً درحال امرلرينى ايفا ايده مديكمز ايچون ذوات مومى اليهمدن عفو طلب ايدر وپك ياقينده نقصان نسخه لرمزى تكرار طبع وكندىلرينه ـ قوللكسيون اولهرق ـ ارسال قلنهجغنى عرض ايلرز .

Resim 93 *Türk Tütünleri Mecmuası*, 1895.
(Salt Arşivi)

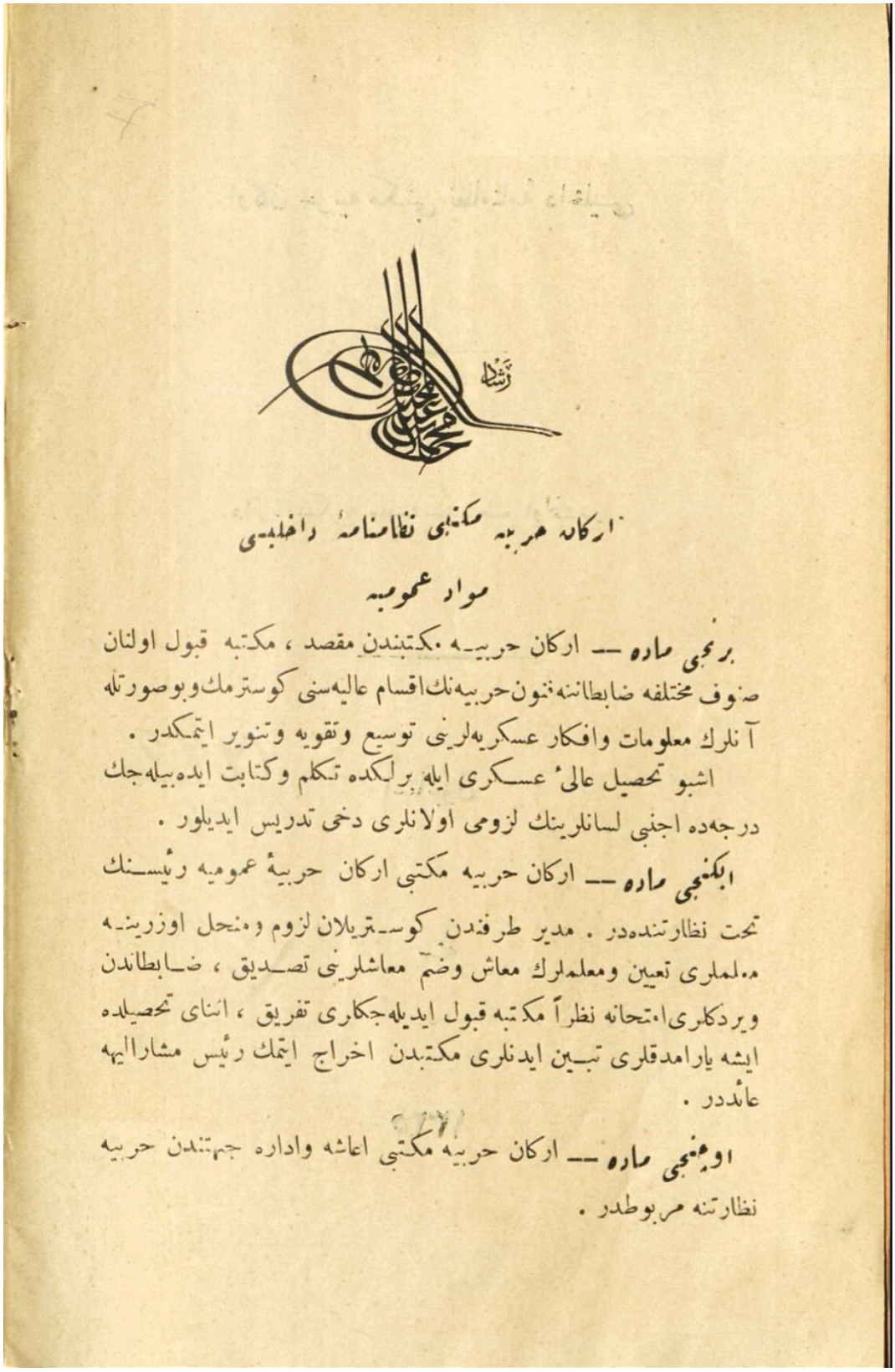

ارکان حربیه مکتبی نظامنامهٔ داخلیسی

مواد عمومیه

برنجی ماده — ارکان حربیه مکتبندن مقصد ، مکتبه قبول اولنان صنوف مختلفه ضابطانندن فنون حربیه‌نك اقسام عالیه‌سنی کوسترمك وبوصورتله آنلرك معلومات وافکار عسکریه‌لرینی توسیع وتقویه وتنویر ایتمکدر .

اشبو تحصیل عالیٔ عسکری ایله برلکده تکلم وکتابت ایده‌بیله‌جك درجه‌ده اجنبی لسانلرینك لزومی اولانلری دخی تدریس ایدیلور .

ایکنجی ماده — ارکان حربیه مکتبی ارکان حربیهٔ عمومیه رئیسنك تحت نظارتنده‌در . مدیر طرفندن کوسترپلان لزوم ومنحل اوزرینه معلملری تعیین ومعلملرك معاش وضمّ معاشلرینی تصدیق ، ضابطاندن ویردکلری امتحانه نظراً مکتبه قبول ایدیله‌جکلری تفریق ، اثنای تحصیلده ایشه یارامدقلری تبین ایدنلری مکتبدن اخراج ایتمك رئیس مشارالیهه عائددر .

اوچنجی ماده — ارکان حربیه مکتبی اعاشه واداره جهتندن حربیه نظارتنه مربوطدر .

Resim 94 *Erkan-ı Harbiye Mektebi Nizamname-i Dahiliyesi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1325 (1907), s. 2.
(Milli Savunma Üniversitesi Kütüphanesi)

نومرو ۷۲۶ — جمعه — ۱۳۲۵ نیسان ۱۷

آبونه شرائطی

مدرج ایچون بلغارستانه
آلتی آیی
» فرانق ۷۰ فرانق

اوچ آیلق
۴۰ فرانق
آبونه بدلی پشیندر

آدرس
قلیده | بالقان | اداره خانه سی
ADRESSK :
Redaction de „BALKAN"
PHILIPPOPOLI

صاحب و محرری ادهم روحی

نسخه سی (۱۰) پاره در

№ 726 — پازارایرتسی دن ماعدا هرگون چیقار بیطرف ترك مزتمیز — اوچنجی سنه

اونه همت

وطنی، «وطن اصل» ممزوجی استبدا - دك تخمه قهرندن قورتارمق فکریدر. او فکر عالی ایله بویله سورمك تهلکه (!) حیاتی زندانلرده، منفاردده چکرن معصومار برکره دوشونلسون.

یکتاه موفقیتك، راحت استراحت دیر بیلمین او محترم وجودلرك حیاتی نظر نامه آلنسون.

بونلر میانده نحاس جان ایله اوزون بك اوزون بر مدت وادی» قراردده بو - لنلرك احوالی، احوال پریشانیسی تصور ادلسون.

غرب مزارلرك، تحیتلرك، مسلك زمانده بروسه والیسی بولنه رق سوندردیکی جانلرك مکافاتی اولق اوزره ترفیعاً (!) شهر امانیه کلوب «لاخره» عزل وتوقیف ایدیلن رشیدبك، ارتکاب ده «ثیه مشهور، دن الطبع اشخاص مستکرهٔ سائرمنك ماندن، عناصر مختلفهٔ عثمانیه دن غصب ایده بیدکاری قوه ایله کاشانه لرده تنعم دماغه جالبشرکن وادی» قراردده بولنان قانون اساسی، حریت طرفدارانی، «اتحاد و ترقی جمعیتی» اعضاسی صرف ملتی اغلط ایدهجك تدابیر اتخاذینی دوشونیور، بتون اوقاتی یودوشونجه لره حصر ووقف ایلیور دی. بو سبی ایله، بو جهد و اقدام تم ایله موفقیتلرلری بوزکونه مکباشلادی.

زمان گچدکجه مشروطیت فکرینی توسیع دائره ایدی.

اوچنجی اردو ارکان طرفدارلری مشروطیته التحاق ایتمکله قوت بیوده دی، فوق العاده بیوده دی. اوزدرجه بنای استبدادی زیر و زیر ایده جك بر رادیه کلدی.

بو قوتی، اوقوتلرك العاده بی حکو - مت مستبدهٔ زمانمك نحو اتمی محال اندر محال ایدی.

چونکه گجه دن آفتاب حریت روم ایلیدن طلوع ایله بتون آفاق تنویر ه شلا - دی.

بوحیاتدار انقلابلر جریحه لره دوای مؤثر اولان بو قیاس منور بیلدیز یرانسه لریك حکومتلرینی قاشدیرنجه هریری ملتك باشنه بر بلای مبرم کسلدی.

مقدراً جالشمقه بر شی اولامیه جغنی آکلایان او بد طینت مخلوقلر تشکیل ایتدکلری جمعیتلر ایله صاقلی عسکری اختلال ده وتمدن بر آن عسکری قالدی.

نهایت تقنینات اساسیه نك تسعیر ایدیلن اذهان عسکریه نك تداوی بسله دیکین ایتدکلرینی دوکولدی، وطنك امید استقبالی برچوق ضابطان شریف شهادتی توش ایلدی.

ایشته بوصیرده ایدی که حضور صالر، حسین جاهدلر مهلك بردور دها کچیریلیور دی.

خلاصه حلا که سربلمك رموزندن ایکی دون الهی ایله حیاتی قورتارمغه موفق اولان بو ایکی محامد حریت واسع قلبی تا سلانیکده آلهیدی.

آرقه سرای بوچکلرنجه، بیلدیز حشراتجه استبداد قطعیاً عودت ایتمش، هر ایش اولوب بیتمشدی.

فقط عسکرك قلبکاهنه سوقیلان او حشرچیقاریلوب، حقیقت کشفینی کوسترمکه افکار عسکریه بردنبره تحول ایتمدی، سکون و آسایش تکرار بریولدی.

نحیاانادهٔ سکونت، محافظهٔ مشرو - طیت اوغورنده، اتحاد و ترقی جمعیتی، قصر جالیشان هانکی جمعیت و یا فرقه کورلدی.

او جمعیت که، حکومت عثمانیه نك استقبالی، وطن و ملتك سلامتی تأمین مقصدیله ثبات و خیری بو دفعه ده او نحرانی زمانده ده کوسترمدی.

یشاسون ملت، یشاسون اردو، ولر اولسون اتحاد و ترقی جمعیت محترمه سی.

لوم معلمی : مصطفی لطفی

شیوق نظم

استانبولدن یازیلیور :

اونبر کوندنبرو شائبهٔ استبدادایله قرا - ران شمس حریتك مختلق ظلامی التنده کی حزین ایلدرمك آرقه سرای شیوق حضرتلرینی یاخود اظهاری لزومی غزته لرده کورملن

Resim 95 *Balkan,* no: 726, 17 Nisan 1325 (30.4.1909)
(Wikilala Veritabanı)

Resim 96 *Yeni Geveze*, no: 9, 29 Mart 1326 (11.4.1910)
(Salt Arşivi)

Resim 97 *Kadınlar Dünyası*, no: 100, 6 Muharrem 1331 (16.12.1912)
(Wikilala Veritabanı)

Resim 98 *Kadınlar Dünyasında*n Bir İlan Sayfası
(Wikilala Veritabanı)

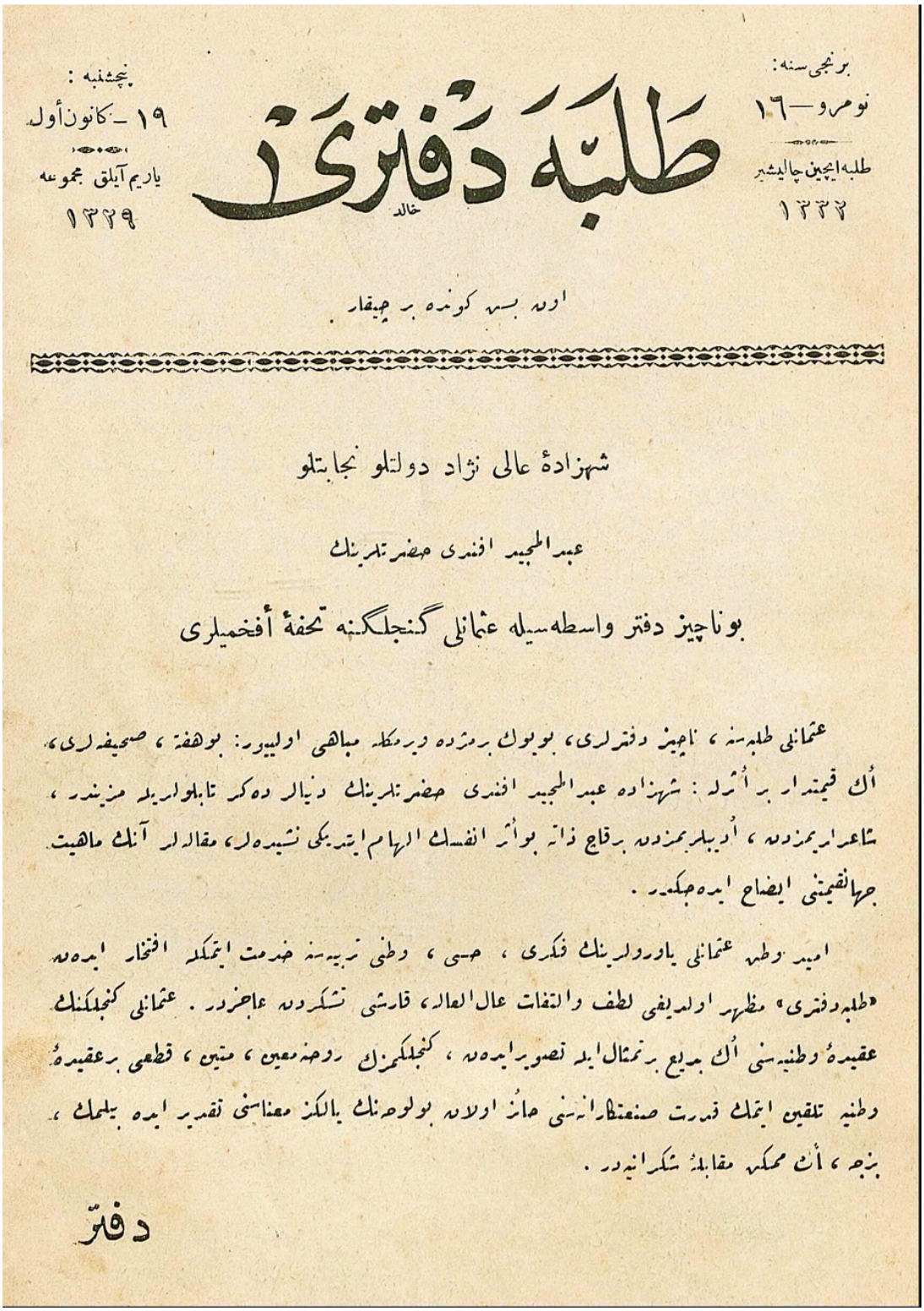

بر نجی سنه :
نومرو — ١٦
طلبه ایچین چالیشیر
١٣٢٢

طلبه دفتری

خالد

پنجشنبه :
١٩ — کانون أول
یاریم آیلق مجموعه
١٣٢٩

اوده بسه کونده بر چیقار .

شهزادهٔ عالی نژاد دولتلو نجابتلو

عبدالمجید افندی حضرتلرینك

بوناچیز دفتر واسطه‌سیله عثمانلی گنجلگینه تحفهٔ أفخمیلری

عثمانلی طلبه‌سنه ، ناعم دفترلری ، بویوك برمژده ویرمکله مباهی اولیور : بوهفته ، صحیفه‌لری ، أك قیمتدار بر أثرله : شهزاده عبدالمجید افندی حضرتلرینك دنیالر ده‌کر تابلولریله مزینلر ، شاعرانه یمزده ، أدیبلرینمزدن برقاچ ذاته بوأثر انفسك الهام ایتدیکی نشیده‌لر ، مقاله‌لر آنك ماهیت جهانقیمتنی ایضاح ایده‌جکلردر .

امید وطن عثمانلی یاورولرینك فکری ، حسی ، وطنی تربیه‌سنه خدمت ایتمکله افتخار ایده‌ن «طلبه دفتری» مظهر اولدیغی لطف والتفات عال العاله ، قارشی تشکرده عاجزدر . عثمانلی گنجلگینك عقیدهٔ وطنیه‌سنی أك بدیع بر تمثال ایله تصویر ایده‌ن ، گنجلگمزك روحنه معین ، متین ، قطعی بر عقیدهٔ وطنیه تلقین ایتمك قدرت صنعتکارانه‌سنی حائز اولان بولوحه‌نك یالکز معناسنی تقدیر ایده بیلمك ، بزجه ، أك محکم مقابلهٔ شکرانیدر .

دفتر

Resim 99 *Talebe Defteri*, no: 16, 19 Kanunievvel 1329 (1.1.1914).
(Salt Arşivi)

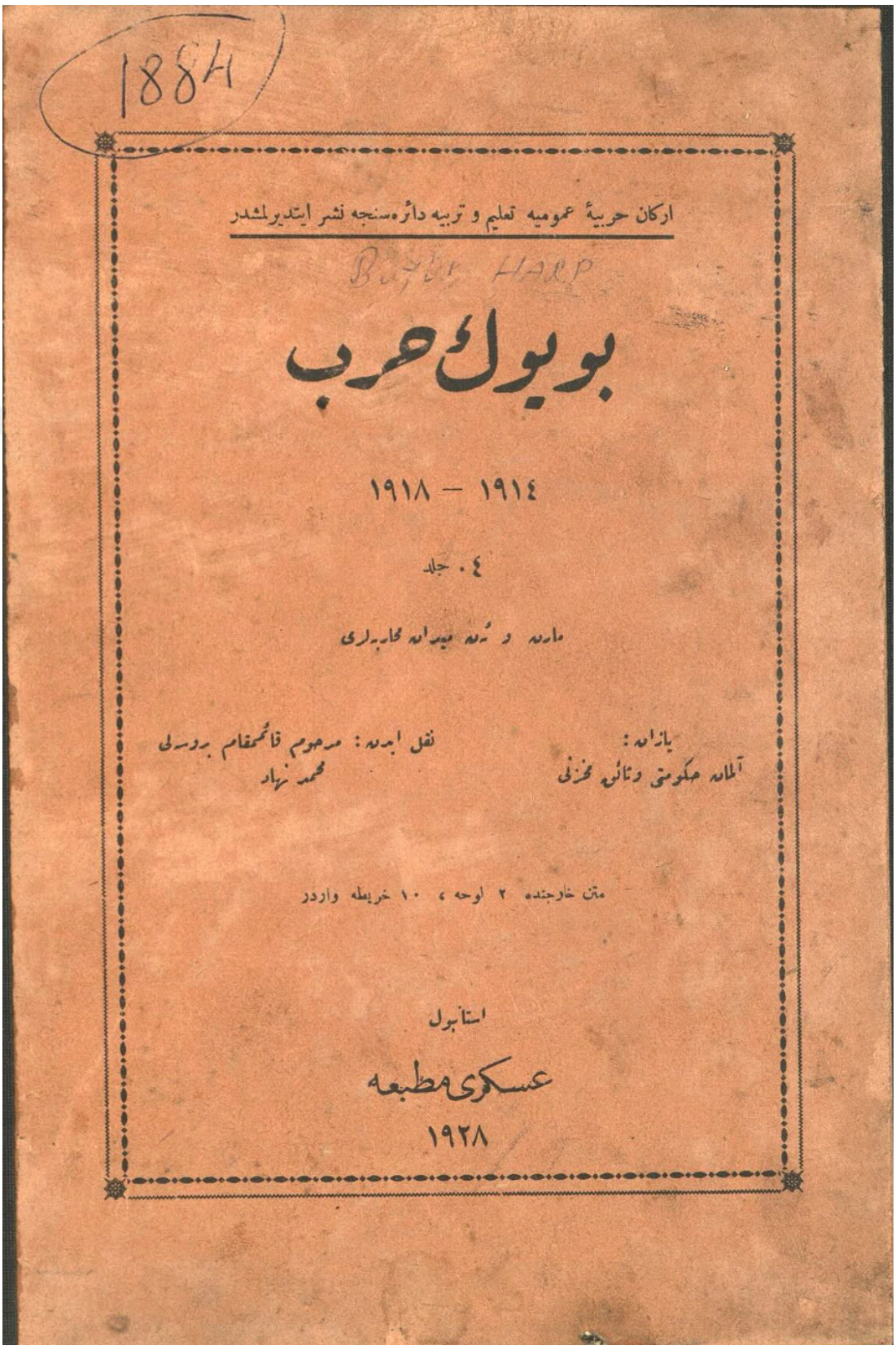

Resim 100 *Büyük Harb*, c. 4, 1918-1914, Askeri Matbaa, İstanbul.
(Milli Savunma Üniversitesi Kütüphanesi)

Resim 101 *Akşam*, no: 1390, 7.8.1923, s.4.
(Wikilala Veritabanı)

مدیری محمود اسعد

نسخه‌سی ۵ غروشدر ۱۵ تشرین ثانی ۳۳۹ پرنجی سنه نومرو: ۳۲

کلباکی

مؤسسلری: ابن‌الرفیق احمد نوری ، رشاد نوری ، یساری زاده محمود اسعد ، رسام احمد منیف بکلر

پرشنبه کونلری نشر اولونور ادبی مزاح مجموعه‌سی

سفینهٔ دولت

— کمی بطال أما موطوری سقطلامه‌دن یوروه‌بیلرسه‌ك ساحله واریرز انشاالله !..

Resim 102 *Kelebek*, no: 23, 15 Teşrinisani 1339 (15.11.1923)
(Salt Arşivi)

پنجشنبه — ۱۵ تشرین ثانی ۱۳۳۹ — برنجی سنه — نومرو ۲

ملی مجموعه

ادارهخانه : باب عالی جادهسنده وقت مطبعهسنه متصل کوشه باشنده ۱ نومرولی دائرهٔ مخصوصه

آبونه شرائطی : سنهلکی ۲۵۰ ؛ آلتی آیلغی ۱۲۵ فوق العاده نسخهلر ایچون ۵۰۰ و ۳۰۰ غروشدر .

مجموعهمز هیئتنجه طبعی تقسیم ایدیلهجکدر. آثار اعادهایدیلز.

ادبی بسط کونده بر جریده ، علمی ، ادبی ، اقتصادی ، فنی ، مصور مجموعهدر

برنجی سنه — پنجشنبه — ۱۵ تشرین ثانی ۱۳۳۹ — نومرو ۲

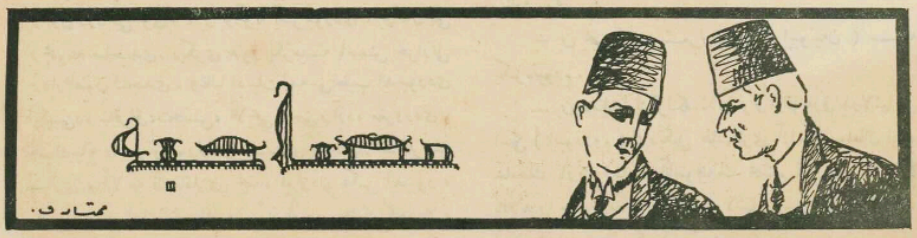

چاملر آلتنده بر مصاحبه :

بحی کمال بکك شعرلری و اثرلری

« — دمین ، بویوقوشلری ، برکیك پوستنی اومزینه آتمش ، صاری صاچلی ، کنیج بر آله کبی چیقه‌رق بزه‌دوغرو کلیوردیکز . بزمتحیرغولر کبی جوملمش ، بوتیه‌دن‌سزه‌باقیوردق . کولکه کز طبیعتی دولدوریوردی . وقفه وقفه الهی آطه‌لره ، بوده کیزك ساحلنه اوزون‌مدت باقدیکز . باقیشلریکزده محرك برسروار . »

... (۱۳۳۰) تاریخنده ، پیام علاوه‌لرنده ، سلیمان سعدی امضاسیله بویله « نه‌اوقریت » ك چوبانلری کبی پروزسز ، ساده برلسانله بزه روحك درینلکلرینی ، اساطیری کوزللکلری اسکی یونانیلرك کندن دها صاف بر افاده ایله آکلاتان کیمدر ؟ طانیمیورم !..

— بوکون ، ادبیاتی ودارالفنون کرسیسنی ترك ایدرك سیاسیانه کچن بحی کمال بك . حقیقةً طانیمیورمیدیکز ؟ شایان حیرت !

— اوت ، واقعا برزمان دارالمعلمین ، وتورك اوجاغنده بزی شاقراق مصاحبه‌لریله تسخیر ایدن ، وقتیله آکاه امضاسیله شعرلر یازان بر بحی کمال بك واردی که بوکون « بلاسنیك » مجموعه ومصراعلرینك لذتی اونوتدق .

— « باقیشلریکزده محرك برسروار » نه‌ساده ، نه‌فسونلو برافاده ، دکلی ؟

— ساده وکوزل .

— بو اعتبارله اساساً نثرده اوکا یعقوب قدری بك بابامی دیمك‌ده جائزدر .

— جدی می سویلیورسکز ؟

— حیرته محل یوق ، چونکه یعقوب قدری بکك ایلك اثری میدانده . اوندهکی اسلوب وافاده ایله صوك اثرلرندهکی اسلوب وافاده‌لر آراسنده داغلر واوچوروملر وار . بر سرانجامی نوربابا ، ارنلرك باغندن ومرحمتله وبونلری‌ده سلیمان سعدی امضالی یازیلرله مقایسه ایده‌بیلیرسکز .

— برکره‌ده ایشیتدم که « قوتلی صنعتکار » دیه طانینان خالد فخری ، فاروق نافذ ویوسف ضیانك ایلك اثرلری هپ استادك تأثیری آلتنده ایمش .

— اوت ، آزچوق برتاریخ خطاسیله دوغرودر . بوتقلیددن یالکز اورخان سیفی بکی استثنا ایتمك لازم . چونکه او ، بك کنیج کن اوزندیکی « موسه » دن صوکره ساز شاعری فیلسوف رضانك ایزینی تعقیب ایدیوردی .

— چوق‌دوغرو ، مع مافیه « کوکلدن سسلر » شاعریمك « فیرطناوقار » کبی اسکی طرزده‌ده نه‌کوزل اثرلری وار !

Resim 103 *Milli Mecmua*, no: 2, 15 Teşrinisani 1339 (15.11.1923)
(Salt Arşivi)

طنین

تاریخ تأسیس ۱۳۲۶ — ۱۳۲۴ اون یدنجی سنه نومره : ۷۵۰

۱۶ ربیع الاخر ۱۳۴۳ — ۱۴ تشرین ثانی ۱۳۴۰ — ۱۹۲۴

عل اداره
نور عبابیه طنین مطبعه‌سی
تلفون : استانبول ۵۲۲

ولایات ایچون بر سنه‌لك آبونه بدلی ۱۱۰۰ آق آیلغی ۶۰۰ غروش اوچ آیلغی ۳۲۵

اخطار مخصوص
کثیر اشتلرمن آناز اداره اولونور
شرف تدریس : استانبول طنین

عاله اجنبیه ایچون سنه‌لك آبونه بدلی ۱۲۰۰ آق آیلغی ۶۰۰ اوچ آیلغی ۳۲۵

نسخه‌سی (۳) غروشدر — ۸۰۳ — نسخه‌سی (۳) غروشدر

سیاسیات

آبی استانبول

داخله وکیل عدلی رجب بك افندی مرحوم لطفاً نشر بورنه استانبولدن بحث ایدیلن خیر حرمی بر حوزه یکزدی ، حوزك نوماده‌سی تعیین ایدیلدی ، و بو دفعه آنیورمه آنلمدن طاقی دیگر ایکی استانبولك اردیله‌سنده بولنان ایکی طیلی اولانلر بر احراز علیه عضویله ، صالیم ادیبه وصفی افندیلر ایله بر کی فولاطه‌سی رکنا میه ویه‌جکلری یازلمه . و چونکه بر مقاومه‌نه بولونمه‌دی بر حوز عضو کوسه‌یلدیلر . خط پروژه‌سی حقنده‌کی مذاکره‌لره دیون ایکنجی استانبول مبعوثی رفیق بك بو حوز عضویتدن استعفا ایتدیکندن یرینه مصطفی افندی انتخاب اولنمشد

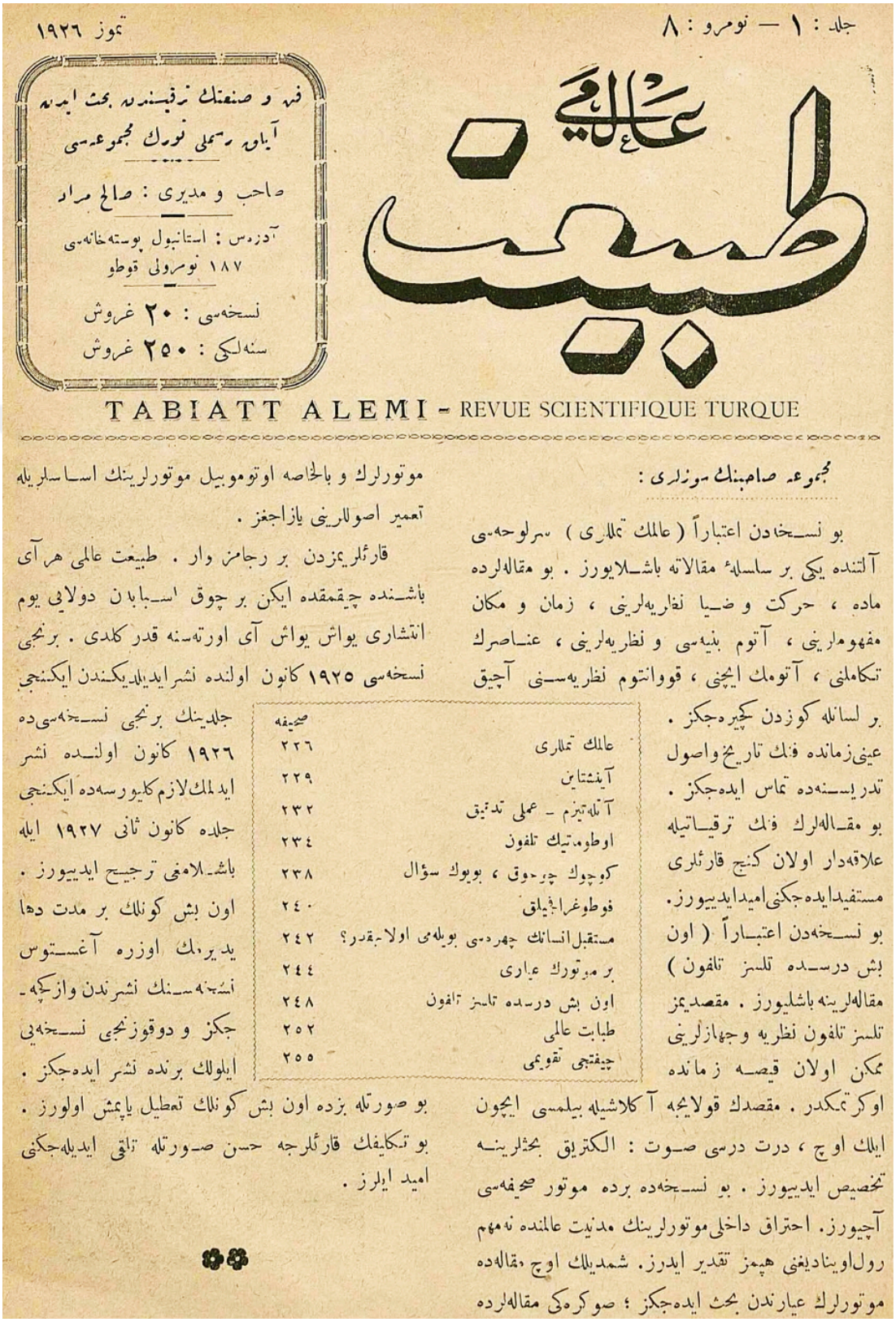

مجموعه صاحبنك موزلری :

بو نسخه‌دن اعتباراً (عالمك تملاری) سرلوحه‌سی آلتنده یکی بر سلسلهٔ مقالاته باشلایورز . بو مقاله‌لرده ماده ، حرکت و ضیا نظریه‌لرینی ، زمان و مکان مفهوملرینی ، آتوم بنیه‌سی و نظریه‌لرینی ، عناصرك تکاملنی ، آتومك ایچنی ، قووانتوم نظریه‌سنی آچیق بر لسانله کوزدن کچیره‌جکز . عینی‌زمانده فنك تاریخ واصول تدریسنده تماس ایده‌جکز . بو مقاله‌لرك فنك ترقیاتیله علاقه‌دار اولان کنج قارئلری مستفید ایده‌جکنی امید ایدییورز.

بو نسخه‌دن اعتباراً (اون بش درسده تلسز تلفون) مقاله‌لرینه باشلیورز . مقصدیمز تلسز تلفون نظریه وجهازلرینی ممکن اولان قیصه زمانده اوکرتمکدر . مقصدك قولایجه آکلاشیله بیلمسی ایچون ایلك اوچ ، درت درسی صوت : الکتریق بحثلرینه تخصیص ایدییورز . بو نسخه‌ده برده موتور صحیفه‌سی آچیورز. احتراق داخلی موتورلرینك مدنیت عالمنده نه‌مهم رول‌اویناديغنی هیمز تقدیر ایدرز. شمدیلك اوچ مقاله‌ده موتورلرك عیارندن بحث ایده‌جکز ؛ صوکره‌کی مقاله‌لرده موتورلرك و بالخاصه اوتوموبیل موتورلرینك اساسلریله تعمیر اصوللرینی یازاجغز .

قارئلریمزدن بر رجامز وار . طبیعت عالمی هر آی باشنده چیقمقده ایکن بر چوق اسبابدن دولایی یوم انتشاری یواش یواش آی اورته‌سنه قدر کلدی . برنجی نسخه‌سی ۱۹۲۵ کانون اولنده نشر ایدیلدیکندن ایکنجی جلدینك برنجی نسخه‌سی‌ده ۱۹۲۶ کانون اولنده نشر ایدلمك لازم کلیورسه‌ده ایکنجی جلده کانون ثانی ۱۹۲۷ ایله باشلامغی ترجیح ایدییورز . اون بش کونلك بر مدت دها یدیرمك اوزره آغستوس نسخه‌سنك نشرندن وازکچه‌جکز و دوقوزنجی نسخه‌یی ایلولك برنده نشر ایده‌جکز . بو صورتله بزده اون بش کونلك تعطیل یاپمش اولورز . بو تکلیفك قارئلرجه حسن صورتله تلقی ایدیله‌جکنی امید ایلرز .

	صحیفه
عالمك تملاری	۲۲۶
آینشتاین	۲۲۹
آتله‌تیزم - عملی تدقیق	۲۳۲
اوطومتیك تلفون	۲۳۴
کوچوك چیرچوق ، بویوك سؤال	۲۳۸
فوطوغرافچیلق	۲۴۰
مستقبل انسانك چهره‌سی بویله‌می اولاجقدر؟	۲۴۲
بر موتورك عیاری	۲۴۴
اون بش درسده تلسز تلفون	۲۴۸
طبابت عالمی	۲۵۲
چیفتجی تقویمی	۲۵۵

Resim 105 *Tabiat Alemi*, no: 8, Temmuz 1926.
(Salt Arşivi)

Resim 106 *Tabiat Alemi*, no: 4, Mart 1926.
(Salt Arşivi)

Resim 107 *Tabiat Alemi*, no: 8, Temmuz 1926.
(Salt Arşivi)

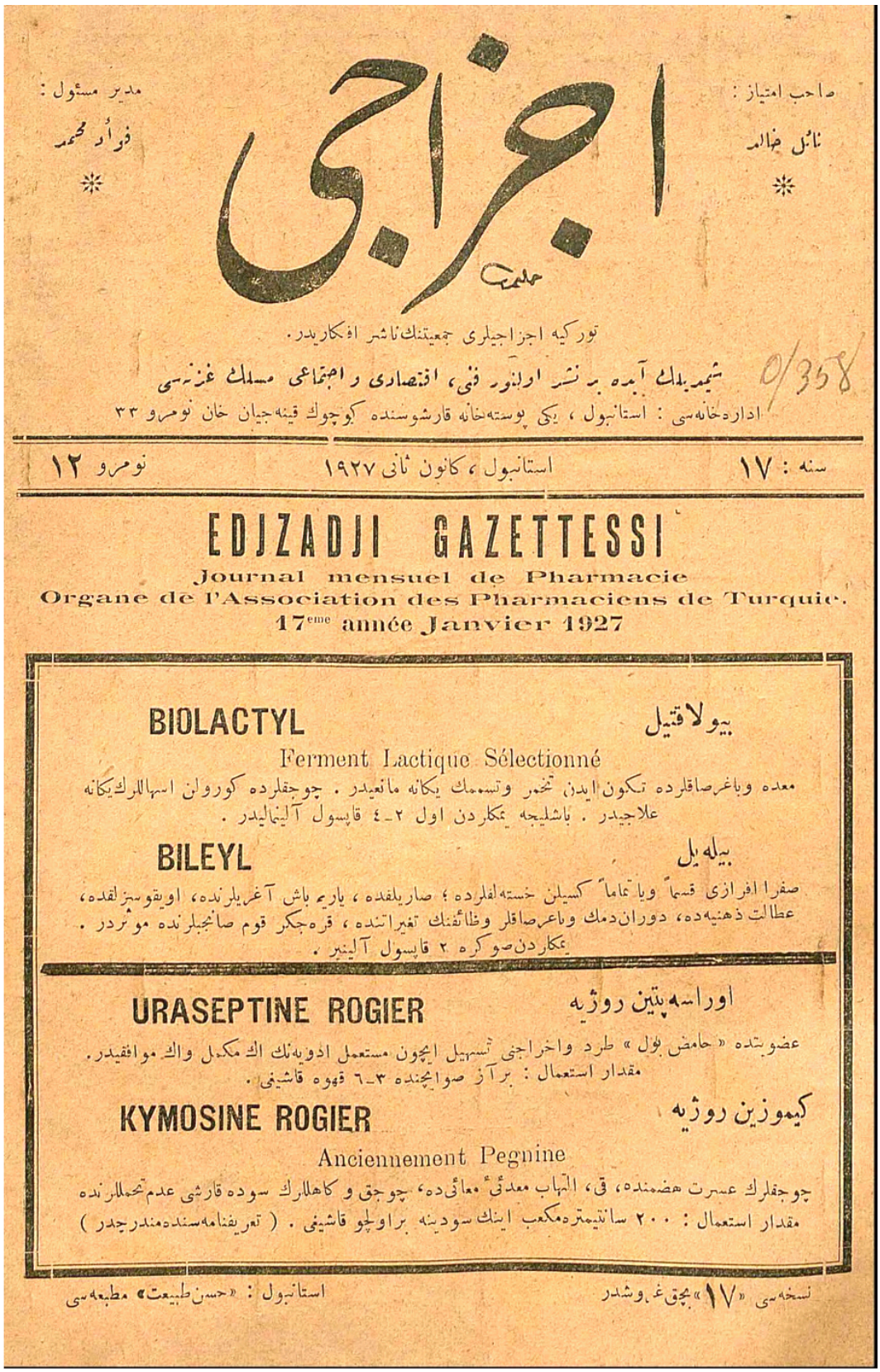

صاحب امتیاز :
نائل خالد

اجزاجی

مدیر مسئول :
فواد محمد

ترکیه اجزاجیلری جمعیتنك ناشر افكاریدر.

شیمیدك آیده بر نشر اولنور فنی، اقتصادی و اجتماعی مسلك غزته سی

اداره خانه سی : استانبول ، یکی پوسته خانه قارشوسنده کوچوك قینه جیان خان نومرو ۳۳

0/358

سنه : ۱۷ | استانبول ، کانون ثانی ۱۹۲۷ | نومرو ۱۲

EDJZADJI GAZETTESSI

Journal mensuel de Pharmacie
Organe de l'Association des Pharmaciens de Turquie.
17eme année Janvier 1927

BIOLACTYL بیولاقتیل

Ferment Lactique Sélectionné

معده وباغرصاقلرده تکون ایدن تخمر وتسمم یکانه مانعیدر . چوجقلرده کورولن اسهالك یکانه علاجیدر . باشلیجه یمکلردن اول ۲-٤ قاپسول آلینمالیدر .

BILEYL بیله یل

صفرا افرازی قسماً ویا تماماً کسیلن خسته لقلرده ؛ صاریلقده ، یاره باش آغریلرنده ، اویقوسیزلقده ، عطالت ذهنیه ده ، دوران دمك وباغرصاقلر وظائفنك تغیراتنده ، قره جکر قوم صانجیلرنده موثردر . یمکلردن صوکره ۲ قاپسول آلینیر .

URASEPTINE ROGIER اوراسه پتین روژیه

عضویتده « حامض بول » طرد واخراجی تسهیل ایچون مستعمل ادویه نك اك مکمل واك موافقیدر.
مقدار استعمال : برآز صوایچنده ۳-٦ قهوه قاشینی .

KYMOSINE ROGIER کیموزین روژیه

Anciennement Pegnine

چوجقلرك عسرت هضمنده، قی، التهاب معدئ معائی ده، چوجق و کاهلارك سوده قارشی عدم تحملرنده
مقدار استعمال : ۲۰۰ سانتیمتره مکعب اینك سودینه براولچو قاشینی . (تعریفنامه سنده مندرجدر)

نسخه سی «۱۷» بچق غروشدر | استانبول : «حسن طبیعت» مطبعه سی

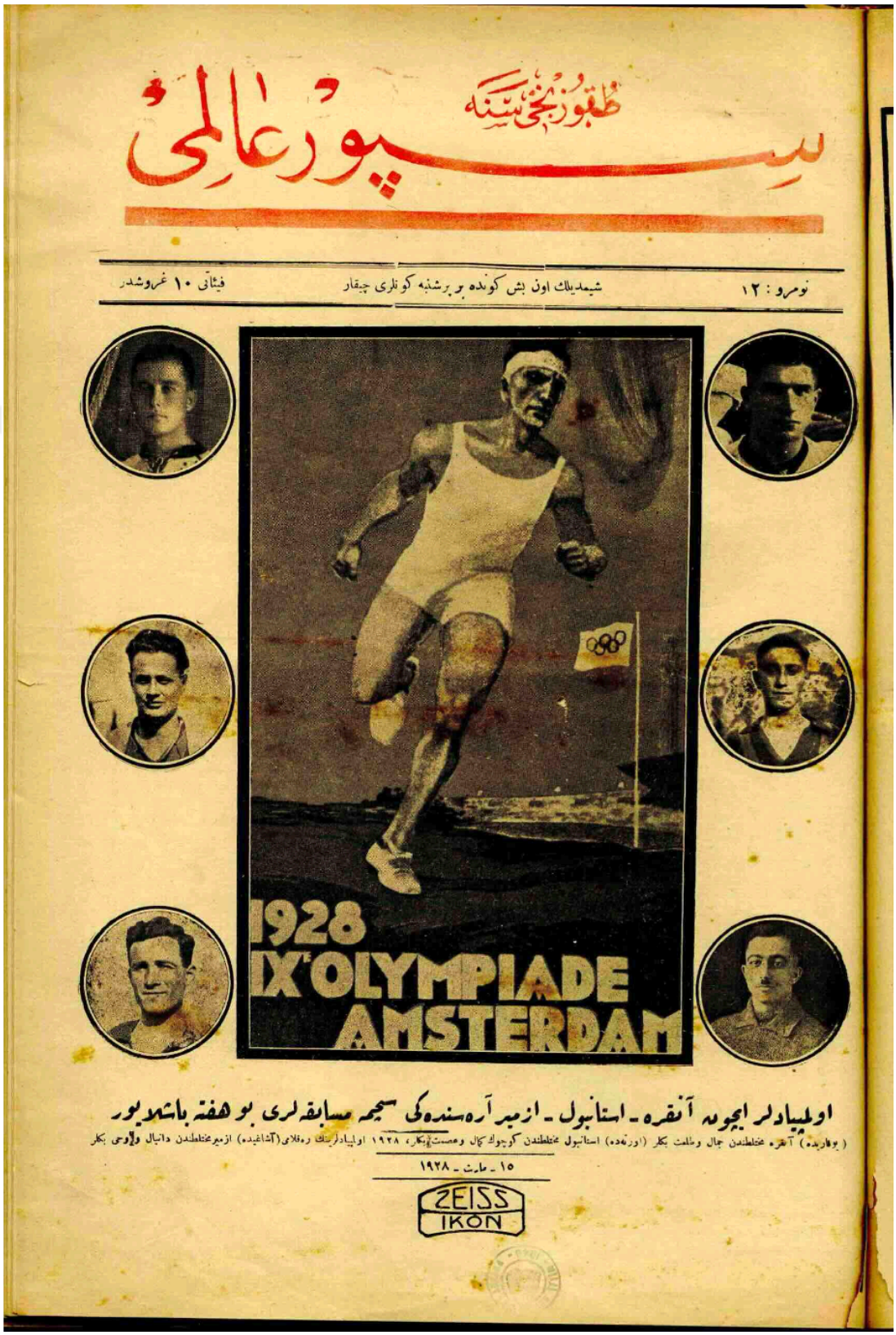

Resim 109 *Spor Alemi*, no: 12, 15.3.1928.
(Wikilala Veritabanı)

حیات

حیات دائما حیاته... دنیایه دائما بیوك حیات قاتالم!...
- تجه -

اداره مرکزی :
آنقره ده ، استانبول جاده سنده آنقره معارف امینلکی یانده کی دائره .

استانبول بورسی :
استانبولده ، باب عالی جاده سنده ۱۱۹ نومرولو دائره مخصوصه
تلفون : ۳۶۰۷

نسخه سی قدیمده ۱۰ غروشدر .
سنه لکی پوسته ایله ۵ لیرا .
(اجنبی مملکتلر ایچین ۵ دولار) .

ابونه واعلان ایشلری ایچین استانبول بوروسنه مراجعت ایدیلیر .
یازی ایشلریشه مربوط آنقره مراسلریدر .

صایی : ۲۱ | آنقره ، ۲۳ نیسان ، ۱۹۲۷ | ۱ نجی جلد

غازی پاشانك خاطراتندن :

— آنقره مرکز حکومتدر . ابدیا مرکز حکومت قالاجقدر .

- غازی -

مصاحبه

ایکی تاریخ

۲۳ نیسان ۱۳۳۶ بویوك ملت مجلسنك ایلك اجتماعی تاریخیدر . ۱۳ تشرین اول ۱۳۳۹ آنقره نك حکومت مرکزی اولدیغنه رسما قرار ویریلدیکی کوندر . یکدیکرینی تاملایان بو ایکی وقعه نك افاده ایتدیکی معنا بالکز سیاسی بر تحول دکلدی . بو ایکی قرار تورك ملتنك فکری وحسی حیاتنك دکیشمش اولدیغنی ، قناعتلرده ، حرکتلرده یکی بردورك آچیلدیغنی کوسته ریبوردی . متارکه دن صوکرا تورك طوپراقلرینه اوشوشن مستولی قوت عثمانلی ایمپراطورلغنه ۱۶ مارت ۱۳۳۶ ده الك صوك ضربه یی ایندیرمشدی . سلطنتك مرکزی اولان استانبولك اشغالی رسماً اعلان اولونمش ، مستقل برتورکیه نك آرتیق موجود اولمادیغی کوسته ریلك ایستنمش ایدی . بوندن اوتوزیدی گون صوکرا آنقره ده اجتماع ایدن بویوك ملت مجلسی ایسه مخاصم بوتون بر دنیایه قارشی تورك ملتنك یاشامق ایچون مجادله یه قرار ویردیکنی اعلان ایدییوردی . هرطرفدن عادتا محاصره آلتنه آلینمش بر مملکتده تظاهر ایدن بو ملی قدرت حقیقی بر انقلابه اشارت ایدی :

چونکه مستولیلر قارشیسنده مملکتك استقلالنی فورتارمق عزمنی کوسته رن ملی قوتك باشنده برسلطنت مقامی یوقدی . آرتیق روح ووجدانلره حاکم اولابیلمك « قدسی برمقام » اعتقادی موجود دکلدی . تورك ملتی کندی مقدراتنه سندن باشقاهیچ برمقامه طاپمایوردی . اسکی قانون اساسی ماده لرینه « أولو » نظریله باقه رق یکی پیلان ایلك « تشکیلات اساسیه » قانونی اطرافنده آنادولینك اتحادی ، ملی روحده عنعنوی سلطه اعتقادینك ، بابادن اولاده منتقل قدسی برمقام قناعتنك یرطوتمادیغنی کوسته رمشدی . اکر انسان علمی ، جمعیتك مقدراتی کشفه قادر اولسه یدی اوتاریخدن صوکرا انقلابك روشنی تعین قابل اولابیلیردی . فقط علمك مثبت اولارق کوره مدیکی براستقبالی یوکسك بردهانو برایده بیلیر . بویوك داهی ده ملی روحده کی بوتبدلی چوق اول کورمشدی ، اونك سوق واداره سیله الده ایدیلن بویوك ظفر ، وجدانلرده هیچ برمسندی قلمایان مؤسسه لری ده بر بر اورتادن قالدیردی . ۲۳ نیسان ۱۳۳۶ تاریخی ، نهایت تورك ملتنك هرنوع سلطه دن قورتولمق ایسته دیکنی اعلان ایتدیکی کوندر .

•

بویوك ظفر واونك پارلاق نتیجه سی اولان لوزان معاهده سیله تام استقلالنی الده ایتمش اولان تورکیه ، حکومت مرکزی اولارق آنقره یی انتخاب ایده رکن برچوق مشکلات قارشیسنده بولونیوردی ؛ آنقره ده برحکومت مرکزنده بولونماسی ایجاب ایده ن مادی وسائط یوقدی . بووسائطی وجوده کتیرمك ایچون چوق بویوك زحمتلره قاتلانمق ، یوقسوللقلرله مجادله ایده رك چتین برطبیعت اورتاسنده مدنی برشهر یاراتمق لازمدی . استانبولك یکی تورکیه یه مرکز اولاماياجغنی کوره ن دهاء ملتك الك چتین برطبیعت ایله مجادله ایده بیله جکنی ، یکی مدنی برشهر یاراتابیله جکنی ده آکلامشدی . تورك ملتنك بویوکسك کوروش وآرزونك اطرافنده اتحاد ایتمه سی اونده کی حیاتی قدرتك ، هرتورلو موانعی بیقاجق الك یوکسك مدنی اثرلر یاراتابیله جك بر قوت وشدتده اولدیغنی کوسته ریر .

•

۲۳ نیسان ۳۳۶ ، ۱۳ تشرین اول ۳۳۹ ایکی تاریخدر که یکی تورکیه نك معنوی وجهه سنی ده تعین ایتمشدر . بو ایکی تاریخ ماضیدن انتقال ایده ن هرنوع سلطه یی آتمق ، یاشامق ، الك ابی بر حیات یاراتمق ایچون هر تورلو موانعه غلبه ایلمك .. اراده سنی افاده ایدر . ایشته بو اراده درکه عصری بر جمعیتك نشانه سی ، مدنی بر ملت حیاتنك نتیجه سیدر .

بوکونك مربیلری بو اراده یی کنج نسله

Resim 110 *Hayat*, 23.4.1928, sayı: 21.
(Salt Arşivi)

جمهوریت

Resim 111 *Cumhuriyet*, no: 1439, 1.5.1928.
(Wikilala Veritabanı)

Resim 112 Cumhuriyet Gazetesinin 6 Eylül 1928 Tarihli Reklam Sayfası
(Wikilala Veritabanı)

Resim 113 *Akşam*, no: 3557, 7.9.1928.
(Wikilala Veritabanı)

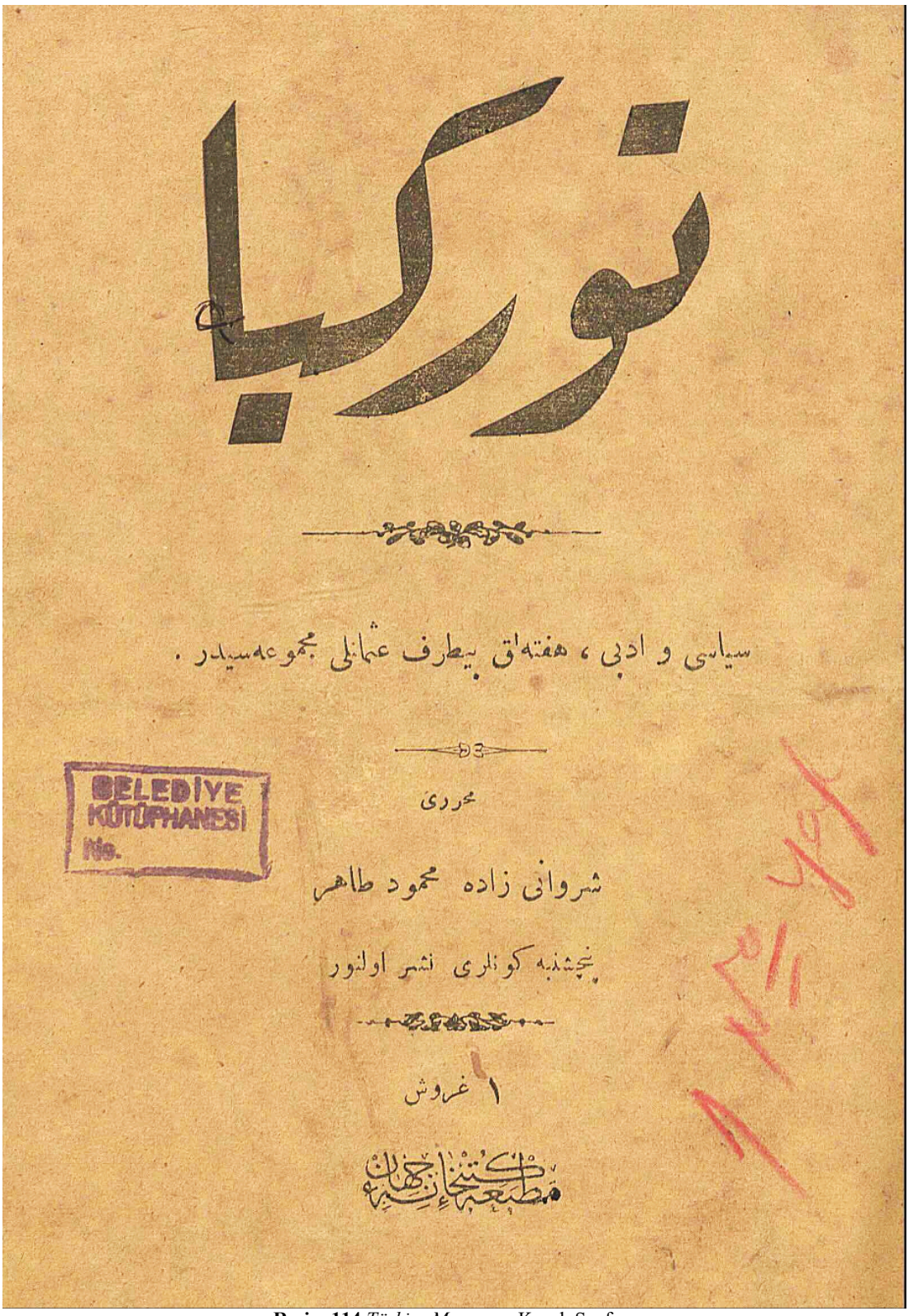

Resim 114 *Türkiye Mecmuası* Kapak Sayfası
(Salt Arşivi)

EK 2 – RİK'A FONT GLİFLERİ

Letter, Arabic

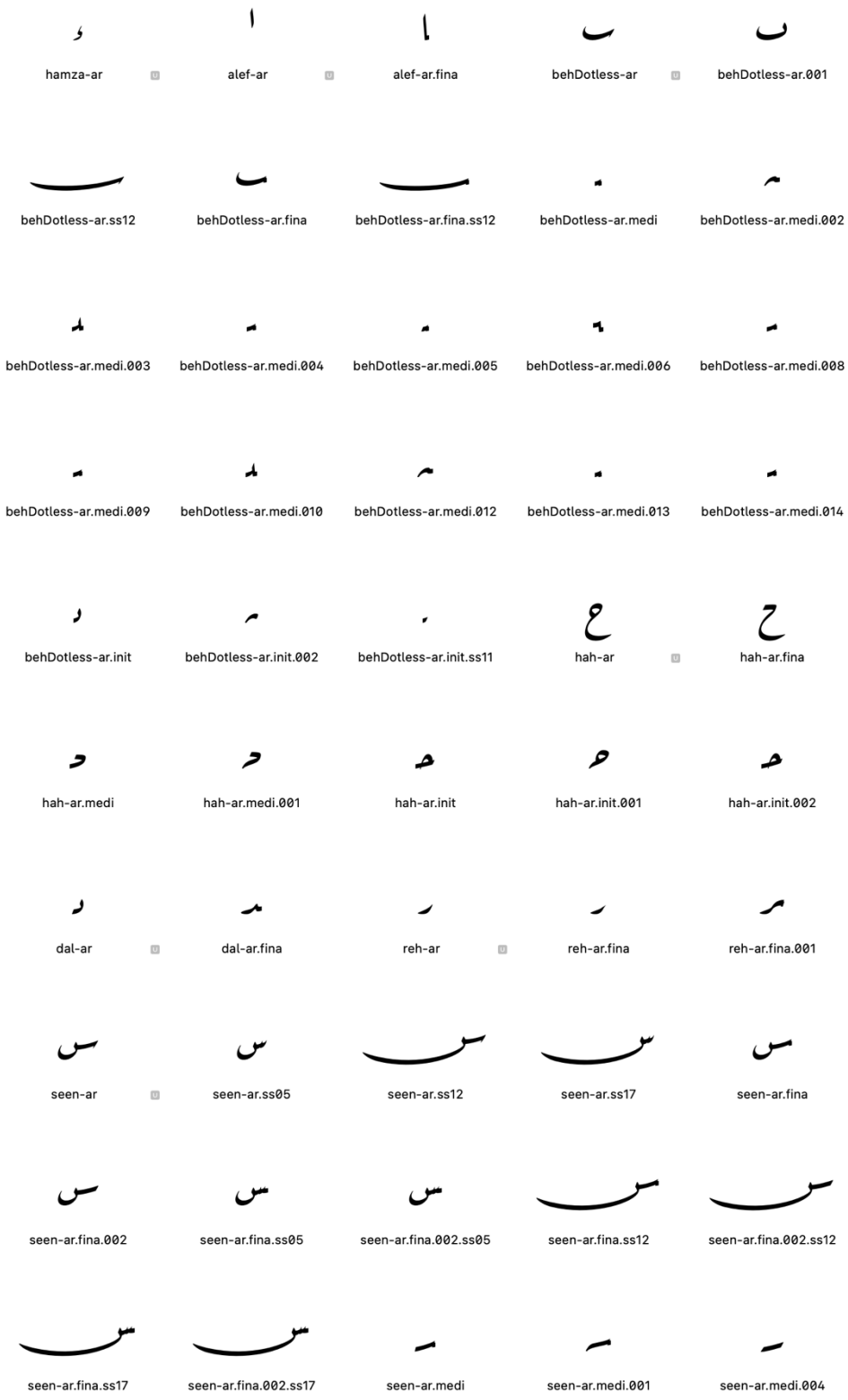

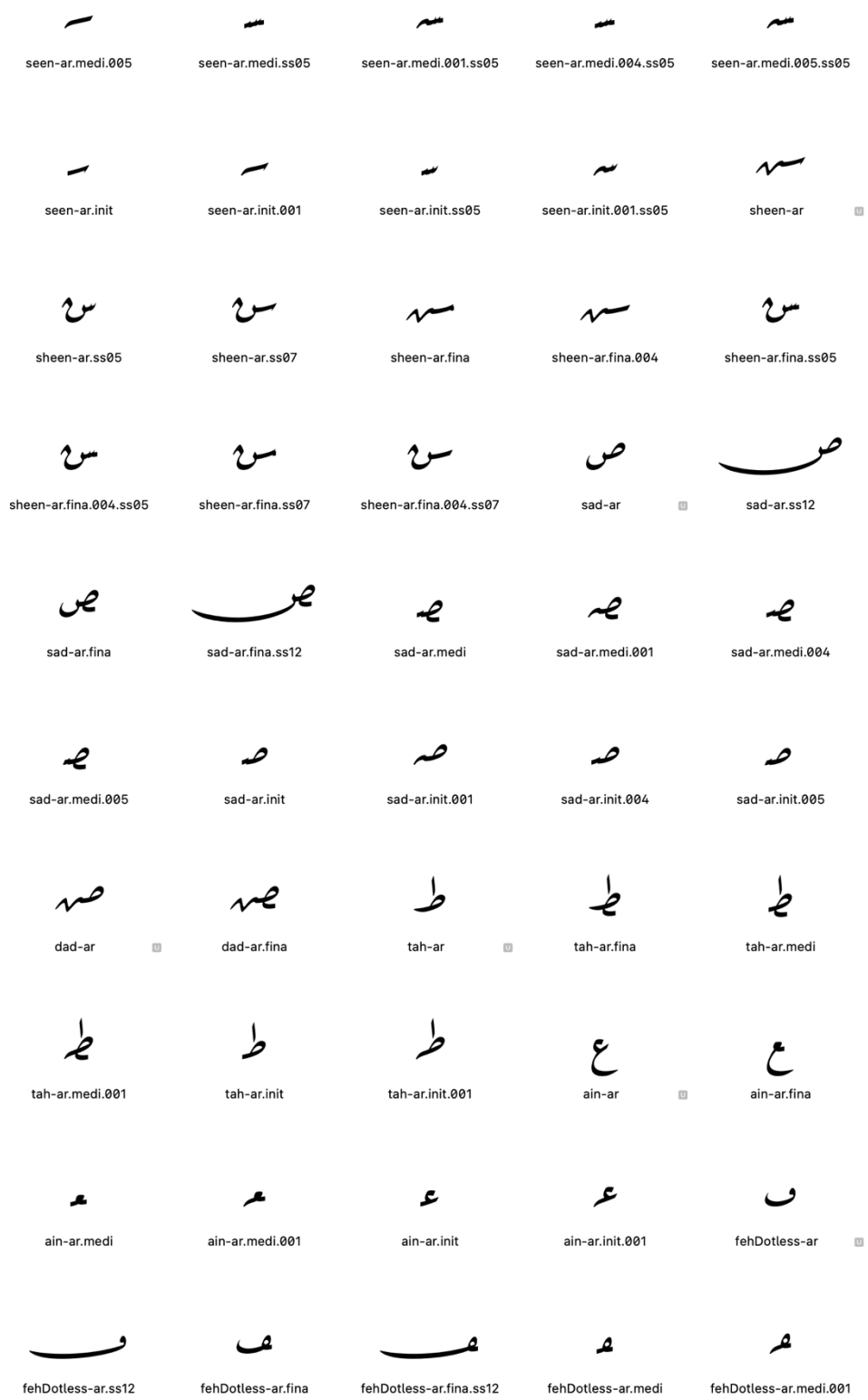
seen-ar.medi.005
seen-ar.medi.ss05
seen-ar.medi.001.ss05
seen-ar.medi.004.ss05
seen-ar.medi.005.ss05
seen-ar.init
seen-ar.init.001
seen-ar.init.ss05
seen-ar.init.001.ss05
sheen-ar
sheen-ar.ss05
sheen-ar.ss07
sheen-ar.fina
sheen-ar.fina.004
sheen-ar.fina.ss05
sheen-ar.fina.004.ss05
sheen-ar.fina.ss07
sheen-ar.fina.004.ss07
sad-ar
sad-ar.ss12
sad-ar.fina
sad-ar.fina.ss12
sad-ar.medi
sad-ar.medi.001
sad-ar.medi.004
sad-ar.medi.005
sad-ar.init
sad-ar.init.001
sad-ar.init.004
sad-ar.init.005
dad-ar
dad-ar.fina
tah-ar
tah-ar.fina
tah-ar.medi
tah-ar.medi.001
tah-ar.init
tah-ar.init.001
ain-ar
ain-ar.fina
ain-ar.medi
ain-ar.medi.001
ain-ar.init
ain-ar.init.001
fehDotless-ar
fehDotless-ar.ss12
fehDotless-ar.fina
fehDotless-ar.fina.ss12
fehDotless-ar.medi
fehDotless-ar.medi.001

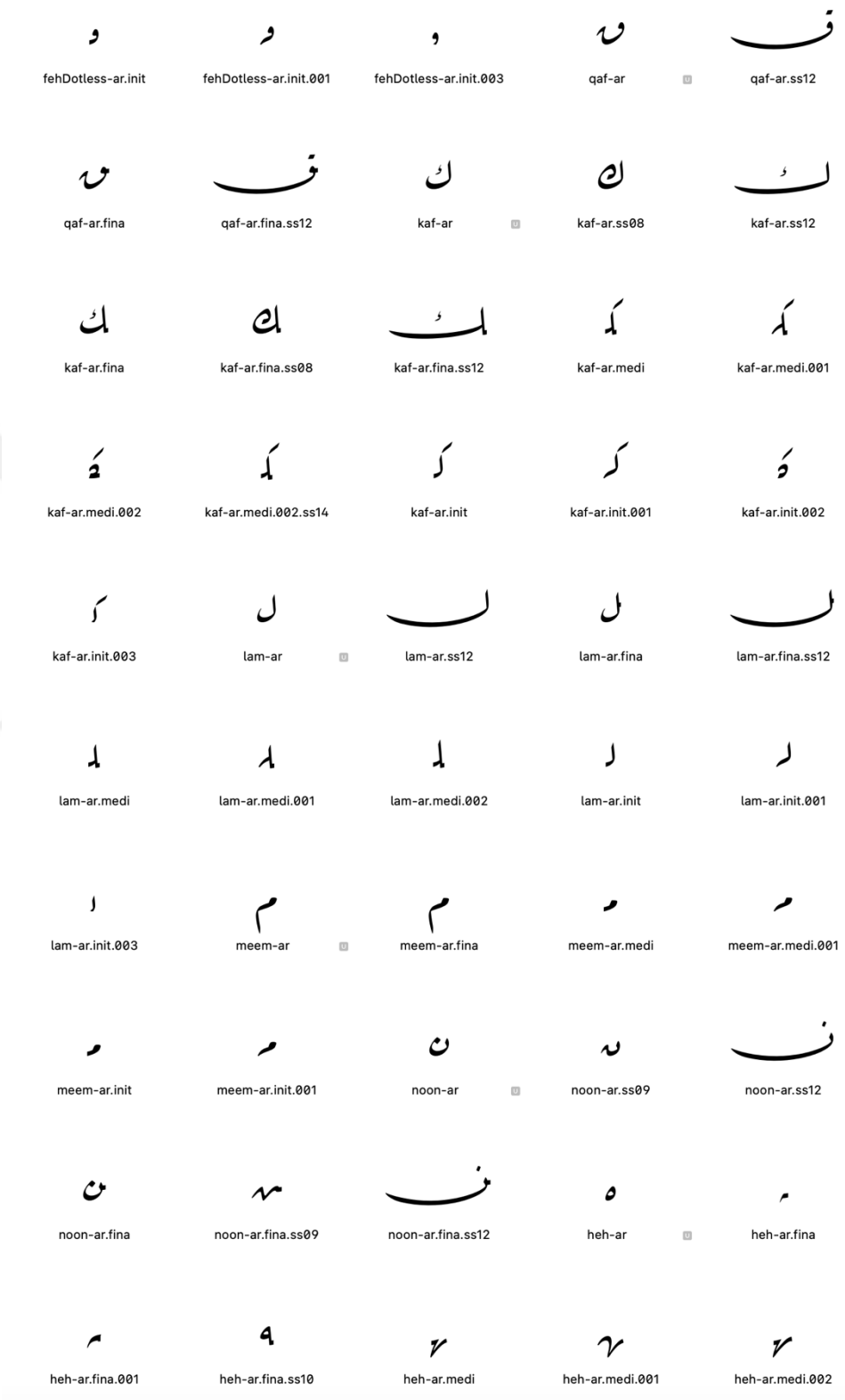
fehDotless-ar.init
fehDotless-ar.init.001
fehDotless-ar.init.003
qaf-ar
qaf-ar.ss12
qaf-ar.fina
qaf-ar.fina.ss12
kaf-ar
kaf-ar.ss08
kaf-ar.ss12
kaf-ar.fina
kaf-ar.fina.ss08
kaf-ar.fina.ss12
kaf-ar.medi
kaf-ar.medi.001
kaf-ar.medi.002
kaf-ar.medi.002.ss14
kaf-ar.init
kaf-ar.init.001
kaf-ar.init.002
kaf-ar.init.003
lam-ar
lam-ar.ss12
lam-ar.fina
lam-ar.fina.ss12
lam-ar.medi
lam-ar.medi.001
lam-ar.medi.002
lam-ar.init
lam-ar.init.001
lam-ar.init.003
meem-ar
meem-ar.fina
meem-ar.medi
meem-ar.medi.001
meem-ar.init
meem-ar.init.001
noon-ar
noon-ar.ss09
noon-ar.ss12
noon-ar.fina
noon-ar.fina.ss09
noon-ar.fina.ss12
heh-ar
heh-ar.fina
heh-ar.fina.001
heh-ar.fina.ss10
heh-ar.medi
heh-ar.medi.001
heh-ar.medi.002

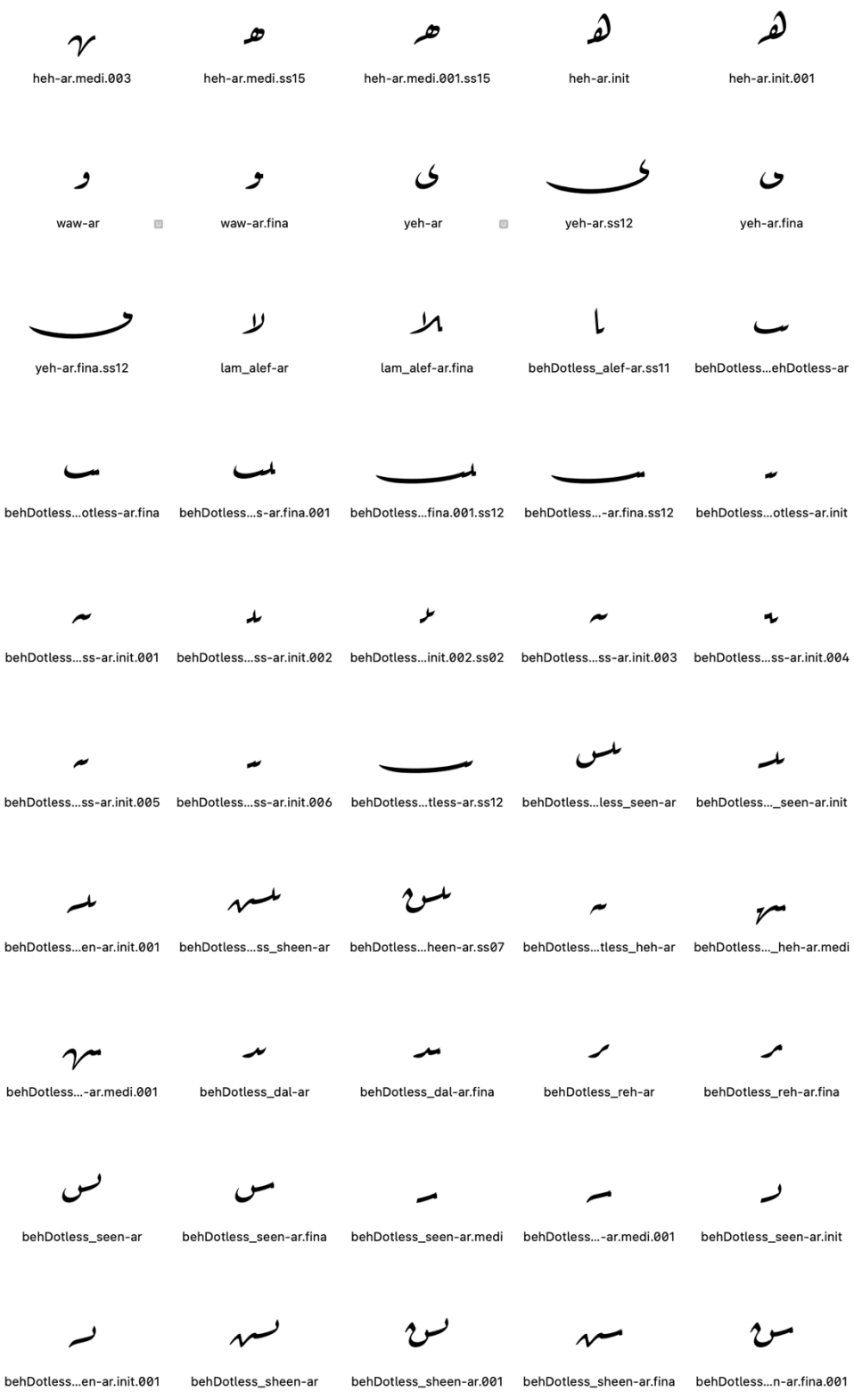
heh-ar.medi.003
heh-ar.medi.ss15
heh-ar.medi.001.ss15
heh-ar.init
heh-ar.init.001
waw-ar
waw-ar.fina
yeh-ar
yeh-ar.ss12
yeh-ar.fina
yeh-ar.fina.ss12
lam_alef-ar
lam_alef-ar.fina
behDotless_alef-ar.ss11
behDotless...ehDotless-ar
behDotless...otless-ar.fina
behDotless...s-ar.fina.001
behDotless...fina.001.ss12
behDotless...-ar.fina.ss12
behDotless...otless-ar.init
behDotless...ss-ar.init.001
behDotless...ss-ar.init.002
behDotless...init.002.ss02
behDotless...ss-ar.init.003
behDotless...ss-ar.init.004
behDotless...ss-ar.init.005
behDotless...ss-ar.init.006
behDotless...tless-ar.ss12
behDotless...less_seen-ar
behDotless..._seen-ar.init
behDotless...en-ar.init.001
behDotless...ss_sheen-ar
behDotless...heen-ar.ss07
behDotless...tless_heh-ar
behDotless..._heh-ar.medi
behDotless...-ar.medi.001
behDotless_dal-ar
behDotless_dal-ar.fina
behDotless_reh-ar
behDotless_reh-ar.fina
behDotless_seen-ar
behDotless_seen-ar.fina
behDotless_seen-ar.medi
behDotless...-ar.medi.001
behDotless_seen-ar.init
behDotless...en-ar.init.001
behDotless_sheen-ar
behDotless_sheen-ar.001
behDotless_sheen-ar.fina
behDotless...n-ar.fina.001

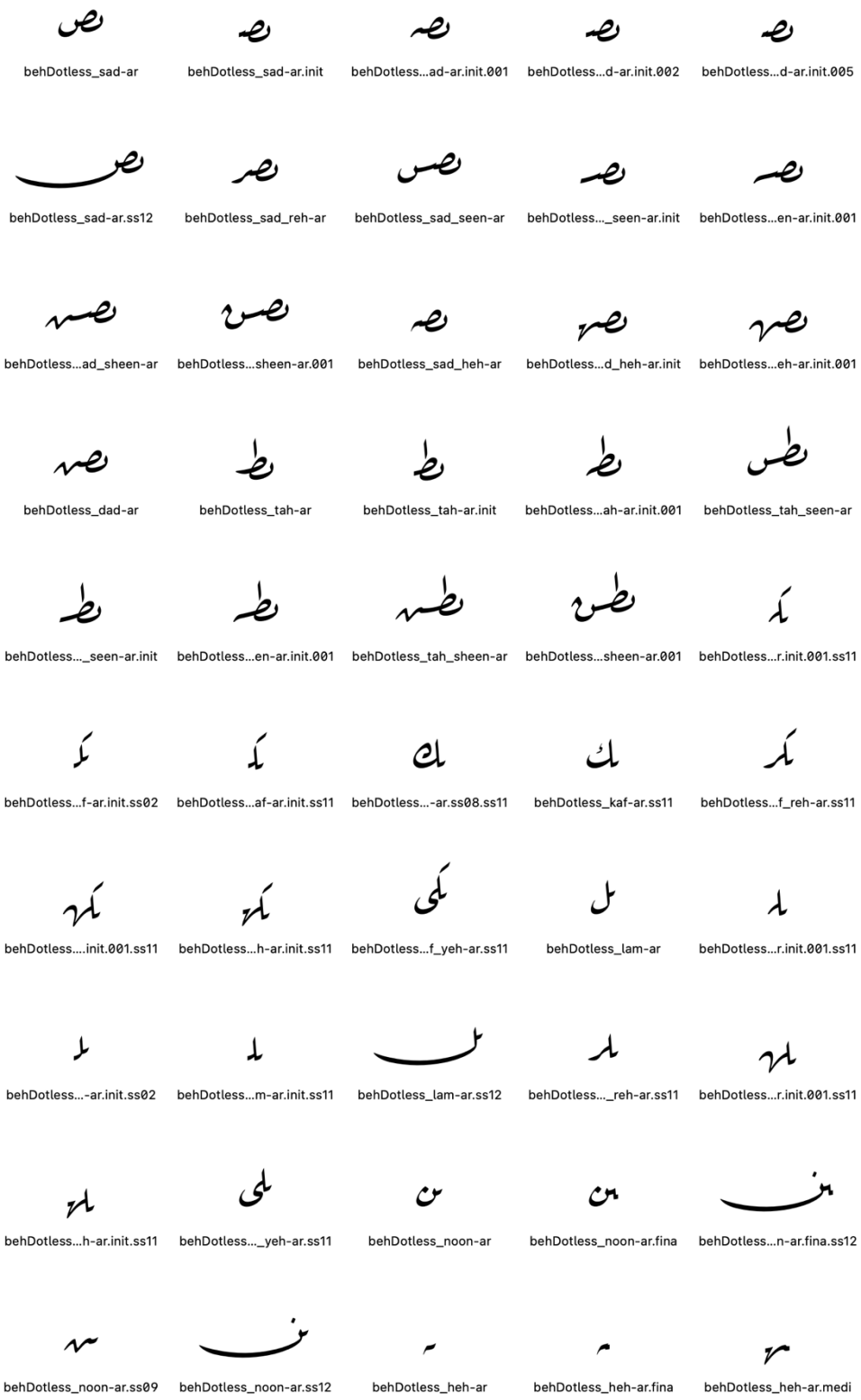
behDotless_sad-ar
behDotless_sad-ar.init
behDotless...ad-ar.init.001
behDotless...d-ar.init.002
behDotless...d-ar.init.005
behDotless_sad-ar.ss12
behDotless_sad_reh-ar
behDotless_sad_seen-ar
behDotless..._seen-ar.init
behDotless...en-ar.init.001
behDotless...ad_sheen-ar
behDotless...sheen-ar.001
behDotless_sad_heh-ar
behDotless...d_heh-ar.init
behDotless...eh-ar.init.001
behDotless_dad-ar
behDotless_tah-ar
behDotless_tah-ar.init
behDotless...ah-ar.init.001
behDotless_tah_seen-ar
behDotless..._seen-ar.init
behDotless...en-ar.init.001
behDotless_tah_sheen-ar
behDotless...sheen-ar.001
behDotless...r.init.001.ss11
behDotless...f-ar.init.ss02
behDotless...af-ar.init.ss11
behDotless...-ar.ss08.ss11
behDotless_kaf-ar.ss11
behDotless...f_reh-ar.ss11
behDotless....init.001.ss11
behDotless...h-ar.init.ss11
behDotless...f_yeh-ar.ss11
behDotless_lam-ar
behDotless...r.init.001.ss11
behDotless...-ar.init.ss02
behDotless...m-ar.init.ss11
behDotless_lam-ar.ss12
behDotless..._reh-ar.ss11
behDotless...r.init.001.ss11
behDotless...h-ar.init.ss11
behDotless..._yeh-ar.ss11
behDotless_noon-ar
behDotless_noon-ar.fina
behDotless...n-ar.fina.ss12
behDotless_noon-ar.ss09
behDotless_noon-ar.ss12
behDotless_heh-ar
behDotless_heh-ar.fina
behDotless_heh-ar.medi

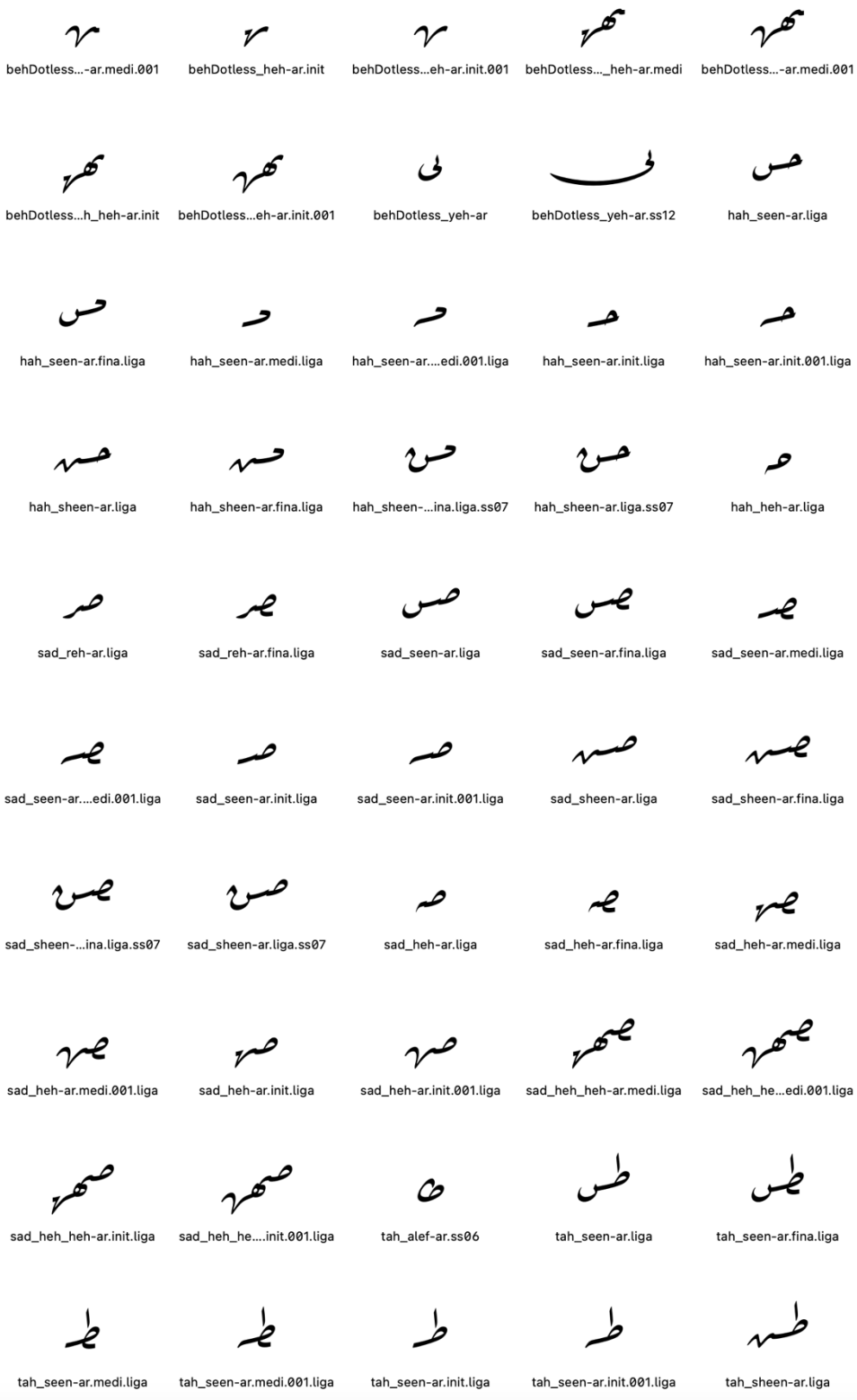
behDotless...-ar.medi.001
behDotless_heh-ar.init
behDotless...eh-ar.init.001
behDotless..._heh-ar.medi
behDotless...-ar.medi.001
behDotless...h_heh-ar.init
behDotless...eh-ar.init.001
behDotless_yeh-ar
behDotless_yeh-ar.ss12
hah_seen-ar.liga
hah_seen-ar.fina.liga
hah_seen-ar.medi.liga
hah_seen-ar....edi.001.liga
hah_seen-ar.init.liga
hah_seen-ar.init.001.liga
hah_sheen-ar.liga
hah_sheen-ar.fina.liga
hah_sheen-...ina.liga.ss07
hah_sheen-ar.liga.ss07
hah_heh-ar.liga
sad_reh-ar.liga
sad_reh-ar.fina.liga
sad_seen-ar.liga
sad_seen-ar.fina.liga
sad_seen-ar.medi.liga
sad_seen-ar....edi.001.liga
sad_seen-ar.init.liga
sad_seen-ar.init.001.liga
sad_sheen-ar.liga
sad_sheen-ar.fina.liga
sad_sheen-...ina.liga.ss07
sad_sheen-ar.liga.ss07
sad_heh-ar.liga
sad_heh-ar.fina.liga
sad_heh-ar.medi.liga
sad_heh-ar.medi.001.liga
sad_heh-ar.init.liga
sad_heh-ar.init.001.liga
sad_heh_heh-ar.medi.liga
sad_heh_he...edi.001.liga
sad_heh_heh-ar.init.liga
sad_heh_he....init.001.liga
tah_alef-ar.ss06
tah_seen-ar.liga
tah_seen-ar.fina.liga
tah_seen-ar.medi.liga
tah_seen-ar.medi.001.liga
tah_seen-ar.init.liga
tah_seen-ar.init.001.liga
tah_sheen-ar.liga

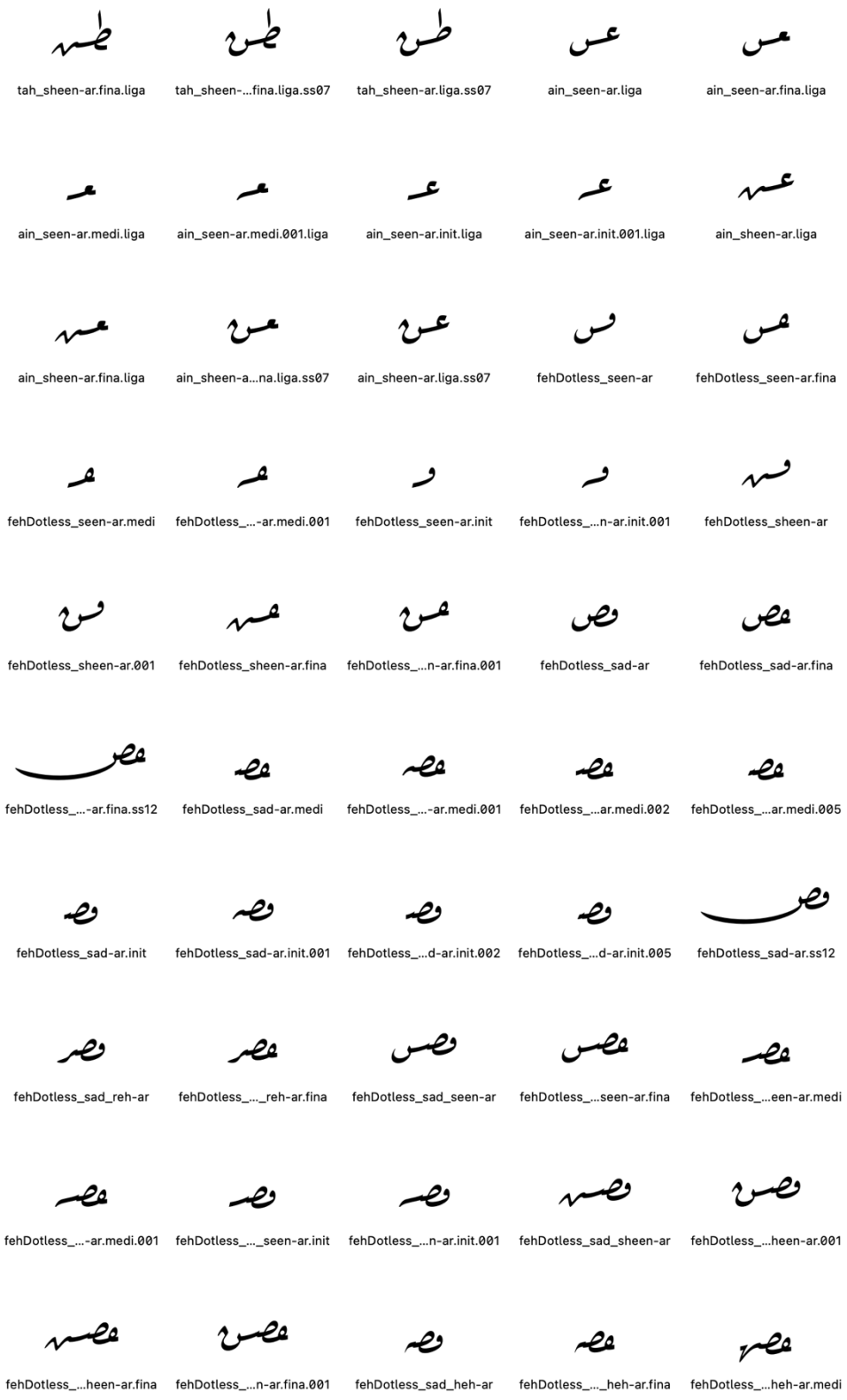
tah_sheen-ar.fina.liga
tah_sheen-...fina.liga.ss07
tah_sheen-ar.liga.ss07
ain_seen-ar.liga
ain_seen-ar.fina.liga
ain_seen-ar.medi.liga
ain_seen-ar.medi.001.liga
ain_seen-ar.init.liga
ain_seen-ar.init.001.liga
ain_sheen-ar.liga
ain_sheen-ar.fina.liga
ain_sheen-a...na.liga.ss07
ain_sheen-ar.liga.ss07
fehDotless_seen-ar
fehDotless_seen-ar.fina
fehDotless_seen-ar.medi
fehDotless_...-ar.medi.001
fehDotless_seen-ar.init
fehDotless_...n-ar.init.001
fehDotless_sheen-ar
fehDotless_sheen-ar.001
fehDotless_sheen-ar.fina
fehDotless_...n-ar.fina.001
fehDotless_sad-ar
fehDotless_sad-ar.fina
fehDotless_...-ar.fina.ss12
fehDotless_sad-ar.medi
fehDotless_...-ar.medi.001
fehDotless_...ar.medi.002
fehDotless_...ar.medi.005
fehDotless_sad-ar.init
fehDotless_sad-ar.init.001
fehDotless_...d-ar.init.002
fehDotless_...d-ar.init.005
fehDotless_sad-ar.ss12
fehDotless_sad_reh-ar
fehDotless_..._reh-ar.fina
fehDotless_sad_seen-ar
fehDotless_...seen-ar.fina
fehDotless_...een-ar.medi
fehDotless_...-ar.medi.001
fehDotless_..._seen-ar.init
fehDotless_...n-ar.init.001
fehDotless_sad_sheen-ar
fehDotless_...heen-ar.001
fehDotless_...heen-ar.fina
fehDotless_...n-ar.fina.001
fehDotless_sad_heh-ar
fehDotless_..._heh-ar.fina
fehDotless_...heh-ar.medi

fehDotless_...-ar.medi.001
fehDotless_...d_heh-ar.init
fehDotless_...h-ar.init.001
fehDotless_dad-ar
fehDotless_dad-ar.fina
fehDotless_tah-ar
fehDotless_tah-ar.fina
fehDotless_tah-ar.medi
fehDotless_...-ar.medi.001
fehDotless_tah-ar.init
fehDotless_tah-ar.init.001
fehDotless_tah_seen-ar
fehDotless_...seen-ar.fina
fehDotless_...een-ar.medi
fehDotless_...-ar.medi.001
fehDotless_..._seen-ar.init
fehDotless_...n-ar.init.001
fehDotless_tah_sheen-ar
fehDotless_...heen-ar.001
fehDotless_...heen-ar.fina
fehDotless_...n-ar.fina.001
fehDotless_yeh-ar
fehDotless_yeh-ar.ss12
kaf_alef-ar.fina.liga
kaf_alef-ar.fina.liga.ss14
kaf_alef-ar.fina.ss04
kaf_alef-ar.ss04
kaf_reh-ar.fina.liga
kaf_seen-ar.liga
kaf_seen-ar.fina.liga
kaf_seen-ar.medi.liga
kaf_seen-ar.medi.001.liga
kaf_seen-ar.init.liga
kaf_seen-ar.init.001.liga
kaf_sheen-ar.liga
kaf_sheen-ar.fina.liga
kaf_sheen-...fina.liga.ss07
kaf_sheen-ar.liga.ss07
kaf_sad-ar.liga
kaf_sad-ar.fina.liga
kaf_sad-ar.fina.liga.ss12
kaf_sad-ar.medi.liga
kaf_sad-ar.medi.001.liga
kaf_sad-ar.medi.002
kaf_sad-ar.medi.005
kaf_sad-ar.init.liga
kaf_sad-ar.init.001.liga
kaf_sad-ar.init.002
kaf_sad-ar.init.005
kaf_sad-ar.liga.ss12

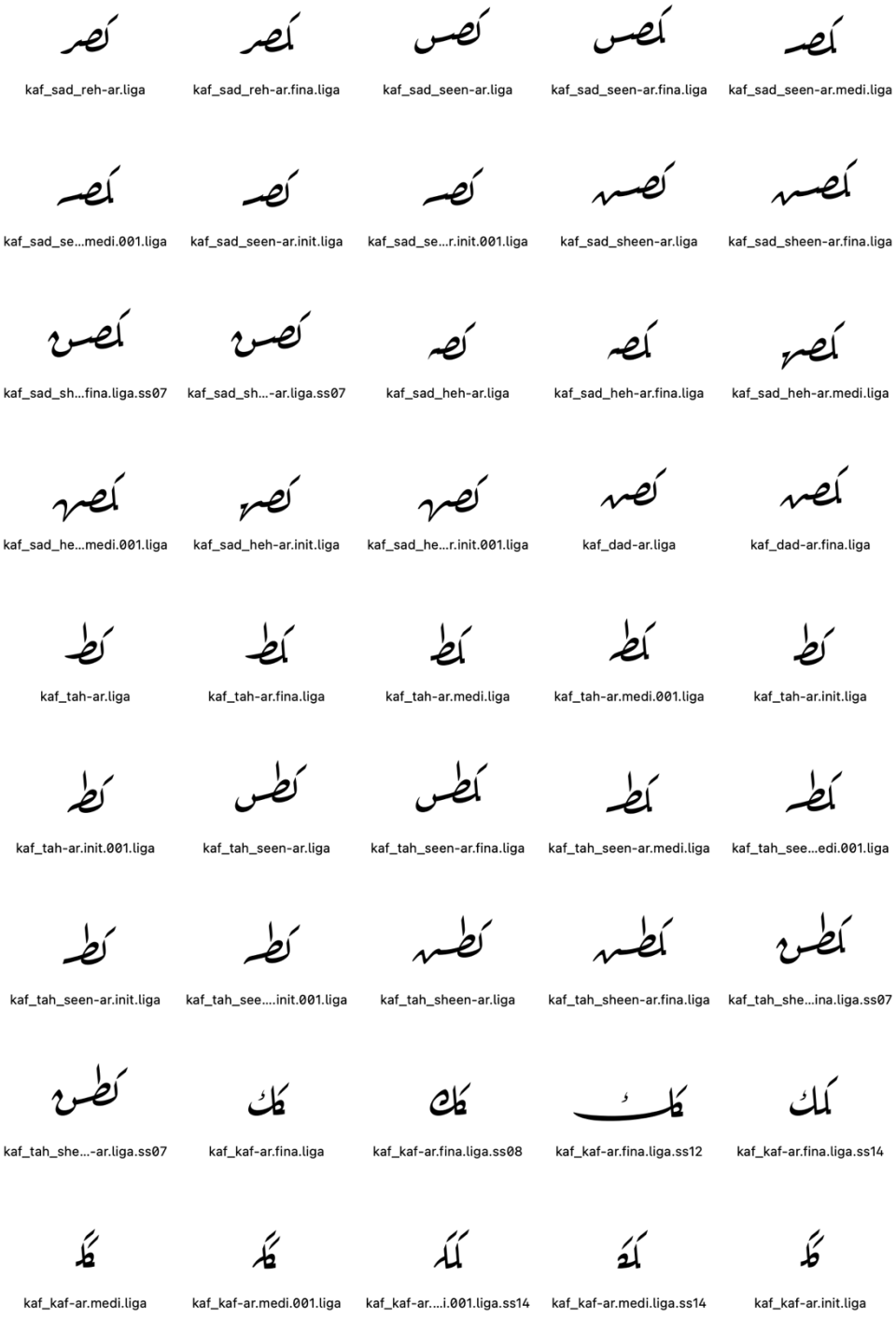
kaf_sad_reh-ar.liga
kaf_sad_reh-ar.fina.liga
kaf_sad_seen-ar.liga
kaf_sad_seen-ar.fina.liga
kaf_sad_seen-ar.medi.liga
kaf_sad_se...medi.001.liga
kaf_sad_seen-ar.init.liga
kaf_sad_se...r.init.001.liga
kaf_sad_sheen-ar.liga
kaf_sad_sheen-ar.fina.liga
kaf_sad_sh...fina.liga.ss07
kaf_sad_sh...-ar.liga.ss07
kaf_sad_heh-ar.liga
kaf_sad_heh-ar.fina.liga
kaf_sad_heh-ar.medi.liga
kaf_sad_he...medi.001.liga
kaf_sad_heh-ar.init.liga
kaf_sad_he...r.init.001.liga
kaf_dad-ar.liga
kaf_dad-ar.fina.liga
kaf_tah-ar.liga
kaf_tah-ar.fina.liga
kaf_tah-ar.medi.liga
kaf_tah-ar.medi.001.liga
kaf_tah-ar.init.liga
kaf_tah-ar.init.001.liga
kaf_tah_seen-ar.liga
kaf_tah_seen-ar.fina.liga
kaf_tah_seen-ar.medi.liga
kaf_tah_see...edi.001.liga
kaf_tah_seen-ar.init.liga
kaf_tah_see....init.001.liga
kaf_tah_sheen-ar.liga
kaf_tah_sheen-ar.fina.liga
kaf_tah_she...ina.liga.ss07
kaf_tah_she...-ar.liga.ss07
kaf_kaf-ar.fina.liga
kaf_kaf-ar.fina.liga.ss08
kaf_kaf-ar.fina.liga.ss12
kaf_kaf-ar.fina.liga.ss14
kaf_kaf-ar.medi.liga
kaf_kaf-ar.medi.001.liga
kaf_kaf-ar....i.001.liga.ss14
kaf_kaf-ar.medi.liga.ss14
kaf_kaf-ar.init.liga

kaf_kaf-ar.init.002.liga

kaf_kaf-ar.i...002.liga.ss14

kaf_kaf-ar.i....liga.001.ss14

kaf_kaf-ar.init.liga.ss14

kaf_kaf_reh-ar.liga

kaf_kaf_reh-ar.fina.liga

kaf_kaf_seen-ar.liga

kaf_kaf_seen-ar.fina.liga

kaf_kaf_seen-ar.medi.liga

kaf_kaf_see...edi.001.liga

kaf_kaf_seen-ar.init.liga

kaf_kaf_see...r.init.001.liga

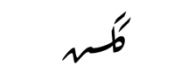
kaf_kaf_sheen-ar.liga

kaf_kaf_sheen-ar.fina.liga

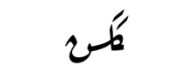
kaf_kaf_she...ina.liga.ss07

kaf_kaf_she...-ar.liga.ss07

kaf_kaf_sad-ar.liga

kaf_kaf_sad-ar.fina.liga

kaf_kaf_sad-ar.medi.liga

kaf_kaf_sad...edi.001.liga

kaf_kaf_sad-ar.medi.002

kaf_kaf_sad-ar.medi.005

kaf_kaf_sad-ar.init.liga

kaf_kaf_sad....init.001.liga

kaf_kaf_sad-ar.init.002

kaf_kaf_sad-ar.init.005

kaf_kaf_sad_reh-ar.liga

kaf_kaf_sad...h-ar.fina.liga

kaf_kaf_sad_seen-ar.liga

kaf_kaf_sad...n-ar.fina.liga

kaf_kaf_sad...-ar.medi.liga

kaf_kaf_sad...edi.001.liga

kaf_kaf_sad...n-ar.init.liga

kaf_kaf_sad....init.001.liga

kaf_kaf_sad_sheen-ar.liga

kaf_kaf_sad...n-ar.fina.liga

kaf_kaf_sad...ina.liga.ss07

kaf_kaf_sad...-ar.liga.ss07

kaf_kaf_sad_heh-ar.liga

kaf_kaf_sad...h-ar.fina.liga

kaf_kaf_sad...-ar.medi.liga

kaf_kaf_sad...edi.001.liga

kaf_kaf_sad...h-ar.init.liga

kaf_kaf_sad....init.001.liga

kaf_kaf_dad-ar.liga

kaf_kaf_dad-ar.fina.liga

kaf_kaf_tah-ar.liga

kaf_kaf_tah-ar.fina.liga

kaf_kaf_tah-ar.medi.liga

kaf_kaf_tah...edi.001.liga

kaf_kaf_tah-ar.init.liga

kaf_kaf_tah....init.001.liga

kaf_kaf_tah_seen-ar.liga

kaf_kaf_tah...n-ar.fina.liga

kaf_kaf_tah...-ar.medi.liga

kaf_kaf_tah_...edi.001.liga

kaf_kaf_tah...n-ar.init.liga

kaf_kaf_tah....init.001.liga

kaf_kaf_tah_sheen-ar.liga

kaf_kaf_tah...n-ar.fina.liga

kaf_kaf_tah...ina.liga.ss07

kaf_kaf_tah...-ar.liga.ss07

kaf_kaf_heh-ar.medi.liga

kaf_kaf_heh...edi.001.liga

kaf_kaf_heh-ar.init.liga

kaf_kaf_heh....init.001.liga

kaf_kaf_yeh-ar.liga

kaf_kaf_yeh-ar.fina.liga

kaf_lam-ar.liga

kaf_lam-ar.fina.liga

kaf_lam-ar.fina.liga.ss12

kaf_lam-ar.fina.liga.ss14

kaf_lam-ar.liga.ss12

kaf_lam_alef-ar.fina.liga

kaf_lam_ale...ina.liga.ss14

kaf_meem-ar.liga

kaf_meem-ar.init.liga

kaf_meem-ar.init.001.liga

kaf_meem_seen-ar.liga

kaf_meem_...n-ar.init.liga

kaf_meem_...r.init.001.liga

kaf_meem_sheen-ar.liga

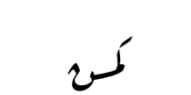
kaf_meem_...-ar.liga.ss07

kaf_heh-ar.medi.liga

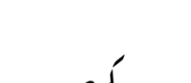
kaf_heh-ar.medi.001.liga

kaf_yeh-ar.liga

kaf_yeh-ar.fina.liga

kaf_yeh-ar.fina.liga.ss03

kaf_yeh-ar.fina.liga.ss12

kaf_yeh-ar.liga.ss12

lam_reh-ar.fina.liga

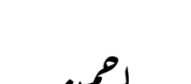
lam_reh_ha...noon-ar.liga

lam_reh_ha...-ar.liga.ss12

lam_reh_hah...eem-ar.liga

lam_seen-ar.liga

lam_seen-ar.fina.liga

lam_seen-ar.medi.liga

lam_seen-a...edi.001.liga

lam_seen-ar.init.liga

lam_seen-ar.init.001.liga

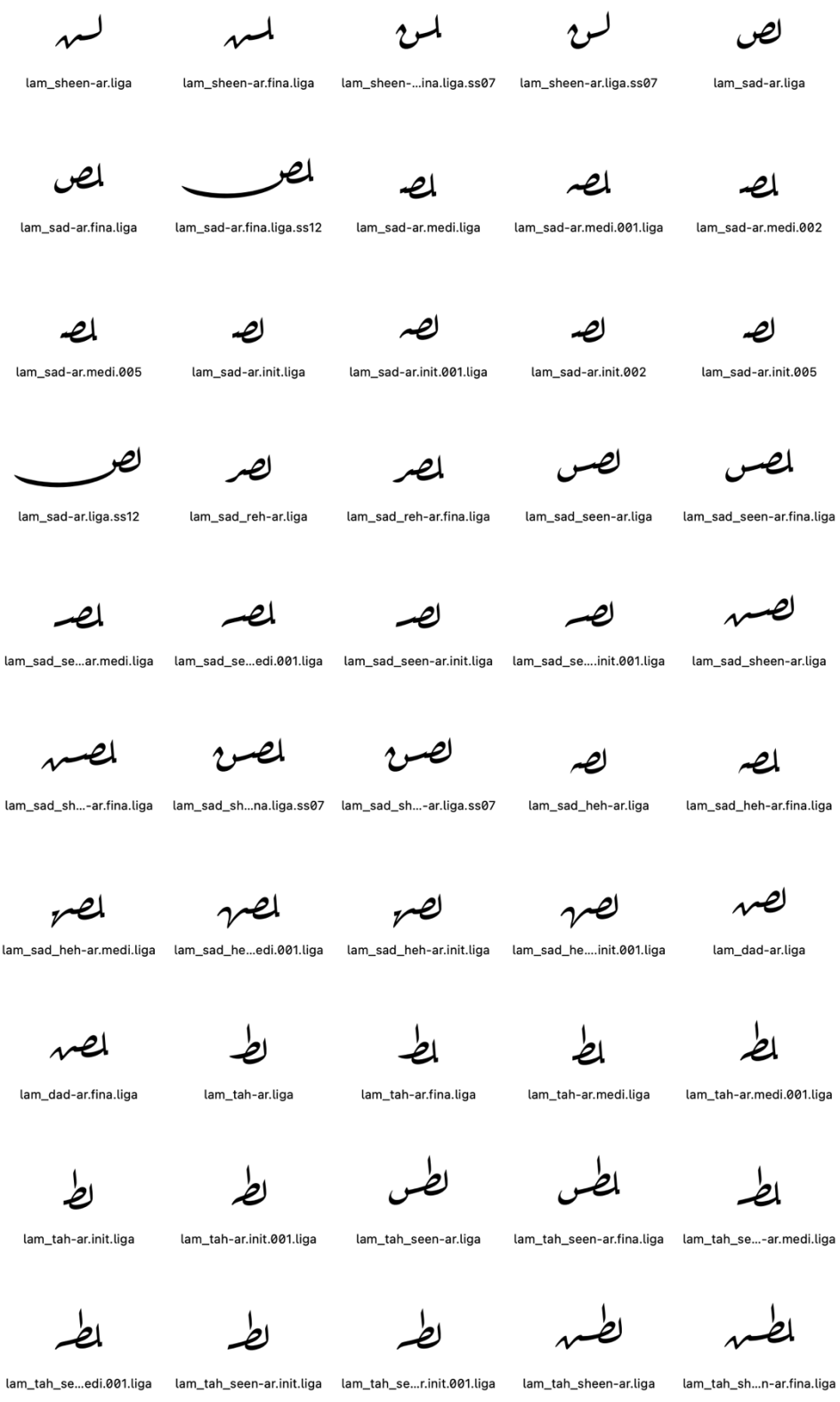
lam_sheen-ar.liga
lam_sheen-ar.fina.liga
lam_sheen-...ina.liga.ss07
lam_sheen-ar.liga.ss07
lam_sad-ar.liga
lam_sad-ar.fina.liga
lam_sad-ar.fina.liga.ss12
lam_sad-ar.medi.liga
lam_sad-ar.medi.001.liga
lam_sad-ar.medi.002
lam_sad-ar.medi.005
lam_sad-ar.init.liga
lam_sad-ar.init.001.liga
lam_sad-ar.init.002
lam_sad-ar.init.005
lam_sad-ar.liga.ss12
lam_sad_reh-ar.liga
lam_sad_reh-ar.fina.liga
lam_sad_seen-ar.liga
lam_sad_seen-ar.fina.liga
lam_sad_se...ar.medi.liga
lam_sad_se...edi.001.liga
lam_sad_seen-ar.init.liga
lam_sad_se....init.001.liga
lam_sad_sheen-ar.liga
lam_sad_sh...-ar.fina.liga
lam_sad_sh...na.liga.ss07
lam_sad_sh...-ar.liga.ss07
lam_sad_heh-ar.liga
lam_sad_heh-ar.fina.liga
lam_sad_heh-ar.medi.liga
lam_sad_he...edi.001.liga
lam_sad_heh-ar.init.liga
lam_sad_he....init.001.liga
lam_dad-ar.liga
lam_dad-ar.fina.liga
lam_tah-ar.liga
lam_tah-ar.fina.liga
lam_tah-ar.medi.liga
lam_tah-ar.medi.001.liga
lam_tah-ar.init.liga
lam_tah-ar.init.001.liga
lam_tah_seen-ar.liga
lam_tah_seen-ar.fina.liga
lam_tah_se...-ar.medi.liga
lam_tah_se...edi.001.liga
lam_tah_seen-ar.init.liga
lam_tah_se...r.init.001.liga
lam_tah_sheen-ar.liga
lam_tah_sh...n-ar.fina.liga

lam_tah_sh...ina.liga.ss07 lam_tah_sh...-ar.liga.ss07 lam_kaf-ar.init.liga lam_kaf-ar.init.002.liga lam_kaf-ar.i...02.liga.ss14

lam_kaf-ar.init.liga.ss14 lam_kaf_reh-ar.liga lam_kaf_seen-ar.liga lam_kaf_seen-ar.init.liga lam_kaf_se...r.init.001.liga

lam_kaf_sheen-ar.liga lam_kaf_sh...-ar.liga.ss07 lam_kaf_sad-ar.liga lam_kaf_sad-ar.init.liga lam_kaf_sa...r.init.001.liga

lam_kaf_sad-ar.init.002 lam_kaf_sad-ar.init.005 lam_kaf_sad_reh-ar.liga lam_kaf_sad_seen-ar.liga lam_kaf_sa...n-ar.init.liga

lam_kaf_sa...r.init.001.liga lam_kaf_sa...heen-ar.liga lam_kaf_sa...-ar.liga.ss07 lam_kaf_sad_heh-ar.liga lam_kaf_sa...h-ar.init.liga

lam_kaf_sa...r.init.001.liga lam_kaf_dad-ar.liga lam_kaf_tah-ar.liga lam_kaf_tah-ar.init.liga lam_kaf_ta...r.init.001.liga

lam_kaf_tah_seen-ar.liga lam_kaf_ta...n-ar.init.liga lam_kaf_ta...r.init.001.liga lam_kaf_ta...sheen-ar.liga lam_kaf_ta...-ar.liga.ss07

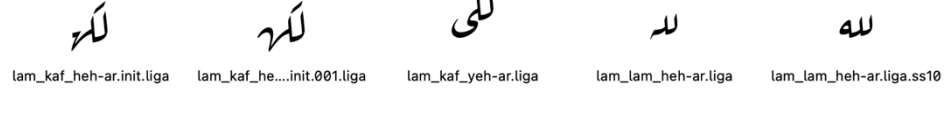

lam_kaf_heh-ar.init.liga lam_kaf_he....init.001.liga lam_kaf_yeh-ar.liga lam_lam_heh-ar.liga lam_lam_heh-ar.liga.ss10

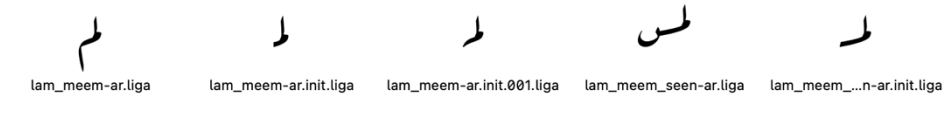

lam_meem-ar.liga lam_meem-ar.init.liga lam_meem-ar.init.001.liga lam_meem_seen-ar.liga lam_meem_...n-ar.init.liga

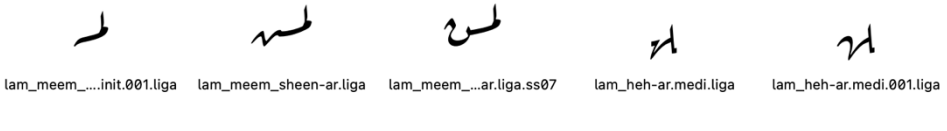

lam_meem_....init.001.liga lam_meem_sheen-ar.liga lam_meem_...ar.liga.ss07 lam_heh-ar.medi.liga lam_heh-ar.medi.001.liga

لى
lam_yeh-ar.liga
لى
lam_yeh-ar.fina.liga
لى
lam_yeh-ar.fina.liga.ss03
لى
lam_yeh-ar.fina.liga.ss12
لى
lam_yeh-ar.liga.ss12
محمد
meem_hah_..._dal-ar.liga
مس
meem_seen-ar.liga
مس
meem_seen-ar.fina.liga
مـ
meem_seen-ar.medi.liga
مـ
meem_seen...edi.001.liga
مـ
meem_seen-ar.init.liga
مـ
meem_seen....init.001.liga
مسه
meem_sheen-ar.liga
مسه
meem_sheen-ar.fina.liga
مسح
meem_shee...na.liga.ss07
مسح
meem_sheen-ar.liga.ss07
الله
allah-ar.liga

Number

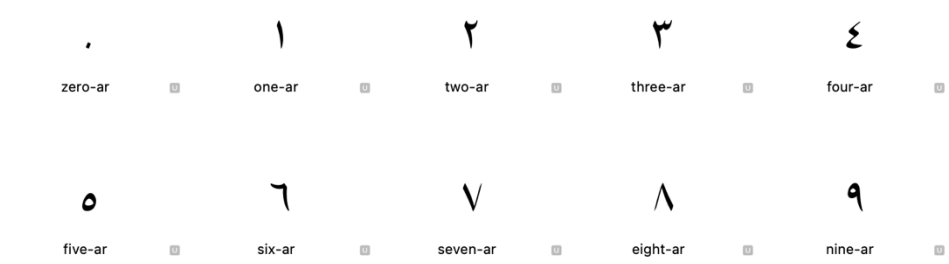
٠
zero-ar
١
one-ar
٢
two-ar
٣
three-ar
٤
four-ar
٥
five-ar
٦
six-ar
٧
seven-ar
٨
eight-ar
٩
nine-ar

Separator

space

Punctuation

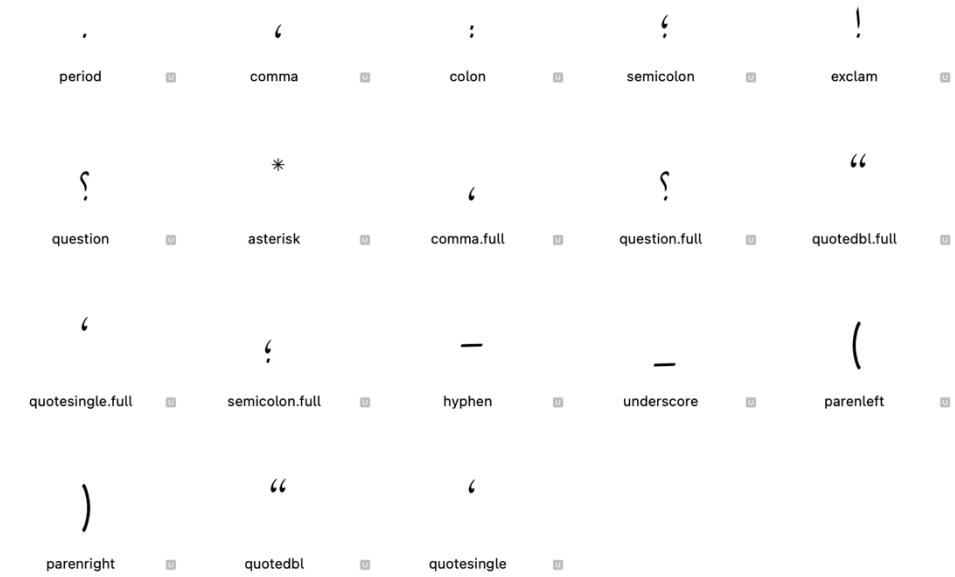

Symbol

bar

Şekil 31 Rik'a Fontta Bulunan Harfler ve Stilleri (noktasız), Harf Tertipleri (noktasız), Sayılar ve Noktalama İşaretlerinden Oluşan Glifler

EK 3 – RİK'A FONT TASARIMIYLA METİN DENEMELERİ

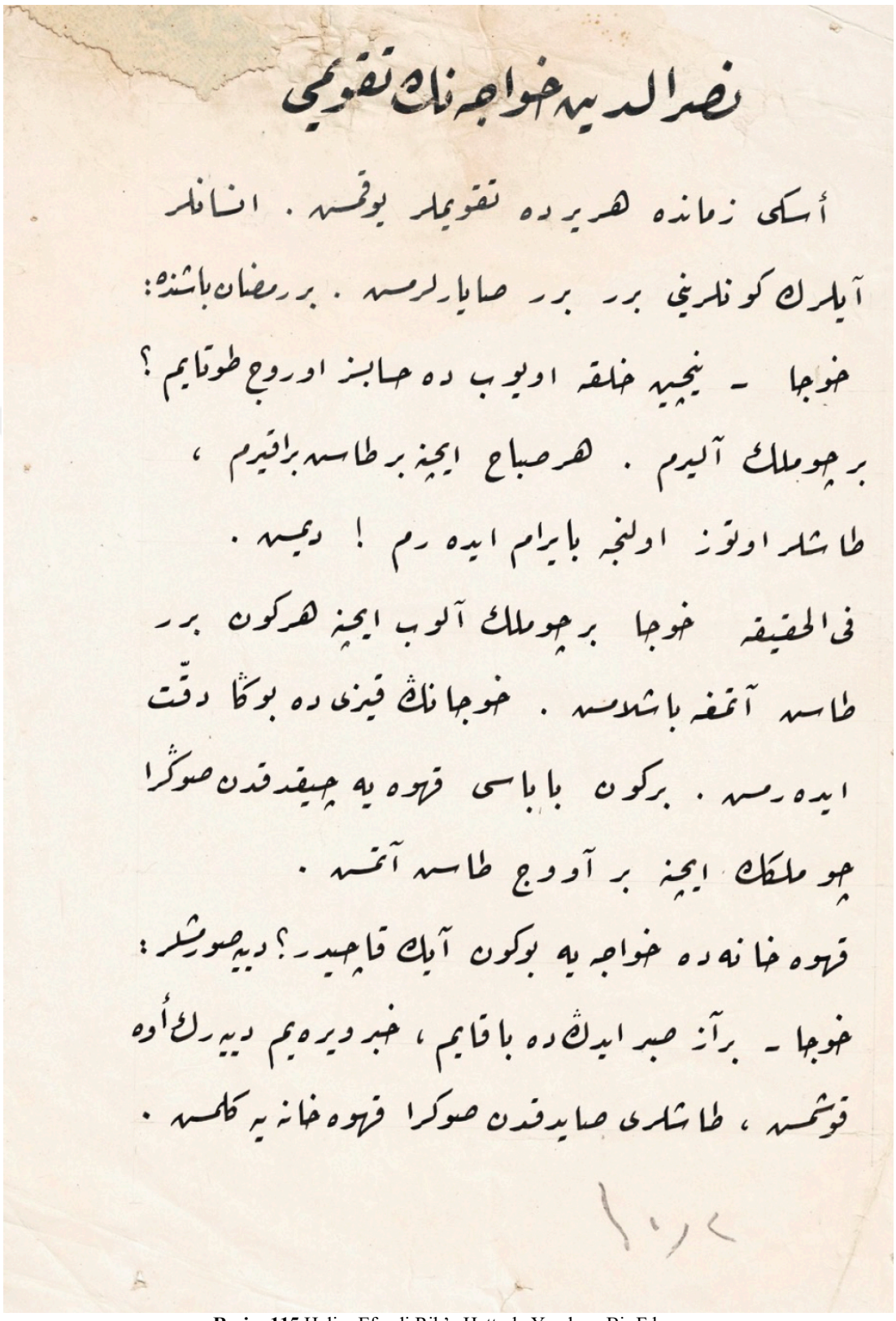
نصرالدیه خواجه‌نك تقویمی

أسكی زمانده هر یرده تقویملر یوقمسه . انسانلر
آیلرك كونلرینی برر برر صایارلرمسه . بر رمضان باشنده :
خوجا - نیچیه خلقه اویوب ده حسابسز اوروج طوتایم ؟
برچوملك آلیرم . هر صباح ایچنه بر طاسه براقیرم ،
طاشلر اوتوز اولنجه بایرام ایده رم ! دیمسه .
فی الحقیقه خوجا برچوملك آلوب ایچنه هركون برر
طاسه آتمغه باشلامسه . خوجانك قیزی ده بوكا دقّت
ایده رمسه . برگون بابا سی قهوه یه چیقدقدن صوكرا
چوملكك ایچنه بر آووج طاسه آتمسه .
قهوه خانه ده خواجه یه بوگون آیك قاچیدر ؟ دیه صورمشلر :
خوجا - برآز صبر ایدك ده باقایم ، خبر ویره یم دیه رك اُوه
قوشمسه ، طاشلری صایدقدن صوكرا قهوه خانه یه كلمسه .

Resim 115 Halim Efendi Rik'a Hattıyla Yazılmış Bir Fıkra
(Ruhi Açıkgöz Koleksiyonu)

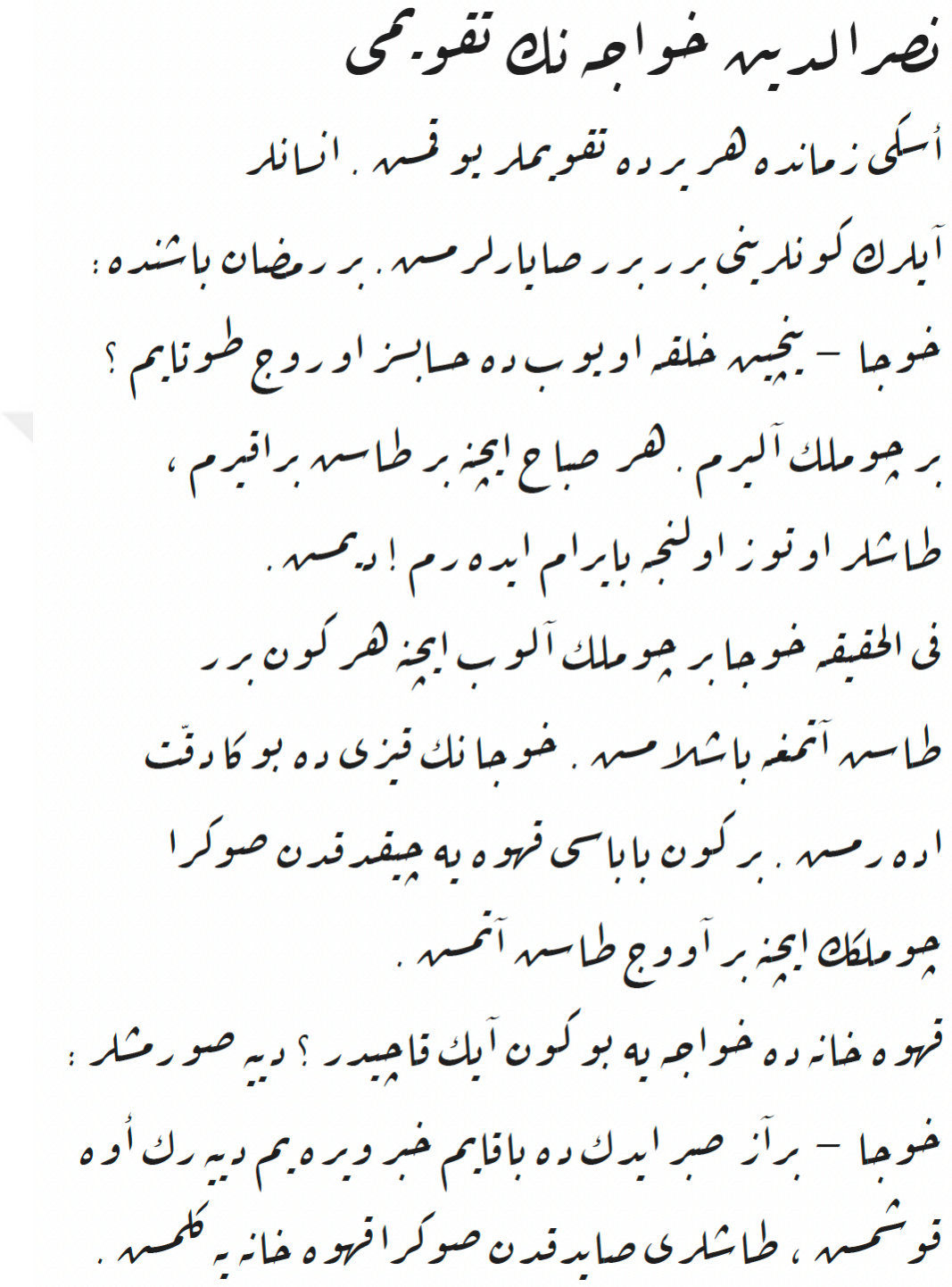

Şekil 32 Halim Efendi'nin Yazısı Örnek Alınarak Yeni Rik'a Font Tasarımı ile Dizgisi Yapılmış Bir Örnek

« ابیات شریفه »

یا الهی کرمك مبذول ایت
عذربن افتاده لرك مقبول ایت
قبلهم درد الهنی ای فرد صمد
هیبت « ثم رد دنا » ایله رد
یه لطفکده اومار غفرانی
موردده کنز اولاده خاقانی

* * *

بن نه خاکم که بساطکده مدام
ایده یم نظمه کلوب بسط کلام
مور مدح ایتدی سلیمانی بنم
شرم جرمنده آچلمادهنم
بنده اول مور قدر طاقت یوقه
حاصلی مدحتکه قدرت یوقه
عالم معرفتك اعلیسك
رسلك اکرمیسك ارحمیسك
شب معراجده کی وحدت ایچوده
بی جرئت کوردیکك اول طلعت ایچوده
مطلقا غصه ده اطلاق یوقه
صلحا سلکنه الحاق یوقه

—

Resim 116 *Ahlak Müderrisi* İsimli Kitaptan Rik'a Hurufatla Dizilmiş Bir Sayfa
(Mehmed Hayri, Mustafa Hayrullah Efendi, *Ahlâk Müderrisi*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1308/1891, s.79. Millet Kütüphanesi)

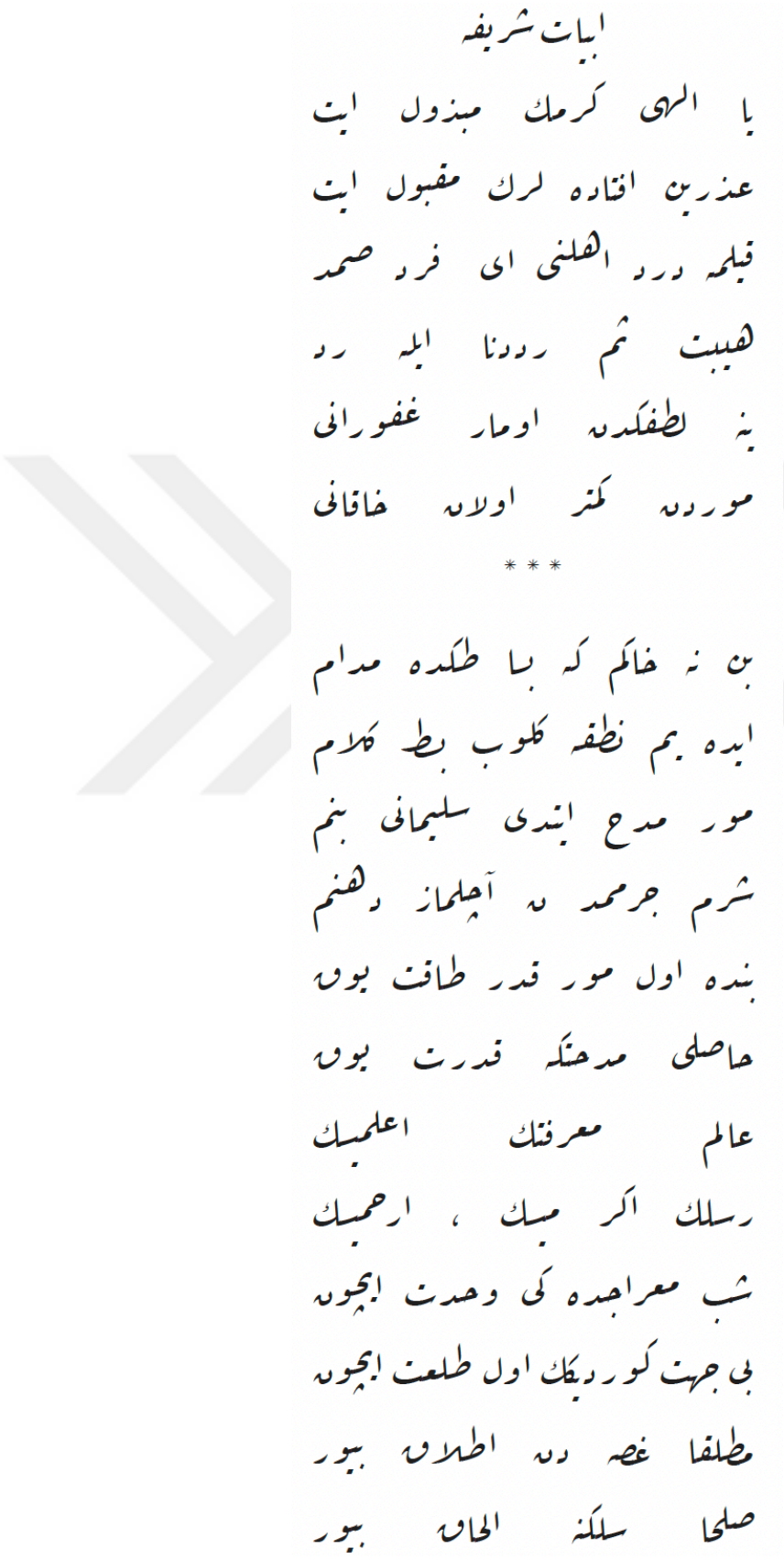

Şekil 33 Rik'a Hurufatla Dizilmiş Bir Sayfanın Yeni Rik'a Font Tasarımı ile Dizgisi